

A decorative border in red ink, featuring stylized, flowing lines characteristic of the Art Nouveau style. It frames the central text area with ornate corner and side motifs.

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYÜJTEMÉNYES DÍSZKIADÁS

BANGHA BÉLA S. J.
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
DR. BIRÓ BERTALAN

XV. KÖTET

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

BANGHA BÉLA S. J.

UTAK ÉS ÉLMÉNYEK

II.

AMERIKA

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Imprimi potest. Nr. 342/1941. Budapestini, die 24. III. 1941.
Eugenius Somogyi S. J., Praep. Prov. Hungariae.

Nihil obstat. Dr. Michael Marczell, censor dioecesanus.
Nr. 5355/1942. Imprimatur. Strigoni, die 7. Julii 1942.
Dr. Michael Török, vicarius generalis subet.

Kiadja a Szent István-Társulat.

Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

Amerikai missziós körutam.

Indulás.

Régebbi külföldi tartózkodásaim megtanítottak arra, hogy az embernek csak idegen talajra kell lépnie s máris tanul, okul, látása kiszélesedik; az ott-honi dolgokat is magasabb és összefogóbb szemszögből szemléli: a zavaró részletek jobban elvesznek s a lényeg élesebben domborodik ki. Emellett idegen emberek s országok látása, a külföldiekkel való érintkezés, más, a mienktől elütő szellemi élet közepebe csöppenés mindig nyújt új és új nézőpontokat s bár nem minden külföldön járt ember tudja felhasználni a kint nyert impressziókat, biztos, hogy magukban véve ezek a külföldi benyomások és tanulságok nagyon alkalmasak a rövidlátás és szükségszerűség legyőzésére.

Ezért szerettem mindig a külföldi utazást s azt tartom, hogy sokról mond le, aki ha teheti, nem fordul meg időnkint másutt is, mint szűk, most meg különösen is nagyon szoros határok közé szabdalt hazánkban. Nem válik javunkra, ha túlságosan ragaszkodunk ahhoz az elvhez, amit mint közmondást vágnak szemünkbe sokszor a külföldiek, hogy ugyebár miszerintünk „extra Hungariam non est vita...”

Örömmel ragadtam meg tehát az alkalmat, hogy előbb a katolikus nemzetközi mozgalom tanulmányozására Hollandiába, majd Amerikába utazzam s folytassam külföldi impresszióim gyűjtését ott, ahol a háború első hónapjaiban abbahagytam. A háború, mint ezt a Magyar Kultúra 1914-i őszi számaiban néhány tárcacikkben leírtam, engem Angliában ért s oly érde-

kesnek ígérkezett most látnom részben ugyanazokat a helyeket, melyeket akkor láttam, s amelyeken azóta a világháború viharja szántott végig.¹

Jelen utamnak a közvetlen lökést a new-yorki érseknek meghívó-levele adta meg. Az amerikai katolikus magyarság egyházi élete nem éppen a legmegnyugtatóbb. Vannak ugyan virágzó katolikus magyar hitközségek idekint is s vannak buzgó, derék lelkipásztorok, de nem elegendő számmal s amint az óhazában néha a legjobban pasztorált helyeken is nagyon sokszor elkel egy-egy lélekűdítő misszió, úgy még fokozottabban kívánják ezt idekint. Az amerikai katolikus magyarság, a papok és világiak körében mozgalom indult missziók tartása érdekében, aminőket utoljára Prohászka püspök s néhány világi pap tartott már vagy 20 évvel ezelőtt s e mozgalmak eredménye lehetett a new-yorki érsek meghívó-levele, melyet rendfőnökömhöz intézett.

Egyidejűleg a külföldön élő katolikus magyarság lelki gondozására alakult hazai Szent László-társulat elnöke, Váradi L. Árpád kalocsai érsek úr is felszólított, hogy az amerikai katolikus magyarság rendszeres misszióztatása érdekében tegyem meg a kezdeményező lépéseket s így, bármily sok a munka odahaza is, ki kellett szakítanom magam néhány hónapra otthoni teendőim köréből s eljöttem szétnézni ide, messze idegenbe szakadt magyar katolikus testvéreink közé.

Annál szívesebben tettem ezt, mert éppen annak a katolikus nemzetközi mozgalomnak is, melynek tanulmányozása érdekében Hollandiában jártam, elnöke egy nagynevű amerikai püspök, Mgr. Schrems (Cleveland), akivel a katolikus Magyarország bekapcsolódását is meg kellene beszélni. Bár ez a nemzetközi mozgalom alapszabályszerűleg minden politikát kizár s politikával én nem foglalkozom, mégis kétségtelennek tartottam, hogy egy hatalmas nemzet-

¹ Közölve az „Utak és élmények” I. kötetében.

közi katolikus akcióban való intenzívebb részvételünk szegény hazánknak, mint politikai nemzetnek is csak javára lehet.

*

Útnak indultam tehát 1921 október 31-én este. Eleinte úgy volt, hogy csak november 1-én indulok; de minthogy a királylátogatás s a nyugatmagyarországi események miatt a rendes vonatok nem közlekedtek, kénytelen voltam már a 31-én induló „keleti expressez” utazni Bécsbe. Közvetlenül elutazásom előtt még megtartottam a Katolikus Férfiliga szokásos ájtatóságát az Egyetemi-templomban.

Nehéz volt e beszédet megtartanom: amikor az ember ily nagy útra indul s még az utolsó pillanatban is millió apró teendője akad: nehéz akkor komoly tárgyról nyugodt előadást tartani. Tudtam azt is, hogy kényes kérdés, amit tárgyalok; tudtam, hogy vannak sokan, akik mindent, még a legvilágosabb, legeggyenezesebb beszédet is félre szeretik magyarázni. Már egyik előzetes külföldi utazásom alkalmával is tapasztaltam kellett, milyen kellemetlen, ha az ember nincs otthon, mikor szavait a félreértés és félremagyarázás ellen védelmeznie kell.

Tarthattam tőle, hogy ez alkalommal is lesznek, akik távollétemet fogják felhasználni arra, hogy beszédemet igazi értelméből kiforgassák s akkor támadjanak, amikor nem védekezhetem; s csakugyan éppen ma (november 24-én) kapom hazulról az értesítést, hogy elutazásom előtt tartott beszédemet alaposan félremagyarázták s támadták. No de seba! Magyarországon úgyis az a baj, hogy mindenki veszekszik és vitatkozik s tenni kevesen tesznek: hát csak hadd vitatkozzanak a vitatkozók, a kákán csomót keresők, a mindig csak török parlamentet rendezők; mi pedig menjünk nyugodtan tovább s dolgozzunk.

Nagy dolgot nem lehet csinálni, komoly eredményeket nem lehet elérni s főleg a kereszténység zászlaját diadalra vinni nem lehet, ha valakinek legfőbb

gondja az, hogy népszerűségének kárát ne vallja, hogy Csicsó Zsuzsanna és Káposztás Gábor meg ne orroljanak rá, hogy hivatásos gáncsvetők és az ég tudja, mi okból, konkurenciából-e, felekezeti elfogultságból-e, ellene dolgozók alkalmat ne találjanak arra, hogy belékössenek...

Keleti expressz! Rettenetesen elegánsan fest már ez a szó is: keleti expressz, hát még ha azt halljuk róla, hogy többezer koronába kerül a jegy csak Budapesttől Bécsig! Többezer korona!

Uram Teremtőm, mekkora vállalkozás! Ki hitte volna három évvel ezelőtt, hogy Budapestről Bécsbe többezer koronás jeggyel lehet menni s akkor is egész éjszaka tart az utazás! És milyen utazás! Ures hálókabálka nem lévén s a vonat voltaképp csak hálókocsokra lévén berendezve, az étkezőkocsiba voltunk összehúzóva, mint a heringek, ki tudja hányan s milyen társaság! Nem hiszem, hogy rajtam kívül még kettő lett volna, aki nem valutaüzletekben utazott; legalább az arcuk, beszédük, a viselkedésük mind arra vallott. Persze minden félóránál felébresztettek, hol a mi határőreink, hol a csehek, hol az osztrákok s testileg-lelkileg meggyötörve értünk reggel Bécsbe: három évvel ezelőtt se hittük volna, hogy többezer koronáért így lehet csak Bécsbe utazni a keleti expresszszel.

Hajnal felé takarítottak s reggelit hoztak. A reggeli árát frankokban számították s osztrák koronákban hajtották be. Volt persze szörnyű elképedés. Egy üres tea némi vajaskenyérrel 600 egynéhány korona! Azaz három és fél frank. Persze a hozzávalót Budapestről valószínűleg nem frankért vették. No, de mindegy: legyőzött ország vagyunk, velünk tehet mindenki, amit akar. Fő, hogy az általános humanitás-eszmékben kár ne essék, amiről annyit hallottunk szavalni azoktól, akiknek a háborút és a békét egyaránt köszönhetjük.

Bécs!

A régi császárváros a Hofburggal és a Schwar-

zenberg-, meg a Mária Terézia-szoborral. S most katona- és munkástanáccsal. Deutschekekkel és Bauerekkel az ősi Hofburgban, amelynek kapuhomlokzatán oly különösen fest most a régi felirat: *Justitia est fundamentum regnorum*. Hogynel Igaz! A mai Bécs is csak ennek a mondatnak örök igazságát festi alá. Az éhinség s az új urak fényűző mulatozása, a 16 koronás villamosjegy (azóta 500 koronára szállt fel) s a szociálista fütykösökkel szétvert keresztény gyűlések, mind szociális termelés s a jólét, amely belőle fakad!

Igy fest egy város, egy nép, amelyet hangzatos jelszavakkal, ujságírói frázisokkal kivertek, kierőszkoltak a normális, történelmi fejlődés nyugodt egymásutánjából, amellyel elhitették, hogy a hibákat és kinövéseket csak azzal lehet meggyógyítani, ha az ember magát a szervezetet veri tönkre.

Bécs addig volt nagy, amíg császárváros volt; egész jellege minden szépsége, minden ereje arra vall. A császársjai lehettek hibásak — melyik emberi intézménynek nincsenek hibái? —, de azért a császároknak köszöni Bécs mindazt, amije van. S az a rettenetes igazságtalanság a túlzott demokráciában, vagy demagógiában, hogy csak a tömegek érdemeit ismeri el, az uralkodóét nem. Nem veszi észre, hogy bár minden egészséges államalakulatban a nép jóléte a főcél, ezt a népjólétet nem mindig a nép maga alkalmas művelni s szabályozni, már azért sem, mert a „nép” uralma igen sokszor a demagógok, a nép hiszékenységével és tudatlanságával visszaélők uralma szokott lenni.

Bécs császársjai sokat vétettek, vétettek is, nemcsak miellenünk, hanem az osztrák nép ellen is, mégis fennmarad a kérdés: nem tettek-e ugyanannyi jót is, mint rosszat s nem történt volna-e a néppel még sokkal több baj nélkülük, mint velük? Ez az, amiről a demagógok meg szoktak feledkezni nálunk és odakinn. Nagy szerencsénk, hogy mi legalább gyorsan túlestünk a forradalmi örültek lázán; szegény osztrákok még mindig azt hiszik, felszabadultak, amikor a

monarchia „igáját” lerázták. Mikor fognak megállani a lejtőn, melyen ma már oda csúsztak le, hogy a pénzük szinte semmit sem ér?

A németek, akik között tovább vitt utam, úgy látszik, nem vesztették el a háborút. Mindenki dolgozik, mindenütt bíznak, mindenütt azt tartják, hogy gazdaságilag végeredményben ők fogják megnyerni a háborút.

Kegyetlen megaláztatás nekik a francia megszállás s látni kell, micsoda önlegyőzésbe kerül a büszke porosz hivatalnoknak pl. a vasúti állomásokon, amikor soronkívül köteles kiszolgálni a francia bakát. De a néma komolyság mellett, mellyel sorsukat viselik, minden pillanatban kiérzik a végső győzelem öntudatos, biztos várása.

Kár, hogy ez a nagyszerű nép, a szorgalomnak, önfegyelmezésnek és nemzeti összetartásnak ez a csodálatos mintaképe, kíméletlen modorával annyira megtudta magát gyűlöltetni szinte az egész világon. Hihetetlen, milyen haraggal s elkeseredéssel beszélnek róla a nemnémetek csaknem mindenütt, még azok is, akik eleinte az ő pártjukon állottak a háborúban, mint pl. az amerikaiak. De akik haragszanak is rájuk, azok is elismerik nagy nemzetfenntartó s alkotó erejüket.

Hollandiában.

A háború nyomával mindenütt találkozunk, amíg Európát el nem hagyjuk. A boldog és gazdag Hollandiában is. Hollandiában ma mindenki kesereg; nagy a munkanélküliség, állnak a gyárak, megcsappant a kivitel. A németek olcsó munkája-lekonkurrál mindent. Annál szebb a hollandusoktól, hogy bár náluk is nőttön-nő a drágaság s nehezednek a viszonyok, nem szűnnek meg jótékonyságot gyakorolni a legyőzött nemzeteken, köztük mirajtunk is.

Volt alkalmam Hollandiában barátaim és rendtársaim felkérésére néhány előadást tartani a magyar

katolikus és keresztény mozgalmakról és sohasem fogom elfelejteni azt a testvéri szeretetet s azt a szinte érthetetlenül meleg és üde érdeklődést, mellyel egész hatalmas tömegek hallgatták végig néha kétórás fejtegetéseimet. Emberek, akiket sohasem láttam s akik engem nem láttak soha, akik csak azt tudták rólam, hogy katolikus pap és jezsuita vagyok, két-három előadáson át nem fáradtak el. S hogyan szorongatták a kezemet, hogyan tapsoltak, lelkesedtek, nevettek és sírtak velem — szószerint értendő! — s az első perctől kezdve milyen otthonosan és kedélyesen érezhettem magam körükben. A hágai, amsterdami, nymegeni napok életem legszebb emlékei közé fog tartozni.

És modernül, gyorsan és praktikusán megy itt minden, a legteljesebb szervezkedés jegyében: Nymegenben pl. egyik szombaton betoppantam rendtársaimhoz a gyönyörű Canisius-kollégiumba (Nymegen boldog Canisius Péternek, a legnagyobb német jezsuitának szülőhelye) s megbeszéltem velük, hogy két nap mulva jövök előadást tartani. S két napra rá a város fel volt lármázva: minden utcasarkon plakátok, minden katolikus kereskedés kirakatában hirdetések, hirdetőkocsik a legforgalmasabb helyeken reggeltől estig — s mikor harmadnapra a „Rom. kat. Vereenigungsgebouw” hatalmas nagytermében az előadást megtartani megjelentem, nemcsak az óriási terem volt tele az idegent tomboló tapssal fogadó vendégekkel, hanem több száz ki is szorult s kénytelen volt hazamenni. Oly izzón meleg s barátságos volt a hangulat, hogy Budapesten képzeltem magam a Vigadóban valamelyik katolikus nagygyűlésen, vagy valami sajtóhölgybizottsági díszülésen. Nem kevésbé voltak meleg az amsterdami esték, ahol a Tyd szerkesztője, van den Broeke úr és P. van Vessem rendtársam olyan hangulatot teremtettek mellettem, hogy előadásomat harmadszor is meg kellett ismételnem.

Különösen kedves volt a hágai ünnepség is. Rendtársaim gyönyörű, tágas Boldogasszony-templomában az Elandstraat-on az összes felnőtt Mária-kongre-

gációk közös ájtatosságán tartottam a beszédet. Az összejövetelt a hágai Urak-kongregációja rendezte, melynek tagjai közt ott van maga Ruys de Beerenbruck, a jelenlegi holland miniszterelnök is. Az imákat a világhírű Steger professzor imádkozta elő, a katolikus nemzetközi szervezkedés egyik kezdeményezője. Gyönyörűen hangzott ezeknek a szenvedések közt megerősödött, viharokat állott holland katolikusoknak erőteljes éneke, a dallamos „O Sterre der Zee” (Ó, Tenger Csillaga).

Gyönyörű volt a feszült figyelemnek és forró együttérzésnek megnyilatkozása, amikor megköszöntem nekik, hogy gyermekeink érdekében oly sokat tettek s ezzel nemcsak pillanatnyi anyagi segítséget nyújtottak, hanem hitükben is megerősítették a már-már kétségbeesőket s megmutatták, hogy a katolikus felebaráti szeretet nem frázis, hanem áldozatkész akarat és tett. Viszont elmondtam nekik azt is, hogy mi is tettünk egyet-mást a nyugati keresztény nemzetek érdekében; hogy ki tudja, állnának-e ma a kultúrának s a jólétnek ezen a fokán, mint ma, ha mi őértük és őhelyettük is nem küzdöttünk és véreztünk volna évszázadokon át tatárral, törökkel szemben s hogy csak legutóbb is mi lettünk ismét Európa megmentői, amikor az újabb perzselő keleti veszélyt, a bolsevizmust mi győztük le először s leghatározottabban.

Elmondtam azt is persze, nem azért, hogy bókolkak nekik, hanem mert lelkem nem tud betelni ezzel az egyszerű ténnyel — elmondtam, mennyire irigylem és csodálom a holland katolikusokat azért a bámulatos egységért és önfegyelmezésért, amellyel kisebbség létükre oly tekintélyes pozíciót szereztek maguknak (ma a legnagyobb párt a kamarában a katolikus párt) s amellyel főképp a sajtó terén alkottak példaszerűt: a 2 milliónyi holland katolikusság harmincnál több nagy katolikus napilapot tart fenn, köztük a legtekintélyesebbek közé tartozó *Maasbode*-t és *Tyd*-et. Több helyen kérdeztem, vajjon nagy munkába került-e a katolikusokat felrázni s rászoktatni, hogy lapjaikat

ennyire támogassák. Tágranyílt szemmel, csodálkozva válaszolták:

— Szó sincs róla. Mi sohasem beszélünk a sajtóról. Nem tartunk sajtópredikációkat. Nincsenek sajtópártoló egyesületeink, sajtó-agitációs gyűléseink. Mert erre nálunk, hála Isten, nincs szükség. A katolikusok annyira magától értetődőnek tartják, hogy csakis katolikus lapot járassanak, hogy erről soha beszélünk sem kell.

Ó boldog Hollandia! — gondolám. S visszaemlékeztem arra a hét- vagy nyolcszáz sajtóbeszédre, amelyet odahaza vagy 70—80 helyen már eddig tartanom kellett s amely még mindig csak egy bizonyos csoportját ébresztette fel az alvó közönségnek.

Csodálva láttam, mekkora tekintélye van itt mindenütt a katolikus papnak. A „Dícsértessék” itt meglehetősen szokatlan ugyan s a nők egyáltalán nem köszönnek a papnak, de a férfiak annál inkább. Katolikus férfiember nem megy el a katolikus pap előtt, akár ismerős, akár ismeretlen, hogy szóltanul, de mély tisztelettel meg ne emelje előtte kalapját. Még pedig nem társadalmi jellegű köszöntés ez, legtöbbször viszontköszöntést sem vár a köszönő s akkor is köszön — pl. villamosba léptekor —, amikor a jelenlevő pap reá sem néz. Olyanforma ez, mint mikor templom vagy feszület előtt megemeljük a kalapunkat. Nem az embernek szól ez, hanem a papi méltóságnak, az Anyaszentegyháznak.

De a holland papság emberileg is rászolgált erre a tiszteletre. Nemcsak kifogástalan papi élete miatt — itt bizony a papi botrányok a legritkább kivételek közé tartoznak —, hanem mert nagyszerűen dolgozik is és a hívek támogatásával gyönyörűbbnél gyönyörűbb szervezeteket s intézményeket teremt. Ezer és ezerszámba építettek az utóbbi néhány évtizeden át új templomokat (a régi, gyönyörű katolikus templomokat mind elrabolták a protestánsok, az egyetlen hertogenboschi székesegyház maradt csak közülük katolikus kézen). Sokszor a legegyszerűbb kicsiny

községekben, pl. Vught-ban, Északbrabantban, melynek 2—3000 lakosa van csupán, valóságos kis katedrálisok épültek; a katolikus iskolaügy, karitás, sajtó, egyesületi élet stb. mind hatalmasan virágoznak. Nagyban virágzik náluk a lelkigyakorlatok intézménye, csak férfiak számára 7 külön szentgyakorlatos ház szolgálja e célt. 1918-ban kb. 30.000 ember, Hollandia összes katolikus lakosságának $1\frac{1}{2}\%$ -a végzett zárt szentgyakorlatot!

Bennünket pedig, magyarokat, legközelebből érinthet az a nagyszerű és soha eléggé meg nem hálálható szeretet, mellyel gyermekeink tízezreit hozták ki Hollandiába üdülésre, s nemcsak hogy tejbe-vajba fürösztötték őket, útjukat fizették stb., de legtöbbjét tetőtől-talpig újra öltöztetve, minden szükséges és hasznos jóval ellátva küldték haza. Szakszerű számítások szerint legalább 10 millió holland forint az, amit gyermekeinkre — csak a magyarokkal — költöttek; ez a mi pénzünkben kilenc milliárd korona!

A gazdag és nagylelkű hollandusok sem lettek volna ekkora teljesítményekre képesek, ha a jól kiépített katolikus szervezetek csodálatos ereje nem áll rendelkezésükre. Ez a szervezetség teszi, hogy a munkát és terhet képesek azonnal sokak között megosztani, úgyhogy így egyre-egyre aránylag kevés jut. A „*R. K. Huisvestingskomitee*” bámulatos teljesítőereje innen magyarázható. De meg onnan is, hogy olyan tüneményes vezérlőegyeniségek állanak az élén, mint pl. a hertogenboschi püspök, Mgr. *Diépen*, vagy a főelnök: *Prinsen* kanonok (kanonok alatt idekűnn egy-egy vezérkari ezredest, vagy ha tetszik; egy-egy vezérigazgatót kell érteni), vagy *Mackelenbergh*, a világi elnök stb. Igaz, hogy a munka érdemében magyar ember is osztozik: ott működik köztük, mint a hercegprimás kiküldöttje, egy fiatal pap, dr. *Knebel* Miklós, egy csupa ideg- és izomember, akinek szeretetreméltó, tevékeny egyénisége segít elevenen tartani a holland katolikusok magyarszeretét.

Rövid hollandiai tartózkodásom folyamán egy-

szer Tilburgban a Szent József-missziósatyák vendége voltam. Világi papok társulata ez, akik azonban életüket a pogányok közti missziós munkának szánják s erre fogadalommal kötelezik magukat. Hatalmas anyaházukban ú. n. „apostoli iskolát” tartanak fenn, azaz gimnáziumot oly fiúk számára, akik be akarnak lépni a társulatukba s maguk is misszionáriusok lesznek. Láttam ezeket a derék, virgonc, 12—15—17 éves hollandi fiúkat tanulás közben, futball, ugrándozás, tréfa közben, láttam, amint elüljáróikkal, tanáraikkal érintkeztek s meghatott az a csodálatos légkör, amely ezt az intézetet eltölti. Csupa leendő misszionárius, aki áldozatos életre készül a távol világtájakon, ki tudja: tán a vértanuságra is.

Elnéztem azt a meghitt, családias modort, ahogy tanáraikkal beszéltek: nem a tanár és tanítvány rideg viszonya volt ez, hanem az idősebb és fiatalabb misszionárius bajtársi közeledése. A legnagyobb büntetés az — mondta az egyik tanár-páterjük, az, ha azt mondjuk valamelyiknek: te nem leszel jó hithirdető. Az iskolai és intézeti fegyelem nem olyan porosz, mint nálunk: a gyermek akkor szólhat, amikor akar, akkor cigarettázhat, amikor akar: a fiúkat szabadságra s önállóságra nevelik — meggyőződésből tegyék, amit tesznek. S biztosítottak róla, hogy ennek a módszernek köszönik, nemcsak az apostoli, hanem az összes katolikus nevelőintézetekben is, azt a közvetlen, őszinte, családias ragaszkodást a növendékek részéről mindahhoz, amire őket tanítják, elsősorban magukhoz a nevelőkhöz s főleg persze a katolikus gondolathoz.

Csakugyan engem is meglepett már Amsterdamban az a nyílt kedvesség és szeretet, mellyel ezek a hollandus fiatalemberek a páterekkel, velem is érintkeztek; az az erősen kifejtett katolikus lelkiület, mellyel minden katolikus közügy iránt érdeklődnek, már ezeket a fiatalokat is betölti. „A minoritás áldása”, — gondoltam magamban s holland testvéreimnek alig tudtam megmagyarázni, miként van az, hogy nálunk,

Csonkamagyarországon, a lakosság kétharmada katolikus és mégis milyen nehezek a katolicizmus küzdelmei.

*

De hát elmúltak a kedves hollandi napok is és utam Vlissingenen és Folkstone-on át Londonba vezetett.

Oly különös volt ismét viszontlátni a háború elején elhagyott Angliát s oly fájdalmas irigység vett rajtam erőt, mikor a világ urát, a brit fővárost a háború után is változatlan nyugalomban és duskálkodó gazdagságban találtam. Itt is megvannak a háború káros következményei, itt is nőttek az árak, itt is panaszkodnak az emberek; de mi ez ahhoz képest, ami minálunk végbement! Itt még mindig kidobják az ételmaradékot ebéd után — annyit és olyat, hogy nálunk nagyon sok méltóságos család boldogan rendezhetne ezekből a kidobott ebédmaradékokból karácsonyi lakomát.

Londonban többi között egy spanyol rendtársammal hozott össze a Gondviselés, egy rendkívül szélesműveltségű emberrel, P. Cirera a neve; a tortosai híres csillagvizsgáló intézet alapítója és sok éven át vezetője, aki annak idején a mi csillagász-nesztorunkat, P. Fényit meghívta a nagy gyűrűs napfogyatkozás alkalmával a napkorong megfigyelésére. Bár félholt voltam már az éjszakai utazásoktól, mégis késő éjjelig fennmaradtam vele, látván, hogy őt is két dolog érdekli mindenekfölött: a katolikusok nemzetközi szervezkedése és a katolikus sajtó.

Örömmel szorongattam a kezét egy új látónak; sajnos, főleg a győztes államokban még nem minden vezető katolikus ébredt rá az annyira szükséges és annyira elhanyagolt katolikus világszolidaritás sürgető s most már el nem odázható voltára. Pedig mi fekszik annyira a katolicizmus lényegében s mire van annyira szükség a romboló hatalmak nemzetköziségével szemben, mint erre? De talán pirkad már a hajnal

s a háborús szenvedélyek elültével rá kezdenek ébredni a vezető koponyák ott is arra, hogy vége már az időnek, amikor négykrajcáros horizonttal volt szabad dolgozniok a Krisztusország képviselőinek és védelmezőinek s hogy a Páholy, a marxizmus és a plutokrácia irtózatoss hálózataával szemben a katolicizmus is csak úgy állhatja meg helyét, ha teljes mértékben kifejti a Krisztus-birodalom egyetemességének benne-rejlő nagy erkölcsi erejét, nemzeteket átfogó s tenge-reket áthidaló egységét.

Szent és Isten-akarta gondolat a nemzeti és faji gondolat; de igaza van ezúttal Harnack Adolfnak, aki pedig minden egyéb mintsem katolikus, hogy érthetetlen, miként tekintheti a legfőbb és egyedüli ideálnak a fajt vagy a nemzetet az, aki valaha is hallott Krisztusról... A nemzeti érzés nemcsak nem veszít, de nyer tisztaságban s erőben, ha a világegyház nagy népcsaládjában keres magasabb, átfogó gondolatokat és testvéri támogatókat.

Az Aquitánián.

November 5-én szálltam Southamptonban az Aquitániára, a világnak ma egyik legszebb s legnagyobb utazógőzösére. Sajnos, csak a belső szépségeit láttam, magát a hajót nem volt alkalmam látni sem induláskor, sem érkezéskor. Mindössze egy darabját láttam a falának: a többi eltakarta a hatalmas kikötői dokk csarnoka. Szerencsésebbek voltak útitársaim, Kincs István kőszegi apátplébános és Horváth János alsóöri plébános, akik csak Cherbourg-ban szálltak fel aznap este, ahol a hajó nem mehetett be a kikötőbe, nem lévén ott a víz elég mély neki, hanem a kikötő előtt állt meg s néhány kisebb gőzös hozta hozzánk a Franciaországból felszálló utasokat.

Azt mondták útitársaim, hogy lenyűgözően fen-séges látvány volt ez az úszó palota, vagy ha úgy tetszik: úszó város a kikötő bejáratában, amint — valamennyi emelete kivilágítva — várta a kicsiny

gözösök közeledését. A felső fedélzetekről csakugyan úgy tekintettünk le a közeledő kisebb hajókra, mint ahogy apró konflisokra néz le az ember egy magas ház nyedik emeletéről.

Kincs és Horváth barátaimmal már odahaza megbeszéltük ezt a találkozást, sőt nagyjából a részben közösen végzendő munka tervét is. Nagy volt az öröm, amikor Budapest után itt a tengeren ismét találkoztunk. Jól esett magyar szót hallanunk, magyar testvérek társaságát élveznünk ebben az idegen, úszó világban, ahol vagy 4—5000-en verődtek össze a világ minden tájékáról valók. Voltak itt amerikaiak és angolok, németek és franciák, kínaiak és japánok, örmények és zsidók.

A magunkfajta ember csak akkor érzi igazán kicsinységét, elhagyatottságát, ha ilyen messze idegenbe kerül, ahol nemhogy a magyar nyelvnek, de még a németnek, sőt a franciának sincs sok becsülete, ahol csak az angol járja s nem veszik szinte emberszámba, aki nem angol vagy amerikai. Így azonban mégis voltunk néhányan, kis magyar sziget, ahol elmélázhattunk és elfilozofálhattunk a magunk egyszerű, maradi, hátsóeurópai tónusában és szárazföldhöz szokott szemmel méricskeltük az international life tarka arányait.

Az igazat megvallva, nem túlságosan élveztük az Aquitánia pazar, szinte bántó luxusát. Nemcsak mert az első napok apró, likvid természetű tengeri kalandjai hűtögették bennünk a ringó óceán szerelmét, — e tekintetben egyedül Kincs István (szégyen: a legöregebb köztünk!) állta rendíthetetlen pipaszó mellett a csömört —, hanem mert a hallatlan luxusra bámuló szemünk elé folyton odaszüremkedtek az otthon sírók, éhezők, fagyoskodók, köhögők és halálraváltak kétségbeesve forgó szemei, átokrameredt, csont-bőr kezei. Egész Budapestet fel lehetne ruházni, jól lehetne lakatni azzal a töménytelen gazdagsággal, amely itt a first class-on reggeltől-estig végigkevélykedik.

Micsoda kosztümök, micsoda briliánsok, micsoda ételek, micsoda pénzszerzés, micsoda tehetetlenül pa-

zarló luxus és micsoda bántó és esztelen önimádása a modern gazdag-embernek!

Nem is írom le a pálmasetányokat a hajó fedélzetein, a süppedő szőnyegekkel borított, éjjel-nappal pazarul fűtött és világított hatalmas szalónokat, az uszodát, testedzőtermet, könyvtárt, ragyogó éttermet, lifteket, lépcsőházakat, zenekarokat, a minden nap esti táncot, a hajón működő külön nyomdát és — bankot (mely drótnélküli távíró útján kapja a kurzusokat és bonyolítja le a megbízásokat) — ez nekem mind nemcsak vanitatum vanitas volt, hanem sértő fennhéjázása a győzőknek, a pénzzel győzötteknek, a legigazságtalanabb háború és még igaztalanabb béke felülmaradottainak.

Ez a világ, úgy éreztem, az igazi destrukció képe: azé a világhatalmasságé, amelyet valaha Molochnak neveztek, ma plutokráciának hívnak, amelynek kellett a háború, hogy aranyhegyeit szaporíthassa; amely ma gabonával és papirokkal, holnap municiógyártással és embervérontással spekulál, holnapután békejelszavakkal és wilsoni pontokkal és a selfdetermination hóbortos elvének országokat robbantó humbugjával. A régi rablólovagok újabb megéledése ez, de megszervezettebben, mint valaha a „cseh testvérek” voltak és könyörtelenebbül, mint néhai szegény ártatlan Dzsingiszkhán jószívű nyilasai.

Csak éppen a külső máz más: a plutokrácia nemzetközi rablóvitézei ma elegánsan jönnek, smokingban és gyémánttűsen, festett hölgyekkel a karjukon és progresszív jelszavakkal biggyedt, öntelt ajkukon és mosollyal vegyesen csöpög ajkukról az emberszeretet magasztalása, melyhez hiszen ők mindannyian, mint egyetlen életcélukhoz eliratkoztak. Nem önzők ők: miután a földkerekség egyharmadrészét gyarmatukká tették, miután fél Európát felszámolásra és végeladásra kényszerítették, most a jótevő angyal szerepére vállalkoznak. Nem tudni bizonyosan, mennyi a szabadkőműves porhintés ebben a hivatalos ántántjótékony-ságban, s mennyi benne a netán háborgó lelkiismeret-

tek némi megcsillapításául szánt áldozat, de nem keresztény karitasz az, ha néhány ezer, vagy akár millió fontot vagy dollárt odadob a győztes a félig megfagyott, vagy kiéhezett bécsi és budapesti gyermekeknek, ugyanakkor azonban esze ágában sincs a bűnös rendszert megváltoztatni: azt a rendszert, amely önző és igazságtalan békediktátumokkal, Európa felének kínpadra-feszítésével nap-nap mellett tízezerszeresen visszalopja azt, amit alamizsnaként, kellő trombitaharsogás mellett odalökött nekik...

A győztes önteltségének valami kicsinységében is jellemző kiütközését még első este volt alkalmam tapasztalni a hajón. Azt mondták nekem, hogy az Aquitánián misézni is lehet s azért mindjárt első este felkerestem a hajó egyik vezetőtisztjét, hogy másnap, vasárnap lévén, misézhessek; annál inkább, mert megtudtam, hogy a III. osztályon vagy 100 magyar kívándorló is jön velünk. Kisült, hogy lehet misézni, ha van velem oltár s egyéb szükséges egyházi szerek. Szóval: nem lehet misézni.

Ellenben az angol tiszt — bizonynyal minden rossz szándék nélkül — azonnal megragadta az alkalmat s hosszas beszélgetésbe kezdett olyan témákról, amikről csak nagyon művelt és felvilágosodott emberek közt szeretek beszélni. Előhozakodott a háborúban való bűnösség súlyos kérdésével.

A legsekélyesebb, a legönállótlanabb, leggyermetegebb és nyilván merő ujságcikkekbe merített felfogások alapján. Bizonynyal nem akart sértegetni s ma is azt hiszi, hogy roppant udvarias és előkelő volt velem szemben. Én meg egy élménnyel lettem gazdagabb: közelről pillanthattam bele egy vérbeli angol kíméletlen önzéssel párosult határtalan korlátoltságába.

Egyszercsak felvet egy másik, bántóan ostoba és bántóan ildomtalan kérdést: miért nem akadályozta meg a pápa a háborút? Mert hogy kötelessége lett volna.

— He is the vicar of Christ — hiszen ő Krisztus

helytartója, miért nem tett semmit a háború megakasztására? A pápa tétlenül nézte az eseményeket, a hiábavaló vérontást; tiltakoznia kellett volna s több efféjét...

Elhűlt bennem a vér ennyi tudatlanság s ekkora bornírtsággal szemben. Ez a simára borotvált előkelő protestáns persze az ő köreiben s az ő lapjaiból semmit sem hallott a pápa nagyszerű békeakcióiról. Nem tudja, mit írt, mit mondott, mit kísérelt meg XV. Benedek minden alkalommal a háború letörésére. Nem tud a rokkant foglyok csereakciójáról, mely a pápa műve s ötlete volt. És azt sem tudja, hogy a pápa hatalmas merőben erkölcsi és sajnos, éppen azokra nem terjed ki, akik a háború főmozgatói voltak.

Ki hibás benne, hogy éppen Albion fiai nem akceptálják a római pápa tekintélyét? A pápa-e az oka, ha a szabadkőműves európai kormányok finom gúnyal tértek ki a pápa leszerelést, fegyverszünetet sürgető proposíciói elől? Ha az amerikai nagytőkések, municiógyárosok és egyéb plutokraták nem akartak lemondani a milliárdos hasznokról, melyekkel őket a háború folytatása és kiterjesztése kecsegtette?

Vagy azt akarta volna-e tisztelt beszélgetőtársam, hogy a pápa forradalomra, engedelmességmegtagadásra szólítsa fel a hadakozókat, az egyes híveket? Vajjon ő maga, aki ma a pápától várta volna a háború letiltását, szót fogadott volna-e ebben az esetben a pápának? A pápa tett, amit tehetett; többet ember nem tehetett volna az ő helyében a háború megakasztására. S most mégis ő viselje az ódiumot a Lloyd George-ok, Clémenceauk, Nikolajevicsek, ha tetszik: Vilmosok és Berchtoldok helyett? És elsősorban a plutokrata-imperiálizmus helyett, amelynek valószínűleg ez az angol tiszt maga is felesküdt imádója?

Dehát vitatkozzam vele? Próbáljam meggyőzni arról, hogy az elemeit sem látja tisztán a felvetett kérdések komplexumának? Hogy vele vitatkozzom annyi volna, mint egy falusi kisgyermeknek a felsőmatézis problémáiról beszélni? Nem szóltam semmit,

csak annyit, hogy ezeket a kérdéseket csak nagy előtanulmányok után lehetne eldönteni; egyébként ma szombat van, holnap pedig vasárnap lesz és a hajó nagyon szép és minden tekintetben kifogástalan jóéjszakát kívánok neki.

Magamban pedig elcsodálkoztam (volna, ha nem láttam volna ezt már annyiszor életemben) kettőn: az ú. n. művelt közönség hallatlanul önállótlan ítéletein. azon a szellemi rabszolgaságon, mellyel egy csomó kalandor-tudós és kalandor-újságkiadó a világ legműveltebb népeinek millióit tartja mesterségesen csinált „közvélemények” kalodájában, és másodszor: a tapintatlanság és modortalanság csodálatos megférése a finomult társadalmi formák érzékével, amely úgylátszik, magától értetődőnek veszi a legkedélyesebb vállalási türelmetlenséget és tapintatlan sértegetést, mihelyt katolikussal áll szemben.

A nagyjából ma is protestáns Anglia vallási türelmének nagyszerű kis keresztmetszetképe volt ez az ember: a legelső katolikusnak szemébe vágja pápa-ellenes inzultusait s talán még csodálkoznék is rajta, ha visszavágtam volna neki azzal, hogy ne bántsa a katolikus érzületeimet. Úgylátszik, nemcsak magyarországi, hanem világtűnet az, hogy nekünk még védekeznünk is „felekezeti viszályhintés”, ellenben benünket gyalázní — az nem számít.

Toleranciáért kiáltoznak — ők és a toleranciát egyesgyedül — mi gyakoroljuk. Ez úgylátszik mindenütt így van.

De nekilendült világreforner bajtársam nem engedett ki olyan gyorsan a kezei közül. Nekihevülten folytatta s karomonfogva készítetett a maradásra:

— Look here, — magyarázta a felháborodott őszinteség hangján —, most lesz a washingtoni leszerelő-konferencia. Lloyd George-nak ezzel a hajóval kellett volna odautaznia. Már a kabinja is meg volt rendelve. És nem mehetett, mert lekötik az ír forrongások. The Irish, you know, this sad, beggar nation — az írek, tudja, ez a mihaszna, koldusnépség... magya-

rázta. Miért nem parancsol rájuk a pápa, hogy legyenek veszteg. Washingtonban az egész világ boldogulása függ most Lloyd George-tól: a béke, a leszerelés, a boldogság. De nem; Lloyd George nem mehet oda, mert ez a rongyos négy-ötmillió ír szabadságot akar, ez a koldusnépség s a pápa nem hallgattatja el őket s azért késik a világbéke és tönkremegy a világ!

Kacagtam magamban s kacagok ma is. Lloyd George azóta eljött Washingtonba s a leszerelési konferencia csak újabb hadikészülődések megbeszélése lett. Újabb battle-ship-ekről tárgyaltak, nem friendship-ekről. Ami túlfelül előre is volt látható.

S a pápa, úgy-e, egy újabb világháború előkészítése kedvéért dobja oda egyik leghívebb s legderekebb katolikus népének, a szabadságáért küzdő s vérző Írországnak legkegyeletesebb nemzeti törekvéseit; sértse vérig az elnyomók kedvéért az elnyomottakat. Szegény pápa, de sok lehetetlenségre, gonoszságra és ostobaságra kellene vállalkoznia, hogy minden kritikusanak eleget tehessen!

A mise tehát nem lett meg, ellenben másnap, vasárnap anglikán istentisztelet volt a legszebb szalónban. Maga a kapitány tartotta. Olvastak, énekeltek a kényelmes zsöllyeszékekben ülve. Félóra alatt vége volt. Megdicsérték a jó Istent, elkántáltak neki néhány zsoltárt; azután jött a lunch, utána a kártya, a zene, a tánc s a többi szórakozás.

Cranmer és Cromwell megtanították Albion népet arra, hogy a vallásos igényeknek hogyan lehet minimális erőfeszítéssel eleget tenni. Ebből az istentiszteletből csak egy hiányzik, mint általában az anglikánna egyszerűsített kereszténységből: a mise. Az áldozat s annak minden gondolata. Kényelmes dolog is: összerabolni a félvilágot s vasárnaponként néhány zsoltárral kifizetni az Űristent. Ez nem fáj, s a mindennapi élet tülekedő önzésében nem kellemetlenkedik folyton az a szigorú evangéliumi morál, amelynek csak ott van erős befolyása az életre, ahol mást

is sürget az egyházas élet, mint hetenkint egy-két zsoltár dallamos eléneklését.

Egyik hétköznapi délután volt aztán más, vallási betétű szenzáció is a hajón: cionista gyűlés. Kisült, amit nem tudtunk, hogy a hajón egy „előkelő” cionista küldöttség utazik New-Yorkba. Ó, ó, ó — most hát megérték egyet-mást. Csodáltam, hogy olyan sok „amerikai” arcon találtam kimondottan szemita vonásokat, csodáltam az utasok listáján is a sok galíciai csengésű nevet és csodáltam a gyémántokkal és pazar drágaságokkal oly sajtáságos ellentétben álló csunya, alpári modort egyik-másik utason. Most már nem csodálkoztam tovább.

Sajnos, csak az utolsó napon fedeztük fel, hogy a másodosztályon is utazik néhány érdemes magyar, köztük három soproni apáca. Szegények, egész úton betegek voltak. Kincs apát receptje a „high sea” és „rough sea” ellen: a pipa¹, őket persze nem óvta meg a Neptun előtt való behódolástól. No, de ne fogjunk mindent a szegény apácákra: mi is imbolyogtunk eleget s ugyancsak jó néven vettük az Aquitániától, hogy ha meghimbált is, de legalább hatodfél nap alatt átlóditott a világ egyik feléről a másikra. Erre mégis csak jó az ilyen irdatlan kolosszus.

November 11-én, gyönyörű napsütéses reggelen, elénkberepültek a newyorki sirályok s csakhamar láthatóvá lett a part.

Amerikát ma már nagyon sok magyar ember járta meg s nem az a csodaország többé, amelyről csak exotikus sarki utazók tündérregéiből tudna a világ. Nem írok tehát egy betűt sem arról, ami az európai embert idekünn meglepi; engem az ilyesmi: felhőkarcolók és tengeralatti vasútak, Woolworth-Buildingek és a 27-ik emeletig meg nem álló expressz-

¹ Egyszer t. i. egy öreg matróztól kérdezte egy kezdő utas a monda szerint, nem tud-e biztos eszközt a tengeri betegség ellen. — Hogyne tudnék, felelte a viharlatta tengerész. Vegyen pipát a szájába: amíg, azt a foga között tartja, addig biztosan nem beteg.

liftek nem is érdekelnek túlságosan. Az embert itt is érdekesebbnek találom, mint azt, amit alkotott.

„Anyhow” — hogy én is amerikaiasan vegyítsem a magyar szót —, az első benyomásom egy kicsit lehangoló volt. Nem azért, mert éppen armistice-day-re érkeztünk, amikor fel volt lobogózva a város és a kikötő a mi megveretésünk tiszteletére, hanem mert az egyetlen és első üdvözlést az újvilágban a — cionisták rendezték nekünk.

Ott lődörgött a kikötő torkolatában egy agresszív izléstelenséggel agyonlobogózott kis hajó, a „Hylan” (ez voltaképen az éppen megválasztott newyorki polgármester neve, aki különben katolikus ember) s mikor mi megálltunk, hogy a partraszállást ellenőrző hatósági személyeket felvegyük, ez a lobogós hajó is nagy iramodással felénk vandlizott. Vagy kétszáz cionista volt rajta, gyanús alakok; valamennyi mógendóvidos kicsiny lobogókkal. A hajójuk farában egy rezesbanda recsegte el irgalmatlan harsogással hol az amerikai nemzeti dalt, hol a cionista himnuszt. Az elsőre mindnyájunknak le kellett vennünk a kalapunkat, a másodikra persze visszacsaptuk a fejünkre — attól tartok, az üdvözlők azt hitték, hogy éppen rituális tisztelgés okából tettük. Nyomorúságos kis üdvözlés volt ez, nagyon kevés volt benne a kedély és a melegség.

Csodálatos: azóta is jó néhányszor hallottam énekelni s játszani az amerikai himnuszt, de véletlenül mindig oly hibásan és hamisan, hogy nem tudtam élvezni, pedig nagyon szép himnuszt; egészen addig, míg egyszer Csáktornyai László barátom zongorán el nem játszotta Toledóban — így már szép volt. Egy amerikai papnak el is mondtam ezt az élményemet; megértőn mosolyogva fogadta megjegyzésemet s higgadtan hozzátette (Európában tanult, művelt ember volt):

— Ebben az országban ne nagyon keressen, uram, művészetet. Itt az üzlet minden.

Később alkalmam volt tapasztalni, hogy még sincs

igaza. Van Amerikában az üzlet mellett kedély is, érzés is, mélység is, néha meglepő bőségben. Csak talán más formákban mutatkozik be, mint nálunk, Vén-Európában.

Amerika földjén.

Nagysokára végeztünk a bevándorlási hatóságokkal s hajónk lassan megindult felfelé a Hudson-Riveren a Cunard rakodópartjáig. Azaz nem is a maga erejéből ment, hanem inkább húzták és tolták a hajószörnyeteget piciny kikötői gőzösök. Olyan volt, mint mikor egy türelmes, herkulesi öregapa eltűri, hogy 15—18 apró unokája cibálja, ráncigálja, lökdösse. Az apró gőzösök bősziűt füstpöfékeléssel nyomkodták oldalát az óceánjárónak, amelynek itt már nem szabad a saját gépjeit használni, mert még neki találna menni valaminek vagy összelapítaná a jobbra-balra ficánkoló kisebb vízi-járműveket; s úgy lökdöttek bele a Cunard pier-öblébe.

Mikor végre parthoz cibált bennünket az apró gőzösök raja, megkezdődhetett a partraszállás.

Rengeteg ember várta az utasokat, pedig csak jeggyel jöhettek be a hatalmas háromemeletes várócsarnokba. Volt kiáltozás, kendőlobogtatás bőven. Mi szándékosan titokban tartottuk az érkezésünket — érthető okokból: nem akartunk a New-Yorkban is bőven tanyázó emigráns-jogvédőknek fölös alkalmat adni, hogy szükségtelen ovációkban részesítsenek. Így csakugyan csak két-három magyar pap várt bennünket a várócsarnokban.

Az újságírói furfang azonban túljárt az eszünkön: nemcsak a „Kereszt” című katolikus lap szerkesztője hegyezte plajbászát a fogadtatásunkra kijött paptársak között, hanem az „Amerikai Magyar Népszava” egyik embere már előzőleg elénk utazott s a hatósági személyekkel együtt felszállt a hajónkra, még mielőtt a belső kikötőbe megérkeztünk. Azonnal interjút kért, fotografust állított elénk s hiába tértem ki minden

nyilatkozgatás elől: az agyafúrt ujságíró a szabadkozásomból is — kéthasábnyi interjút gyártott ki.

A vámvizsgálaton átesvén, dr. Kemenes István, newyorki magyar papbaráttal együtt hamarosan a 16-ik utcába „taxiztunk”, míg Kincs apátot és Horváth Jánost a többi szíves kalauzoló vitte a Leo House című katolikus otthonba.

Az én főhadiszállásom a jezsuiták 16-ik utcai St. Francis Xavier's kollégiuma lett; innen indultam ki kisebb-nagyobb körútjaimra s ide tértem meg egy-egy többé-kevésbé fárasztó apostoli kirándulás után. Rendtársaim nagy szeretettel fogadtak s mint már annyszor máskor, ezúttal is jól esett éreznem a katolikus világszervezkedés e nagyszerű s legtökéletesebb testvériségének: az egy Rendhez tartozásnak kimondhatatlan áldását. Mégis nagyszerű és felemelő tudat: én elmehetek Tokióba vagy Buenos Airesbe, Chicagóba, New Orleans-ba, Melbourne-be vagy Beirutba, Londonba vagy Konstantinápolyba: mindenütt igaz testvériséggel fogadnak ugyanazon nagy Rend, a Jézustársaság tagjai; mindenütt ölelő testvérkarok, kész lakás és ellátás, útbaigazító és támogató készség vár — emberek, akik úgy gondolkoznak, mint én, úgy nevelődtek mint én, azonos tanulmányokban, azonos szabályok szerint, s azonos szellemben ugyaneget célnak áldozzák életüket, mint én. New-Yorkba érkezésem után öt perccel épúgy otthon voltam a 16-ik utcában, mint akár Budapesten a Mária-utcában. Bezzeg kevés idetévedt magyar mondhatja el önmagáról ugyanezt.

Egyébként az otthoniasságot külön is növelte, hogy mindjárt New-Yorkban a St. Francis-ban egy régi kedves rendtársbaráttal s volt innsbrucki tanulmányi kollégámmal találkoztam, aki ettől kezdve Father Kemenessel együtt mindvégig hűséges mentorem maradt. Mikor 13 évvel ezelőtt búcsút mondtunk az innsbrucki fóliánsoknak és egymásnak, bajosan hittük volna, hogy még egyszer találkozunk ebben az életben.

Be jól esett eldiskurálnunk a múlttól, a közös ismerősökről, tanárokról, egyetemtársakról! Ez meghalt, az püspök lett, ez ide, az amoda került. Hát az én innsbrucki amerikai kollégáim? Az egyik Buffalóban főiskolai igazgató, a másik a milwaukee-i katolikus egyetem rektora, a harmadik noviciusmester Poughkeepsie-ben stb. No, majd most sorra viszontlátom őket!

Vacsora közben newyorki rendtársaim élénken érdeklődtek az európai s magyarországi viszonyok iránt s természetesen nyomát sem láttam bennük a legcsekélyebb háborús vagy nemzeti ellenszenvnek. Nagyon örültek, hogy megjöttünk; bizony az itteni magyarokra, így mondták, nagyon ráfér egy kis lelkipásztori gondozás. Kevés a papjuk s főleg magában Newyorkban roppantul elmaradt a kicsiny magyar templom teljesítőképessége a nagyszámú, talán 50—60 ezer lélekre rúgó s erős bolsevik behatások alá került katolikus magyar lakosság lelki szükségletei mögött.

Másnap a közeli magyar telepek papjai jöttek be hozzám s hogy a módját is megadják, a Walldorf-Astoriába vittek el löncsolni. Uram Istenem, micsoda bőség, micsoda fényűzés! Itt már a közönséges osztriga sem elég előkelő eledel, a „blue points”-nál kezdődik a „high life”. Aztán felkerestük Kincs és Horváth barátaimat, akik időközben szintén kiheverték a tengeri út örökös ringását s megbeszéltük a haditervet.

Némi ide-oda tanácskozás, tervezgetés után hamarosan meg is állapotunk benne: először jöjjön a Kelet, azután a Nyugat. Még pedig úgy, hogy a nyugati magyar helyeket közös erővel missziózzuk végig, együtt is megyünk be nyugatra az Egyesült Államok belsejébe; ott azonban szétválunk; magam — kevesebb lévén a künn tölthető időm — csak sebtében száguldok végig a nagyobb magyar hitközségeken s aztán visszajövök Newyorkba, hogy itt kéthetes alaposabb munkát végezzek s úgy térjek haza, míg Kincs és Horváth „Fatherek” húsvétig künn maradnak a nyugati „plézeken” s 2—3 hetet töltenek egy-

egy nagyobb helyen. Ez a terv azután nagyjából be is vált; a rövid időt, mely rendelkezésünkre állt, jobban már csakugyan alig tudtuk volna kizsákmányolni.

Az első misszió helyét és időpontját azután azonnal ki is tűztük, még pedig mindjárt harmadnapra, Perth Amboyba. Előbb azonban az egyházhatósági működési s gyóntatási engedélyt kellett beszereznünk s így ellátogattunk a Madison Avenue-n épült érseki palotába, a négymillió dolláron — közadakozásból — emelt gyönyörű St. Patrick's Cathedral árnyékában.

Meglepett az érseki iroda gyakorlati, amerikaias berendezése. Az ember az utcáról úgy lép be ebbe a magas hivatalba, mint valami nyílt üzletbe; a segédhivatalban, a voltaképpen „irodákban” csupa világiak és — gépírókisasszonyok ülnek. Ezek is jelentenek be a chancery vezetőjénél, a newyorki segédpüspöknél. Őszeshajú, fiatal, erőteljes, jókedélyű ember; kissé idegenül fogadja az idegen jelentkezőket, de mikor megtudja, hogy mi vagyunk, akik az érsek meghívására kijöttünk, nagyon hamar felmelegszik s megadja az összes szükséges felhatalmazásokat.

Meglátogattuk az amerikai magyarság egyik legkimagaslóbb alakját, Konta Sándort is, aki mint 35 éves Amerika-lakó, neves publicista és közgazdász, az Egyesült Államok vezetőemberei körében is igen tekintélyes szerepet játszik s akivel Budapesten ismerkedtem meg, midőn másfél évvel ezelőtt utoljára Európában járt. Voltakép az ő biztatása és hívása volt kijöve telemnek egyik főindítóoka; a newyorki katolikus magyarság ügyét aligha viseli bárki is annyira szíven, mint ő. Amerikai időzésem folyamán sűrűn érintkeztem vele s ő volt segítségemre számos kényes összetételű kérdés megoldásában is.

Konta felfogása szerint Magyarországnak nem volna kárára a kivándorlás, ha a kivándorlók közt megfelelő számú értelmiségi elem is menne ki, aki szellemi s erkölcsi tulajdonságai révén vezetője s védelmezője lenne az így bizony meglehetősen magárahagyatott egyszerűbb népnek.

Azt sem tartja helyesnek, ha a csekélyszámú amerikai magyar intelligencia elszigetelődik s magának él. Ha ma többen volnának, úgymond, anyagilag független s értelmiségükkel számottevő amerikai magyarok, akik az Egyesült Államok társadalmi s közéletébe jobban beleolvadtak volna, ezek ma igen súlyos politikai s pénzügyi segítséget jelentenének Magyarországnak. Így, sajnos, a nagyrészt helótasorban tengődő kicsiny magyar egzisztenciák tíz- vagy százazezreire a hatalmas Amerika szinte rá sem hederít.

Az Amerikában élő magyarok apránként igen szép összegeket küldtek már haza, de nagyarányú, egységes segítséget csakugyan csak úgy lehetne elképzelni, ha egyek volnának s ha jelentősebb szerepet játszhatnának az amerikai gazdasági és társadalmi életben. Hihetetlen sok ferde felfogást oszthatnának el s válságos percekben szavuk eredményesebben esnék latba.

Így azonban jóformán semmi Amerikában a magyar. Megvetett „idegen” a legtöbb esetben, épúgy, mint a lengyel, az olasz s a kínai. A háború idején igen sokat kerestek munkásaink, ma aztán annál szűkösebb viszonyok közt élnek. A rettentő munkanélküliség — közel hatmillió munkanélküli van — elsősorban őket, a „foreigner”-eket, az igavonó állatokat sújtja. Legtöbbje sanyarú sorban él, találkoztam olyan-
nal is, akinek már 20 hónap óta nincs keresete. Nem csoda: akárhányszor ment el vonatunk olyan gyártelepek mellett, amelyeknek 40—50 gyárkéménye közül kettő-három ha füstölt.

November 12-én résztvettünk a newyorki magyar katolikus templomban a vasárnapi istentiszteleten. Elszorult a szívünk. Otthon is vannak szomorú, lelkipásztorilag siralmas helyek, de ilyen szegénységet, ilyen sivárságot nem láttam még sehol. Mindössze ötvenen lehettek a nagymisén, többnyire asszonyok. Pedig New-Yorkban talán ötvenezren is élnek magyar katolikusok.

A magyar templom kívül-belül siralmas elmara-

dottságban; amellet a város egyik legpiszkosabb negyedében, az East-side-on a 14-ik utca végén, a „víz mellett”, ahol zsidók és kínaiak laknak, holott a magyarság meglehetősen egy csomóban lakik, de jóval föllebb: a 80-ik és 110-ik utcák táján. Földalattin is csaknem fél óra ide a 14-ik utcai magyar templom, egy fél óra pedig New-Yorkban több idő, mint odahaza két óra.

Hallom is, hogy a newyorki magyarság lelki-állapota kétségbeejtő. Nagy részük teljesen elvadul, vallási és erkölcsi igényeit elaltatja; rengeteg köztük a vadházasság — állítólag 10 katolikus pár közül 1 esküszik templomban —, a gyermekeik, fiúk, leányok 13—14 éves korukban is megkereszteletlenül szaladgálnak az utcán. Magyar iskola New-Yorkban nincs, az állami iskolákban nincs hittan.

A jó magyar apácák a 72-ik utcában minden erejüket megfeszítik, hogy a gyermekeket a sunday-school-ba (szombatesti katekizmus-oktatásra) összegyűjtsék, de a legtöbb magyar család nem is tud róluk, onnan pedig, ahonnan leginkább várhatnák, kevés támogatásban részesülnek. A newyorki magyarság egyetlen vezére ilykép az — „Előre” című, hihetetlenül durvahangú kommunista ujság, amely vallásellenességben, cinizmusban, rágalmazásban a kommün alatti Népszavának méltó párja.

A newyorki magyar munkás, aki odahaza istenfélő, hazafias, becsületes földműves volt, itt lassankint beszívja magába a mérget; az egyetlen erkölcsi erő, amely az elpogányosodást és félrevezettetést ellensúlyozhatná, a pap és a templom, itt nem fejt ki jóformán semmi érezhető hatást. (Sietek közbeszúrni, hogy ez nem mindenütt van így, sőt talán sehol másutt ily nagy fokban; New-York volt missziói körutam legfájdalmasabb munkatere.) Köröskörül az angol, a német, a szláv katolikus templomokban, de főleg az angolokban, gyönyörű, lelkes, öntudatos hitélet, mintaserű rend és csinosság, összetartás és fejlődés — itt siralmas roncsai a hazulról elhozott s még nem

éppen mindenütt elhalt hitnek, amely lassan sorvad el, önzetlenül, gondozatlanul.

— Hogy lehetnek önök magyarok odatúl ilyen szívtelenek a honfitársaik lelke üdve iránt? — vetették szememre angol paptársaim, rendtagok s világi papok, de annyiszor, hogy végül már rösteltem velük összekerülni. — Hogyan nézhetik ennyi szegény ember vesztét, erkölcsi halálát?

— Csakhogy végre jön valaki és törődik velünk! — mondták a magyarok itt is, máshelyütt is nem egyszer, papok, világiak egyformán. Micsoda hitéletet lehetne itt teremteni, micsoda nagyszerű társadalmi mozgalmakat indítani s mennyit lehetne innen kiindulva lendíteni az otthoni egyházi életen és intézményeken, ha pl. New-Yorkban valamelyik buzgó szerzetesrend megtelepülne!

Amily szomorú volt ez az első magyar templomi élményünk, annál szebb és felemelőbb látványban volt részünk még aznap, november 12-én este, mikor a perth-amboy-i magyar templomban az egyhetes missziót megkezdettük.

Perth Amboy kedves, hirtelen nőtt város a tenger egyik öblében, másfélórányira Newyorktól dél felé. A magyarság itt meglehetősen egyazon negyedben él, egész utcák vannak tele magyarokkal. Magyarokkal s nem mint Newyork, magyar bolsevikiekkel. Magyar feliratok, magyar szó az utcán, játszó magyar gyerekek kiáltozása, az emberek magyar Dícsértesség-vel köszönnek jobbra-balra. „Mészárszék a szabadsághoz”, látom felírva egyik bolton. Amott meg: „Kovács Péter, muffoló” (to move = költözködni, tehát: szállító). Közbe egy-egy német-angol hirdetés: „Home made Sauerkraut”.

Oly különös érzés: ennyi ezer mérföldnyire a hazánktól, miután sokáig mást nem hallott az ember, mint angolt; még németet, franciát sem, — egyszerre egy egész kis magyar világ! Magyar templom, benne zsúfoltan a sok magyar ember, férfi-nő, agg és gyermek, magyarul imádkoznak, magyarul énekelnek:

„Aldunk téged, ó angyali kenyér!” és „Boldogasszony Anyánk, régi nagy pátrónánk!” Szikla legyen, aki meg nem indul, mikor először üti meg fülét idekűnn a síró, lelkendező magyarok bús himnusz-énekzése, amikor, mint jómagam a perth-amboy-i templom szószékéről végignézve, először látja maga előtt tömött padsorokban a magyar haza számkivetettjeit! Hogy tudnak ezek a jó, idegenbe szakadt testvérek lelkesedni, örülni, sírni, imádkozni és énekelni!

— Hát ennyien vagytok idekűnn, édes testvéreim — szoltam hozzájuk —, csak ezen az egy helyen is? Ennyien, akiknek szűk lett az édes anyaföld, akiknek nem telt kenyér a tejjel-mézzel áradó Kánaánban, akik keseredett szívvel vándorbotot fogtatok, búcsút mondtatok az akácvirágos falunak, Dunántúl lankáinak, Alföld délibábos rónáinak, kanyargó Tiszának, zeg-zugos Mátrának s ide jöttetek ki kenyeret keresni vad idegenek közé, petróleumkirályok, bányatulajdonosok, vaskohók rabjaiul, a dollár és a csalódás hazájába? Ennyien vagytok, akiket kizsartolt otthon az árendás és koldussorsra engedett jutni a mi örökké versengő, hatalmi célokért hadakozó, rólatok meg elfeledkező magyar hetykeségünk? . . .

Hogyan örültek, hogyan törülgette szemét nemcsak az asszonya, hanem a férfinép is, amikor a hazai magyar hittestvérek üdvözlétét jelentettem nekik s az itthoni szenvedésekről s megaláztatásokról ejtettem néhány szót. (Egy helyen itt közbekiáltott egy — mint utóbb hallottam — felbérelt bolsevik érzelmű asszony, hogy „Ne erről beszéljen! Prédikáljon!” Persze kivezették s hallom, odakűnn el is puffolték érte; de azért jellemző az eset!)

— Eddig úgy látszott, csak ti vesztettétek el a hazát, ma már mi is csaknem ugyanezt mondhatjuk el magunkról . . . S beszéltem nekik a hitről, amely egy soha el nem múló ország polgáraivá avat bennünket s buzdítottam őket, hogy legalább ezt a legigazibb értelemben vett hazát, a mi végső rendeltetésünk boldog célját ne veszítsék el.

Így kezdtük el az első missziót. A szemekben ott ragyogott a meghatott ígéret és a szent eltökéltség válaszul a zokogva hallott felhívásra.

S ettől kezdve ez volt a program két hónapon át. Jární-kelni, majd minden éjjel más vendégszerető pap-hajlékban aludni, majd mindennap új hely, új templom, új terem, új arcoknak beszélni, mindenütt ugyanazzal a belső megindultsággal, mindenütt ugyanazt a lelkes szeretetet, szinte rajongó odaadást, marasztalást, „vizionlátással” búcsúzást tapasztalva.

S míg magam a kisebb-nagyobb szomszédhelyekre járogattam ki, azalatt derék és buzgó társaim, Kincs és Horváth barátaim, apostoli szeretettel s engem sokszor megszégyenítő szerénységgel folytatták a megkezdett munkát; gyóntattak, prédikáltak, beteget látogattak. Ahol jártunk, rendszeren oda gyülekezett össze az egész közeli környék magyar papsága, a magyarhú tót papokat, valamint a görög-katolikus papságot is beleértve. Oly tanulságosak s élvezetesek voltak ezek a kis magyar papi konventikulumok: ebéd-közben, vacsoraközben annyi mindent kérdeztek s vizion annyi tanulságos apróságot mondtak el ők is az ő viszonyaikról, az amerikai magyarok helyzetéről s hasonlókról s persze minden beszélgetésnek refrénszerű vége az volt, hogy „Miért nem törődnek velünk az otthoniak többet? és miért nem jön ki egy szerzetes-rend legalább Newyorkba, hogy az egész amerikai magyar katolikus életnek valamiféle központja, meledőhelye legyen?”

Perth Amboyban különben még egy missziót tartottunk: a görögkatolikusok templomában.

*

Talán valamennyi közt a legnagyobb szeretettel s legtöbb ragaszkodással a jó magyar kedvesnővérek fogadtak. New-Yorkban, Arrocharban, Bridgeportban, Perth Amboyban, New Brunswickban, Trentonban, Pittsburghban, Mc-Keesportban, Toledóban stb.

Két magyar női szerzetestársulat működik ide-

künn: a budapesti Szent Margit-intézetiek (Isteni Szeretet leányai) s a soproniak (Legsz. Megváltóról nevezettek). Hihetetlen küzdelmek, tengernyi nélkülözés és megpróbáltatás után sikerült egész sor rendházat létesíteniök s el lehet mondani, hogy a csekély-számú magyar papság mellett ők végzik idekünn a legszebb, leghatásosabb s nemzeti szempontból is legértékesebb munkát. Mert ahol magyar papok és főleg apácák vannak, ott még a legközelebbi generáció magyar marad; nélkülük, az ő iskoláik nélkül hamarosan elnyeli a fiatalságot a mindent uniformizáló, nyelvet, szokásokat, életmódot s nemzeti érzést is teljesen elnyelő, magábaforrasztó óriási olvasztókemence: Amerika.

A kivándorlási kérdés tanulmányozói mind megállapították, hogy a magyarság idekünn a nemzetre nézve jóformán menthetetlenül elvész. Leírásba veendő. Nem segít itt ezen semmi. A német sokkal nagyobb szigetekben élt itt együtt, mint a magyar s a németnél erősebb nemzeti öntudatot már bajosan lehetne elképzelni is; és a német is elvész, beleolvad, elamerikaiasodik. Nem német-párti, hanem amerikai-párti. Akárhány német nevű, német anyanyelvű katonaviselt fiatalember büszkén viseli ma is civilkabátja gomblyukán a tűt ezzel a naívnul kérkedő felírással: „We did it” — mi csináltuk, mi döntöttük el a háborút, persze az entente javára.

A magyarság is, a felnőttje, ellenszegül a mindent beolvasztó áramlatnak, küzd a nyelve fennmaradásáért, dacosan hordja az embere a báránybórsüveget, az asszonya a fejkendőt, nem bánja, ha megmosolyogják, meg is dobálják érte; a gyerekeit szorítja a magyar beszédre — mindhiába. A gyermeke nem magyar már, csak szórványosan az s mire felnő, mire ő is családot alapít: régen Kish-nek írja a Kiss nevét, régen Labash-nak a Lábast, Halas-nak a Halászt és az ő gyermeke már alig tanul meg magyarul tizenöt szót.

A liberális éra magyar kormányait terheli a felelősség azért a lassú vérvesztésért, amelyet a tömeges

kivándorlás évtizedeken át jelentett. Ennek a vérvesztésnek csekély ellensúlyozása volt, amit az Amerikába szakadt magyarság nemzeti s nyelvi megőrzésére ugyanezek a kormányok tettek: jóformán csak azt tették, hogy hosszú éveken át állami pénzekből dotálták az amerikai protestáns lelkészeket. Csak a *protestánsokat*. A vége az lett, hogy mire ez a dotálás megszűnt, a magyar amerikai protestáns lelkészek beleolvastották a magyar-amerikai református egyházat az angol-amerikai Episcopalian Church-be; most az segíyezi őket. Pedig az Episcopalian Church iránya igazán messze van a kálvinizmustól. Mindegy; valamiből élni csak kell! Egészen bizonyos, hogy ha az apácáknak juttatja a kormány azokat a segíyeket, a magyarságnak sokkal erősebb várai épültek volna fel abból a pénzből. De mi lett volna akkor a liberalizmusból?

A perth-amboy-i misszió hetében meghívtak a jó statoniland-i magyar apácák gyönyörű, új anyaházukba, Arrochar-ba, hogy megérkezésünket kis magyar növendékeikkel ünnepeltessék. Bájos kis ünnepély volt: szavalat, ének, liliputi szindarab, angyalkatánc, virág stb., mint ahogy ilyen kis intézeti ünnepélyek szoktak lenni.

Örömet akartak szerezni vele s alig vették észre, hogy mennyire elszomorodtunk közben, amint a kis amerikai leánykákat szavalni, énekelni hallottuk. Micsoda idegen, angolos akcentus, s milyen nehezen gördül angolhoz szokott kis nyelvükről a magyar szó! Először néztem így szemtől-szembe az örvénnyel, a nagy angolszász kráterrel, amely minden kolónust elnyel, elamalgámoz, elamerikaisít. Ezek a kis fehér ruhás, háromszínű kokárdás, magyarul éneklő, szavaló leánykák — nem magyarok többé. Ha akarna, sem igen tudna az lenni.

„Yankee vagyok”, vágta ki büszkén egy Ohzsi Pepp (Papp Erzsi) nevű kis tizenegy éves mikor azt kérdeztem tőle, magyar-e. S csakugyan: egymásközt már csak angolul beszélnek; ahová néznek, ahová

lépniek, csak angol szó hangzik feléjük. Különös: még a fiziognómiájukat is megváltoztatta az amerikai levegő és életmód; játszva meg lehet ismerni a legtöbben, itt született-e már az újhazában, vagy frissen jött az „ócountry”-ből, ahogy itt mondják.

Amerika az áthasonítás klasszikus földje s talán éppen azért sikerül neki ez a mindeneket beolvasztás oly akadálytalanul, mert a legsímábban, minden erőszakolás nélkül csinálja. Az „idegen” sokszor maga is siet beolvadni; egyrészt mert Amerika szörnyen imponál neki, meghódítja, magába szereteti őt, másrészt mert látja, hogy mint „idegen”, mint megvetett „foreigner” úgysem igen viheti itt sokra.

A „foreigner” szó itt csakugyan valami csodálatos, sajnálkozással vegyes megvetést tartalmaz; az őserőtől duzzadó, önhitségében kissé tán gyermeki Amerika meglehetősen tudja, hogy mi ő s nincs túlságos nagy respektussal Európa iránt. Anyagilag, technikailag messze fölötte áll; amiben meg Európa nagyobb és gazdagabb, kultúrértékekben és tradíciókban, annak az ő szemében elég alacsony az árfolyama. Európa tőle akár el is sülyedhetne, ő nem nagyon érezné meg.

Európa neki a maradiság, kicsinyesség, ügyetlenség világa. Ahogy newyorki barátom egyszer türelmét vesztve rámmordult: „Adalbert, so ungeschickt sein! Man sieht, dass Sie ein Europäer sind!” Nyelveket sem kultivál; minek? Szinte lenézi, ha valaki az angolon kívül még, mondjuk, franciául is tud. Úgy néz rá, mint ahogy mi néznénk valakire, aki jobb társaságban azzal dicsekednék, hogy ő — cigányul is tud. A magyar gyermek hamar észreveszi, hogy a „foreigner”, a „Hungarian” szó kisebbitő jelző; értetően siet tehát ezt a szépséghibát kiköszörölni magából. Ő yankee, nem magyar. Ő is olyan amerikai, mint a többi.

Oly különösen hatott rám, mikor valahol benn nyugaton egy — angolnyelvű — magyar iskolát láto-gattam meg. Az iskola angol, mert nem kaptak magyar

apácákat. A magyart egy derék fiatal magyar pap — Tóth József tanítja, aki maga is — most tanul magyarul. Négyéves korában került ki, teljesen elangolosodott, angol iskolát és szemináriumot végzett. „Ha a nyelvem is olyan magyar volna, mint a szívem, mondotta, örülnék”. Kiállíthatom neki a bizonyítványt, hogy máris nagyon jól bírja a magyar nyelvet. Könynyebbség okáért mégis angolul kérdezte a gyermekeket:

— What are we, children?

— Hungarians, father — jött vissza kórusban a válasz.

— Very well, and shall we be ashamed that we are Hungarians? — kérdezte tovább. (Szégyeljük-e, hogy magyarok vagyunk?) S ismét kórusban jött vissza rá a válasz:

— No, father! — De ebben a betanított; köteles-ségszerűen trombitált mesterkelt magyarságban volt valami fájdalmasan erőszakolt, megszégyenítően önértetlen hangárnyalat.

Dehogy nem szégyenlitek! — gondoltam magamban.

A felnőttje természetesen az ellenkező következtetést vonja le az idegenek lenézett helyzetéből és — sopánkodik haza. Hánnyal beszéltem, aki 15—20—25 éve van már künn s mégis hazamenne a legelső hajóval. Szinte rimánkodtak nekem: vigyen haza magával!

A honvágó óriási hatalom itt; aki nem egészen fiatalon került ide ki, alig-alig tudja megszokni ezt a minden ízében érdekes és mégis oly görbe, oly szokatlan és szokhatatlan országot. Haza is megy sok, de érdekes — onnan meg csakhamar ide vágyik vissza s igen sok esetben újból ki is jön. Nem tudja megszokni többé a régi, primitív, nyomasztó levegőjű otthont. Visszavágyódik az óriási lehetőségek és szinte korlátlan szabadságok hazájába, ahol sokszor a leg-egyszerűbb ember is autón jár s gőzfűtéses, kényelmes, verandás lakóházban lakik, porcellán-fürdő-

szobával s minden egyéb kényelmi eszközzel; ahol a gyermekei születtek s a bajtársai élnek.

A legtöbb kivándorló azzal az erős, feltett szándékkal jön ki, hogy csak néhány évig marad s aztán feltétlenül visszatér haza. — S mégis ittmarad. — Hát miért nem megy? — kérdeztem nem egyszer egy hazavágyót. A felelet rendesen kettős. Az egyik: a **gyermekek**. — Hát azért, hogy én visszakapjam a hazámat — mondta egy derék jó kurátor-ember, messze bent nyugaton, Garyben, Indiániában — fozszam meg a hat gyermekemet az ő hazájuktól? Ők már itt születtek, nekik ez a hazájuk.

A másik tartóztató ok a ház. Az idevetődő magyar eleinte rendesen „burdos” (board, bérben lakó) valamelyik ismerősének a házában. Ha munkát kapott s kezd egy kis pénzre szert tenni, egyszerre csak megjelenik nála az ágens, rendesen magyar ember, aki házépítéssel vagy birtokszerzéssel foglalkozik.

— Miért nyomorog barátom, miért nem épít maga is ilyen szép kis házat magának? Vasból és fából hamar megvan; emelet is lesz rajta, tornác, központi fűtés, minden.

— De hát miből építsem? — kérdi a bús magyar. Nincs nekem annyi pénzem.

— Semmi — feleli az ügynök —, a többinek sem volt. Mi megépítjük magának, maga pedig fizeti a kamatot s a törlesztést, havi 30 vagy 40 dollárt, néhány év múlva ki van fizetve a ház s a magáé az egész, a kémény csücskétől a pincéig.

A magyarnak felvillan a szeme. Ügyis arra gondol, hogy megházasodik vagy kihozza odahazulról a feleségét, gyermekeit: belecsap az ügynök tenyerébe s aztán attól a perctől kezdve fogva van. Nem tud mindig pontosan fizetni, nem baj, a bank vár; annál tovább tart a törlesztés. Most már itt kell maradnia 5—6 évig, tovább is, míg kifizeti a házat. Akkor már a kész ház marasztalja. Időközben szaporodik a család, a gyermekek már szinte csak angolul tudnak; hiszen együtt játszanak az angol gyermekekkel az utcán,

minden felírás (kivéve egyes nagyobb magyar telepeket) angol, minden ujság angol, minden kifejezés az. S a második nemzetség már legföllebb ha becsületből tart még valamit a magyar voltára; a harmadikról kár is beszélni.

Igy olvasztja bele a nagy amerikai tenger a maga hullámverésébe a mi kis magyar szigeteinket. Invincibiliter ac inseparabiliter.

Az amerikai hitélet.

Az általános amerikai — nem éppen magyar — katolikus hitéletet természetesen csak melleleg volt alkalmam tanulmányozni; hiszen minden időmet a magyar missziók kötötték le. Mindazonáltal itt is, ott is néhány pillantást vetve az amerikai általános hitéletre, úgy találtam, hogy az sok tekintetben nagyszerűen fejlett, tanulságos és irigylésreméltó.

Az amerikai katolicizmus, mint Amerikában minden, amolyan selfmade-stílusban épült fel. Itt semmit vagy majdnem semmitsem köszönnek külső tényezőknek: állami támogatásnak, öröklődő intézményeknek, még a mult tradícióinak sem igen; itt a katolicizmus tisztán a maga erejéből áll fenn és működik, minden imponáló súlya, szépsége, gazdagsága belülről ered, abból az igazság- és értéktartalomból, amely sajátja s amelyet kifejt; a hívek hitbeli erősségéből, lelkiismeretességéből, lelkes szeretetéből egyházuk iránt, a papság komoly és modernül szervezett munkájából s a hívők mintaszerű szolidaritásából a papsággal s ennek munkálkodásával szemben.

Itt künn a „katolikus” szónak épúgy mint Hollandiában, vagy Angliában, valami más, sokkal tisztább s ércesebb a csengése, mint nálunk odahaza; az „I am Catholic” jóformán sohasem jelenti a pusztán névleges katolikust, hanem majdnem kivétel nélkül a praktizáló, gyakorlati katolikust. Ezt már a hajón volt alkalmam tapasztalni, amikor római kollárémról sejtették, hogy pap vagyok s szombat este egymásután jöttek a leg-

különbözőbb korú és rangú férfiak s az emberi félelemnek legcsekélyebb látszata nélkül egész társaságok füle hallatára kérdezgették:

— Father, ön úgy-e katolikus pap?

— Igen, uram.

— Fog, kérem, holnap misézni? Mert ha igen, én jelen szeretnék lenni, akárhol és akármikor mondja a misét.

Arról is nyíltan, vegyesvallású társaság előtt beszélgettek, hogy ki milyen templomba jár misére s kinél szokott gyónni. Mily szokatlan volna az ilyen tónus nálunk, gazdag, előkelő, legmodernebb emberek, kereskedők, orvosok, művészek ajkán!

Már az angol part érintésekor meglepett ez a katolikus melegség és önérzet, mikor az útlevélvizsgáló bizottság egyik idősebb tagja, egy angol úr, útlevelem átvizsgálásakor megkérdezte, milyen „priest” vagyok s mikor azt mondtam: katolikus és jezsuita, a hideg angol felmelegedett, barátságosan súgta oda: „Én is katolikus vagyok” s néhány lelkes, kedves szót mondott angol rendtársaimról s farm-streeti (londoni) kis templomunkról.

Idekünn a katolikusok örülnek annak, hogy katolikusok, szent kincsnek érzik ezt a nevet, de nagyon jól tudják azt is, hogy e névnek csak akkor van értelme, ha valaki a „katolikus” szónak egész tartalmát magáévá teszi. Sajnos, a többi keresztény denominációk, az Amerikában gombamódra elszaporodott felekezetek abszolút hitéleti pangása mellett a „katolikus” csaknem annyit is jelent már, mint egyetlen keresztény a jobbra-balra felburjánzó, mindent elborító újpogányság közepén. A katolikusok meleg hitéletével, szigorú erkölcsösségével merev ellentétben áll az általános amerikai elkereszténytelenedés, a dollárimádat, a nyers anyagiasság s a szinte megdöbbentő erkölcsi lazaság, mely sokszor már a nőknek arckifejezésén s utcai viselkedésén szembeötlő.

Egy statisztika került a kezembe itt Amerikában, amely mindennél jobban igazolja, hogy az Egyesült

Allamok katolicizmusa mily életerős s mily komoly, szinte egyedülálló őrzője s fejlesztője a keresztény hitéletnek. Előrebocsátandó, hogy az Egyesült Államok 110 millió lakosa közül csak kb. 20 millió a katolikus; de viszont ezzel a számmal is a katolikusok állnak legelől: a katolikus vallás az Egyesült Államoknak legelterjedtebb, legnépesebb egységes vallása.¹ A többi eloszlik vagy háromszázfélé. Az említett statisztika szerint a katolikus egyházi épületek (templomok stb.) száma az Egyesült Államok területén volt:

1890-ben	8.784
1906-ban	11.881
1916-ban	15.120

azaz a növekedés 16 éven belül 35'3%, 10 éven belül 27'3%, az egész 26 éves időközön belül 72'1% volt. A rendes plébániai szervezetek (vagy állandó missziótelepek) növekedése ugyanezen időben ez volt:

1890-ben	10.239
1906-ban	12.482
1916-ban	17.487

azaz a növekedés 21'9, 40'1, az egész időszakon belül 70'8% volt. Hogy pedig a többi felekezetek mennyire elmaradnak a katolikus egyház belső életereje mögött, arra éles fényt vet a katolikusok és nemkatolikusok részvétele a hitközségek aktív életében. Amerikában csak azt tekintik valamely hitvallás aktív tagjának, aki beiratkozott s adófizető tagja valamely hitközségnek. Csak az a templomlátogató, aki meg is fizeti egyházi díját. Már most a statisztika szerint a „church membership” a nagyobb városokban így oszlik el:²

¹ A hivatalos Census Report szerint 1916-ban 33 államban s a szövetségi kerületekben (District of Columbia) volt a katolicizmus a vezető denomináció.

² A városok összlakossága az 1920-iki, az egyházi élet adatai az 1916-iki statisztikák alapján vannak feltüntetve.

Város:	Összlakosság:	Összes egyház- községi tagok:	Kat. egyház- községi tagok:
New-York	5,620.048	2,101.233	1,545.562
Chicago	2,701.705	1,058.785	718.114
Philadelphia	1,823.779	776.422	436.700
Detroit	993.678	330.600	204.796
Cleveland	796.841	357.261	261.427
St.-Louis	772.897	392.453	281.627
Boston	748.060	401.498	294.914
Baltimore	733.826	296.599	137.730
Pittsburgh	588.343	377.703	225.362
Los Angeles	576.673	122.697	49.107
Buffalo	506.775	277.045	193.220
San-Francisco	506.676	174.745	139.676
Milwaukee	457.147	201.082	126.921
Washington	437.571	164.413	51.421
Newark	414.524	169.420	113.950
Cincinnati	401.247	167.028	101.931
New-Orleans	387.219	195.617	147.696
Minneapolis	380.582	122.259	51.776

Ami annyit jelent, hogy például New-Yorkban a vallását gyakorló népességnek háromnegyedrésze katolikus s majdnem ugyanez az arány Chicagóban is. Az (1920-ban) 350 ezernél több lakosságú városok közt csak 4 van, ahol a templombajáró közönségnek nem több mint a fele katolikus. Az egész Egyesült Államok területén az egyházak tagjai így oszlottak el: volt

	összes egyház- községi tag:	kat. egyház- községi tag:
1890-ben	21,699.432	7,345.186
1906-ban	35,068.058	14,210.755
1916-ban	41,926.854	15,721.815

A katolikusok százalékarányának növekedése tehát volt: 33'8, 40'3, az egész idő alatt 37'5%. Általában 1916-ban a katolikusok a templombajáró közönségnek következő százalékát tették:

a 300.000 vagy még több lakosú városokban	66'1
a 100.000—300.000	" "
az 50.000—100.000	" "
a 25.000—50.000	" "
a nagy városokon kívül	25'7
az egész Egyesült-Államokban	37'5

E táblázat megértéséhez tudnunk kell, hogy a katolikus lakosságnak $\frac{3}{4}$ -része városokban lakik, míg a protestánsok $\frac{3}{4}$ -része falun vagy farmon él (önálló östermelő); falun pedig a protestánsok is jobban megörzik vallási hagyományait, mint a nagyvárosokban. Viszont éppen ez a körülmény erős tanúság amellett is, hogy a nagyvárosok lélekölő hatásának a katolikus vallás sokkalta jobban ellen tud állni, mint a felekezetek.

Amit azonban a statisztika száraz adatain kívül élő valóságként bárki tapasztalhat, az a katolikus egyházi életnek feltűnő melegsége s erőteljessége az Egyesült Államokban. Mintaszerű papság, népszerű, dolgoz, éjjel-nappal talponlevő, a nép közt elvegyülő, ezerféle egyesületben aktíve dolgozó püspökök, virágzó katolikus nevelőintézetek, iskolák, — a dedótól az egyetemekig — zárdák, kórházak, nagyszerű és pazarul berendezett templomok, egyházi folyóiratok, egyesületi élet, gyűjtések; az istentiszteleti élet fénye s bensőséges volta, a gyakori gyónások és áldozások, lelkigyakorlatok, a majd minden plébánián évente megismétlődő népmisziók, a papság megbecsülése, tekintélye, népszerűsége stb., stb. — mind ennek a virágzó katolikus hitéletnek jele s egyben eszköze.¹

¹ Az Egyesült-Államok 1928-iki vallásügyi mozgalmait láttán engem az amerikai katolikusok nagyszerű egysége, céltudatos sorompóba állása mindig megkapott s nemes irigységbe ejtett.

En igenis örvendek s épülök rajta, amikor a newyorki Kennedy-cég kiadásában megjelent „Official Catholic Directory”-ben azt olvasom, hogy az Egyesült-Államok katolikusaiknak száma 1928-ban 20,112,758-ra emelkedett, tehát 400.000-rel többre, mint az előző évben volt. A konvertiták száma 36.376 volt, azaz 2385-tel több, mint az előző évben. A papság létszáma 580-nal több, mint előző évben s összesen 25.773-at tesz ki; az Egyházat az Egyesült-Államok területén 17 érsek és 104 püspök kormányozza, akik között 4 bíboros; a püspökök száma öttel több, mint az előző évben. Hasonló növekedést mutat a katolikus templomok száma: 11.903 plébánia-templom van, 204-gyel több, mint az előző évben, s azonkívül közel 6000 kápolna. A 36 teológiai szemináriumban 14.685 papnövendék készül a papi pályára; ez a múlt évvel azemben ismét 254 főnyi gyarapodást jelent. 7063 plébániai iskolában közel 2,500.000 katolikus gyermek tanul; a katolikus közép- és

Menjünk be például akármelyik nagyvárosnak akármelyik templomába vasárnap délelőtt: a templom zsúfolva; a hívek — férfiak és nők — komoly elmélyedéssel imádkoznak; olvasó, imakönyv a legtöbbször kezében; mise közben senkisé is jár-ke, senkisé is nézelődik, senkisé is jön későn, senki a mise vége előtt el nem megy; úrfelmutatástól a pap áldozása utánig mindenki két térdre ereszkedve, mozdulatlanul imában, akár a kispapok vagy apácák, — megnéznék itt Amerikában azt az embert, aki úrfelmutatás alatt állva maradna vagy csak úgy állva meggörbedne, mint ez sajnos, nálunk eléggé általánosan szokás!

És valamennyi misehallgató egyúttal prédikációt is hallgat; igaz, hogy az amerikai püspökök gyakorlatiassága, számolva a körülményekkel, úgy írta egy ségen elő, hogy minden vasárnap minden órában (persze másodpercnyre pontos kezdéssel) legyen a főoltáron mise és minden mise közben, evangélium után, 5 perces — de szigorúan csak 5 perces — szentbeszéd az oltártól. Ezt mindenki könnyen meghallgathatja s

felsőiskolák száma 971. Végül a katolikus kórházak száma is 615-ről 624-re emelkedett.

Mindenki elismeri az amerikai katolikusok nagysikerű teljesítményeit, de hibáztatják bennük, hogy „rekordra dolgoznak”. S idézik a költő intelmét, amely szerint „kérkedik éretlen kincseivel az iskolagyermek, míg a teljeseszű bölcs megalázza magát”.

Kétségtelen, hogy bennünket európaiakat sok dolog idegenül érint, amit az újvilágban s annak szellemi és vallási életében tapasztalunk; kétségtelen az is, hogy az amerikai katolikusok szeretik eredményeiket számokban összefoglalni s közreadni. Mégis azt tartom, kissé túllőnek a célon, amikor azt hiszik, hogy ez annyi mint „rekordra dolgozás”, vagy éppen éretlen kincssel való iskolagyermekes kérkedés. A számokba-foglalás lehet a rendszeretnek s céltudatos programszerűségnek egyik eszköze is; az eredmények számszerű összegezése s nyilvánosságra hozatala pedig szintén nem szükségképpen gyermekes kérkedés, hanem lehet a jogosult öröm gyermekded (nem: gyermekes!) kifejezése is, valamint buzdítás és maga-ösztönzés a további munkára. Mi európai és magyar katolikusok csak ne nagyon nevezzük magunkat „teljeseszű bölcseknek”, először mert ez is kérkedés volna, aztán pedig: mert igenis nagyon sokat tanulhatunk az amerikai katolikusoktól!

szívesen is teszi s akármilyen rövid ez a szentbeszéd, néhány jó gondolatot mindenestre visz haza magával mindenki, aki meghallgatta.

Mennyivel gyakorlatibb ez, mint az a templom-üritő módszer nálunk odahaza, amelyben a sokszor lehetetlen időben tartott $\frac{3}{4}$ órás prédikációkon néhány öregasszonyon kívül senkisésem marad ott, mert örül, ha egyáltalán misét sikerül hallgatnia a nagyváros for-gatagában! S mennyire más a pontosság is itt, mint odahaza, ahol nem ritka a panasz, hogy a $\frac{1}{4}$ 8-as vagy $\frac{1}{4}$ 9-es és egyéb lehetetlen időpontozású misék hol 20 perccel korábban, hol ugyanannyival később kez-dődnek, vagy ahol a misekezdet akkor van, amikor a plébános úr felkel vagy a káplán a gyóntatást be-végzi!

Az amerikai katolikusok egyházhűségére vonat-kozáan jellemző kis esetet beszélt el nekem egy jól szituált magyar katolikus idekünn. Egyszer özet kapott ajándékba Kanadából s az őz elfogyasztására vacso-rára hívta meg hat amerikai barátját, csupa előkelő embereket, magasrangú bírákat s hasonlókat, akik azonban véletlenül mind katolikusok voltak. Mekkora volt a csodálkozása, mikor a hat vendég szép egysze-rűen továbbadta az őz-sültes tálat s minden nőgátás ellenére egy falatot sem vett ki belőle.

— Miért e mellőzés? — kérdi őket.

— Mert péntek van, — felelte egyöntetűleg mind a hat, a legtermészetesebb hangon. — Hogy is lehet egy katolikust pénteken vacsorára hívni s húst tétetni elébe!

Bezzeg nálunk odahaza, micsoda sunyi kis lelki-ismeretmegnyugtató és zavartalan őzhús-csámcsogás hálálta volna meg a házigazda vallási figyelmetlen-ségét!

*

A katolikusok ragaszkodása a papjaikhoz szinte mesébe illő, főleg persze az íreknél, akikről közmon-dásszerű, hogy az ír az apját megölné a katolikus papért. Évekkel ezelőtt valahol Bostonban inzultáltak

egy katolikus papot: ennek híre ment s néhány óra múlva az egész város talpon volt, ezer és ezer ír ember vonult fel csoportosan, hogy a pap bántalmazóján elégtételt vegyen.

Engem egész amerikai utamon — pedig 9 államot bejártam — sehol sem ért inzultus, csak két esetben s mind a kétszer — elég szégyen — *magyarok között*. Az egyik a már említett detroiti eset volt, ahol egy bolsevik érzelmű református asszony belekiáltott a prédikációmba. Egyszer meg New-Yorkban a 2-ik avenue (itt laknak a magyarok, ez a „gulyás-avenue”) a magasvasúton ezt a megjegyzést hallottam: „Nem lesz szerencsém.”

Az ostoba szocialista izgatás e papgyűlöletével szemben az amerikaiak — mindegy, hogy katolikusok vagy protestánsok — a legnagyobb előzékenységgel s tisztelettel bánnak a katolikus pappal. Ritkán szólítják egyszerűen „sir”-nek, mint általában a férfiakat megszólítani szokás, hanem a megkülönböztető „father” megszólítást használják vele szemben, többnyire még a hivatalos érintkezésben is. Az utcán rendkívül sokan köszöntik a papot; a gyermekek játék közben odakiáltják neki bizalmas, egyszerű köszöntésül a „Hallo father”-t s hozzá oly érdekesen rázzák kis kezüket azzal az amerikai üdvözlő mozdulattal, amely nálunk inkább az elhessegetésnek a taglejtése.

Hát még a rendőr, az „irish” rendőr! Az utca-keresztezéseknél idekűnn, épúgy, mint már Londonban is, a rendőr a forgalom szabályozója, a mindenható úr, akinek „Go”-t vagy „Stop”-ot intő kézmozdulatát börtön- és pénzbüntetés terhe alatt köteles respektálni minden autó, minden villamoskocsi és minden járókelő. De ha a rendőr észreveszi, hogy katolikus pap akar az utcán keresztülmenni, félreismerhetetlen udvariassággal és előzékenységgel azonnal arrafelé parancsol ötven-hatvan autónak „megállj”-t, amerre a pap akar átmenni s messzire láthatóan emeli fel szokott ünnepélyességgel fehérkesztyűs tenyerét, hogy valami-

kép senki sofőr és semmi jármű az ő papjának útját ne merje állani.

Egyszer Clevelandban egy magyar papbarátommal, Father Rickerttel, mentem csukott autón; Father Rickert maga vezette az autót, saját autóját (itt jóformán minden papnak saját autója van; különben is az Egyesült Államokban átlag minden 12 emberre egy-egy autó jut). Egy roppantul forgalmas utcakeresztezésnél Rickert barátom nem vette észre a Stop-jelzést és autójával néhány lépésnyire belement a tiltott zónába. A legnagyobb úrendészeti kihágás ez, ami csak elképzelhető; ha ilyesmit eltűrnek, perc alatt felfordul az egész közlekedés. A rendőr böszülten lépked felénk, hogy felírja a szörnyű véték elkövetőit; „no most fizethetünk”, — sóhajt szegény bűnös Father Rickert. A rendőr azonban a csukott autóablakon keresztül észreveszi a vétkes autónak papi kollárját, kinyitja az ajtót s szelíd szemrehányással szellemesen csak ennyit mond:

— Father, ezt Detroitban nem lehetne megcsinálni!

Az autón ugyanis rajta volt a „Michigan” jelzés, amiről a rendőr azonnal Detroitra, az autók főhazájára következtetett, s nem is tévedett, mert Father Rickert csakugyan pár hete jött csak át az autójával együtt Detroitból Clevelandba. Azzal szabadok voltunk s a paptisztelő rendőr jóvoltából büntetlenül vihettük el az irhánkat.

De nemcsak a katolikus rendőr udvarias a pappal szemben. A detroiti eset után (ahol a bolsevik szentbeszédzavarás történt) egyszerre két tenyeres-talpas, polgáriruhás detektív állt oda a szószékem alá — mintha a föld alól merültek volna fel — s attól kezdve két napig mindig körülöttem ólálkodtak; bejöttek a paplakra is, nagyban rázták a kezemet (nem szerettem volna, ha irtózatosszerű tenyerükkel túlságosan megszorogatták volna); látnivalólag boldogok voltak, hogy papnak tehetnek szolgálatot. Másnap még a magyar színielőadásra is eljöttek, mögém ültek, szörnyen mulattak a tréfás színdarabon, amelyből egy

kukkot sem értettek; még az idekünn ilyenkor szokásos perselyezésnél is kétszer dobtak be egy-egy kvartert (negyeddollárt) a perselybe a magukéból, nem győzték hivatalos rendeltetésükön kívül is minden elképzelhető formában kimutatni ragaszkodásukat a helybeli plébános és csekélységem iránt; pedig — mint aztán diskurálás közben kisült — mind a ketten protestánsok voltak.

Egyik helyen a város előkelő villanegyedében egy csinos, villaszerű, kertes épületet mutattak nekem: ezt vették meg a hívek nemrégiben 60 ezer dolláron (ez ma nálunk 50 millió korona) a püspöknek *születésnap ajándékul*. Az ilyen esetek Amerikában mindennapiak.

Jártam nemcsak magyar, hanem amerikai plébániákon is. Bizony odahaza nálunk nem egy püspök vagy miniszter megirigyelhetné ezeket a hihetetlen gyakorlatissággal, csínnal és bőséggel megépített és felszerelt, bárha persze lenge és éppen nem monumentális, de annál kellemesebb, ügyesebb, csinosabb alkotású kis rezidenciákat. Persze mindenütt gőzfűtés, telefon, sőt — szórakozásul — drótnélküli telefonhírmondó is, amelyen a pap bácsi, ha elfáradt és szórakozni akar, tetszésszerint hallgathatja akár a new-yorki börzét, akár a chicágói operát, akár a washingtoni kongresszus szónokait.

Igaz, hogy szórakozásra az amerikai papnak nem igen van ideje; itt a papság úgy dolgozik, hogy majd beleszakad s a magyar papok is egyértelműleg azt erősítették, hogy itt tétlenül élni nem lehet; itt csak az él meg, aki napjában 16 órát dolgozik. A clevelandi püspök, Mgr Schrembs előszobájában beszélgettem a sofőrjével, aki „Pista” névre hallgat, magyar fiú.

— Lehetetlen ezt kibírni — jajgat a gyerek —, reggel 7-től este 11-ig, 12-ig mindennap munkában vagyunk a püspök úrral; a püspök egész nap jár-ke, egy napon 4—5 helyen is prédikál vagy beszél, s azonkívül reggeltől-estig elnököl, bérnál, felavat, gyóntat, esket, tárgyal, alapkövet rak le stb. . . . Nem jutok al-

váshoz — sóhajt a Pista gyerek —, már legalább 24 óra alvással maradtam adósom önmagamnak.

Beszéltem a püspökkel is, csodálatos egy csupa izom-ember, atléta termet, jóságos arc, minden iránt érdeklődő, hatalmas egyházmegyéjének minden részlet-ügyével személyesen törődő főpásztor; ott előttem öt perc alatt kikanyarított a térképen egy új magyar plébániát Clevelandban s megadta az új papnak a leg-szükségesebb irányításokat. Dolgozószobája maga az egyszerűség; az asztalon — nem is rendes íróasztal, hanem közönséges nagy négyszögű ácsolmány — rengeteg posta, amelyet mindennap maga dolgoz fel,

Háromnegyedrésze európai kéréslévél; véletlenül éppen egy budapesti boríték fekszik előtte, valami egyesületi hivatalos segélykérés, ismeretlen aláírásokkal, még pedig — o sancta simplicitas — magyar nyelven! Átnyújtja nekem, nézzem meg, mi van benne; beletekintek s mindjárt magam teszem bele a papírkosárba. És bosszankodom magamban: amikor csak-ugyan annyira s oly fontos dolgokban szorulunk rá külföldi jóakaróink segítségére, mennyi hiábavaló, ötletszerű, fölösleges kéregetéssel vonják el s merítik ki barátaink figyelmét a mi otthoni kiforratlan, sokszor gyanús célzatú s a külföld jóakarátát szemérmetlenül kihasználó kezdeményezéseink. Nem csoda, ha végül is bizalmatlanok lesznek s a kéregetéseket egyszerűen felelet nélkül hagyják.

Különben jó Schrembs püspök igazán lelkiismeret-furdalás nélkül teheti ad acta a naponta kilószámra érkező „szöpplikéseneket”: ő már régóta annyira oda-adta mindenféle jó célra mindenét, hogy papjainak tréfás megjegyzése szerint neki nemcsak pénze nincs már, de még hitele sem... A magyarokat különben nagyon szereti (ami idekűnn, sajnos, éppen nem magától értetődő dolog!), járt is egyszer Magyarországon; ha Toledóban — előbbi egyházmegyéje székhelyén — dolga akad, legszívesebben a magyar parókián száll meg.

Ő különben elnöke a Steger hollandi professzor

által kezdeményezett s XV. Benedek által jóváhagyott katolikus nemzetközi szervezkedésnek s amiért én felkerestem, éppen ennek a szervezkedésnek néhány engem érdeklő kérdése volt. Röviden tudtunk csak tárgyalni ezekről a nagy kérdésekről, mert nagyon sokan vártak reá; hogy mit végeztünk, e percben nem tartozik a nyilvánosság elé. Annyi bizonyosnak látszik, a katolikus nemzetközi szervezkedésnek sok tekintetben kitűnő kiindulópontja lehetne Amerika; viszont a nagy különbözőségek, melyek az amerikai és európai közgondolkodást, szokásokat s intézményeket egymástól elválasztják, valamint az óriási távolság és a közlekedésnek és érintkezésnek, hiába, ma is meglevő lassúdadsága kissé nehézkessé teszik az amerikai központtal dolgozó szervezkedést. És még egy nagy akadály van idekűnn: nem mindenki Schrems és nem mindenki érzi át úgy, ahogy kellene, a katolikus nemzetközi szervezkedés és érintkezés szükségességét.

Ez bizonyos fokig természetes is: mennél nagyobb, hatalmasabb, önmagában teljes és befejezett életet élő államról van szó, annál nehezebben érik meg a más nemzetekkel is erősebben érintkező és törődő katolikus világszolidaritás óriási feladatainak megértése és szükségességének tudata. Volt alkalmam más vezető egyházi személyiségekkel is tárgyalni erről a pontról és sajnos, nem mindenünnen vittem el egyenlően örömdetes impulzusokat. Az erős és egészséges ember, aki sohasem volt beteg, a hatalmas óriás, akit soha földre nem tiportak, a gazdag, aki sohasem éhezett, nehezen érti meg a beteg és eltiport és szegény testvér helyzetét, mégha mégannyira tele van is jóindulattal; az érzéke nem igen van meg hozzá. S amellett annyi hatalmas dolgot mozgat mindegyik odahaza, olyan óriási erőt fejt ki, oly komoly harcokat küzd végig, hogy alig marad ideje s figyelme másokkal, egy egész világgal közelebbről törődni!

De azért óriási tévedés volna azt hinni, hogy az Egyesült Államok hatalmas hierarkiája és katolicizmusa érzéketlen a világegyház nagy kérdései, küzdel-

mei, közös érdekei iránt. Ha a világhatolizismus gon-
dolatának egész tárházát kevesen tekintik is át a maga
teljességében, ha a hatolizismusnak a modern közgaz-
dasági, politikai, irodalmi s nemzetközi életben végig-
játszandó szerepét a maga mérhetetlen nagyságában —
miként Európában, úgy itt is — aránylag még csak ke-
vesek koncepciózus gondolkozása íveli is át, a kato-
likus világtestvériség gondolata itt is csodálatosan te-
vékeny hatóerő s az amerikai katolikusok szíve kime-
ríthetetlen forrása a világegyház nagy ügyeit és szük-
ségleteit szemmel kíséző áldozatkésztségnek. Egész
európai országok katolikus intézményei, papsága, sze-
gényügye ma jóformán az amerikai katolikusok adako-
zásaiból él: a Szentatya péterfillérei s a távol missziók
megszaporodott szükségleteit úgyahogy fedező össze-
gek ma jórészt az amerikai katolikusok gyűjtéseinek s
adományainak eredményei. Egy-egy egyházmegyének,
pl. a chicágói ifjú érseknek teljesítményei e téren
egyenesen legendába illők.

Pedig nem szabad feledni, hogy a katolikusok —
mint mindenütt — Amerikában is átlag a legszegé-
nyebbek. A börzén, a nagybankokban, a Wall-Streeten
itt is túlnyomórészt a zsidók az urak; a nagy dollár-
krózosok közt pedig, a vasút-, petróleum- és acélkirá-
lyok között katolikus nem igen akad. A Rockefellerek,
a Pierpont-Morganek, Vanderbiltek, Carnegie-k pro-
testánsok; adományaik jókora része, pl. a Carnegie-
alapítványok, elsősorban ismét protestáns intézménye-
ket gazdagítanak. A newyorki St. Patrick-katedrális
cselédek és postások, rendőrök és villanyoskalauzok
centjeiből építették fel s ma is, bár sok igen gazdag
katolikus is van, az egyház fenntartói s jótevői na-
gyobbrészen a szegényebb sorsúak közül kerülnek ki.
A szegény itt is, mint mindenütt, a legadakozóbb. Az
idegenek közt is így van ez, a magyarok közt is. A leg-
szebb idegen nemzetiségű templomokat a szegény len-
gyelek és tótok emelték; de a magyarok is nemrég
építettek Clevelandban egy 300.000 dolláros hatalmas,
pompás templomot.

A szegény emberek gyönyörű áldozatkészségének megható esetét fogom holtomig legkedvesebb emlékeim között őrizni. Toledóban, mint a legtöbb helyen, ahová jöveletem jeleztem, a magyar pap, a derék Father Eördögh, előzőleg felszólította híveit, hogy — tudták, mi fekszik a szívemen — a hazai katolikus sajtóra adományokat rakjanak össze s azzal lepjenek meg, ha eljövök. Össze is hoztak a legtöbb helyen igen szép és jelentékeny összegeket, anélkül, hogy ez magamnak egyetlen kérő szavamba került volna. Perth, Amboy, New-Brunswick, Passaic, Trenton, Cleveland, Detroit, McKeesport, Buffalo, Bridgeport, de mindenekelőtt New-York és Toledo jártak a sajtóbuzgalomban legelől. A legszebb azonban a toledói eset volt. A szakadatlan prédikálástól halálra fáradtan éppen szobámba tértem s ledőltem egy délután, mikor kiszólít vendéglátó gazdám, a plébános:

— Father Bangha, akármilyen fáradt, jöjjön le egy percre és szorítsa meg egy derék magyar embernek a kezét!

Lemegyek, ott áll egy egyszerű munkásember, aki éppen néhány papír- és ércpénzdarabot tett le a plébános asztalára.

— Nézze — mondja nekem a plébános —, ez a derék hazánkfia már húsz hónapja állás és kereset nélkül van. Meghallotta, hogy gyűjtünk a hazai katolikus sajtónak. Neki nem volt pénze, de eszébe jutott valami. Van egy régi, kimustrált hegedűje. Fogta magát, kiment vele az utcára s arra használta fel az egész karácsony estét és karácsony ünnepét, hogy házról-házra muzsikált a magyar katolikus sajtó javára. És összemuzsikált — hat dollár és negyvennégy centet. Hát úgy-e megérdemli, hogy kezet szorítson vele?

Kezet is szorítottam vele melegen és meghatódottan s eszembe jutott a Megváltó szava: Bizony mondom nektek, nem találtam ekkora hitet Izraelben! Ilyen nagylelkűsége csak a mi nagy hitünk teszi képessé a mi szegény kivert magyarjainkat.

Amerikai magyarjaink.

A mi szegény magyarjaink! Ha már ennyit beszélünk az általános amerikai katolikus hitéletről, hadd szóljunk még néhány szót a magyar katolikusokéről is idekűnn.

Általában azzal jellemezhetem ideszakadt magyarjaink lelki életét, hogyha valahol, itt bizonyul igaznak a régi mondás: *Qualis rex, talis grex*; amilyen a pásztor, olyan a nyája. Ahol pap van s a pap jó, ott a hívek is vallásosak, sőt ott a vallásosságuk — talán éppen az egyedülvalóság, a kivetettség érzete, a környező világ idegenszerűsége következtében is — kétszer oly buzgó és ragaszkodó, mint odahaza. Sok, aki otthon csélcsep, könnyelmű volt, itt ismét megtanult imádkozni s a vallásos újjáéledést természetesen jelentékeny mértékben előmozdítja az az érzelmi tényező is, hogy szegény magyar úgyszólván csak a templomban érzi magát ismét embernek és ismét magyarnak.

A templom egy darab ideszakadt Magyarország, ahol megint magyar beszédet hall, magyar szenténekekben önti ki lelki fájdalmait, ahol ifjúkorának, rég elhagyott, egykori otthonának, szülőfalujának és szülőházának levegője, gondolatai, érzései lengik ismét körül. Ó, hogy szakad ki itt a lelke legmélyéről a „Boldogasszony Anyánk”, vagy a „Nagyasszonyunk, hazánk reménye” bús dallama; hogy sír, hogy imádkozik, hogy örvend s hogy remél itt megint az a szegény magyar, akit a gyár, a kohó, a bánya fojtó levegője kiforgatott ember-formájából, akinek idegen arcok, idegen nyelv, idegen szokások oly kietlenné tették számkivetett életét!

A pap, a jó pap hasonlóképp egyedülvalónak érzi magát a népe nélkül s minden gondja a templom és a hívei. Egyes helyeken egyenesen meglepett az a rendkívül magasra fejlett egyházi és lelki élet, melynek nem futólagos benyomások alapján, hanem beható missziói munka folyamán lehettem csak igazán tanuja:

mindenekfölött a gyakori gyónók és napi áldozók nagy száma, valamint az egyesületi élet fejlettsége. McKeesportban, Toledóban s főleg Clevelandban oly hatalmas tömegeknek beszéltem, hogy szinte a budapesti bazilika szószerén éreztem magam. Egy órát, másfél órát beszéltem nekik s a zsúfoltan álló tömeg szinte elfojtott lélekzettel hallgatott.

Legszébb templomi emlékeim mégis — Toledóhoz fűznek; azt a karácsonyét és karácsonynapot, amelyet ott töltöttem, a betlehemesek játékát, az éjféli misét, a karácsonyi énekeket, a nagyszámú áldozást, a szertartáson résztvevő, példás viseletű ifjúságot, a nagyteremben rendezett kettős ünnepélyt elfelejteni nem fogom soha.

Viszont persze szomorú a magyarság lelki élete ott, ahol vagy nincs pap, vagy nem áll hivatása magaslatán, vagy ahol a hitközöny, a dollárláz, a szabadoság s nem utolsó helyen a bolsevista-szocialista agitáció ürt vágott a templom és a nép közé. Amerika levegője — ezt nekem a legkülönbözőbb állású és pártállású emberek erősítették — éppen nem kedvez az ifjúság erkölcsi és vallási fejlődésének. Az anyagi és élvezetelvi légkör, amelyben élnek s amelyet az amerikai állami iskolák termei lehellenek, mindenütt sorvasztólag hat az ifjúság erkölcsi és vallási életére, ahol komoly és eleven szervező munkával nem nyitnak utat a katolikus nevelésügynek.

Az angol-amerikai katolicizmusnak épp ezért legfőbb gondja az iskola- és nevelésügy; épp ezért is óriási a különbség a katolikus iskolák és a public school-ok neveltjeinek erkölcsi felfogása és életmódja között. A magyarság New-Yorkban, sajnos, eddig nem tudott katolikus iskolát teremteni, ennek folytán az itteni magyar ifjúság erkölcsi ellenállóképessége is szomorúan csekély. A fiatal lányok nagy részének tánc, mozi és kalandok a legfőbb vágyuk s csak az a kevés, akit a szülői gondosság meg tud óvni a nagyváros babiloni erkölcsének hatásától, marad hű a templomhoz s érzi magát jól az olyan intézmények-

ben, aminő a St. Mary's Home vagy a Mária-kongregáció. A public schoolokban, úgy hallom, minden naposak a kisdíákok és diákkisasszonyok szeretkezései és szabályszerű próbaházasságai, a koedukációnak e természetes gyümölcsei.

Az ifjúság erkölcsi veszélyeztetettségén kívül másik nagy baj az amerikai magyarság szellemi vezetésének a képzelhető legselejtesebb elemek kezébe siklása.

Megdöbbentő jelenség: az amerikai magyarságnak van vagy 30 különböző heti, félheti vagy napilapja, de ezek közül alig egy-kettő keresztény irányú, a többi nemcsak liberális-zsidó, hanem túlnyomó részében egyenesen s kimondottan bolsevik irányú. Amit ezek a lapok a szegény, magára hagyatott, itt-künn kétszeres könnyűséggel elbolondítható magyar népen elkövetnek, egyenesen vérlázító. Az ellenőrzésre képtelen, szegény magyarnak nagyon sok esetben ez a bolsevik lap az egyetlen vezetője, tanácsadója, irányítója; el is hisz neki mindent; elhiszi, hogy Magyarországon a kereszténység nevében ma is munkásüldözés van, hogy Budapesten patakokban folyik a vér, hogy Zalaegerszegen naponta friss munkásakasztások folynak, hogy Magyarországon Kun Béla csatlósainak kivételével mindenki gonosztevő, vérszívó és gyilkos.

Milyen csodálkozva hallgatták nem egy helyen a templomon kívül tartott előadásaimat, amikor a kommunizmusról s az ú. n. fehér terrorról beszéltem; ők eddig csak fehér betyárokról hallottak; ellenben a kommunisták garázdálkodásairól, Szamuely akasztófáiról sohasem. S oly különös volt, mikor egy helyen utánam egy egyszerű helybeli magyar kért szót s mintegy szavaim megerősítéseül felhozta, hogy az elmúlt nyáron ő is Magyarországon járt és sehol semmiféle vérengzést nem látott, sőt úgy találta, hogy a zsidók Magyarországon talán még nagyobb urak, mint valaha. Idekünn figyelmeztették, hogy ne menjen jobb felsőkabátban Magyarországra, mert azt ott

feltétlenül le fogják rabolni róla s íme, úgymond, senki sem nyúlt a kabátomhoz.

S a jó buffalói magyarok csodálkozva hallgatták: ejnye ni, hát mégis másképp van, mint ahogy az „Előre” s a többi bolsevik lap a csömörlésig megírta nekik?

Hogy milyen hangon világosítják fel és oktatják ezek az amerikai „magyar” lapok a szegény kiszakadt magyarságot, arra nézve legyen szabad egy jellemző kis példát mutatnom be abban a cikkben, amellyel egy kicsiny magyar telepnek, New Brunswicknak „magyar” lapja az én prédikációmát beharangozta — előre bocsánatot kérve az olvasótól, hogy ilyen hangot s ilyen kitételeket e lapokon reprodukálók:

„Ki az a Bangha páter?

Bangha páter megérkezett Amerikába, hogy szentbeszédekert tartson... A katolikus amerikai magyar papok kész örömmel és nyílt szívvel nyújtanak neki testvérkezet, mert nem tudják, ki ez a szörnyeteg, csak azt tudják, hogy most jött Magyarországból és segíteni akar a szenvedő magyarokon. Az amerikai katolikus papok nyíltszívűségét, becsületességét bizonyítja az, hogy szívesen fogadják ezt az emberbőrbe bújt fenevadat, mert a becsületes ember nem tudja feltételezni a másiktól, hogy gazember is lehet.

Bangha páter, aki a katolikus papság megcsúfolására papnak meri magát nevezni, a legfélelmesebb és legförtelmesebb gonosztevők közül való. Ez a papi ruhába bújt vadállat a legféltelenebb felekezeti uszító és sok-sok gyilkosság értelmi szerzője. Vezére volt annak a hordának, amelyik végigpusztított Magyarországon, halomra ölte az ártatlan, szegény munkásembereket és zsidókat. Könny, vér, ártatlan emberek halálhörgése, özvegyek és árvák jajkiáltása jelezte az utat, amerre járt. Bangha páter, ez a perverz kéjenc, pedig kéjelgett a vérben és nem tudott könyörölni a kezébe került szerencsétleneken. Ez a minden förtelmek atyamestere, Krisztust meggyalázva, felmerészkedett a szószékre és a szeretetet hirdetve eszelte ki rémregénybe illő gyilkosságait.

Lapjában naponta ordította világba, hogy el kell

kobozni a zsidók vagyonát és ugyanakkor jó pénzért hasznos szolgáltatásokat tett gazdag zsidóknak. A mostani rettenetes fehér terror egyik oszlopa volt ez az őrült kommunista és a becsületes katolikusok voltak az elsők, kik ellene fordultak. Az elbolondított tömegek ráeszméltek megcsalásukra és megvonták támogatásukat a förtelmes halálpaptól. Most, hogy tarthatatlanná lett a helyzete Magyarországon, valahogy kijutott Amerikába és most az amerikai munkásoktól akar pénzt koldulni, hogy több eszköz álljon rendelkezésére az otthoni munkásokat halomra gyilkolni.

Befészkeli magát az Isten házába, hogy pénzt szerezzen újabb gyilkosságok elkövetésére. B... házakból a szószékre meri hurcolni papi palástját, szeretetet prédikál a népnek és nem fél attól, hogy az első szavánál lángot vet az ostya.

Könnyű most odaférfközni az ezerszer megcsalt amerikai magyarsághoz annak, aki Magyarországból jön, mert a kérgeskezű amerikás magyar Magyarországon csak az édes szülőföldet látja és nem tudja, hogy azóta nagyot fordult a világ kereke és a drága szép Magyarországból a Bangha-féle rablógyilkosok nagy temetőt csináltak. Az amerikás magyar örömmel adja keservesen kuporgatott centjeit Magyarország javára, mert nem tudja, hogy ezzel adakozik testvére számára készült akasztófára.

New Brunswicki katolikus testvéreim, december negyedikén menjetek el mindannyian a templomba, nézzétek meg jól azt a kezét, amit a halálpap kézcsókra fog nyujtani elétek; testvéreitek vére szárad rajta; nézzétek meg jól azt a szempárt, ami rátok mered majd a szószékről, testvéretek utolsó pillantását láthatjátok benne. New brunswicki katolikus testvéreim, fogadjátok szeretettel december negyedikén Bangha Béla pátert, mert ő a szószékről a szeretetet fogja hirdetni..."

Nem sokkal enyhébb a következő kis enyelgés egy másik bolsevik lapban:

"...Amidőn a világháború kitört, egy szelídlelkű páter áldotta meg a magyar fegyvereket, a magyarok győzelmére.

Amidőn a háború negyedik esztendejében a kiéhezett, agyonsanyargatott katonaság megúnta a dicsőséget, meg-

szökött a frontról csapatosan. Erre kihirdették a statáriumot és akit elfogtak a katonaszökevényekből, azokat halálra ítélték, utolsó útjukra egy madonna-arcú páter kísérte őket és úgy látszott, mintha a páterka lelke a szegény, nyomorult kivégzett katona lelkével együtt szállt volna a mennyekbe, hogy ott az úristentől külön kérjen bocsánatot a szegény, megtévedt magyar katona nyugalmaért.

Kitört a forradalom és a szelídlelkű páterből egy vehemens forradalmár lett. És jött a kommunizmus és utána a bukás.

Munkások százezrei kerültek ártatlanul börtönbe, akasztótóra, fegyverek szuronyára és a Duna fenekére.

Pogromra pogromok jöttek és zsidók vegyesen pusztultak munkásokkal. Mindenki borzalommal és félelemmel tekintett az események elé, csak egy ember volt, aki mosolygott, egy szelídlelkű, madonna-arcú páter, aki nem volt más, mint a központi sajtóvállalat vezetője, Bangha páter, a perverz vérszopó! Magyarországi tömeggyilkosok legnagyobb felbujtója.

Ez az ember az, akinek egy beszédére 4000 embert öltek meg egy nap alatt 1919-ben a kommün bukása után. Akinek az ujságjai révén ezer és ezer ártatlan munkáscsaládnak kellett elpusztulnia. Ez a páter, aki azt mondja az ő Nemzeti Ujság-jában, hogy „Pardon! Magyarországon még nem öltek meg elég zsidót! És addig nem nyugszunk, míg az utolsó szemitával és bolsevikivel nem végzünk. Isten minket úgy segítjen!”

És most ez a páter jön ide gyóntatni.

Gyóntatni akar!

Kérdem én, meggyóna-e ő előbb az ő millió és millió bűnét, amit otthon a sok ezer ártatlanon elkövetett?

Én tudom, hogy nem!”

Mellesleg mondva: a bolsevik vezérek, úgylát-szik, komolyan megijedtek a jöttömre, mert alig voltam néhány napja Newyorkban, hatalmasnak tervezett tiltakozó gyűlést hirdettek ellenem, amelyen azonban csak vagy kétszázan jelentek meg, többnyire nem is magyar zsidók. Az egész mozgolódást egy Büchler nevű volt magyarországi rabbi rendezte. Az egyhangú határozat természetesen az én deportáltatásom kérelmezésére irányult, ugyanakkor, mikor néhány elva-

kult ébredő barátom odahaza azt a bölcseséget terjesztette, hogy eladtam a lelkemet, sajtóstimul, nyomdástimul a — zsidóknak.

A washingtoni State Department valószínűleg ügyet sem vetett a 200 zsidó kiáltozására, de a tüntetők annyit mégis elértek, hogy néhány vezető new-yorki lapba is el tudták helyezni a „nagygyűlésük”-ről szóló jelentést. Itt azonban az a malőr történt meg velük, hogy az angol szerkesztők, nem tudván, mi a fontosabb a nevemben, a Bangha-e vagy a Béla, öles betűkkel ilyen címet szedettek a közleményük elejére: „*Deportation of Bela urged by Jews*”.

A gyűlésen néhány katolikus barátom is részt vett s ezek azután elmondták, hogy a gyűlés mily épületesen folyt le. Nem is magyarul beszéltek természetesen, hanem ki németül, ki angolul, ki jiddisül. Egy Schwarz nevű lengyel zsidó, aki előzőleg éppen a newarki prédikációmon jelen volt, így szavalt: „Testvérek, én ott voltam egyik beszédjén; én nem értettem őt, mert magyarul beszélt, de láttam a szemét és láttam a száját; a szemén, testvérek, tűz jött ki és a száján tűz jött ki és ez a tűz, testvérek, bennünket el fog emészteni, ha nem védekezünk” stb. Azt mondták barátaim, hogy a gyűlés mindvégig igen mulatságos volt s én is így találtam, de jellemzőnek és irigylésreméltónak vélem mindenfölköt azt a szolidaritást, amellyel ez a lengyel-jiddis társaság azonnal felvonult és tüzet kiáltott, mihelyt igazi vagy képzelt veszedelmét látta faji, világnézeti és üzleti törekvéseinek.

A newyorki magyar zsidóság komolyabb elemei, elismeréssel kell leszögezmem, távpartartották magukat ettől a gyűléstől s igyekeztek meg is akadályozni azt; az Amerikai Magyar Népszava azzal a kissé kétklaci és zsidós megokolással rötta meg a gyűlés rendezőt, hogy: azt akarjátok-e, hogy az ilyen gyűlések miatt majd a szegény budapesti zsidóknak kelljen annál sanyarúbban megszenvedniök, mihelyt Bangha hazaér?

A jiddis hatalmasságok a vidéki sajtót is elárasz-

tották megfelelő információval a veszedelmes magyar immigráns jöttére. A chicagói zsidók lapja, a *Daily Jewish Courier* pl. a következő szelidke tudósítást közölte:

„Segítetek Amerikából kidobni egy antiszemitát!”

Irta: J. Leltner.

Newyorkban többször tartottak már tiltakozó gyűléseket különböző emberek és cselekedetek ellen, de a lengyel kegyetlenségek ellen tartott tiltakozó gyűlés óta minden valószínűség szerint egyik sem volt oly jelentőséges, mint amelyet a magyar zsidók fognak tartani most csütörtökön este a Liberty Hallban 237/A Houston St. alatt. A magyar zsidók tiltakozni fognak Bangha Béla magyar pap ideérkezése ellen, aki pogromokat vezetett a zsidók ellen. A magyar zsidók ezt a gyűlést felekezeti különbség nélkül készülnének megtartani s elvárják, hogy azon zsidók és nem-zsidók, katolikusok és protestánsok egyaránt fognak résztvenni.

Kötelességünk és az igazság azt kívánja, hogy Chicagónak s a Nyugat többi városainak és községeinek zsidósága delegátusokkal képviseltesse magát, táviratilag fejezze ki együttérzését és keresztény egyesületeket is hasonló eljárásra beszéljen rá.

Egységes frontot kell állítani ezzel a papi ruhában járó banditával, Bangha Bélával szemben. A newyorki magyar zsidók dr. Bichler vezetése alatt már meg is kezdték a mozgalmat. Határozatot küldtek a Labor Department-hez, melyben Banghának, mint nemkívánatos elemnek deportáltatását kérik. Bangha egy magyarországi antiszemita sajtó ügynöke, tehát nemcsak pogromcsináló, hanem amolyan előkelő koldus és valószínűleg tolvaj is!

Bangha Béla a magyarországi pogromok atyja. Az *Est*-ben, egy Budapesten megjelenő magyar újságban Bangha Béla arra buzdította a magyar keresztényeket, hogy ne fecséreljék el erejüket a zsidók egyenkinti legyilkolásával, hanem rendezzenek általános mészárlást, úgyhogy az összes magyarországi zsidók egyazon napon kiirtassanak. Ugyanaz az újság bevallotta, hogy az a két évvel ezelőtt történt esemény, amikor néhány nap alatt négyezer zsidót megöltek, Banghának egyetlen beszédje követ-

keztében történt, amelyben a „zsidóveszélyt igazi mivoltában” ecsetelte.

Ha a nyugati magyar zsidóság közül bárki még többet is tud Bangha Béla ellen, küldje azt be a tiltakozó gyűlésre. Minden reményünk megvan arra, hogy a már felhozott és még összegyűjtendő adatok alapján sikerülni fog őt Amerika területéről kitiltani. Minden zsidó szervezet tartsa kötelességének, hogy a magyar zsidókat Bangha Béla elleni akciójukban támogassa.”

Szóval, az apparátus kifogástalanul működött. Lumpok és körözöttek, bolsevik agitátorok és emberkereskedők akadálytalanul jöhetnek-mehetnek; csak aki valaha egy zsidó érdeknek ellenére cselekedett, teendő nagy átok alá. Mily csodálatos világszolidaritás ez! S mennyivel finomabban reagál, mint a mi örökké egymást bunkózó, igazi szükségleteinket észre sem vevő kapkodásunk odahaza, ahol testvér testvért elad sértett hiúságból, kenyéririgységből, politikai stréberségből, gyanakvásból, vagy a pusztá fenegyerekeskedés és duhajkodás örömeiből.

Az amerikai magyar katolikusok hitéletére visszatérve, óriási baj itt a *szervezetlenség*. Egy-egy párokián vagy egyházközségben, ha a pap helyénvaló, van virágzó hitélet, vannak egyesületek is, de összefoglaló, a közös lelki érdekeket ellátó, közös veszedelmekkel szemben óvó s gyógyító intézményeknek meglehetősen hiányával vannak.

Az Amerikai Katolikus Magyar Népszövetség csak papíron működik. Vezető, elterjedt, minden fontosabb gócpontot egyesítő katolikus lap nincs. A lelkipásztorok érintkezése ötletszerű, közös nagy ügyek megtanácskozása erre hivatott, állásánál vagy egyénisége súlyánál fogva predesztinált emberek hiányában örökké csak álom marad. Intézményes kapocs az összes amerikai katolikus magyarok összefoglalására nincs; karitatív, szociális, kulturális, hitéleti téren minden lelkipásztor jóformán kizárólag a maga ere-

jére, találékonyságára, bátorságára s tudására van utalva. A lelkipásztor pedig jóformán csak azokat éri el, akik úgyis jönnek hozzá; ő maga csak ritkán mehet azok után, akik elvesztek vagy elszakadtak tőle.

Hiszen odahaza is találunk hasonló afrikai állapotokat a lelkipásztorkodás egyes területein, s ha elhagyatottságot, árvaságot, misszióterületet keresünk, nem kell messzebb mennünk, mint a Nagyalföld tanyáira, sőt: mint Budapestnek akárhány monstre-plébániájára. De idekűnn ez az elhagyatottság s lelki elárulás annyiban sívárabb s elszomorítóbb, mert míg odahaza legalább a jóakarató hívő némi utánjárással mégis talál lelkipásztori gócpontokat, hitéleti oázisokat, idekűnn bizony, ha papja nincs, vagy a templomtól egyszer elszokott, évtizedhosszat nem éri el többé az egyházi életnek egyetlen hullámverése sem s szinte menedéktelenül ráborul a csak pénznek s élvezetnek élő újpogányság és materializmus fekete éjszakája.

A derék amerikai papok tele vannak panasszal ebben az irányban. Miért hogy nem törődik velük odahazulról senki? Miért nem küldenek ki néhány szervezni, vezetni képes erőt, aki összehoz, rendberak bennünket? Miért telik bele tizenöt esztendő, míg végre valaki ismét felkeres, meglátogat bennünket s ha mást nem: szeretetet, érdeklődést hoz, tette, további helytállásra serkent, érezteti velünk az anyaföld, a haza katolikus újjáéledés éltető melegét?

Megígérttem derék testvéreimnek, hogy mihelyt hazatérek, mindent el fogok követni, hogy odahaza az illetékes körök figyelme minél inkább ráirányuljon azokra, akik amúgy is keserűen érzik az elszigeteltség és számkivettetés magánosságát.

Nagy kárnak látom azt is, hogy művelt katolikus magyar világiak, főleg diplomás, képzett *fiatalember*ek nem jönnek ki Amerikába nagyobb számmal, legalább néhány esztendőre. Maguk is rengeteget tanulnának itt künn, némi talpraesettséggel valószínűleg sokat keresnének is s egész életükre megvethetnék

függetlenségük alapjait. Amellett a magyarságnak idekünn vezérei, védelmezői, tanácsadói lehetnének, a papságnak segítőtársai, a szocialista-bolsevik agitáció és népkiszípolozás ellensúlyozói. Ha aztán hazajönnének, mennyire értékesíthetnék otthon is künn szerzett tapasztalataikat, a széles látókört, a gyors cselekvés és gyakorlatiasság készségét, az idő megbecsülését s mindazt, ami a nyersanyag hallatlan bőrsége mellett Amerikát oly nagygyá tette!

Említettem már, hogy az amerikai katolikus magyar hitközségek felvirágoztatásában a talpraesett lelkipásztor mellett főleg a *magyar kedvesnővérek* munkájának van jelentős érdeme. A magyar kedvesnővérek működése külön díszlapot érdemel az Amerikába szakadt katolikus magyarok krónikájában. Egész amerikai utam folyamán kevés dolog impresszionált annyira, mint ezeknek a jó nővéreknek csendes heroizmusa, áldozatos, apostoli élete.

Van már köztük sok olyan is, aki itt Amerikában lépett be rendtársulatukba, sőt aki itt is született; a nagyobb rész azonban hazulról jött s kimondhatatlan küzdelmek és sokszor nélkülözések közt törli az ugart a derék lelkipásztorok mellett. Természetesen ők is érzik s mint gyengédlelkű nők, kétszeresen érzik a honvágy fájdalmait, és sokszor csakugyan hősies lelkierőre van szükségük, hogy nemcsak a szerzetesi élet rendes áldozatait, nem is csak a szülőföldjüktől való távollétnek s a valósággal missziói életnek ezer áldozatát viseljék, hanem ami ennél százszor fájdalmasabb: sokszor bizonyos lelki elhagyatottságot is és az eredménytelenség, a csalódás töviskoronáját... S ők mégis kitartanak a helyükön, kitarthatnak a sírig...

Egy napon a trentoni magyar temetőbe vitt ki a trentoni magyar pap, dr. Szabó János, volt budapesti hittanár. Szomorúan nézegettük a sírokat. Egyszer csak egy sírra mutat rá Father Szabó; a kövön e felírás: „Groszmann Mária Jusztina nővér, 1889—1918.” Az amerikai magyar apácák első halottja. Budapesti

leányka volt; valamikor a Mária-utca 7. alatti katolikus egyesületi házban működött. Fiatalon lett apáca, fiatalon ment ki Amerikába — ő, nem a dollárláz, hanem a lelkek szeretete vittel! — és fiatalon is halt meg, mint hivatásának, az „Isteni szeretetnek” leánya. Megrendülten álltam sírja fölött s megelevenedett lelkemben a katolikus hősiességnek és vértanui erőnek az a teljessége, amely a mi apácáinkat hívta s amely előtt még a cinikus Voltaire is kalapot emelt. Sohasem láttam, sohasem ismertem Jusztina nővért s mégis meghatódottan néztem sírkövére: a tisztelet és bámulat tekintetével és közben — megnedvesedett a szemem.

Egyetlenegyszer hullott könny a szememből Amerika földjén s ez a könnycsepp az ismeretlen kis magyar hősnő sírjára gördült.

Ó, de azért nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy a mi magyar kedvesnővéreink búsan és fanyaron hozzák meg idekünn életük áldozatját! A kereszt titka éppen az, hogy édessé varázsolja az igát s könnyűvé a terhet. Ritkán láttam annyi derűs mosolyt, gyermeteg vidámságot s boldog lelki békét, mint az archochari s egyéb magyar apácák rendházaiban!

A trentoni magyar temetőben, hogy még egyszer visszatérjünk hozzá, megható volt, amit Father Szabó magyarázott nekem, hogy a temető közepén a szép kőkereszt alatt magyar föld van elszórva: a haldokló magyarnak még az is enyhülésre van, ha tudja, hogy haló pora az édes haza földjével fog összevegyülni.

S még egyre mutatott rá Father Szabó: nézze csak, úgymond, a sírokat; valamennyi kelet felé néz, az amerikai magyar még a sírban is Magyarország felé tekint, honvágyát s honfiúi bánatát a sírba is magával viszi. Ez a honfiúi bánat oly szomorúan csendül ki a primitív, félig angol, félig magyar síriratokból, amelyek közül néhányat az eredeti orthographia szerint feljegyeztem s amelyekben oly érdekesen küzd a turáni anyanyelv a mindent elborító angollal:

„Theodore Kish”, olvasom egy helyen. Majd is-

mét: „Itt nyugszik Téglási Pálné, Rest is Peace!” „John Moldvány”. „Our Darling Margaret Szücs 1919—1921”. „Lajos Sabo” (Szabó Lajos). „Toth Gároly”. „Ameg Boldogultal itt Nyugszanak Gyermekei névszerint:” — „Mama édes béke poraidra Ilonkád és férjed”. „Itt nyukszik egy szeretet Hitves Féry mesze Idegenybe.” „Hú családjától messze idegenbe alusza álmát N. N., Nyugogýék béke poraira”.

Rest in peace! Nyugodjék békében, fohászkodtam magamban én is. Ha már nem nyugodhattok az édes hazai földben, nyugodjatok legalább az Anyaegyház kebelén, a Szent István király egyházáén, mely itt is, mindenütt is egy és ugyanaz!

Ezek a síriratok is annak a már említett jelenségnek egyik bizonyosága, hogy az amerikai magyar minden hazafias erőlködés ellenére sem tud az angol-amerikai nyelv és szellem ráragadásával soká szembeállni. Főleg a gyermekeken érződik ez a keveredés. Berohan például a gyermek az utcáról s bőgve így panaszskodik az anyjának:

— Mama, a bucserek Májkja sztamekon kikkelt — ami annyit jelent, mint: a mészárosék Miskája hasba rúgott. (Butcher, Mike, stomach, to kick).

De a felnőtt között is akad, aki így igazítja útba barátját, mikor az munkát keres:

— Két blakknyire innen (block, háztömb) a corneron (a sarkon) van egy szalon (korcsma), eredj el oda a bodyval (bajtársoddal) és tritold meg (to treat, fizesd meg) a foreman-t, ő a bós (boss, gazda) a sapban (shop, üzlet); a bartender (főpincért) is ismerem, sure (hogyne), együtt dolgoztam vele a majnában (mine, bánya), keveset pedázott (to be paid, fizetést kapott), mikor nála voltam burdon (boarding, lakáson, koszon) és azért megcsendzsolta a dzsabot (to change the job, munkát cserélt). Most sztedibe (steady, állandóan) dolgozik. De vigyázz, hogy sokat ne csárdzsoljon (követeljen).

— Nem jött erre Mr. X.? — kérdem a hajón az egyik amerikai magyart.

— Nem, sure hogy nem jött. Direkt vaccsoltam (to watch, lesni) rá.

Ez aztán „amerikai magyar” beszéd. Úgy ragad az emberre, hogy szinte lehetetlen ellene állanod. Két nap múlva te is így beszélsz, akárhogy védekezel ellene.

Természetesen fordítva is van: az amerikai magyar az angol szavakat is elmagyarosítja. McKeesport neki: Mikespart, Fairport: Fehérpart.

A nyelvvel együtt az amerikai magyarság jórésze meglehetősen felszedi az amerikai szellemet is. Sok, aki idehaza kályhafűtőségen túl nem vitte, odakünn megtalálta a helyét s ma milliomos, ha nem is mindig dollárokbán. Egy volt mecenzéfi asztalos ma sokszoros dollármilliomos Clevelandban. Egy kicsiny helynek kicsiny magyar fűszerese legutóbb Budapesten a belvárosban háromemeletes palotát vett. Egy volt kántor garázst nyitott s ma hallatlan összegeket keres. Egy egyszeri csaposlegény ma Amerikának egyik legjobban szituált bankárja. A hatalmas newyorki subway-nek (a földalatti vasútnak, de amelyhez képest még a párisi vagy londoni földalatti is egyszerűen eltörpül) egyik legfőbb vezető mérnöke bácskai magyar ember.

Amerika legelőkelőbb kereskedői, mérnökei, bankárai, gyárosai közt szép számmal vannak magyarok, olyanok, akik üres zsebbel mentek ki annak idején az „új hazába”. Akárhány iparos, sőt jobb gyári munkás is a saját házában lakik s a saját autóján jár be a gyárba dolgozni. De természetesen mind ennek az ellenkezőjére is vannak esetek bőven. A szerencse csillaga nem mindeniknek ragyog fel s aligha tévedek, ha azt mondom, hogy százszor annyi idekünn a csalódott, mint a „beérkezett”.

Az ifjúság természetesen már alig vágyik haza. Hisz neki itt kint van a „hazája”. Számos helyen a templomi prédikáció után vetített képeket mutattam be a basement-ben (alapépítmény, gyűlésterem a templom alatt), vagy az iskola hall-jában, az óhazáról.

Budapest néhány részletét (hogy csillogott a szülők szeme, hadd lássák az ő Amerikát imádó csemetéik, hogy Budapest is van olyan szép, mint Newyork!), néhány nagy magyar festő egyik-másik művének reprodukcióját (Munkácsy, Benczur, Feszty) s végül — a magyar falut, a tanyát, a mezőt!

Mikor ideértünk, akkor volt csak mozgalom a hallgatóságban. Taps, felkiáltások, elfojtott zokogás. Az öregebbje szeméből kibuggyant a könny, de már a gyerekhad jóízűen, mondhatnám: szívtelenül nevette hozzá. Micsoda ázsiai alakok is ezek a fehérszoknyás (bőgatyas), bajuszos aratók, ezek a primitív „farmerek”, ezek a gubás juhászok, ezek a fonotthajú, furcsaruhájú falusi asszonyok! Úgy nevettek rajtuk, mintha patagónokat vagy zulukaffereket mutattam volna be nekik.

A szüleiket, a testvéreiket már idegennek nézik!

Egy helyen, messze bent Nyugaton, egy intelligens családból való hároméves kisfiút mutattak be nekem. Karácsony közeledett s a kis Sanyit kérdezgette a nevelőanyja:

— Nos, Sanyika, milyen ünnep lesz nemsokára?

— Karácsony — mondja Sanyi.

— Ki született akkor?

— A Jézuska.

— Hol született?

— Istállóban.

És miért ment a Jézusmama istállóba? Miért nem ment hotelba?

— Mert nem volt neki... s itt Sanyika elakad, nem jut eszébe a magyar „pénz” szó, hát angolul folytatja: — had no money.

Itt aztán elgondolkozik Sanyika s egy igazi amerikai gyermekhez illő gyakorlatiassággal most már ő kérdezi:

— Mama, ha nem volt a Jézusmamának money, hát *miért nem adott csekket?*

A hároméves kisfiú már úgy tudja, hogy az embernél nem kell, hogy pénz legyen; legjobb a csekk-

könyvet venni elő s úgy fizetni! Ez a gyerekész is be másképp fejlődik, ha valahol Kisvárdán vagy Abaujban marad, ahonnan talán a szülei kijöttek!

De az apja is: otthon még büszkén pederte ki a bajuszát: itt már naponta kínos gondossággal leborotválja arcát s haját tetőben hosszúra, bozottá növeszti, köröskörül pedig apróra nyíratja, sőt körül is borotváltatja; a fogait arannyal tömeti ki, s ha a szemének baja van, nagy, csontkeretű Zeiss-üvegű pápaszemet rak fel. Oly különösek a mi kis egykori földművesgyermekünk is ezekkel az amerikai frizurákkal, óriási szemüvegeikkel!

Gyakorlatiasság, üzletiesség.

Természetes, hogy Amerikában sok igen hasznos dolgot is tanul meg az ideszakadt magyar: gyakorlatiasságot, vállalkozókedvet, az idő felhasználását, munkaszeretetet. Ez tette Amerikát naggyá s előtte állnak nap-nap mellett a ragyogó példák, a szédületes eredmények, a munka és kitartás, a higgadt számítás és elszánt akarat nagyszerű gyümölcsei.

Ott van pl. New-Yorknak és a világnak legmagasabb palotája, a hatalmas, 58-emeletes Woolworth-ház, a „Cathedral of Commerce”, amelyben nem kevesebb mint 29 lift működik éjjel-nappal, úgy hogy minden félpercben indul egy — van közte expressz-lift, amely csak a 27-ik emelettől felfelé áll meg, és „személyvonat”, amely minden emeleten megáll —, amelyben 35.000 ember fordul meg naponta s amelybe naponta 150.000 levél és postadarab érkezik; nem kevesebb mint 2800 telefonállomás van a kolosszális épületben... s ezt a csodát egy egyszerű kereskedőember építette, úgyhogy az egész építési és berendezési költséget a zsebéből fizette ki, egyetlen cent adósságot nem kellett felvenni reá; egy kereskedő, aki annak köszönte óriási vagyonát, hogy egymásután építette az apró áruházakat, amelyekben minden árunak csak

vagy 5, vagy 10 cent volt az ára. S hány ilyen példát lát naponta maga előtt a sóvár, szegény magyar!

Persze, hogy lát aztán bűnösen szerzett vagytonokat is; látja a merő spekuláció hallatlan tobzódását, azt az örült mammonizmust, amely Werner Sombart szeme előtt lebeghetett, amikor a „Juden und das Wirtschaftsleben” c. művében azt írta, hogy „was wir Amerikanismus nennen, ist geronnener Judengeist”. Bizony a dollármilliókat itt is sokszor úgy csinálják, hogy szög-re akasztanak minden szociális érzést és erkölcsi elvet s erre főként a trösztök viselkedése példa-szerű.

*

Hogyan „csinálják” a milliókat? Erről éppen most beszélnek sokat Norris szenátor beszédével kapcsolat-ban, ki a milliócsinálásnak néhány klasszikus példáját foglalta össze.

Iskolapéldaképpen felhossa a nebraskai petróleum-termelő részvénytársaságot (Standard Oil Company), melyet a Supreme Court (alkotmánymagyarázó legfőbb bíróság) 1911 május 15-én feloszlattott s amelynek a feloszlátás pillanatában 600 ezer dollár volt a részvény-tőkéje. Hogy ebből mennyi volt valójában befizetve, nem lehet tudni; Amerikában szokás, hogy a részvé-nyeket csak papíron jegyzik s az alaptőke jókora része csak „víz”.

A társaság a feloszlátás ellenére ügyesen s csen-desen folytatta működését. Eltelt egy év s 1912 április 15-én ez a valóságos vagy nem létező alaptőke 960 ezer dollárt osztott ki *egyévi osztalékul*. Valahányszor a nebraskai kicsiny farmer „felkurblizza” kis Ford-gépét, mindannyiszor akaratlanul is hozzájárul az olaj-gyár 160 százalékos kamatának előteremtéséhez. 1913-ban ugyanennek az egy társaságnak osztalékai össze-sen 270.000 dollárt tettek ki s a következő években is átlag 200%-ot. 1921-ben az osztalék összege 300 ezer dollár volt, azaz 50%-a a befektetett tőkének.

Ez azonban csak a kész, egyenes osztalék. Azon-

kívül a jövedelemből 1912-ben az alaptőkét is növelték 200 ezer dollárral. A részvényosztalék ennek ellenére is még $33\frac{1}{2}\%$ -os növekvést mutatott. 1913-ban újból tőkeemelés következett, ezúttal 1,000.000 dollárra, majd 1921-ben a 200% -os egyenes osztalékon kívül az alaptőkét is újból fel lehetett emelni egyszerre 3,000.000 dollárra. Ezzel az 1921-iki osztalék voltaképp az eredeti alaptőkének 250% -ára emelkedett pusztán azzal, hogy Nebraskában az összes petróleumtermékek árusítását kezükben tartották, s tették ezt olyan évben, amikor a farmerek a terményeiket veszteséggel adták el. Bizonytalán vigasztalásukra volt, jegyzé meg gúnyosan Norris szenátor, hogy míg ők arcuk veritékével fáradoztak egy éven át, addig nagy csomó részvényes boldog fényűzésben élt, holott sem nem szőtt, sem nem varrt az egész éven át.

De ez a példa csak a kisebbek közül való s magában alig sejteti a „milliócsinálások” titkának óriási méreteit. Ez még csak egyetlen s elég ártatlan kis vállalat azokhoz a gigantikus részvénytársaságokhoz képest, amelyek éppen a világháború éveiben szedték meg magukat hihetetlen összegekkel.

Az 1918-i hivatalos kimutatások szerint ebben az évben az Egyesült Államok területén 180 olyan részvénytársaság volt, amelynek évi jövedelme 5 millió és 300 millió dollár között mozgott. A Steel Corporation (acéltröszt) évi tiszta haszna ebben az egy évben több mint 500 millió dollárt tett ki, pedig éppen ennek a vállalatnak alaptőkéje majdnem egészen képzeleti volt csak. Kilenc hasonló vállalatnak a háború utolsó éveiben 2,554,000.000 dollár volt az összes tiszta haszna Mr. Claude Kitchin számítása szerint az Egyesült Államok különböző részvénytársaságai 1916 január 1-től 1921 július 12-éig körülbelül 47.000,000.000 dollár tiszta jövedelmet vágtak zsebre; amiből, ha minden terhet (rendes jövedelmi adót, hadi nyereségadót stb.) levonunk, még mindig 38 milliárd dollár nyereség marad meg.

Ennek a mesébe illő jövedelemnek $\frac{4}{5}$ -e Mr.

Kitchin szerint egyezerhuszonhat vállalat közt oszlik el, amelyek közt ott van az acéltröszt, a Bethlehem Steel Company, a Du Pont-társaságok, a különböző petróleumvállalatok stb. Azaz: körülbelül 1000 vállalat 5 és féleven belül háromszor annyit jövedelmezett még az adók lerovása után is, mint amennyi az ántántállamok egész adóssága az Egyesült Államokkal szemben.

A nebraskai olajfinomító vállalat példája csak azt mutatja, hogyan csinálják Amerikában a *milliókat*. Mr. W. Bourke Cockran a kongresszuson tartott egyik beszédében viszont megmagyarázta, hogyan csinálják a *százmilliókat*. Példaképpen az acéltrösztöt veszi elő s így szól (1921 július 14-én):

„Az acélgyárosok főleg két ízben kísérelték meg s hajtották végre nagystílű kirohanásukat az amerikai nép ellen. Először a gyárosok trösztbe, helyesebben: egy csomó különböző trösztbe tömörültek. Egyiknek neve lett „Federal Steel Co.”, amelybe számos részvénytársaság tartozott. Ezzel szemben állt a legrettegetesebb tröszt, a „Carnegie Company”, szintén számos részvénytársasággal a kebelében. De ott voltak még más trösztök is: az „American Bridge Company”, az „American Tube Company”, az „American Steel & Wire Company”, valamennyi nagy sereg külön vállallattal maga alatt. S valamennyinek a részvénytőkéje legalább felerészben „víz” volt.

Morgan kezdetben a „Federal Steel”-nek volt egyik vezető tagja, de uralkodó helyzete volt a „Bridge Co.”-ban s a „Tube Co.”-ban is. Néhány barátja ott ült a „Steel & Wire Co.” vezetői közt. Morgan nem nyugodott addig, amíg valamennyit össze nem hozta s magát a nagy „Carnegie Co.”-t is bele nem vonta a konszernbe. Így született meg aztán a hatalmas új alakulat, amelynek alaptőkéje a már említett „vízzel” együtt kerekszámban 670 millió dollárt tett ki.

Ezt a már erősen felvizezett tőkét aztán az új nagy tröszt még 1.000.000.000 dollárral vizezte fel; azt lehet mondani, egyetlen fillér valóságos pénz hozzá-

adása nélkül egymilliárd dollár — egybillió korona — „vizet”, azaz nem létező pénzt öntött hozzá. Ugyanakkor azonban az acélárakat felemelték, úgyhogy az acélsín tonnájának ára 18 dollárról 27-re és 28-ra emelkedett s hasonlóképp emelték fel a többi acélnemű árát. Azóta 20 év telt el s az eredetileg merő felvizezéssel felemelt alaptőke ma már csakugyan bejött, ma már valóságos érték, amit úgy préseltek ki dolláronként és centenként a közönség zsebéből. S ami az acél terén történt, fejezi be előadását Cockran, ugyanaz történik állandóan az összes többi trösztöknél.”

Ezek a rettenetes tőkehatalmasságok — siessünk megjegyezni, hogy közöttük egyetlenegy sincs katolikus — természetesen itt is megteremtették a szociális egyenlőtlenség és kizsákmányoltság szorongó érzetét. Az amerikai munkások szakszervezeteik révén igyekeztek védekezni a tőke túlkapásai ellen, de arra nem kaphatók, hogy a marxista és bolsevista örülettől várjanak jobbulást. A trösztök különben sem a munkást mint ilyent, hanem az egész közönséget sujtják. Az elnökjelöltek folytonosan ígéretik, hogy ők majd letörörik a trösztöket; azonban alapos a gyanú, hogy ellenkezőleg: nem is pályázhat kimagasló politikai szereplésre, legkevesbbé elnökségre, aki a trösztökkel valamiféle formában ki nem egyezett.

*

Rettenetes az a kép, amely az acéltröszt egyik főtelepéről a *Monongahela* egész völgyén végigvonuló óriási gyártelepekről emlékezetembe vésődött. Ezer és ezer szegény magyar dolgozik ezekben a gyárakban s a gyártelepek sorvasztó levegője sok magyar tüdőt és bizony sok magyar lelket is elfonnyaszt.

McKeesport és Pittsburg, a legtekintélyesebb magyar telepek ezen a bánya- és acéltelepen. A természettől kincsekkel gazdagon megáldott s szépségekben is bőséges Monongahela-völgy szinte nem egyéb, mint egyetlen, hosszú ipartelep, ahol kohó kohót s gyár

gyárat ér s órákhosszat utazhatik az ember füstben, gőzben s koroniban. Az egész völgyön állandóan sűrű füstfelleg hömpölyög végig; minden csupa füst és korom; a frissen esett hó is perceken belül sötétszürke színt ölt. Közben majd ebből, majd abból a kohóból csapnak fel szabadon a nyolc-tíz méter magas lángnyelvek; ami aztán az egész tájat kísérteties bengáli-rőtre festi, s a füstös ködöt is valami kimondhatatlanul borzalmas és szomorú barnás-vörösre változtatja.

Ez a kép: a fekete és vörös örökös váltakozása nem szünetel sem vasárnap, sem ünnepnap, még karácsony napján sem és nem szünetel sem éjjel, sem nappal. Éjjel is pontosan minden két vagy három percben kieresztik a lángot, hogy a tüzet felszítsák, s ilyenkor a hálósobádat is betölti a pokoli vörös lobogás fénye, úgyhogy a villanylámpa felcsavarása nélkül is megnézheted az órádat. S ha kitekintesz az ablakod függönye mellől, ott láthatod a rettenetes tüzek körül a legsúlyosabb munkában éjjel-nappal görnyedező sápadt emberek százait s köztük magyar véreid tucatjait.

A nehéz, fárasztó izommunkát idekünn többnyire az „idegenek” végzik; és szegények boldogok, ha végezhetik, különösen ma, amikor mind többen vesztek kenyerüket a katasztrofálissá váló gazdasági pangás, a munkanélküliség miatt. Amerikában e pillanatban több mint hatmillióra teszik a munkanélküliek számát s bizony magam is akárhányszor mentem el vonaton hatalmas gyárok mellett, amelyekben az ötven-hatvan gyárkémény közül csak kettő-három füstölt.

A monongahelai völgy poklának közepén — sajátágos ellentét — építette a magyarság egyik legszebb amerikai templomát, a karcsú kéttornyos mckeesporti templomot. A templom megépítője, a fáradhatatlan Kováts Kálmán, ma is plébánosa a messze területen elszórt nyájnak s bár egyike a legrégebben künn lévő magyar papoknak, ma is fiatalos hévvel s csodálatos szónoki erővel hirdeti az Isten ígését; egyben

mintaképe az idegenben is töretlenül magyar és hazafias szellemű népvézérnek.

Father Kováts-csal bejártuk a város különböző plébániáit is, a németet, angolt, lengyelt s végül elvezett házigazdánk egy igen érdekes egyéniséghez, a volt *pittsburghi püspökhöz*, aki midőn öregedését érezte, apostoli következetességgel azonnal lemondott püspöki hivataláról s hogy mégis tétlenül ne töltse aggkorát, egy tüdőbetegeket gondozó apácaklastromba vonult vissza s ott most az apácák és betegek házi káplánja. A legszerényebb elvonultságban él a kórház kertjében épült kicsiny faházban. A pápa ezért az önzetlen szép cselekedetéért érseki címmel tüntette ki. Utódja fiatalember, még csak negyvenkét éves, s akkor sem teszi le kezéből a töltőtollat, amikor vendégeket fogad. A püspök idekünn rendszerint maga vezeti az egyházmegyei irodát.

Father Kováts templomának van egy nevezetessége: a főoltár Szent István-képét maga I. Ferenc József ajándékozta a templomnak. Az oltárkép körül gyönyörűen sorakoznak a magyar szentek szobrai.

Még egy nevezetessége van különben a mckeesporti templomnak: alépitményében kisdéd nyomda van elhelyezve. Ezen nyomatta Father Kováts kis lapját, hogy ne csak az eleven, hanem a nyomtatott szó is vigye szét a hívők közé az igét.

Általában a gyakorlatiasság, mely minden amerikai intézménynek jellemző sajátysága, meglátszik az egyházi életen is. Nagyon érdekes benyomásokat szereztem pl. az amerikai jezsuiták folyóiratainak szerkesztőségi és kiadóhivatali berendezése körül. Rendünknek itt különösen három jelentékeny folyóirata van; legtekintélyesebb az „America” című társadalmi és tudományos hetilap, mely New-Yorkban jelenik meg, még pedig közel 40.000 példányban; aztán a hitbuzgalmi „Messenger of the Sacred Heart” havi folyóirat következik csaknem félmilliónyi példányszámban s ennek mellékleteként az imaapostolság füzetek havi 2 millió példányban, s végül a Mária-kongregációk

folyóirata: „The Queens Work” (A Királyné műve), mely St. Louis Mo.-ban jelenik meg 150.000 példányban. Az „America” szerkesztősége külön kis rendház, melynek tagjai öt északamerikai rendtartományunk tagjaiból vannak összeválogatva. A szerkesztőség egész kis palota, könyvtárakkal, folyóiratokkal nagyszerűen felszerelve; többi közt a „Magyar Kultúra” is jár ide kezdettől fogva. A kiadóhivatal — ez is amerikai specialitás — nem a szerkesztőséggel kapcsolatban, hanem a vasúti főállomás épületében, a New-York Grand Central-ban van elhelyezve.

A vasút ugyanis számolva azzal, hogy nagyon sok kereskedelmi cégnek és főleg a lapvállalatoknak érdekük, hogy a gyorsabb vasúti szállítás kedvéért mindjárt a vasúttal egy föld alatt legyenek, a földalatti nagy vasúti főállomás fölé épült sokemeletes vasúti palota emeleit bérbe adja a vállalatoknak. Az „America” például a 4847-ik számú üzlethelyiségeket bérli a Grand Central Terminal negyedik emeletén.

A másik jezsuita folyóiratnak, a hitbuzgalmi „Messenger of the Sacred Heart”-nak berendezése szintén nagyon tanulságos. Ez nem a vasútépületben van, hanem messze kint a 181-ik utcában, ahol egy kert közepén két villaszerű ház áll; egyik a szerkesztőség, a másik a kiadóhivatal számára. A kiadóhivatal óriási forgalmát, rengeteg propagandalevelezését stb. két férfi mellett mindössze 20 leány bonyolítja le. Természetesen annak az amerikai elvnek követésével, hogy: ne végezd soha magad, amit géppel is elvégeztethetsz.

Villanyerőre berendezett gépek sokszorozítják a teljesen egyéni levélként feltűnő körlevelek száz ezreit; a beérkező levelek borítékát gép vágja fel, gép hajtogatja a kimenő leveleket s teszi borítékba, a borítékot gép címezi meg, gép ragasztja le és gép ragasztja rájuk még a bélyeget is. Természetesen minden összeadást, kivonást és szorzást géppel végeznek, sőt a könyvelést is villanyos hajtású rovatoló- és számológéppel végzik. Az emberi időnek és erőnek

maximális kihasználása: ez az amerikai gyakorlatias-ságnak egyik főjellemvonása. A kiadóhivatal vezetője, egy idősebb laikus testvér, évente résztvesz azon a kététhetes tanfolyamon, amelyen az irodai és kereskedelmi ügyvitel technikai tökéletesítésének legújabb és évről-évre szaporodó találmányait mutatják be.

Ennek az igazi amerikai leleményességnek gyakorlati hasznát magam is tapasztaltam a templomokban, ahol sok helyen már arról is gondoskodtak, hogy a szónok minél kevésbé legyen kénytelen koptatni a tüdejét és a hangszálait s mégis tisztán lehessen érteni a szavát a legnagyobb templomok legvégső zugai-ban is. A régimódi, sok helyet elfoglaló, nehézkes szó-székek helyett ugyanis az újabb templomokban eltol-ható, könnyed szószékeket alkalmaznak, amelyek fölé tengerikagylószerű, matematikailag pontosan kiszá-mított öblözetű hangfogó borul, úgyhogy a szónok a hangfogó öblének gyújtópontjából beszél. Nagyszerű találmány, amelyért igazán hálás lehetett a szegény kódorgó magyar misszionárius is, amikor már vagy hatvan prédikáció és beszéd után halálrafáradtan kezdte meg január 1-én a newyorki magyar missziót, még pedig nem a kicsiny magyar templomban, hanem egy e célra elkért hatalmas angol templomban, az „Immaculate Conception”-ben, amelyet fáradt tüdeje is kitűnően betöltött, hála az amerikai hangfogónak.

Hogy a *laptechnikára* még egyszer visszatérjek, a legnagyobbyszerű dolgokat e téren egy nagy detroiti napilap, a „The Detroit News” berendezésében láttam.

Ennek a napilapnak nyomdája és szerkesztősége a legnagyobb ujságépület a világon. Maga a papír-raktára két utcára terjedő óriási 7 emeletes palota. Az ujság szerkesztősége és kiadóhivatala 900 alkalmazottal dolgozik. Ujságárusító rikkancsainak száma ma-gában Detroitban ötezer, a vidéken hárromezer. Ezen-kívül csak magában a városban 1450 ujságárusító bódéja van. Az ujságvállalatnak saját garázsában nem

kevesebb, mint 68 automobil áll rendelkezésére. Hirdetések felvételére magán az épületen kívül csak magában Detroitban 418 fiókkiadóhivatal van felállítva. A házi telefonállomásokat nem számítva, 160 egyenes telefonvonala van az ujságnak. A külön tudósítók száma csak Michigan államban több mint 1000, de fiókszerkesztősége van minden nagyobb amerikai városban, azonkívül Londonban is. A chicagói Daily News-szal külön kábel köti össze. A szerkesztőségben és kiadóhivatalban 18 külön táviróállomás van felszerelve, azonkívül egy drótnélküli telefonállomás.

Mivel a lap rengeteg eredeti képpel jelenik meg, öt külön fényképező műterme s azonkívül saját kliségyára van, amely a fényképezés percétől számítva 21 perc alatt kész kliséket szállít a nyomdának. A fényképezőknek állandóan két külön autó áll rendelkezésükre. A szerkesztőség könyvtára 17.000 kötetből s 30.000 különböző tárgyra vonatkozó, ujságkivágmányokat tartalmazó mappából áll. Hogy próbát tegyek, előkerestettem Horthy Miklós mappáját: 50—60 Horthyra vonatkozó cikk és fénykép volt benne.

Az ujságot egész nap nyomják, naponta rendszeren tíz kiadása van. 30 óriási rotációs dolgozik itt, amely egy óra alatt 504.000 nagy amerikai formájú, tizenhatoldalas ujságot nyom, vág fel, hajtogat, számol és köt össze. Naponta több mint száz papírhengert fogyasztanak el; egy-egy hengerben körülbelül tíz kilométer hosszú papír van s így egy évben csaknem félmillió kilométer hosszú papirost használnak fel. A napi festékfogyasztás 1600 kilogram. Egy nap 7—800 rotációs lemezt öntenek. A stereotípia automatikusan történik s percenként 18 hengerlemezt állít elő. Naponta harminc tonna ólmot olvasztanak itt be. A szedőgépek száma 37. Ezek közül 24-en szöveget, 13-an hirdetést szednek. A szerkesztőség, a kiadóhivatal és a nyomda helyiségeit természetesen sokszoros csőposta köti össze. A nyomdának külön kórháza, étkezője és kávéháza van. A szerkesztőséget és az irodákat kivéve minden helyiségben az asztalok kizárólag acélból van-

nak, zöld linoleummal fedve. Az ujságpalotának dísztermében, amelynek 250 ülőhelye van, állandóan vannak zenei s hasonló előadások, gyűlések és értekezletek.

Érdekes a technika az *iskolaügy* szolgálatában is. A perthamboy-i misszióval párhuzamosan Woodbridgeben is tartottunk fiókmissziót s egyik este a beszéd megtartása reám esett. Woodbridge ekkor még Perth Amboy leányegyháza volt, azonban még ittartózkodásunk idején külön plébániává alakult. A magyaroknak itt templomuk sincsen, de éppen most fejeztek be egy nagyszerű faházat, amely templom, iskola és gyűlésterem egyszerre. Hétköznap kihúzzák a falból a szobafalakat s akkor csupa tanterem az egész épület, sőt a falból kihúzott szobafalak oldalán már ott is van a falrafestett, vonalozott, fekete iskolatábla; vasárnap a falakat visszatolják és szétnyitják a szentély falait és kész a gyűlésterem.

Mellesleg: itt egy kedves budapesti ismerőssel találkoztam. A woodbridge-i magyar katolikus iskolát ugyanaz a kedves nővér vezeti, aki nálunk, Budapesten a Kongregációi Otthonban a kicsiny katonagyermek napközi otthonát vezette a háború négy évén át. Bezzeg, mikor a budapesti Kongregációi Otthonban néha némi bosszúságomra is örökké belezengett a munkámba a gyermekek örökké ismétlődő nótája:

Tarka lepke, pintyőke,
Fordulj egyet kis szőke,

nem hittem volna, hogy ugyanezt a nótát öklömnyi magyar gyerekek ajkáról egyszer idekűnn is hallani fogom ugyanazon tettes: a jó *Bella* nővér jóvoltából.

Eredeti az is, hogyan viszik a gyermekeket idekűnn misére. Ha Woodbridgeben nincs mise, akkor a felnőttek vasúton vagy villamoson mennek be Perth Amboyba, az anyaegyházba, az iskolásgyermekeket ellenben testületileg szállítják oda néhány óriási automobilon. Idekűnn már a gyermekek is többet járnak autón, mint gyalog.

De persze nemcsak a gyermekek.

Egyik reggel vonatra ültem s *Poughkeepsie*-be rándultam, hogy meglátogassam egyik kedves volt innsbrucki kollégámat, aki most *poughkeepsie*-i noviciátusunk ujoncmestere. A kétórás út, fölfelé a hatalmas Hudson-folyó mentén, felejthetetlenül szép volt. Az állomáson várt egykori kollégám; meleg kézszorítással üdvözölt s intett egy ottálló autónak. A soffőr szolgálatkészen elénk kanyarodik s mi kényelmesen elhelyezkedünk a két hátsó ülésben, mikor kísérom csodálkozásomra egyszer csak a — soffőrt is bemutatja, még pedig ezekkel a szavakkal:

— This is Father Minister.

Tehát a ház másodelöljárója volt, szintén rendtársam. Amerikában tehát a jezsuiták is autón járnak, ha kell.

A noviciátus maga hatalmas háromemeletes palota egy domb tetején, tágas, gyönyörű park közepében, mely hosszasan terül el a Hudson-River fölötti széles terraszon.

Megkapott a látvány, mikor vagy kétszáz noviciusunk és juvenistánk s vagy ötven próbációs páterünk egyszerre felvonult az ebédre s eszembe jutott, hogy a newyork-marylandi rendtartományunknak ezenkívül még egy másik noviciátusa is van még Yonkersben. Ez is egyik jele annak, amit különben is tudunk, hogy a szerzetesi élet az Egyesült Államok területén bámulatraméltóan fejlődik.

Külön öröm volt találkozni a yonkersi noviciátusban a fiatal páter *Dolin*-nal, aki bár telivér amerikai, mégis kitűnően beszél magyarul s az amerikai magyarság ügyét jobban a szívéen viseli, mint talán sok született magyar. Mint a hartfordi egyházmegye kispapját még a háború előtt több társával együtt Budapestre küldte püspöke, hogy itt magyarul megtanuljon s azután az amerikai magyarságot pasztorálhassa. A terv kitűnően bevált s ma több helyen az amerikai pap is gyóntat és prédikál magyarul. Dolin mint hétéves pap végre is rendünkbe lépett be s azt hiszem,

mint összekötő kapocsnak a magyar s az amerikai egyházi tényezők között a jövőben még igen lényeges szerepe lehet.

A missziói körút.

Eredetileg időrendben akartam feljegyezni úti élményeimet; most azonban máris annyit mondtam el a részletekből, hogy jónak látom az időrendi egymásutánt pótlólag leszögezni, bár attól félek, hogy maga a kronológia és a munkasorrend keveseket fog érdekelni. A rendhez azonban ez a pótlás hozzátartozik.

A munkatervet szigorúan a kitűzött cél szabta meg. Mi nem szórakozni s nem látványosságokban gyönyörködni jöttünk ki, még kevésbé politikai célszavakkal, vagy hogy ünnepeltessük magunkat. Egyes kritizáló megjegyzésekkel szemben is kitartottunk amellett, hogy lehetőség szerint kerültünk mindent, amit politikai szereplésnek lehetett volna minősíteni.

Viszont a missziói munka is csak szerény korlátok között lehetett célom, mert túlkeves idő állt rendelkezésemre, hogysem rendes népmissziókkal végigszánthassam a temérdek talajt. Egy kis vallásos felfrissülést nyújtani ott, ahol ezt kérik és várják s alaposabb missziói munkára némileg előkészíteni a talajt és egyúttal annyi betekintést nyerni amerikai magyar véreink helyzetébe, hogy otthon azután szószólója lehessenek az ő ügyüknek, főleg lelkipásztori szempontból: ez volt a cél.

A pasztorációs munka keretében a hazai állapotokról is némi helyes képet nyújtani sokszor irányzatosan félrevezetett magyar testvéreinknek s egy kis sajtófelvilágosító munkát is végezni: ez is magától értetődő feladat volt. Az időt: 2 hónapot s egy hetet nagyjából két részre osztottam s elhatároztam, hogy az első heteket Keleten, a többi Nyugaton töltöm, visszafelé pedig utolsónak New-Yorkban tartok missziót. Ezzel az általános programmal aztán nekivágtam — az első hetekben Kincs apát és Horváth János segítségével — a „star spangled banner” — a „csillag-

díszes lobogó" államainak s a részletes programmot csak úgy közbe állapítottuk meg a helybeli papság útmutatásai szerint, úgyszólván hétről-hétre.

November 11-én délután érkezünk meg s 13-án már megkezdjük az első rendes, egyhetes missziót *Perth Amboy*-ban a latin szertartású katolikus magyar templomban. Csinos fehéroszlopos, pirostéglás új templom, Grósz Ferenc plébános építménye. Mellesleg néhány szentbeszéd Woodbridge-nek, a leányegyháznak is jutott, egy konferencia pedig a perth-amboy-i kedvesnővéreknek.

A misszió november 20-án az új magyar iskola felszentelésével végződött, amelyet maga a trentoni megyéspüspök, Mgr Walsh végzett; a püspök mondta az angol, én a magyar beszédet. Utána bankett volt, amelyről azonban meg kellett szöknöm, mert még aznap este *Chrome*-ban, a magyar templom alépítményében rendezett ünnepélyen kellett beszélnem. *Perth Amboy*-ban Szmoliga Béla plébános volt a házigazdánk, *Chrome*-ban Csáktornyai Gamauf István, akit még Budapestről ismerek. Másnap *New-York*-ban beszéltem a *St. Mary's Home*-ban a magyar kongreganistáknak, *Arrochar*-ba, a még *New-York* városhoz tartozó *Staton* csal volt értekezletem a newyorki misszió előkészítésére vonatkozóan. 23-án kimentem *Father Kemeness*el, fáradhatatlan kalauzommal s mentorommal együtt *Arrochar*-ba, a még *Newyork* városhoz tartozó *Staton Island* szigetnek bájos fekvésű községébe, ahol az *Isteni Szeretet* leányainak fogadalomtételi szertartásait kellett vezetnem s a meditációkat megtartanom.

November 24-én, az egész Amerikában megünnevelt *Thanksgivingsday*-n, hálaadónapon, volt maga a fogadalomtétel, mely után a közben szintén kiérkezett Kincs, Horváth, Szmoliga stb. fatherekkel együtt megtettük a hivatalos „*thanksgivingsday*”-i ebédet, amelynek az a sajátossága, hogy ebből az ebédből a legszegényebb házban sem szabad hiányoznia a „*turkey*”-nek, a pulykapecsenyének. Innen azonban sietve be kellett jönnöm megint *New-York*-ba s onnan átmennem

Newarkba, ahol Sasváry plébános templomában beszédet mondtam; utána ismerkedő vacsora volt a katolikus egyesületi helyiségben. A következő, szombati napot pihenőnek szántuk.

Ez volt a két első hét története.

November 27-én, vasárnap, ismét kemény hetet kezdtünk: egyszerre két helyen indult amolyan kisebb egyhetes misszió: Passaic-ban és a perth-amboy-i görögkatolikus templomban, de ugyanennek a hétnek végére Trenton is kért háromnapos ájtatosságot. Felváltva tartottuk hol itt, hol ott a beszédeket; aki ma Passaicban beszélt, arra holnap Perth Amboyban került a sor, míg végre a hét második felében mindhárman három különböző helyen beszéltünk. Aki valamely nap nem beszélt, arra esett viszont a gyóntatás és beteglátogatás nagyobbik része.

Passaicban Marczinkó József volt a házigazdánk, akinek hatalmas hangjánál s szinte félelmetes izomerejénél csak a magyaros vendégszeretete nagyobb; utóbbi helyen Kovaliczky Győző, egy finomlelkű, apostoli buzgalmú lelkipásztor kedves szerénységében gyönyörködtünk. Felejthetetlenül szép volt itt főleg a missziós kereszt megáldásának ünnepéye.

Csütörtökön Trentonban fogadtak nagy ünnepséggel; a templomi szentbeszéd után a tágas és díszes egyesületi teremben volt kedves ünnepség, melyen a helybeli megyéspüspök, a város polgármestere, New-yorkból Konta, Kemenes, Kochor mérnök s mások is résztvettek; itt nyílt először alkalmam a magammal hozott vetítéses képeket bemutatnom s hazafias előadást tartanom. Micsoda örömmel látták viszont a vásznon szegény ideszakadt honfitársaink Budapest látképeit, a királyi várat, az országházat, a bazilikát, majd a kárpáti tájakat, várromokat, tengerszemeket! De főleg akkor viharzott fel a lelkesedésük hangos örömkialtásokban, mikor a falusi életet, a tanyát, aratást, szénahordást látták maguk előtt. Minden egyes képet örömrivalgással, tapssal, némelyiket könnyezve fogadták.

Még két napig maradtam dr. Szabó János trentoni magyar plébános vendége; azután vasárnapra visszasiettem Passaicba a missziói záróbeszéd megtartására. Ugyanezen a napon különben máris új triduum is kezdődött, még pedig *New-Brunswick*-ban, Radóczy Károly plébániáján, ahol különben szentségimádás lévén, bevett szokás szerint a környék összes magyar papjai összejöttek. Itt is egyszerre mindig csak egyikünk volt jelen; ketten pedig egyidejűleg *Bridgeport*-ban voltak, hol szintén egyhetes misszió kezdődött father Csernitzky hitközségében, akiben az amerikai magyar papságnak egyik legagilisabb s legképzettebb tagját ismertük meg.

Magam először *New-Brunswick*-ban beszéltem kétszer, aztán még *Chrome*-ot ejtettem útba s ott is beszéltem; aztán *Bridgeport*-ban tartottam három beszédet s még ugyanazon a héten *Buffaló*-ba is felrándultam, ahol az amerikai magyar papság nesztora és gyöngye, a szentéletű öreg Böhm Károly bácsi fogadott. Nála csak két napig időztem s közben még a közeli *Lackawanna* egyházközségben is prédikáltam. Ez tehát ismét beszédekben és utakban gazdagon változatos két hét volt; szerencsére az említett helyek, *Buffaló* és *Lackawanna* kivételével, oly közel vannak egymáshoz, hogy a kitűnő amerikai vasutak és villamosok igénybevételével a gyakori helycsere nem okozott túlságos nehézséget.

Bridgeport-ban — hogy a kronológiát itt megszakítsam — érdekes *Immaculata*-ünnepem volt: temetési misét mondtam fehérben a Szeplőtelen Fogantatás napján. Ez is amolyan amerikai specialitás. Itt ugyanis a temetés egyházi része egyszerűen abban áll, hogy a holttestet elhozzák a templomba, ott „*praesente cadavere*” van a gyásmise, utána a pap beszenteli a halottat s aztán egyenesen a temetőbe viszik, de oda a pap már nem kíséri a menetet. A temetési mise elvégzése ezúttal reám esett; a temetést nem lehetett másnapra tenni, az ünnep miatt azonban fehér misét kellett mondanom „*de festo*”; azalatt a halott ott volt a templom

hajójában, a kóruson pedig — requiemet és Dies irae-t énekeltek. Ha valami szigorú rubricista jelen lett volna, bizonyos megcsóválta volna a fejét erre a szokatlan fehér-fekete szertartásra.

Buffalóból a szentéletű Böhm bácsi emlékét fogom hálásan őrizni, amíg élek. Ő az amerikai papság nesz-tora; ő volt az úttörő, az első pionír idekűnn; az ifjabbak mind az ő nyomában járnak. Hajló kora mellett a jó és tisztalelkű papok bájos gyermekségét őrizte meg fiatalos leike.

Talán sehol Amerikában annyit nem mókáztunk s nevettünk, mint az ő barátságos, Grant-streeti kis házában.

— Képzeld — panaszkolta a jó öreg —, rám fogják, hogy vagyont gyűjtöttem és hogy nem tudom mi-csoda birtokokat vásároltam volna Magyarországon, trencsényi szőlőket, miegymást...

Megvigasztaltam, hogy dehogy no, mindenki tudja róla, hogy oly szegény, hogy ha meghal, el sem tudják a magáéból temetni, aminthogy igaz is, hogy a drága jó aggastyán mindenét odaadja jó célokra, néha talán még be is fonatja magát.

Alig végzem szavam, felpattan az ajtó, betoppan Father Rickert valahonnan messze Nyugatról. Letelepítjük, beszélgetni kezdünk s hamarosan kirobbantja a kérdést:

— Nos, Father Boehm, mi ujság Trencsénben? Mi van a szölleivel? Sok bora termett?

Azt a megsemmisült, elbúsult arcot, aminővel a szent aggastyán ennél a kérdésnél rámmeredt, nem lehet leírni. Csak akkor enyhült fel ez a rémült meredés, amikor Rickert is, én is, hangos kacajjal árultuk el, hogy hiszen az egész csak ugratás megint.

*

Még benne voltam a buffalói beszédekben, amikor megjött Kováts Kálmán, mckeesporti plébános sürgető levele, aki sehogysem akart arról lemondani, hogy már a 11-én kezdődő mckeesporti misszió megnyitó-

beszédjét a délelőtti nagymisén én tartsam. De a szíves hívogató levélen kívül, mint említettem, ott volt már a távol Nyugatról, Detroitból, régi kedves ismerősöm és barátom, Rickert Ernő is, akit utoljára mint kalocsai kisdíákot láttam otthon, sőt akit Kalocsán gyorsírássra tanítottam is. No, most már lesz állandó kalauzom is a nyugati államokban tervezett utazásokon!

Csakugyan, Father Rickert innen jó pár helyre velem utazott; s az ilyen állandó kísérő bizony európai kezdő embernek nem megvetendő segítség. Ez a hétdecember 4-től 11-ig *McKeesport*-nak volt szentelve; tulajdonképpen a közeli *Pittsburgh*-ot is ekkor kellett volna elintéznünk, de ott éppen akkor plébánoscscere volt.

Ez a két hely különben középen fekszik „Kelet” és „Nyugat” között s a megállapodás szerint, némi érzékeny búcsúzkodás között, itt is váltunk el egymástól, az eddigi három útitárs: Kincs és Horváth ezentúl lassúbb tempóban, nyugodt missziói munkát végeztek, míg magam, a rendelkezésemre álló idő szűkössége miatt, már csak arra szorítkozhattam, hogy a főbb nyugati helyeket futtában végiglátogattam. Pedig, mint kiderült, a magyarság legfőbb s legtömörebben együttlakó hitközségei itt benn, Nyugaton vannak s derék nyugati vendéglátóim sehogysen tudták megbocsátani, hogy náluk mindenütt csak oly rövid ideig időzöm. Valóban kissé sok volt *Perth Amboy*-ban két hetet tölteni, hogy aztán pl. *Cleveland*-nak csak két-három nap jusson.

Az első nyugati állomás *Cleveland* volt, hol a magyarság egész külön telepet, az „*East Side*”-et népesíti be, de újabban már a város másik szélén, a „*West Side*”-en is hatalmas tömegben lakik együtt. Az *east-side*-i hatalmas templomban három napon át tartottam szentbeszégeket; az új, gyönyörű templom, melyet *Szepessy* plébános épített, mely székesegyháznak is beillene, még nem volt teljesen készen. Az új templom alépitményét mégis igénybe vettük már s itt tartottam

meg szombaton, december 17-én a vetítettképes előadásomat.

A harmadik nap, december 18-ika, volt egész amerikai időzésem legkeményebb napja: ezúttal nem kevesebbszer, mint hatszor beszéltem egy nap, többnyire egy-egy óra hosszát. Először az eastside-i templomban tartottam beszédet a nagymise után; erre azonnal autóra ültettek s vittek át a helybeli görögkatolikus templomba, amelynek bejáratában egyenruhás, kivont kardos magyar vitézek, egyik lovagegyletük díszszázada fogadott. Itt is beszéd volt, utána ebéd. De már félháromkor ismét autóra ültünk s vágattunk át a városnak autón is félóránnyira levő másik sarkába, a West Side-re. Itt már várt a fiatal, új plébános, Hartel József, akinek szegénynek az a nagy baja, hogy alig foglalta el plébánosi székét, a múlt nyáron tövig leégett az iskolája. Itt is előbb szentbeszédet mondtam a templomban, majd vetítettképes előadást tartottam a basementben. Ez eltartott este 6-ig.

Akkor ismét sietve autóra ültünk; Father Rickert ült a vezetőkészülékhez s őrült iramban időnkint 70 kilométeres sebességgel vágattunk Lorain városába, ahová egy jó óra múlva értünk be. Természetesen ezalatt már teljesen besötétedett s érdekes, mégis itt is, künn az aszfaltországúton, téli éjszakában is, minden félpercben találkoztunk szembejövő autókkal. Megérkezés után hamarosan megint szentbeszédet mondtam a fiatal plébános, Koeller Endre templomában s utána megint vetítettképes előadást tartottam, amely bizony erősen belenyúlt az éjszakába. Halálos kimerülten kerültem ágyba, no de se baj: pihenéskép most két olyan nap következett, amelynek mindegyikén csak egy-egy beszédet kellett tartanom.

Másnap 19-én *South Bend* (Indiana) városába vittek át, ahol a plébánoson, Horváth Lőrincen kívül ismerős is fogadott, Wenckheim Frigyes gróf, vagy rövidesen és amerikaiasan: Father Wenckheim, aki tavaly még Dorogon volt káplán s most itt tölt be hasonló tisztelet Father Horváth mellett. Azaz nem is csak

ezt a tisztet: mivel a vállalkozó szellemű két fiatal pap maga látja el a háztartást is, a szerepeket úgy osztották fel, hogy a plébános egyúttal „szakácsnő”, a káplán pedig „szobalány”.

Egyben mindkettő szenvedélyes sofőr; mindkettőnek megvan a maga külön autója.

— Hajtani tud-e? — kérdeztem Father Wenckheimtől.

— Hogyne — mondja —, itt az országúton tanultam meg másfél óra alatt.

— És hajtási engedélye, sofőrvizsgálata van-e? — kérdelem tovább, mire mindketten hangosan felnevetnek.

— Minek itt sofőri igazolvány? — felelik. — Amerikában ilyesmi nem kell. Itt úgy okoskodnak, hogyha valaki nem tud hajtani s belefordul az árokba, az az ő baja; ha pedig más valakit elgázol, alaposan megfizetetik érte. Hát azért minden autózó jobban vigyáz, mintha három vizsgálatot tett volna le.

Ugyanitt, South Bendben megnéztünk délelőtt egy amerikai bírósági tárgyalást is; éppen egy szegény fekete ördög, egy szerecsen ült a vádlottak padján valami betörésért; utóbb hallottam, hogy el is ítélték vagy öt esztendőre; a kihallgatás rendkívül érdekes volt és sokban különbözött az otthoni eljárásától. Esztétikusnak nem volt esztétikus ez a tárgyalás, mert a bírósági teremben tilos lévén a dohányzás, mindenki bagózott: a bíró, az ügyész, a védügyvéd s az esküdtek; a hatalmas köpöcsészeknek, aminőket itt Amerikában mindenfelé látni, ebben a tárgyalásban rendkívül nagy szerep jutott.

Megnéztük aztán a város közelében fekvő hatalmas Notre Dame-telepet, Amerika egyik legszebb katolikus egyetemét, amely összes melléképületeivel, intézeteivel, lakóházaival, templomaival, kórházaival stb. együtt egész kis várost tesz ki gyönyörű nagy park közepén. 20-án este ismét South Bendben beszéltem, de utána meghültem, másnap szaggató mellfájdalmakkal ébredtem s ettől kezdve bizony minden beszéd valóságos fizikai kínokkal járt.

Pedig még néhány kemény hét állt előttem.

December 21-én Gary-be kísért át Father Horváth s egy fiatal, teljesen amerikai neveltetésű, magyarul is csak felnőtt korában újra megtanuló magyar papnak, Tóth Józsefnek kezébe tett le. Itt részt vettünk a magyar iskola karácsonyi ünnepélyén, melyen többi között apró magyar diákok fúvószenekara harsogott a Faragó testvér, a lelkes templomgondnok, Santa Clausnak (Mikulásnak) öltözve osztogatta a gyermekeknek bő tenyérrel az édességet. Érdekes az ellentét a mi ott honi gyermekeink s az itteniek között: itt, ha a cukorból vagy a süteményből akár egy jókora darab is a földre esik, senkisem hajol le érte, itt *van elég!* Majd néhány nagyon kedves amerikai pappal ismerkedtem össze.

Déltájban itt is nagyon kellemes meglepetésben volt részem: legközelebbi állomásom helyéről, a még szintén Indiana-állambeli East Chicagóból élém jött az ottani pap, az örökké mosolygó kedves Father Schaffer s kíséretében jöttek, akiktől csak nemrég búcsúztam el szinte életre-halálra, Magyarországon való viszontlátásra: Kincs és Horváth barátaim. Ők ugyanis kis karácsonyi pihenőre jöttek át Kincs apátnak régi jóbarátjához s egyházmegyebelijéhez, Father Schafferhez. Másnap azután Father Schaffer új, szép templomában beszéltem East Chicagóban.

Ide viszont a chicagói plébános, Soltész István jött ki velem. Ő is a legrégibb amerikai papokhoz tartozik s meghatódottan beszél arról az időről, amikor még semmisem volt idekünn, amikor a magyarokat úgy kellett minden egyes városban nagy fáradtsággal és sok utánjárással összehozni egy-egy újonnan alakult hitközségbe. „A mostaniaknak könnyű!” sóhajt Father Soltész, „ezek már a készbe jönnek”. Chicagóban aztán egy kis bajom esett, vagy jobban mondva: nagy sajnálatomra én okoztam másoknak zavart.

Úgy történt, hogy 23-án, amikor csak este 8-kor kellett a chicagói magyar templomban beszélnem, napközben felhasználva az alkalmat, felrándultam néhány

óra *Milwaukee*-ba, hol a jezsuita vezetés alatt álló *Marquette University* rektora régi innsbrucki egyetemtársam.

Nem bántam meg a kirándulást, mert a *milwaukee*-i katolikus egyetemet valóban érdemes volt megtekintennem — érdekes, hogy még a protestánsok is sokkal nagyobb számban látogatják, mint a közeli *madisoni* állami egyetemet, s érdekes az is, hogy külön ujságírói fakultása van, — a baj csak az volt, hogy az esti vonat, mely engem *Chicagó*-ba visszavitt, a közeli *karácsonyi* önnep s az ünnepelőtti rendkívül nagy forgalom miatt másfélórát késett, ami pedig *Ameriká*-ban igazán nem szokásos s így a 8 órára hirdetett beszédet csak 9 óra után kezdhettem meg. A derék *chicagói* hívek jó része így is kitartott és várt; csak szegény papom, jó *Father Soltész* volt kellemetlen izgalomban. Igaz, hogy nemcsak a vonat volt oka a késésnek, hanem a *chicagói* rettenetes távolságok is; a magyar templom pl. a főállomástól több mint 25 kilométernyire van, tehát messzebb mint *Budapestől Pécel*.

Másnap, december 24-én, szabad napom volt — jól esett egy kis pihenés. De éjfélkor már *Toledó*-ban kellett prédikálnom az éjféli misén s közben vagy 6 órát vonatoznom. Mégis sebtében megtekintettem *Chicagót*, tisztelegtem az érseknél, megnéztem rendünk itteni hatalmas intézetét s ebéd után 3-kor vonaton ültem ismét.

Karácsony előestéjén voltunk.

Odahaza most kezdődik az éjféli mise, s az embereket látva, akik mind hatalmas csomagokat cipeltek haza, fájdalmasan jutott eszembe, hány ezer embernek lesz az idén *odahaza* ismét szomorú, örömtelen *karácsonya*! Vitt a vonat végtelen, hólepte síkságon s kivilágított városokon át, vissza *Kelet* felé s bizony örömmel gondoltam arra is, hogy most már úton vagyok hazafelé. *Chicago* és *Milwaukee* volt útamnak legnyugatibb állomása: most már csak *Kelet* felé megyünk, *Magyarország* felé.

Késő este érkeztem be *Toledó*-ba s a páratlanul szeretetreméltó s vendégszerető plébános, *Eördögh Ele-*

mér már egész kis társasággal várt. Éjfélkor zsúfolt templomban tartottam meg az első karácsonyi beszédet s hogy nem volt nehéz témát találnom, mindenki elgondolhatja. Másnap délelőtt a nagymisével kapcsolatban volt a második beszéd, aztán este igen jól rendezett bájos karácsonyi ünnepség keretében a nagyteremben vetített képes előadás. Karácsony másodnapján megint ez a program; itt azonban az esti ünnepségen a szónok szerepét a budapesti Palestrina-kórus nagytehetségű s percben szintén Amerikában időző karnagya, Csáktornyai László vette át, akinek kedves mókái, félig komoly, félig víg előadása nagyban hozzájárult a „sikerhez”. Itt volt persze az időközben valahol elmaradt Father Rickert is megint, sőt megérkezett saját autóján a detroiti pap is, a mindig agilis és ötletes Kovács Lajos.

December 27-én aztán valamennyien átrándultunk *Detroit*-ba, az Egyesült Államok negyedik legnagyobb városába, a Ford-autók hazájába; itt is szép hitközség működik, mely csak nemrég épített nagyszerű, tágas, új iskolát. Itt is három beszéd volt két nap alatt. Megnéztük azonban a *Detroit News* újságpapotját és hatalmas nyomdáját is, mely ebben a nemből talán legnagyobb a világon. Azután 29-én Csáktornyai László kíséretében leutaztam *Youngstown*-ba, amely *Chicago* és *New-York* között körülbelül feleúton van. A tudós és erélyes Father Várlaky, a *youngstowni* plébános szomorúan magyarázta, hogy itt bizony a magyarság roppant messze területen szétszórva él s a jeges, csúszós utak miatt sokan nem fognak tudni eljönni a szentbeszédre; azonban így is elég szép számmal voltak.

Ajtatosság után néhány kedves úriemberrel töltöttük az est hátralevő részét, aztán elbúcsúztam házigazdától és Csáktornyai Lacitól s csikorgó hidegben vártuk meg a város közepén egyszerűen az utcán végighaladó éjjeli gyorsvonatot. Itt aztán engem bekvártélyoztak egy Pullmann-kocsi hálófülkéjébe, amelyet aztán reggel a négerem szép nappali Pullmanná alakított át s hosszú-hosszú utazás után, a mozdulatlanság-

tól szinte meggémberedve szálltam ki a vonatból másnap délután 4 óra felé — *New-Yorkban*. Itt még éppen egy napom volt szabad, mielőtt a newyorki kéthetes missiót megkezdtém s ez a nap bizony kellett az utolsó előkészületekre s egy kicsit a hangszálaim pihentetésére is.

*

Január 1-én aztán, vasárnap, megkezdtém a newyorki missiót, mely teljes tizenöt napig tartott, minden nap legalább egy, de néha három beszéddel is. Az első hét a nőké volt, a másik a férfiaké. Különösen a női missión, hála Istennek, olyan nagy volt az érdeklődés — pedig a magyarság nagyon messze lakik a templomától —, hogy hamarosan fel kellett cserélnünk a kicsiny magyar templomot a hatalmas angol Immaculate Conception-templommal, ott az I. és az A-Avenue között, de ugyancsak a tizennegyedik utcában. A missióval párhuzamosan a már említett Father Dolin a gyermekeknek is tartott külön kis missiót. Az utolsó napokra pedig egyszer csak betoppantak Eördögh és Rickert is segíteni; különben Kemenes István és az új yonkersi adminisztrátor, Kiss Aladár is állandóan s rendkívül önzetlenül segítségemre voltak; no meg természetesen Father Fröhlich is, a newyorki plébános.

A newyorki missió végakkordja kedves ünnepély volt a templom fölé épült nagyteremben, ahol megint vetített képes előadást is tartottam. Egy derék magyar fiú, Bodolay Pista kezelte a vetítógépet s egy kis szabálytalanságot is követett el, mert amikor az utolsó kép bemutatása után jelt adtam, hogy csavarják fel a lámpákat, ő váratlanul még egy programon kívüli képet vetített a vászonra; ezt a felírást: „Viszontlátásra Father Banghal” A búcsúzkodás különben is oly meleg volt, Völgyi Gyula, az egyházközség világi elnöke s Father Fröhlich búcsúbeszédekben oly szeretettel hangoztatták a „Viszontlátást” s a derék jó newyorki magyarok annyira körülrajongtak, hogy bizony meg kellett ígérnem, hogy hacsak lehet, hamarosan megint kijövök közéjük.

Ez január 15-én délután volt; de aznap estére még Trentonban is vártak búcsúbeszédre, így hát sietnem kellett. Sőt utolsó newyorki napomra, január 16-ra is eligérkeztem egy búcsúbeszédre Passaicba. Mikor ez is megvolt, fellélekztem.

Életemben még ily fáradt nem voltam. Talán volt is jogom fáradtnak lenni: két hónap s néhány nap alatt 78 beszédet mondtam, 10 államot s 24 helyet megjártam.¹ Most aztán indulhattam haza. Másnap, január 17-én délben pont 12 órakor ott lobogtattam kendőmet az Európába induló „George Washington” fedélzetén. A hajóra is sokan jöttek ki búcsúzni, papok és világiak, s a „viszontlátásra”-köszöntés hangzott fel legsűrűbben.

A hajóra egyébként is rendkívül sok búcsúzkodó szállt fel az utasokhoz. Megtudtam ennek is a nyitját: a hajón — bár amerikai hajó — nincs szesztilalom, amely pedig Amerikaszerte szigorú törvény. A hajókon azonban nem lehet betartani, különben — úgy hallottam — senkisémet utazna a United States-hajókon.

Egyébként, ami a *szesztilalmat* illeti, azt sem kell ám túlságosan komolyan érteni. A rossz nyelvek azt mondják, hogy soha Amerikában annyi szesz nem fogyott, mint a szesztilalom behozatala óta. A beavatottak akármelyik vendéglőben megkapják, amit kívánnak, csak egy titkos jelszót kell a pincérnek odamondani s az, hogy a feltűnést elkerülje, nem pohárban, hanem teáscsészében hozza a whisky-t. A maga lakásán különben is ihat mindenki, amit akar; ez aztán néha mulatságos módokat ad a törvényeknek nem túlságosan szigorú betartására.

¹ A tíz állam: New-York, New-Jersey, Connecticut, Pennsylvania, Ohio, Indiana, Illinois, Wisconsin, Michigan, District of Columbia (szövetségi terület). A 24 hely, ahol megfordultam: New-york, Perth Amboy, Woodbridge, Chrome, Trenton, Newark, Passaic, New-Brunswick, Arrochar, Bridgeport, Buffalo, Lackawanna, McKeesport, Youngstown, Cleveland, Lorain, Toledo, Detroit, South Bend, Gary, East Chicago, Chicago, Pittsburgh, Washington. E két utóbbi hely kivételével mindenütt beszéltem is.

Egy helyen, pl. egy nagyobb városban bankettet rendeztek a magyarországi vendégek tiszteletére s az ünnepségen résztvett a város polgármestere is, egy igen szeretetreméltó s a magyarok iránt előzékenységről ismert úriember. Egyszer csak négyünket-ötünket kihívnak az asztal éléről, fel a vendéglőtulajdonos magánlakására. A polgármester is a választottak közt volt. Ott várt a whisky. Ivott is mindenki, amennyit akart (én bizony nem találtam benne sok élveznivalót) s aztán újabb négyet-ötöt vittek fel a vendégek közül, „fontos megbeszélésre”. Így váltakozott a vendéglős magánlakásán az egész társaság a bankett egész folyamán. Az egyetlen, aki nem felváltva, hanem egyhuzamban szorgalmatoskodott a szeszes üvegek körül (még pedig mint másnap hallottam, hajnalig), a törvény derék őre, a polgármester volt.

Buffalóból kivitt Father Boehm a Niagara-vízesés megtekintésére is. A villamoson a hirdetések közül nagybetűs felírást böngésztem le a jegyzőkönyvembe, szóról-szóra így szólt:

„Let every citizen, native or foreign born, master the English language. It will fortify national unity, promote commercial prosperity, strengthen individual loyalty. — Tanuljon meg minden polgár, akár idevaló, akár idegen születésű, jól angolul. Ez szilárdítja meg a nemzeti egységet, mozdítja elő a kereskedelmi haladást s erősíti meg az egyesek államhűségét.” Nem hivatalos felirat volt, hanem valami szabadalmazott nyelvtani módszer magánhirdetése, de mégis kétségtelenül az amerikai átlaggondolkozást fejezi ki, és ennek az átlaggondolkozásnak feltétlenül igaza is van a maga szempontjából. Egy nemzet — egy vezető nyelv.

De miért nem mondta ezt erre mifelénk is Wilson úr? Miért hallgattak éppen csak a pánszláv vádaskodókra ők, akik oly irtózatossá bűnnek kiáltották ki a mi magyarosító törekvéseinket, hogy büntetésből összetörték érte országunkat? Azt az országot, amely régen államot alkotott s tartott fenn, mielőtt az Újvilágban a

fehér ember megjelent s amely a nemzeti egység és államhűség hatalmas eszközének, az államnyelvnek érdekében sokkal kevesebb kéretlen nyomatékkal dolgozott, mint azok, akik az English language-ot a „foreign born”-okra idekünn rászorítják?

Chicago.

Legkevesebb időt talán Chicagóban töltöttem összes amerikai állomásaim közt, de azért ez a város impresszionált New-Yorkon kívül leginkább. Uram, mondogattam, nem város ez, hanem ország, vagy legalább is megye, vagy járás. Bár csak 4 és félmillió lakosa van, kiterjedése sokkal nagyobb még Newyorkénál is. Hiszen egyik-másik utcája hosszabb, mint aminő messze van Budapeستől Vác, s két óra alatt a legsebbebb autón sem lehet egyik végéről a másikra jutni!

És milyen különös város, és milyen különösek az összetételei! Több német van itt, mint Hamburgban, több svéd, mint Stockholmban, több zsidó, mint Palesztinában s több magyar, mint Debrecenben . . . „De Amerika, írja honfitársunk, dr. Szabó János, mindezt a sokféle idegen elemet lassan felszívja magába”. „We have a pretty good stomach. We swallow all that come to us and convert them into our own flesh and blood”, mint egy amerikai mondotta.¹

Ki gondolná, írja Szabó János, hogy alig 100 év előtt ennek az irtózatosan nagykiterjedésű városnak helyén még csak pusztaság volt! Valamikor itt a Michigan-tó délnyugati sarkán volt a fehér- és vörösbőrű emberek találkozóhelye, ahol békésen kicserélték áruikat. Ez volt a végpont, ameddig el mert jönni a fehér-ember; ami innen nyugatra van, az a vörösbőrűek hozzáférhetetlen birodalma volt. Város azonban csak 1803 óta kezdett épülni, akkor is csak egy szerény erődítmény, melyet a fehérember a vad indiánok ellen

¹ „Nekünk kitűnő gyomrunk van. Elnyeljük mindazokat, akik hozzánk jönnek és saját testünkbe és vérünkbe változtatjuk őket.”

emelt. Az indiánok hamarosan (1812-ben) elfoglalták ezt az erődöt s lemészárolták a 110 főből álló lakosságot. Erre a következő évben a fehérek nagyobb erődítményt építettek s ebből fejlődött Chicago városa, megtartva a helynek eredeti indián nevét.

1871-ben rettenetes tűzvész kerekedett, mely az egész várost elpusztította. De még lángolt a város egyik végében a tűz, s máris építeni kezdték a füstölgő faviskók romjain azokat a kőházakat, amelyekből Chicago nagyrészt ma is áll. Soha a világon ily gyorsan s ily szédületes arányban város nem épült. Ma Chicago talán nagyobb és fontosabb kereskedelmi gócpont, mint maga New-York. Roppant fejlődésének előnyére vált az az abszolút pusztaság, terméktelenség és kietlenség, amelynek közepén áll; ezért volt itt köröskörül olyan olcsó a terület s rengeteg gyár épült az olcsó földön. Chicago külvárosai, gyártelepei messzi átnyúlnak a szomszéd államba, Indiánába is, maga East Chicago pl. már nem Illinoisban, hanem Indiánában fekszik.

Amit Chicago kereskedelmi s ipari életéről mondanak, egyenesen mesébe illő. De ezzel nem fárasztom olvasóimat, annál kevésbbé, mert magam sem érdeklődtem túlságosan ezek iránt a dolgok iránt. Aki megszokta, hogy a világot ne a technikai kultúra egyoldalú szemszögéből nézze, azt itt is, mint mindenütt, az ember, a lélek érdekli jobban minden egyébnél.

A katolicizmus itt is hatalmas ébrentartója az anyagba hajló ember mindenekfölött álló lelki igényeinek s rendeltetésének; akit a katolicizmus hitélete el nem ér, az sajnos, itt jobban mint másutt, csak a csillogó pornak él: egy-egy mozgó gép, amelynek kerekeit a dollár láza hajtja, csupa vándorló vágy és szomjúság, amely nyugtalanul bolyong a lidérc felé, mely végül is a mélységbe húzza.

Megnéztem a jezsuiták hatalmas Szent Ignác-kollégiumát s erősen látogatott templomát, melyet éppen karácsonyra díszítettek; elbeszélgettem a páterekkel s aztán az érseknél tettem látogatást. Fiatalkorom még, alig 40—45 éves. Jótékonyságáról híres s nekem azt

súgták meg az amerikai magyar papok, hogy rengeteg sok jót tesz Ausztriával, de arról úgylátszik nem tud, hogy Magyarország is van a világon. Megkértem, hogy ne csak az osztrákokra gondoljon, Magyarországon is rettenetes a nyomor. Mosolyogva ígérte meg, hogy a legközelebbi segélyosztásnál Magyarországra is gondolni fog; de a következő pillanatban már megint Piffli bíborost emlegette, mintha Magyarországnak is az volna a primása.

Ez az, amit külföldi utain folyton tapasztal az ember; ha tudják is, hogy van Magyarország a világon, hogy Magyarország nem Ausztria, azt már nem igen értik meg. Egyik newyorki iskolába bevettek a páterek s kísérem az én kedvemért megkérdezte egymásután több osztályban a gyermekektől, amolyan 14 évesek lehettek, tudják-e, hol van Budapest? Senkisem tudta. Hát Magyarország hol van? kérdezte a páter. Megint semmi válasz. Végre egy bozontos kis amerikai jelentkezik. Nos, hol van Magyarország? kérdi a páter. „In Russia” feleli az egyik. „Nem jól” Megint jelentkezik egy. „Nos?” „In Australia” vágja ki a fiú. Hihetőleg Ausztriát akart mondani.

Istenem, milyen kicsiny kis nép is vagyunk mi a népek és emberek nagy óceánjában! Igaz, hogy nálunk is akadna éppen elég, aki nem tudná megmondani, hol van Ohio-állam vagy Pennsylvania, amelyek pedig egyenként is jóval nagyobbak, mint egész Nagy-Magyarország. Kicsiny az ember és szűk az ő világa itt is, ott is.

Nyugaton nagyjából végezvén, most már hazafelé fordítottam vitorlámat. Karácsony előestéjén délután ültem Chicagóban vonatra s vitt a gőzös keletnek, egyelőre Toledo felé.

*

Karácsonyest a messze idegenben! Különös, melankólikus érzés vett erőt rajtam. Kinn egyre erősebben havazott, amint vad idegen tájakon száguldott velem a vonat. Természetes, hogy hazagondoltam.

Négyet mutat az órák — ni, most odahaza éjféli van. Most gyulladnak ki a lángok a falvak és városok templomaiban, most gyűl össze a nép csikorgó, havas utakon a betlehemi misére. Budapesten, a Jézus Szíve-templomban is most szorong ember ember hátán, azzal a titokzatos, sejtelmes várakozással, amellyel az éjféli mise kezdetét jelző csengetyűszóra várnak. Ott szorongnak, ott köhécselnek, szegényes, ütött, kopott ruhákban; tele búval, gonddal és mégis reményteljesen és vidáman.

A mi szegény, beteg és mégis hívő és boldog népünk!

Köhécsel, talán a tüdővész szaggatja már a mellét; szegénység, megalázottság és sok-sok keserűség jajong ebből a köhécselésből. És egy perc múlva mégis boldogan fogja énekelni: „Krisztus Jézus született, örvendezzünk!”

Igen, örvendj csak, szegény nép; minden keserűség és árvaságod között veled van a Betlehem Istene, itt a jászol, itt van Krisztus, itt vannak a pásztorok: örülj te is velük! Neked több okod van örülni, mint azoknak a gazdagoknak, akiknek mindenük megvan és mégis mondhatatlanul szegények, mert Krisztusuk nincsen!

Idekönn is hogyan örülnek az emberek! Amerikában is karácsony van. De mennyivel könnyebb is örülni nekik! Hallatlan gazdagság és túlcsonduló jólét lépten-nyomon. Ahol vonatok, mint ez Amerikában sokszor látható, városok és községek kellő közepén, egyszerűen az utcán végigrobog, jobbra-balra látom a gazdag árucikkektől szinte roskadozó, fényes kirakatokat; emberek tolonganak az ajtókon ki és be, rengetegen visznek kisebb-nagyobb csomagokat, boldog, lázas sietséggel, szinte kiolvasni a szemükből, hogy övéikre, haza gondolnak. A vasúton is mindenki csomagokat cipel. Haza, haza, karácsonyestére!

Ilyenkor a vasút is olcsóbb, külön karácsonyi excursion-ticketeket adnak ki. Mindenütt díszítenek, mindenütt gyertyák s villanykörték lángjai égnek s színes

papírfüzérek és „Christmas, Christmas, Christmas” felírások. Így is görögösen: „Xmas”. Az X, a Krisztus neve ma ott ragyog mindenütt, a vasúti hirdetményeken, kirakatokban, az ujságok címlapjain.

Micsoda hatalom ez a Krisztus ma is, idekinn is, az egész világon!

Ma is hogy ülik az ő születésnapját még azok is, akik talán rég nem hisznek benne! A cukorkaárus néger, aki Amerikában minden öt percben végigmegy a vonaton, ma ingyen osztja a cukorkáit, rám is rámtukmál egy staniclival s mikor csodálkozva emelem rá szemem, azt mondja: „It is Christmas this night”: karácsonyeste van. A néger örül, az emberek örülnek, velem szemben egy gyermekmama ül, alig látszik 15 évesnek, karja közt az első gyermeke; apa és anya végtelen boldogsággal hajolnak az alvó kicsire, örülnek ők is... s én hazagondolok és elszorul a szívem.

Ha ezek az emberek itt, ezek az örvendők és boldogok, tudnák, hogy mennyi nyomor és szenvedés van ma nálunk s hány „úri” családban nem jut szent karácsony estéjén talán még meleg levesre sem! Hogy van az, hogy az emberek örülni tudnak, amikor más szenved? Hogy van az, hogy az emberek alapjában véve mind tele vannak szeretettel, jóakarattal, hisz mindegyik szereti a gyermekét, a családját, az övéit, csupán szeretet még a legsötétebb ember lelke is így karácsonyeste; mindenkit űz, hajt a vágy ezen a napon, hogy valakivel jót tegyen: és a világ mégis tele van gyűlölettel?

És hogy van az, hogy nem tudunk egymásról és a kereszténység még oly kevésbé vert gyökeret a lelkekben, hogy nem is érdeklődünk az egymás baja iránt?

És hogy van az, hogy a katolicizmus, ez az eleven és szent hatalom, ez a csodás összetétele a jótékony-ságnak és Krisztus-szeretetnek az egész világon, az egészen korszerű összetartásra és testvérsegítésre még mindig oly kevésbé van megszervezve? Hogy ad, ad és áldoz, de nem mindig azzal a céltudatossággal, amely

a testet és lelket egyaránt segíti s a beteg társadalom minden tagjára egyszerre hoz enyhületet?

Igaz, hogy mi sem vádolhatunk senkit. Néhány éve még mi is boldog és gazdag ország voltunk: segítettünk-e akkor azokon, akik nagy bajban voltak? Együtt éreztünk-e az öt világrész szenvedőivel? Segítettük-e a missziókat, az indiai, az ír éhezők millióit, a bélpoklosokat? Tiltakoztunk-e az Afrika bensejében ma is divó rettenetes rabszolgavadászat ellen s az általa sujtottak emberfeletti kínjainak enyhítésére tettünk-e valamit? Sőt: csak tudtunk-e is róluk egyáltalán? Mindnyájunkat joggal illethet a vád: nem vagyunk még egészen keresztények. „Non omnes obediunt Evangelio“, még nem hódított meg mindnyájunkat az evangélium! Hogy most nagyon érezzük a könnyörülő testvéri szeretet melegének hiányát, hogy most boncolgatjuk a ránszakadt bajok és szenvedések végső okait, az a mi szerencsénk, de éppen azért kellett a szenvedések véres tengerében alámerülnünk, hogy ezeket a mélyebb kérdéseket fontolgatni kezdjük.

Mondja még valaki, hogy a szenvedés nem jó, nem nemesítő s nem felnyitója a szemeknek! Lám, ezek itt kinn nem szenvedtek s azért vakok, a jóakaratok mellett is mennyire vakok! Akinek mindene megvan, az nem keres problémákat. Annak nem kínos gyötrelme a szegény felebarát gondja; nem is érti meg; ad és segít, ha kérnek tőle, hisz jólelkű, de hogy milyen éjszakája a kinnak borult rá millió és millió embertestvére és hittestvére, erről neki dehogyan is van fogalm!

Stolz Albán, a nagy német pedagógus mondogatta, hogy valahányszor szent karácsony közeledik, előveszi Homéroszt, Plátót és az ókori klasszikusokat, mert valahányszor ezeket olvassa s a nagy pogány elmék termékeiben hiába keres igazi erőt és világosságot az élet legfőbb kérdéseivel szemben, kétszeresen elfogja mindig a vágy a Világ Világossága iránt, aki eljött, hogy megvilágítson minden embert. Világ Világossága, mily messze van még a mi korunk attól, hogy téged igazán

megértsen, a te nagy, örök eszméiddel és világokat átfogó, kiapadhatatlan szeretetteddel együtt!

A kereszténység itt van és mégis mily kevés sokszor a látszatja! Még ma is újból a katakombák homályába rejtőzik. Millió és millió buzgó, igazi keresztény van minden országban s a közélet, a nemzetközi élet még mindig minden inkább, mint keresztény. Hogy van az, hogy a katolikus és keresztény gondolat nem tud magához illő súlyra és uralomra vergődni a nemzetek életében, mindnyájunk boldogulására, a nemzetek és nemzetközi élet megtisztult, szebb, boldogabb fejlődésére?

Európa nem keresztény, ezt mutatta a világháború is. Pedig akik verekedtek és véreztek benne, nagyrészt keresztények voltak s jórészüket nemcsak a papiroson, hanem igazán is az. Keresztények vagyunk a magánéletben s társadalmi és államéletünket mégis kereszténytelen és keresztényellenes gondolatok és hatalmak irányítják! Miért van ez így és meddig lesz így?

Eszembe jutnak a katonai kiadások, ó nem is az összesek, csak egyes tételek... Amerika pl. 1914-ben 99,074.601 dollárt adott ki hadseregére, 1920-ban már 377,246.944 dollárt, hadi flottájára 1914-ben 140,840.614 dollárt, 1920-ban 432,000.000 dollárt. Anglia ugyanennek 2—3-szorosát költötte hadicélokra, Franciaország szintén. Szükségesek voltak ezek a kiadások? Mondjuk, hogy igen. De vajjon a lélek igényei, a szeretet parancsai, a kereszténység nem még sokkal fontosabb és szükségesebb dolgok — volnának, ha csak ugyan keresztények volnánk?

Ha ezeket a rettenetes pénzeket vagy ezeknek csak egy részét minden állam a kereszténység terjesztésére fordítja a pogány országokban, micsoda lendületet vett volna általa nemcsak a vallás és kereszténység ügye, hanem a népek boldogulása is világszerte, a civilizáció, nem utolsó helyen a nemzetközi érintkezések emelkedettsége és nemes versenye is! De hát hiába: „non omnes obediunt Evangelio“, nem mindenki fogad szót az evangéliumnak...

Ezek a szomorú gondolatok és megállapítások töltötték el lelkemet szent karácsony estéjén, anno 1921, a Chicago Ill. és Toledo O. közötti vasútvonalon. Azalatt odahaza elmúlt az éjféli mise is, az emberek hazamentek már, lefeküdtek a karácsonyfa nélkül való, fénytelen és hideg szobákban... Itt azonban csak most lesz még karácsony éjjele s hogy azt néhány száz derék magyar úgy értse át, ahogy kell és illik, azért kell most az éjjel Toledóban éjféli szentbeszédet mondanom.

Ritkán beszéltem oly tele szívvel s benső megindultsággal, mint ez alkalommal. A hatalmas templom zsúfoltig megtelt és mikor Betlehem kisdédéről beszéltem s a szeretetről és az otthoniak szenvedéséről, sok szemben csillant fel a könny.

A szomorú karácsonyestére annál kedvesebb karácsonyom virradt. Sok-sok jószágot és szeretetet terített körém a toledói derék magyarok ragaszkodása. Környékbeli papok s néhány intelligens toledói család voltak Father Eördögh parókiájának szinte állandó vendégei a két ünnepen. Beszélgettünk, énekeltünk, sorra kerültek mind a kedves, egyszerű karácsonyi énekek.

A zongoránál Csáktornyai Laci ült. A társaság egyszer csak egy énekbe kezdett, melynek már első akkordjai megkaptak; azóta sem ment ki ez a melódia a fejemből hónapokon át; vonatok kerekeinek zakatolása közben, később a hajón, hazáig folyton eszemben járt. Egyszerű ír népdal, amolyan ártatlan szerelmi dal, amelyet azonban az írek az ír szabadságra vonatkoztatnak s valahányszor a dal felcsendül, vagy a zene valahol játssza, az írek tüntetőleg felállnak s együtt énekelik a dalt.

Titokzatosan, mint egy mártírnép hosszú szenvedésének távoli visszhangja, hangzott a refrén:

„There's a long, long trail awinding
Into the land of my dreams,
Where the nightingales are singing

And a white moon beams...
 There's a long, long night of waiting
 Until my dreams all come true;
 Till the day when I'll be going down
 That long, long trail with you!"

Az írekl

Anglia elnyomó, önző politikája s vallási türelmetlensége az évszázadok folyamán annyi szegény ír családnak nyomta kezébe a vándorbotot, hogy végül sokkal több ma az ír Írországon kívül, mint Írorszában magában. Az amerikai katolikusok törzse, gerince ő közülük került ki; ők a legegyszűbb, legáldozatkészebb, legelevenebb hitű katolikusok egész Amerikában ma is. Nemzeti bánatukat már szinte megszokták; bizonyos lemondó, bágyadt érdeklődéssel kísérik az ujságokban az írországi újabb eseményeket; a szabadság közeledő híreit nem igen hiszik el, nem tudnak egyhamar bízni bennük. De azért remélnék, hisznek az Istenben s várják az ír feltámadást.

Azok is, akiknek már a nagyapjuk Amerikában született s akik maguk régóta törzsökös amerikaiak lettek. A régi haza szeretete nem tud kialudni bennük. És Szent Patrik napján, március 17-én, valamennyi kitűzi gomblyukára a zöld gallyacskát, a fájdalomba, gyászba borult „zöld sziget”, a „szentek szigete”, Írország jelvényét.

Oly különösen, oly sokatmondóan hangzott ezekről a magyar ajkáról is itt, messze idegenben, az ír dalnak ez a sora:

„Tho' the road between us stretches
 Many a weary mile...”

mikor a szintén távol magyar felszabadulásra gondoltunk.

A történelmi materializmus dajkameséje, a hazátlanságé, soha nem tűnt fel annyira gyermekesnek, mint itt. Nekünk egyikünknek sincs otthon semmije, se földje, se háza, se gyára, ezek legtöbbször messze s

végleg elkerültek hazulról s mégis érezzük, hogy a nagy világon e kívül nincsen számunkra hely! Hiába, másból is áll az ember, mint anyagi igényekből és szükségletekből, éhségből és bírvágyból. S ha ezer Marx hirdeti is megháborodott elméknek a hazátlanság és nemzetietlenség álmát: az erkölcsi kötelékeket, a tradíciókat, a lélek vágyait nem fogja elszakítani soha. S még kevésbbé azokat a vágyódásokat, amelyek minden ember lelke mélyén ott szunnyadnak az el nem múló haza, az örök otthon felé.

A Niagara.

Most hadd nyúlok vissza néhány héttel arra, amit még nem említettem s ami legélénkebben éreztetted át velem a lélek nyughatatlan, legmélyebb honvágyát: arra, amit életem legnagyobb látványossága, a Niagara keltett bennem.

Ködös, borongós decemberi délután volt, amikor kedves buffalói házigazdám, a jó Father Boehm kivitt villanyoson a nagy vízesés megtekintésére, amelyet az indiánok „Niagarának”, azaz a „vizek mennydörögésének” neveztek el.

A Niagara! Ma a Niagarát fogom látni! zsongott egész nap a fülemben, mikor Father Boehm meghívását elfogadtam. Háromnegyedórán át vitt a gyorsvillanyos s érthető izgalom fogott el, mikor a végállomáson leszálltunk. Father Boehm autót bérelt s így jártuk be a csodálatos látvány színhelyét. Amiről az ember oly sokszor hallott, amiről oly elragadtatással teli leírásokat olvasott, ahhoz természetesen valami ünnepi várakozással, szinte szorongó kíváncsisággal s örömmel közelít.

S a látvány ezúttal is messze felülmúlt minden várakozást. Mi is ez a kép: ez a szikláról lebukdácsoló tenger? Egy darab őstermészet, ittfelejtett szigete annak az évezredek előtt letúnt kornak, amikor még nem formálódott ki végleg a föld színe, még nem vált végleg ketté a száraz és a víz s hatalmas konvulziók-

ban egyenlítődőtt ki az elemek háborgó csatája. Itt még megvan egyik ittfelejtett maradványa annak a korszagnak, amikor zúgó zakatolással szakadtak le a magasabban fekvő tengerek más, mélyebben fekvő tengerekbe.

Hiszen az Erie-tó, amely itt száz méter mélységbe zuhan le, maga is valóságos tenger, amint tenger a felvevő medencéje, az Ontario-tó is.

Hát persze hogy leírhatatlan és lebírhatatlan érzéssel szemléli az ember ezt az örvénylő zuhanást, a természetnek ezt az ezeresztendők óta bűgó orgonáját, ezt a legmeggrázóbb remekét az Isten alkotó kezének! Micsoda korok, micsoda események zajlottak le azóta, amikor először jelent itt meg a kavargó, bömbölő hullámsír partján szorongó érzéssel az első ember — nem is az első fehér, hanem az első vörös, vagy ki tudja, milyen színű ember! Mi minden folyt le azóta ezeken a téreken, dombokon köröskörül, mennyi szerelem és bánat, remény és harc, születés és halál — miközben a nagy vizek zúgása változatlan baritonban morzsolta a vizek fölött lebegő Isten dicséretének zsolozsmáját s hirdette az évezredek ámuló emberének az Ő hatalmát, bölcsességét s még egyet: a mindenek könyörtelen enyészését, lehullását...

Engem a fizikai látvány nagyszerűségénél is sokkal inkább megragadott az a csodálatos, kifejezhetetlen, szorongó hangulat, amely itt a szemlélőt meglepi, az a panaszos, borongó, elégiás alaptónus, amely ennek a lefelé szaladó, szomorúan lehulló, hatalmas vízárnak a zúgásából, mint valami soha el nem enyhülő zokogó kesergés zajlik ki. Nemcsak a szorosan vett kettős nagy vízesés kelti ezt a hangulatot, hanem az egész kép együttese. Fent, magasan, Nyugat felé ott ragyog még az Erie-tó, nyugodt napsütésben; mosolygó, ringó, fehér habjai nem is sejtik a közelből leskelődő veszélyt, az örvényt...

A tó partján vidám élet zsong, ezer kert és gyönyörűen gondozott villa, mosolygó pázsitok, városok, falvak, nagy kereskedelmi forgalom, vasutak, élet,

bőség, nevetés. De a csobogó habokat a tó keleti szélén egyszerre elkapja az ár s ragadja magával lefelé a szűkülő, egyre sötétedő sziklamederbe, hol egyszerre feketés-zöld, hideg színt ölt a víz s egyre gyorsuló sebességgel rohan mind mélyebbre a nagy esés: a sír felé.

Hatalmas küzdelem fejlődik itt: vagy félkilométeres darabon, széles, szétszakadozó áradatban millió sziklán kapaszkodik meg, ágaskodik a halálraitélt vízóriás; mintha érezné már a végveszélyt, meg-megtorpan, nekifeszül, dühösen toporzékol, mint aki estében akarja megállítani a zuhanását — nem akar elesni, nem akar elmúlni, nem akar meghalni. Roppant csatátér ez, amelyen azonban hiábavaló minden erőlködés: az örvény szólít, parancsol az Ananké. A sebzett óriás nem áll soká ellen, tehetetlenül bukik szikláról-sziklára s végül is haragos daccal adja meg magát: kiszélesedik, elterül s a következő pillanatban böm-bőlő halálhörgéssel vágódik le a félszáz méteres mészkőfalon.

S mintha az utolsó percben már maga sietne kivégezni önmagát: a habok tolongva, egymásra borzolódvá, zöldes tarajukkal nekidomborulva, majdnem egymást harapva hányják le magukat a mélybe s estükben szinte füstölögve vetik magukat fölé szemfödőül az örökké kóválygó, sűrű párafelhőt...

De odalenn a mélyben, az Erie sírja ölén még-sincs végső halál: még egyszer összeszedi magát a hullám s csendes megbékéltségben folyik tovább, be az Ontarióba, majd azon túl is a St. Lorenzo nagy gyűjtőmedrén át az Óceánba. A csendbe, a végtelenségbe.

Nem kellett sok fantázia hozzá, hogy a Niagara melankólikus panorámája az emberi sors képét varázsolja soha nem érzett éllel a lelkem elé. Az emberi sors, az emberi elmúlás szomorú képe ez! Ifjan, egészségesen, vidáman sütkérezünk a napsugárban; nem gondolunk a leselkedő rendeltetésre s az mégis utolér és magával ragad évezredes hatalmával az úton, ame-

ilyen elmegy minden test. És hiába kapkodunk ellene kincsbe, tudományba, patikába és baráti hűségbe. Jön a vég, a lehullás, ki előbb, ki utóbb, ki fentebb, ki lentebb, de mindnyájan lezuhanunk a közös sorsban.

Odatúl azonban — ez a mi boldog, keresztény hitünk — új életre ébredünk s ha helyesen keressük az utat, a mi lelkünk is befolyik a csendes vizekbe, a végtelenség s a béke Istenének örök otthonába!

A Niagara fölött, túl a kanadai dombokon barátságos, tornyos épület int felénk: egy karmelita kolostor. Mily elmés gondolat volt, ide, efölé a látvány fölé építeni az imádság és kontempláció szentelt hajlékát!

Vezetőnk magyaráz: ez itt az „amerikai“, emez meg a „kanadai“ vízesés. Az előbbi több mint 300 m hosszú egyenes mészkőfal, a másik csaknem 1000 m kerületű patkószerű félkör. A percenként lezúgó víztömeget félmillió köbméterre becsülik, amelyből kilenctizedrész a vízesés kanadai részére esik. Ez a három sziget itt a „Három Nővér“; hídon lehet átmenni egyikről a másikra.

Ez a pont a „prospect point“, ahol az embert egyetlen lépés, egy vaskorlát választja csak el a lezúgó ártól. Ez az öngyilkosok kedvenc „kiránduló helye“: itt elég, ha valaki egyszerűen átlép a korláton s ráül a vízárra; a következő percben nyomtalanul eltűnik a föld színéről.

Amott az a kiálló szikla, a tragikus nevezetességű Avery's Rock, „Avery sziklája“, ahol egy szerencsétlen fiatalember, aki belekerült az árba, 18 óra hosszat tartotta magát a karjain végső kétségbeesésében megszázszorozódott erővel, míg segítségére siettek. Soká nem tudtak hozzáférni; végre kötélén csónakot bocsátottak lassan feléje, de minden vigyázatosságuk mellett sem tudták megakadályozni, hogy a csónak, melyet kimentésére küldtek, meglökve őt le ne sodorja a mélységbe.

Még átmertünk néhány percre Kanadába is, me-

lyet itt csak egy híd választ el az Egyesült Államoktól s aztán egy felejthetetlen nap emlékével tértem vissza Father Boehmmel Buffalóba.

Amerika és mi.

Aki Amerikában autón utazik egyik községből a másikba, sajátságos, kedves szokást figyelhet meg: a legtöbb város és község határában a távozó szemébe hatalmas állványokról ez a nagybetűs felírás int: „Come again!” Ami annyit jelent: „Gyere el ismét, legyen megint szerencsénk!” A községek maguk állítják fel ez a barátságos meghívót minden út mellett, amelyen az idegen a várost elhagyhatja. Nálunk szokatlan, szinte gyermekes s mégis szép s az idegennek kétségkívül jóleső hívogatás.

„Come again!” Csakugyan, gondoltam, jöjjenek el ide ismét? Kemény napok voltak, amelyeket Amerika földjén töltöttem s néha nagyon idegennek éreztem magam körül a világot. S mégis úgy éreztem „come again” nélkül is, hogy ide szívesen eljönnék s ha Isten segít, talán el is jövök még valaha. *Amerikát meg lehet szeretni.* Mint egy nagy, borzas, góliáti gyermeket, aki feltúrta maga körül a földet s kiszedte annak minden kincsét; sávos, csillagos, különös ízlésű nadrágjának zsebei duzzadásig tele vannak mindenféle drága kavicsokkal, gyümölccsel és nyalánkságokkal; aki öntudatára is ébredt már szörnyű erejének és aki mégis gyermek, jólelkű, alapjában romlatlan, sokszor naívvul idealista gyermek.

Kétszáz évvel ezelőtt még megszervezetlen gyarmatvilág volt ez az ország. Franciaország, Hollandia, Anglia száműzöttjei vagy menekültjei kereskedtek rajta. A mai New-York óriási területét, Manhattan szigeteit, 60 talléron vették meg a hollandusoktól az angolok. A gyarmatosoknak talán sohasem jutott volna eszükbe külön állammá tömörülni, ha a vetélytársait

lassankint félreszorító Anglia mostohán nem bánik velük.

George Washington s néhány barátja volt akkor olyan bátor és vakmerő, hogy a gyarmatosokat, ezeket a semmiféle közös tradícióval egybe nem fűzött egyveleg társaságot egységes ellenállásra s a győzelem szerencsés kivívása után egységes államalakításra tüzelte. Így jött létre a kolónusok jól szervezett, fejlődő birodalma, a kincskeresők, kalandorok és számkivetettek országa helyén. Eleinte csak a keleti, tengerpartvidéki telepek képezték az „Egyesült Államokat”, hováhamar egészen San Francisco-ig s le Texasig minden hozzájuk csatlakozott. A szökevények és kalandorok egykori országa ma a világ egyik legnagyobb, leggazdagabb s leghatalmasabb birodalma, amely csak nagy válogatással enged be „idegeneket” a területére s a voltaképpeni szellemi kultúra kivételével semmiben sem érzi magát kisebbnek semmiféle ezeréves európai államnál.

Egészen racionalisztikus szemmel nézve elmondhatjuk, hogy Amerikának bizonyos szempontból éppen az a szerencséje, hogy nincsenek tradíciói. Szűz talajon, teljesen a gyakorlati szempontok szemmeltartásával építették meg az államukat. Nem voltak, vagy alig voltak nyelvi különbségek, társadalmi, nemzeti-ségi elszigeteltségek, vagy ami volt, összeforrott a közös összehányódottság sorsában. A rettenetes távolságokon belül, a félszáz állam határain belül ugyanaz a nyelv, ugyanazok a szokások, ugyanaz a sajátságosan különálló amerikai szellem fogad; épp azért nincsenek itt határátlépési nehézségek, vámok, nincsenek az egyes államok között versengések és civódások, csak „szabadság” van és verseny a minél nagyobb jólétért. Aki egyszer az Egyesült Államok területére beteszi a lábát, szabadon mozoghat, amerre csak jól esik neki s tehet, amit akar, sehol számon nem tartják, még rendőri bejelentés sincs, sehol semmiféle papirost fel nem kell mutatnia, úgyszólván semmire hatósági engedélyt nem kell kérnie.

S amint jómagam is keresztül-kasul bolyongtam tiz állam területén, elgondolkoztam azon, lehetne-e nálunk is Egyesült Államokat csinálni? Le lehetne valaha dönteni a válaszfalakat országok és népek között? Átalakulhatna-e Európa úgy, ahogy egyesek álmodják, szintén egyesült államokká, amelyekben teljes volna a nyelvi és nemzetiségi szabadság, de nem gátolják az egyes embert és egyes csoportokat a szabad mozgásban s fejlődésben, a vámok, határzárak, politikai s nemzetiségi ellentétek, s ezernyi mesterségesnek látszó akadály? Nem volt-e igaza Amerika naivan optimista, de nagykonceptiójú professzor-elnökének, Wilsonnak, amikor nálunk is ennek az európai federalizmusnak egyengette útját a népek önrendelkezési jogának hangoztatásával? S talán még a Jászi-féle álmodóknak is, akik mindenekelőtt Magyarország-ból akartak „keleti Svájcot” csinálni?

De akkor hirtelen eszembe jutott mindaz a szörnyűség és óceánnyi kín is, amit a Wilsonok és nyomorult pesti galileista epigónjaik ránk szabadítottak éppen az ő álmaik és idegenből importált, ránk sehogysémm alkalmazható elméleteik erőltetése által! A „keleti Svájc” nálunk éppen az ellenkezőjébe csapott át, illetve, éppen az ellenkezőjének nyitott utat: az örülden, kíméletlenül vad nemzetiségi önzésnek azok részéről, akiket Wilson ankerközi törpe zsidó prófétaja „felszabadítani” vágyott!

A világ másik feléről egészen más körülmények közül diktált elméleteket nálunk csak az vehette komolyan, aki a tradíciók és tényleg fennforgó viszonyok teljes nemismerésével valami doktrinér racionalizmus kedvéért, vagy egyenesen gyűlöletből s érdekből szegődött a wilsoni eszme szolgálatába; az a zsidó mentalitás, amelyről Werner Sombart oly helyesen fejti ki, hogy csak számokkal és elvontságokkal dolgozik, a való életet nem ismeri s főleg az erkölcsi értékekkel szemben tökéletesen érzéketlen!

Szép a népek testvérülésének gondolata, sőt a helyi, népi és vallási tradíciók tiszteletének fenntar-

tása mellett éppen nekünk, katolikusoknak nem lehetne ellene kifogásunk, ellenkezőleg nagyon szépen beleillenek a mi krisztusi világprogrammunkba. De a népek testvérülésének bizonyos előfeltételei is vannak s aki ezeket megteremteni s biztosítani nem tudja, csak még bonyolultabbá s engesztelhetetlenebbé teszi a népeknek egymáshoz való viszonyát s ha az előfeltételek biztosítása nélkül erőlteti a világtestvériesülést, egyszerűen nem igazat mond s nem jót akar. Mert ez az erőltetés csak várt és lesve-lesett alkalom a pillanatnyilag erősebb népeknek, hogy helyette saját önző, elnyomó nemzeti törekvéseiket ültessék más, talán nagyobb, műveltebb, de pillanatnyilag gyengébb és szerencsésebb népek nyakára.

Ritkán olvastam okosabb, igazabb s találóbb szavakat a mi magyar elnyomatásunkról külföldi lapban, mint az amerikai jezsuiták tudományos folyóiratában, az „America”-ban, amelynek egyik munkatársa hosszabb időt töltött délkeleti Európa több államában s Magyarországon is.

„Különös szabadság ez” — mondja a Wilson-féle „népek szabadságáról” szólva —, „különös szabadság, amelyet élesre hegyezett román szuronyok tartanak fenn! Ha minden számításom nem csal, ez a szabadság nem is lehet hosszú életű. Miután a helyzetet csaknem egy éven át tanulmányoztam délkeleti Európa különböző államaiban, meghallgatva hol ezt, hol azt a félt, az lett a meggyőződésem, hogy minél előbb vetnek véget ennek a különös szabadságnak, annál hamarabb lesz ismét élet, rend és tisztesség ezek közt a népek közt. A szabadság, az igazi szabadság nagyon értékes kincse egy nemzetnek vagy fajnak, de éhség, rablás, vérontás és a szabadság álarcában fellépő zsarnoki elnyomás rettentő eltorzulásai a szabadság eszméjének... Talán Lengyelországot kivéve, egyetlenegy ország sem élhet meg a saját lábán azok közül, amelyeket a régi Osztrák-Magyar Monarchiából csínáltak... Ma rettenetes hadseregek, elviselhetetlen drágaság, ipari pangás, pénzelértéktelenedés, adósság.

éhínség, szenvedés, gyilkolás az, amelyet a szabadság nevében elértek. Ezzel szemben persze ott van a másik eredmény: szabad csehek, szabad tótok, szabad románok, szabad szerbek, szabad horvátok, szabad szlávok, sőt szabad osztrákok és szabad magyarok. Ennek a szabadságnak azonban túlnagy ára van.”

Ugyanez a szeretetteljes, megértő hang csendül ki az „America”-nak egy másik cikkéből, amelynél — némi tévedése mellett is — szimpatikusabb cikket a magyarságról külföldi lapban még sohasem olvastam s amelynek ez a címe: *Új Magyarország bizakodó holnapja*. A cikkíró — Eugene Weare — így ír rólunk:

„Hadd mutatom be most az amerikai demokrácia nagy európai csodálóit, a megtépett és megrágalmazott magyar nemzetet, illetve annak azt a csonka részét, amely ma megmaradt nyugaton az osztrák, északon a szabad, független és szuverén csehszlovák, keleten a félművelt román s délen a szerbek, horvátok és szlovének hatalmas királyságával, mint szomszédal. Emlékezzünk vissza arra, hogy hosszú éveken át ezek a délkeleteurópai népek, amennyiben nem álltak Ausztria uralma alatt, a budapesti magyarok alattvalói voltak. Már a háború előtt a tótok, románok, németek és horvátok könyveket írtak s propaganda-irodalmat terjesztettek, amelyekben a kegyetlenség és barbárság minden fajtájával vádolták magyar uraikat. Most annak ellenére, hogy ezek a népek szabadok és függetlenek lettek, borzasztó vágy tölti el őket, ha nem is a háború előtti állapotok visszakívánására, de legalább olyan autonómiára, amelyben a magyarok volnának az oltalmazóik. A tótok végleg összevesztek cseh uraikkal, a németek, székelyek s az erdélyi oláhok maguk is keserűen panaszkodnak a bukaresti kormány ellen, miközben a délvidéki horvátok nyíltan tanácskoznak a forradalomról a szerbek ellen. Az általános helyzet csodálatos eredményeket mutatott fel, csodálatos eredményeit a demokráciáért és a kisebb nemzetek önrendelkezési jogáért való küzdelemnek.

Ezért kellett hát annyi billió amerikai dollárnak s annyi ezer amerikai életének elfolynia!

A jelen helyzettel szemben a magyarok mosolyognak. S ez a mosolygás öntudatos. A tapasztalt és hozzáértő ember mosolya, aki előre jelezte a bajt, de akinek tanácsát és figyelmeztetését semmibe sem vették a versaillesi békedelegátusok, akik, miként a tények ma mutatják, egyáltalán nem ismerték délkeleti Európát és népeit, hanem akiket csak az vezetett, hogy egy csapással tönkretégyék az egykor hatalmas osztrák-magyar kettős monarchiát. De a magyarok nemcsak mosolyognak, hanem dolgoznak is. Jobban vannak megszervezve, mint Európa bármely népe. Nagyon határozott programjuk van önmaguk számára, amelynek nagyon ígéretes végpontjai vannak. Ügylátszik, minden egyes magyar egy-egy különítménynek vagy bizottságnak érzi önmagát, amelynek életcélja, hogy a trianoni béke revízióját kikényszerítse, azét a békéét, amely Magyarországot féltucat apró részre vágta s ennek az ezeréves államnak meglazult széleit a négy világtáj felé szórta.

S a magyarok meglepő határozottsággal végzik a dolgukat. Módszerükben nincs semmi gyűlölet, semmi keserűség, semmi harapós kedv. Úgy gondolkoznak, szervezkednek és cselekesznek, mint egy ember. Nemzetük fennállása és egysége kérdésében nincs közöttük különbség. Belügyeikben épp annyira széthúzóak, mint a legtöbb más európai nép, de ha nemzetközi helyzetük kérdését érinted, a gyűrű azonnal egybeforr s éles késsel sem vághatod többé kerekre. Sikert fognak-e érni? Kétségtelenül. Minden értelmes mozgalomnak, amely a békekonferencia által megszabott országhatárok ellen küzd, sikert kell érnie s a magyar mozgalom értelmes mozgalom. Sőt ennél is több. Oly mozgalom, amely tényeken, politikai, szociális, gazdasági és néprajzi tényeken alapul és ezek ékebben szólók, mint akár a magyar szónokok, akik közül a legtöbb szeret a neveletlen politikusok módján is szólnokolni. Nagy nép ez a magyar nép s nagy írói, tudó-

sai, államférfiai és diplomatái vannak. Sőt ők Európa legvonzóbb népe, ami nem maradhat eredmény nélkül.

Miként Ausztriában, úgy Magyarországon is a háború előtt számos nemzetiség volt összekeverve, amelyekről elhitte a világ, hogy boldogtalanok és sorssukkal elégedetlenek. Ott voltak északon a tótok, délen a horvátok s az egész ország sűrűn telehintve németekkel, székelyekkel, szerbekkel, horvátokkal, szlovénekkal, lengyelekkel, csehekkel és tótokkal. A régi Magyarország néprajzi térképe azokkal a színezett foltokkal, amelyek a különböző nemzetiségeket jelentették, nagyon hasonlított egy összevissza foltzott, régi vánkoshoz.

Gazdasági szempontból Magyarország régi területe a régi monarchiának gabonakamrája volt. Magyarország földje némely orosz területtel együtt Európa leggazdagabb termőföldje. Magyarok termesztik a legfinomabb búzát, rozsot, árpát, zabot, cukorrépát és bort a világon. Lovaik és szarvasmarháik világhírűek s paprikájuk minden jól rendezett menüben ott szerepel. Észak-Magyarországon, a mai Szlovákiában gazdag erdőségek vannak tele papír- és egyéb gyárakkal. Budapest, a főváros, nemcsak hogy egész Európának egyik legbájosabb városa, de hatalmas gyáripari központ is. Budapest nyomdai és mezőgazdasági gépeit exportálták Minneapolisba és Konstantinápolyba, Londonba és Tokióba. A magyar államvasutak semmiben sem álltak hátrább Európa bármely vasútjánál; a vasúti közlekedés gyors, olcsó és kényelmes volt. A magyar borok leverik a német és francia borokat. Szén kevés volt a régi magyar területen s még kevesebb a main. Ez az egyik legkomolyabb akadálya Magyarország fejlődésének. Magyarország szénszükségletét ma Lengyelországból és Németországból kerülőutakon kell behozni, mert a csehek nem engedik meg, hogy az ő területükön keresztül szén jusson Ausztriába vagy Magyarországba. A csehek felfogása szerint a magyarok és az osztrákok azok az „összenőtt iker-testvérek”, akiket egyszerre kell elpusztítani.

Ha a magyarokkal beszélgetünk, megtudjuk, hogy ők kezdetben ellenezték a háborút. Hangoztatják s állításukat okmányok igazolják, hogy a közös osztrák-magyar tanácskozásokon delegátusaik tiltakoztak a háború ellen, de leszavazták őket. Akkor hát belementek a küzdelembe s a viaskodásból rájuk esett a nagyobb rész s a több szenvedés. Soraik megritkultak, de ma is büszkén hangoztatják azt az igaz ténnyt, hogy az olaszok, akik ellen nekik kellett a küzdelem nagyrészt állniok, egyetlenegy csatát sem nyertek rajtuk. A békével együtt jött aztán a trianoni szerződés, a csehszlovák köztársaság, „Nagy-Románia”, amely a gazdag magyar Erdélyt is magába zárja s a szerbek, horvátok és szlovének királysága. Mindennek következményeképp a mai Magyarország csak egyharmada előbbi területének. Ha a mai Ausztriáról elmondhatjuk, hogy hasonlít egy kistermetű, óriási fejű emberhez, a mai Magyarországról ugyanazon alapon elmondhatjuk, hogy hasonlít egy csonka törzshöz. Igaz, hogy a törzs mellett a fej is megmaradt Budapesttel, de az előbbi nemzettest lába és keze ma Szlovákiában, Romániában és Jugoszláviában fekszik. Magyarországnak nem maradt más, mint gazdag búza-, árpa-, rozs- és zabföldjei s nagykiterjedésű szőlei, amiért Magyarországnak hálásnak kell lennie.

Ez a termékeny föld mentette meg Magyarországot Ausztria sorsától. Nélküle Magyarország is ugyanazon nyomor, szenvedés, szegénység és éhínség martaléka volna, mint egykori államtársa. De azért Magyarország is szenved s gazdasági helyzete beteg. Pénze napról-napra jobban elértéktelenedik. A cseh, román és szerb szomszéd gyűlölete egyre nő s az általános európai felfordulás Magyarországra is áterjedt. De a magyarok tudják mindezt s azért szervezkednek, hogy ezt a helyzetet megjavítsák. Azt mondják, ez a helyzet nem maradhat fenn s ez nemcsak rájuk nézve lehetetlen, hanem lehetetlen az összes úgynevezett utódállamokra is. Azt is hangoztatják, hogy amíg köztük és szomszédaik között józan megértésen alapuló

felfogások nem törnek utat, addig nem lehet béke, jólét és állami fejlődés délkeleti Európában. Ebben kétségtelenül igazuk is van, de a kívánság egyelőre teljesíthetetlen."

*

Ily szép, okos és megértő cikket még nem olvastam idegen nyelven. Köszönet érte amerikai katolikus testvéreinknek, hogy először keltek ily ékesszólón s meggyőzően letiport igazaink védelmére.

Mily tragikus helyzet: a szabadságszerető és naivul optimista Amerika rakta ránk végeredményben a legborzasztóbb zsarnokság s elnyomatás láncait! Tegyük fel, hogy jóhiszeműen tette, bár nem szabad felednünk, hogy Amerikában is a világot megnyomorító plutokrácia a voltaképpen úr s amit az elnökök az utca számára szépen kicirkalmazott szavakban hangoztatnak, rendesen csak körmönfont ügyvédi burkolata a világkalmárok fosztogató terveinek. A magas politikában, sajnos, Amerikában is az történt és szinte csak az történhetik, amit az a nemzetközi kalmártábor akar, amely pénze és sajtója révén az egész világot adófizető hűbéresének tekintil. Hogy ezek ne látták volna előre és ne akarták volna azt az európai káoszt, amelyet a békeszerződésektől várni kellett s amelyből nekik, a szilárdvalutájú bankároknak oly mérhetetlen hasznuk van?

De amit ők vétettek, abban a nép csakugyan nem bűnös. Legfeljebb abban bűnös, hogy, mint mi európaiak is, értelmetlen tompaelméjűséggel hordja tovább a világámitók igáját és sajtójuk befogadása, nagyra-tartása révén öntudatlan bűntársaivá szegődik a lelkiismeretlen kalandoroknak.

Amerika népe a háború elején erősen a mi pártunkon volt. Egészen addig, amíg egy angol zsidó, az ujságkirály Northcliffe, az amerikai munició-gyárosokkal szövetkezve, kezébe nem vette az amerikai közhangulat megdolgozását. 5000 ügynököt s ujságíró-t küldött Amerikába. Egyszerűen megvette, megvásá-

rolta a legtöbb lap vezetőembereit, s félév múlva Amerikának szinte valamennyi napi, heti és havi lapja vérszomjasan követelte az Egyesült Államok aktív részvételét a háborúban a Lusitaniát elsüllyesztő bár bár németek ellen.

A „szabad” amerikai nép nem tudott védekezni az ellen az újfajta despotizmus ellen, amely egyszerűen anyagnak néz egy egész országot, egy egész hemiszférát, amelyet megfelelő ravaszságokkal és jó summa pénzzel amellé a tábor mellé lehet átsorakoztatni, amelyik mellé ő akarja! A demokrácia ezúttal is, mint rendesen, a több pénzzel s több ravaszsággal dolgozó láthatatlan diktátorok uszályhordozójának bizonyult. S a mesterségesen előidézett háborús és németellenes hangulatnak mi, szegény, távoli európai népek hordozzuk most keserű következményeit!

Búcsúzás.

Utolsó amerikai munkám a newyorki misszió volt. Nehéz talaj, melyen úgy bevette magát a hitközöny s a bolsevista-szociálista agitáció, mintha soha szó sem lehetne itt többé vallási megújulásról. Pedig a lelkek mélyén itt is, mint mindenütt, ott szunnyad az istenhit, a soha el nem felejthető, ki nem irtható vallásosság. Jeget kellett törnünk, mert az a csekély, bár lelkes és kitartó csapat, amely eddig a magyar templomhoz hű maradt, elenyészően csekély ahhoz a sok tízezerhez képest, akiket a csábítás és lelkipásztori elhanyagoltság rég elidegenítettek a templomtól. Hogy nem dolgoztam hiába, megmutatta a befejező ünnep, amidőn már szinte veszedelmes szorongás volt a kis templomban s amikor nagyszámú áldozó vette magához az Úr testét.

Legvégső befejezésül még a templomfeletti nagyteremben tartottunk búcsúünnepélyt. Fröhlich plébános, Völgyi közjegyző (az egyházközség világi elnöke) s utánuk én beszéltem. A „Come again!” ismételten s nagyon változatosan hangzott fel itt ismét. A szoká-

sos angol búcsúköszöntés is: „We will try to see us again!” (iparkodni fogunk megint találkozni), ezúttal különösen meleg akcentussal csengett.

Úgy akarja-e Isten is, hogy még egyszer találkozzunk?

Mindenesetre addig is, itt is azt mondom: Isten veletek derék amerikai magyarok; Isten veletek s maradjatok, ha tudtok magyarok, s maradjatok mindenekelőtt mindvégig derék katolikusok! Isten veletek és köszönöm nektek mindazt a jót és kedvességet, amelyben köztetek részem volt. Köszönöm, hogy szeretettel hallgattátok szavamat s köszönöm, hogy meg-megújuló részvétellel és hazafias felbuzdulással gondoltok otthoni honfitársaitok nyomorára, szenvedésére, harcaira. Köszönöm azt is, amit a hazai katolikus sajtó felsegítésére kérésem s kopogtatásom nélkül is tettetek. Köszönet nektek is, derék amerikai magyar papok, hogy a szétszórt nyájat annyi fáradtsággal, annyi apostoli önzetlenséggel összehozni s együtt tartani törekedtek! Köszönet nektek, hogy becsületet hoztok a magyar névre amerikai bajtársaitok között s résztvesztek abban a nagy munkában, amely a még mindig ifjú, még mindig kiforratlan hatalmas új országnak anyagi fejlődése mellett a lelki erőt és erkölcsi értéket biztosítja.

Január 17-én déli 1 órakor indult hajóm, a „George Washington” Európa felé. A newyorki magyar egyházközség küldöttségén kívül néhány barátom a közeli helyekről is bejött, hogy a hajón még egyszer kezet szoríthassak velük. Ott volt Marczinkó, Radóczy, Kovaliczky, dr. Szabó, dr. Kemenes, Völgyi stb. Kalaplengetés, kendőlobogtatás, „come again”-kiáltások közt indult el a hajó a Hoboken pier-jéről.

Az utolsó gondolat, amellyel hajóra szálltam, az amerikai katolicizmus jövőjének *biztató reménysége* volt. A katolikus Amerikára büszke lehet minden nemzetnek s minden égtájnak minden katolikus fia. Itt ugyan még sokfelé missziós munka folyik, ugar-

törés, vadonirtás, de a fáradságos munka gyümölcsei máris gyönyörűen érlelődnek a kegyelem napján!

Néhány évszázad óta mekkora változások!

1643-ban jött az első katolikus pap New-York államba, a jezsuita Jogues Izsák, a vértanu. Partraszállásakor csak két katolikust talált itt, egy ájris legényt s egy portugál leányt; ezek voltak első hívei. Az első szentmisét rozoga kis fakápolnában mutatta be 1655 november 18-án. A szomszédos New-Jersey államban még 1672-ig semmiféle nyilvános istentiszteletet nem végezhettek a katolikusok, szigorúan el voltak tiltva minden egyházi életnyilvánítástól. Két apostoli lelkületű pap, Father Harvey és Father Gage miséztek néha titokban s ilyenkor a szentségeket is kiszolgáltatták; bizony folytonos életveszélyeztetés között. A vallási gyűlölet és türelmetlenség, amelyet a protestáns anglikánok és skótok hoztak magukkal, vértanut is követelt: így esett áldozatául hitének Father Ury, akit hamis vádak alapján ártatlanul kivégeztek.

1744-ben Schneider Tivadar jezsuita atya volt az egyetlen katolikus pap New-Jersey államban, aki gyakran megfordult Woodbridge-ben, ahol a téglagyár tüzes kemencéi között miséztetett híveinek. Hogy papi mivoltát fel ne ismerjék, mint orvos járt mindenfelé s a betegek látogatásának ürügye alatt kereste fel a katolikus híveket. A misekönyv tartalmát kis jegyzőkönyvbe másolta le s ebből mondta a miseszöveget. Mégis megtörtént azonban, hogy felismerték s több ízben rálöttek.

Trentonban, amely ma katolikus püspöki székhely s ahol számos katolikus templom áll, 1776-ban még csak egy katolikus ember élt: Patric Colvin. A folytonos bevándorlások folytán azonban egyre jobban terjedt a katolikus vallás s az ágostonrendi szerzetesek lassanként megkezdték a katolikus hitközségek szervezését. Ma több mint egy millió katolikus él New-Jersey államban két püspökkel s vagy 800 felszentelt pappal.

S így terjedt a katolicizmus másutt is, mindenütt

Amerikában: egyházközségeket szervezett, templomot, iskolát épített, fel egészen az egyetemekig. Bent a nagytavak táján például 1842 november 26-án egy fiatal pap állott a South Bend melletti St. Mary's tó keleti partján s társaival végigtekintett a befagyott tó síma tükreén s mögötte a hóval fedett rengeteg erdőség felett. Azon a területen, amelyen ma a hatalmas Notre-Dame egyetem áll.

A pap a francia Sorin páter volt, akit társaival együtt az apostolok szent tüze hozott el az újvilágba. A vincennesi püspök nagy darab lakatlan területet ajándékozott nekik a Szent József-folyó partján, a potawatomi indiánok egykori vadászterületén. Ezek között az indiánok között már 1680-ban templomot épített Alon francia hithirdető. Ez időtől kezdve a misszió szépen virágzott 1759-ig, amikor az angolok elfoglalták a misszió erődtámaszeit s a pátert a francia katonasággal együtt fogságba cipelték.

Az indiánok csaknem egy évszázadon át pap nélkül maradtak, de azért csodálatos hűséggel megőrizték a katolikus vallást. A „Fekete Kabát” (a pap) emléke s tanai apáról fiúra szálltak. A kis templomot s annak felszerelését féltékenyen megőrizték. Itt gyűltek össze minden vasárnap imádságra s énekekre és kérték az Istent, hogy nekik a „Fekete Kabátot” ismét küldje vissza.

Végre egy törzsfőjük, a híres Pokagon, aki oly feltűnést keltett a chicagói kiállításon népének érdekében mondott beszédével, 1830-ban egy küldöttséggel Detroitba utazott, hogy az ottani püspöki helytartótól népe számára katolikus papot kérjen.

— Atyám — mondotta a törzsfő —, eljöttünk hozzád, hogy küldd el nekünk a „Fekete Kabát”-ot, aki minket Isten országába vezet. Ha ránk, öregekre nem nézsz, nézz legalább a gyermekeinkre; ne engedd, hogy úgy nőjjenek fel, mint mi: bűnben és tudatlanságban! Eddig, Istennek hála, hűségesen megőriztük őseink hitét, amelyre a Fekete Kabát tanított meg bennünket. Reggel és este feleségeinkkel, gyermekeink-

kel együtt a keresztt előtt imádkozunk. Pénteken egész nap böjtölünk, amint azt szüleinktől tanultuk. Bár mi sohasem láttuk a Fekete Kabátot, aki egykor régen ott élt népünk közt a Szent József-misszióban, mégis tudjuk mindazt, amire ő tanította apáinkat. Hallgasd csak meg, jól mondjuk-e az imát?

S letérdelve kíséretével együtt szépen, fennhangon elmondta a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet és a Tízparancsolatot.

A látogatásnak meg is lett az eredménye: a jó indiánok még azon évben kaptak papot Father Badin személyében. Ő a legelső pap, akit Amerikában szenteltek fel (1793-ban Baltimore-ban). Utódja Father Seille lett, aki tragikus módon halt meg: fiatalon, de erejét túlfeszítve hirtelen súlyosan megbetegedett. Első dolga volt, hogy egyik paptársáért küldött, hogy az neki a végső szentségeket feladja. De mire társa a messze távolból megérkezett, Seille atya már nemcsak meghalt, hanem rég el is temették hívei.

Utolsó perceiben, látva, hogy paptársa még mindig nem érkezik meg, minden erejét összeszedve, odavánszorgott kis templomának oltárához s még csak annyi ereje volt, hogy a legméltóságosabb Oltáriszentséget magához vehette; azután holtan esett össze az oltár lépcsőin. Itt találták meg másnap jámbor hívei holtan.

A következő évben az Egyesült Államok kormánya elvette az indiánok területét s elrendelte, hogy az indiánokat a kormány által kijelölt különítményekbe, reservation-ekbe tereljék össze, ahol ma is internálva élnek. (Csak akkor engedték ki őket legújabbban, amikor katonáknak sorozták be őket!) Hiába volt szegény indiánok minden könyörgése, szuronyos örök ragadták őket magukkal s cipelték a kijelölt helyekre. Szívszakadva mondtak búcsút szegények ősi hajlékuknak s a Szent József-misszióknak és csak egy vigaszuk maradt: hogy lelkiatyjuk, Father Petit, önként megosztotta velük számkivetésüket s velük ment a Mississippi déli partján kijelölt rendeltetési hely

felé. A kiállott szenvedések folytán az indiánok száma útközben nagyon lepadt s Father Petit egyre osztotta a végső szentségeket s temette a halottakat. Sok egyszerű fakereszt jelölte sokáig az indiánok vándorlásának útját. Végül Father Petit maga is belehalt a fáradozásokba; helyére azonnal más pap, a jezsuita Father Hocken lépett.

Mikor Father Sorin és társai a Szent József-misszió helyére értek, már csak óriási, műveletlen vadont találtak s egy düledező kápolnát. Pénz nélkül, egyedül Istenben bízva, kezdték meg munkájukat s csakugyan két év múlva már állott első iskolájuk. A következő években épületeik, intézményeik egyre bővültek s a 70-es években már virágzó főiskola állott az egykori szegény indián-misszió helyén. Sajnos, 1879-ben pusztító tűzvész hamvasztotta el négy év-tized munkájának fáradságos eredményét. De Sorin és társai nem vesztették el türelmüket. Újból munkához láttak s néhány év alatt megépítették a mai hatalmas „Notre Dame”-egyetemet, amelynek ma öt fakultása van (művészetek s irodalom, gépészet, természettudomány, építészet és jog), nagyszerűen felszerelt laboratóriumokkal, szertárakkal, könyvtárral.

*

Ma is a Sorin-ek és Seille-ek verejtéke termékenyíti meg a katolikus Amerika talaját. Egyik kanadai magyar papbarátomtól kapok éppen levelet: Istenem, milyen különös, áldozatos élet! A kanadai missziós pap csakugyan különös életet folytat: folyton jár-ke, otthon pedig alig van valaha. Társasága jóformán nincs: csak vasárnap jönnek össze a szélrózsa minden irányából a hívei: ki autón, ki szánon, ki lovon, a legkevesebben gyalog. Jól befűtik a kályhát a kápolnában vagy egy lakószobában, aztán ott van a szentmise, prédikáció, gyónás, áldozás; két órával utóbb a pap megint egyedül van s ha maga nem mozdul ki, egyedül is marad megint egy hétig.

Roppant távolságokról van itt szó. Barátom éppen

leirja karácsonyi előkészületeit: „Az én éjféli s hajnali misém, úgymond, állomásomtól 40 mértföldnyire Saxonhill-ben lesz. Onnan ismét 8 mértföldnyire „Ott-hon” nagyközségben mondom a nappali, harmadik misémet. Másnap ismét 12 mértföldnyire, Kénában lesz istentisztelet. És így megy ez mindig.” Érdekesen táplálkozik a kanadai pap úgy a hosszú tél idején. Ha sikerül valami vadat lőnie, azt szépen kiakasztja a háza elé a fára; nem lopja el senki, hiszen senki sem jár erre hétközben. A vad csonttá fagy a hidegben; papunk pedig valahányszor megéhezik, szépen kimegy, baltájával levág a vadból egy darabot, megsüti s kész az ebéd. Emberi érzések, emberi igények nem-igen juthatnak szóhoz ebben az egyhangú, erőt őrlő, apostoli munkában.

De csak dolgozzatok, derék misszionáriusok, mert csak így érik a vetés: Krisztus vetése a lelkekben! Munkátok eredménye nem marad el. Éppen Amerika a legjobb tanu rá. Az apostoli munka bőven meg-hozza a gyümölcseit s még a távolállók lelkében is meg-megrezdül a vágy, hogy visszatérjenek abba az Anyaszentegyházba, amelyben egyedül látják a Szentlélek titokzatos fényének világítását.

Protestáns amerikaiak írásaiban, önvallomásaiban is mind gyakrabban cseng fel a legnagyobb angol konvertita Newman bíboros imája, amelyet még protes-táns korában írt le:

„Lead, kindly Light, amid the encircling gloom,
Lead Thou me on;
The night is dark, and I am far from home,
Lead thou me on.
Keep thou my feet; I do not ask to see
The distant scene; one step enough for me!”¹

¹ A nagy bíboros e „Himnuszt a Szentlélekhez” még 1833-ban írta, midőn még anglikán lelkész volt, de már tele kételyekkel, amelyek közt világosságért esd az Igazság Lelkéhez. Imáinak s kutatásainak eredménye lett megtérése, amely akkor rendkívüli feltűnést keltett.

És dolgozzatok ti is bizvást tovább, az Anyaszent-egyháznak csendes, áldozatos női hadserege, magyar és nem-magyar *apácák!* Aki a ti működéseiteket látja, az, ha egyetlen szavatókat nem hallja, akkor is éles, hangos, ékesszóló prédikációt hall! Ti nem szerepelni vágytok, csak dolgozni s áldozatot hozni Krisztus kedvenceiért: a gyermekekért, szegényekért s a testi-lelki nyomor minden átokvertjéért. Ahogy Lamartine dalolja egyszer:

Oh! de la charité j'entrevois la merveille,
Ces auberges du pauvre où l'on bénit ses pas,
Ces toits de Dieu, ces lits de ceux qui n'en ont pas,
Ces épouses du Christ au chevet des misères,
Mères de tous les fils et soeurs de tous les frères!

Egy kép különösen is emlékembe vésődött a katolikus karitászs newyorki csodáiból. Egy vasárnap rendtársaim megkértek, hogy a 15-ik utcában egy menhelyen misézzem, melyet kedves nővérek vezetnek. Micsoda menhely? — kérdeztem érdeklődve. — Iszákos nők menhelye — volt a válasz. Tehát ilyen is van? S csakugyan, a kis kápolna zsúfoltig volt tele védencekkel s mikor aztán a megtért báránycák áldozáshoz jöttek, megdöbbenve szemléltem a nagyváros e szomorú elesettjeit.

Fiatallányoktól felfelé 70 éves asszonyokig ott térdeltek szegények a bűn és nyomor rettenetes utójeleivel arcukon: sápadt, bajszos, csatornákból kibújt arcok, elállatiasodott tekintetek. A jó nővérek összegyűjtögetik őket, megmosdatják, tisztába teszik, vallásos gyakorlatokkal iparkodnak a lelkükre hatni s csak akkor eresztik ki őket ismét, ha minden jóban megerősödötteknek s megjavultaknak látszanak. Sajnos, így is nagyon sok van, akit reggel kieresztenek, s este már holtrészen fekszik ismét a menhely kapuja előtt. A Krisztus menyasszonyai akkor újra kezdik rajta a munkát, elülről...

A szeretet nem panaszkodik és sohasem mondja: elég!

Hányszor akad itt is, aki útjukba áll; az elfogultság s a balvélekedések sűrű tövises gátot fonnak az apostoli munka elé. Az anglikánok elfogultságára nézve a katolikusokkal szemben nagyon találó kis ír adoma járja most itt Amerikában. Ulsterben a tanító azt kérdi az elemi iskolás gyerekektől:

— Tudjátok-e, ki teremtette a világot?

Egy gyerek jelentkezik:

— Sir Edward Carson — mondja.

— Nem, fiam — feleli a hitoktató. — Sir Edward nagy ember, de nem ő teremtette a világot. Hát ki tudja jobban?

Megint jelentkezik egy gyerek:

— Én tudom — mondja —, Sir Lloyd George.

— Nem, fiam. Sir Lloyd George is nagy ember, de a világot mégsem ő teremtette. Nos, nem tudja senki?

— Az Isten — suttogta félénken s bátortalanul egy katolikus kisiú a sarokban. A gyerekek haragosan néznek össze s öklüket mutatják feléje.

— Gyalázatos sinn-feiner! — zúgják kórusban.

A munka azért folyik tovább s az aratás érik mindenütt, ahol nem sajnálják a munkát. Most jelent meg az amerikai katolicizmusnak legújabb hivatalos statisztikája az 1922-es *Catholic Directory*-ban. Eszerint a katolikusok száma az államokban magukban: 18,104.804; az államokban s a gyarmatokon együtt: 28,558.048; egy évi szaporodás az egész területen: 435.189. A világi és szerzetes papság száma: 22.409 (egy évi növekedés 406); szeminárista: 8698 (növekedés 213). Hét új katolikus fiú-középiskola nyílt meg 1921-ben s nyolc női „Academy for girls”. A plébániai iskolák száma 6258, összesen 1,852.498 tanulóval (egy évi szaporodás 81.000).

Hazafelé.

A George Washington (ma amerikai hajó, a háború végéig német hajó volt) a lassabban járó óceán-gőzösök közé tartozik; így is 8 nap alatt elérte Plymouth-ot s újabb 2 nap alatt Brémát. A hajó sze-

mélyzete nagyrészen a régi: német, de még nem mernek németül beszélni, egészen addig, amíg Plymouth-nál az angol, Cherbourg-ban a francia utasokat partra nem rakták. Akkor aztán egyszerre németté válik minden, még az asztali zene is kizárólag német darabokat játszik.

Bevallom szégyenemet: a tenger visszafelé is elbánt velem s már a második napon cellámba kényszerített. De én is kifogtam rajta: a negyedik napon már fel sem keltem az ágyból. Az okosabb enged, gondoltam a szelídeknek és gyáváknak ezzel az önvigasztaló és önmagasztaló jelszavával; de ezúttal csakugyan igazam volt, mert éppen a negyedik napon olyan vihar kerekedett, aminőt régi óceánjárók szerint 20 év óta nem látott az Atlanti-tenger.

A kapitány utóbb bevallotta, hogy félt. A 25.000 tonnás kolosszust az óceán bőszen haragja hol erre, hol arra az oldalára fektette s a hajó törékeny állományában borzasztó pusztítást vitt végbe. A porcellán-készlet s a gyógyszertár teljesen tönkrement; számos bútor összetörött; itt egy zongora, melyet nem értek már rá megkötni, szaladt neki egy hatalmas álló tükörnek, ott egy könyvszekrény borult rá az üveges oldalára. A matrózok és pincérek valóságos hegymászást végeztek a máskor sík folyosókon s az a kétszáz viharedett ember, aki mégis az étterembe ment étkezni, egyszerre tartotta kezével az ételt, lábával az asztalt s az asztallal önmagát.

Nekem, miután megadtam magam a sorsnak s nyugodtan az ágyban maradtam, semmi bajom sem történt; nyugodtan olvastam az ágyban az Egyesült Államok történetét, majd Jókainak egy angolra fordított regényét, melyet a hajó könyvtárában találtam. Olyan kedélyes dolog volt az ágyból vizsgálni a hajó ingását, mégpedig a fogason lógó télikabátom kilengésein. Ejnye, ni, most már 45 fokig is elhajlik, most meg már majdnem merőlegesen hajlik el a faltól s úgy lóg a levegőben...

Egyszerre csak elállt a hajó rezgése: megállították

a gépeket. Mi az? kértem jókedvű szobapincéremtől. Elmagyarázza nekem, hogy eltértünk a rendes útiránytól, mert drótnélküli sürgőnyt kaptunk a rettenetes jelzéssel: C. Q. D., ami annyit jelent, hogy „Come quick, danger!” (Gyertek gyorsan, veszélyben vagyunk.) Majd ismét: S. O. S. „Save our souls” (Mentsetek meg életünket).

Egy norvég teherszállító gőzös van süllyedőben, 29 ember van rajta s a borzasztó viharban reszketve várják a segítséget. Azonnal feljűk indultunk, már itt is vagyunk mellettük, de a rettenetes hullámszásban nem tudunk a közelükbe férni, mert nagy a veszély, hogy nekik vág minket a hullám s akkor a süllyedő gőzös darabokra törik. Egész éjszaka ott táncoltunk a habokon a viharzó tenger közepén, alig néhány száz méternyire a mindjobban süllyedő járműtől.

Micsoda izgalmat állhattak ki azok 29-en, mikor ott látták maguk mellett a segítségükre sietett nagy hajót, de amely nem tudott segíteni rajtuk! Természetesen a George Washington is továbbította a veszély hírét, s az éjszaka folyamán csakugyan egymásután érkeztek a mentő hajók s most már vagy heten táncoltunk ott a norvég gőzös körül, tanakodva, ki hogyan segítsen. Végre hajnali 4 óra tájban a többi hajó kiadta nekünk az utilapot: mehetünk, minekünk úgysem vehetik hasznunkat.

El is indultunk. Délelőtt azután enyhült a vihar s nemsokára megérkezett a drótnélküli értesítés, hogy a norvég gőzös elsüllyedt, de a 29 embert sikerült mind egy szálíg megmenteni. Amikor meg tudták közölni hajójukat, az emberek már a legfelső kormányhídon is térdig vízben álltak. Szóval ma sem olyan halálosan biztos még az emberi technika az elemek csatájával szemben!

Itt a hajón ért bennünket Őszentsége, XV. Benedek betegségének, majd halálának híre. A hajó ujságjában olvashattuk a reggeli mellett. Hiába, nagyszerű találmány a drótnélküli; nélküle a norvég hajó is menthetetlenül elvész az éjben és viharban.

Érdekes érzés az is, amikor az embernek a vizsivatag közepén egyszerre csak táviratot kézbesít a levélhordól Amerikai barátaim egyike-másika még ezt az eszközt is felhasználta arra, hogy utolsó istenhozzádot mondjon akkor, amikor már régen a tengeren voltam. De ne felejtsük el ezt sem: a drótnélküli távíró feltalálója, Marconi, mint annyi más igazi tudós, nemcsak az emberi haladásnak dísze, hanem mint buzgó katolikus, aki katolikus nagygyűléseken tevékenyen szokott szerepelni, Egyházunknak is egyik büszkesége.

*

Mikor aztán a vihar után megint előmerészkedtem kabinomból s első sétámat tettem meg a fedélzeten, egyszer csak magyarul szólít meg valaki. Egy budapesti bank igazgatója volt, egyben egyik budapesti izraelita hitközség elnöke, aki véletlenül ugyancsak a George Washingtonon jött vissza Magyarországra. Sokszor hallottam, hogy tengeren a legkülönbözőbb nemzetiségű és gondolkodású emberek is közelállónak érzik magukat; körülbelül ez az elv okolta meg, hogy a legszédebb világnézeti és társadalmi különbözőségek ellenére csakhamar rendes sétatársakká lettünk.

Utóbb egyik newyorki magyar lap, persze a saját képelete alapján le is pingálta az érdekes ellentétből összeverődött utasokat egymás mellett s ezt a kissé zsidós, de tréfának nem rossz párbeszédet tette az ajkunkra:

„Én: Nos, hogy ment a gyűjtés Amerikában? Hány millió?

Ő: Koronákban?

Én: Nüná, dollárokbán!”

Társalgásunk banalitásokban mozgott, mindössze egy érdekes elszólását jegyeztem meg utitársamnak: azt, amikor, nem tudom milyen apropóból azt a kijelentést kockáztatta meg, hogy hiszen Krisztus egy-

szerű zsidó volt, akinek eszében sem volt vallást alapítani, a kereszténység nem Jézus műve.

Ez a felfogás az egészen sekély racionalizmus berkeiben nem új találmány; ami azonban leleplezőként hatott rám, az volt, hogy zsidó utitársam ezt a mondatot akkora kedélynyugalommal kockáztatta meg éppen velem szemben. Nem kérdés alakjában mondta, amelyre a szakembertől esetleg felvilágosítást vagy véleményt kívánt volna hallani, hanem a magától értetődő meggyőződés hangján. Épp ezért nem is válaszoltam rá, legyen neki az ő hite szerint. Azonban a zsidó pszichébe, azt hiszem, bepillantást engedett ez az éppen velem szemben megkockáztatott megjegyzés.

Régóta megfigyeltem, hogy a zsidó nagyon sok kérdésben, főleg világnézetet illető kérdésekben nem logikával, hanem a szívével, a hajlamaival dolgozik. Amit szeretne, arról nagyon hamar meg is győződik. A leglehetőlenebb feltevést is azonnal készpénznek veszi (hiszem, hogy nemcsak kifelé, vitatkozás közben, hanem maga-magának befelé is), mihelyt álláspontjának kedvezni látszik. Renan módszere neki a legkedvesebb: állítani, nem bizonyítani, nem is vesződni érvekkel, mihelyt a megalkotott vagy megszeretett vélemény vagy világnézet védelméről van szó. Az érv neki csak arra jó, hogy amit úgyis akar, arra látszólagos okokat is találjon.

A zsidóság nagy tömegeinek, értve itt elsősorban az úgynevezett kultúrzsidoakat, távolállása s érintetlenül maradása a keresztény hitvédelemtan legmeggyőzőbb érveitől: ebben a szellemi elzárkózásban leli magyarázatát. Mihelyt a zsidóság értékesebb koponyái nem ezzel a látni-nem-akarással, hanem tárgyilagossággal foglalkoznak a kereszténység tudományos alapjaival, nem maradhatnak meg a kétezeréves értelmetlen tagadás alapján. De nekik, úgy látszik, ez kell, s az ész csak arra jó, hogy azt igazolja, amit akarnak.

Egyben azt is példázta nekem ez a megjegyzés, mily hallatlanul felületesek az emberek a vallási kér-

dések terén. Útitársamnak nyilván fogalma sem volt arról, hogy micsoda erdejére a történeti és irodalmi bizonyítékoknak támaszkodik az a mi meggyőződésünk, hogy bizony a kereszténység mint vallás s a katolicizmus mint Egyház csakugyan Jézus műve; milyen tömege az egykorú keresztény, zsidó és pogány tanubizonyosságoknak áll szemben a Renan-i iskola lejárt álmával, hogy a kereszténység mint vallás csak a tanítványok és hitközségek rajongó álmodozásából fakadt. Nyilván nem is tanulmányozta e kérdést soha, valami zsidó pamfletek és felekezeti hetilapok bölcsességét hitte el vizsgálatlanul.

Különös! Más szakkérdésekhez senkisé is merne hozzászólni előtanulmány és behatolás nélkül, egyedül a vallást nézik sokan olyan területnek, amelyen szabadon mozoghat, beszélhet, állíthat mindenki, a laikus is, amit akar, amit a pártállása sugall.

Érdekes asztaltársam akadt a hajón: egy japán tengerészkapitány. Nagyon keveset tudott csak angolul, más európai nyelven meg egy kukkot sem értett. Épp ezért nagyon magára is volt hagyatva, látszólag jól esett neki, hogy minden nyelvi akadály ellenére foglalkoztam vele. Mint minden japán, kezdetben meglehetősen zárkózott volt, de utóbb felengedett. Maga kezdett a kereszténységről beszélni.

Én vagyok az első katolikus pap, úgymond, akivel életében találkozott. Ő ugyan nem keresztény, mondotta, de olvasta az evangéliumokat s nagy hatással voltak rá. Azelőtt nem sokat törődött a vallással, de belátta, hogy vallás nélkül nincs szilárd erkölcsiség s a háború folyamán, amikor egy torpedónaszád parancsnoka volt és gyakran forgott életveszedelemben, megtanult imádkozni. „Valahányszor süllyedtünk s veszélyben voltunk — mondotta —, a kezem önkéntelenül imára kulcsolódott.” Felírtam neki a tokiói páterek főiskolájának címét s biztattam, hogy csak imádkozzék s járjon utána az igazságnak. Nagyon szívélyesen búcsúztunk el, midőn Plymouth-nál partra szállt:

Londonba ment hivatalos ügyben, valami hadianyagot vásárolni a japán flottatüzérség számára.

Valóban nem én vagyok az első, aki az életet óceánjáráshoz hasonlítom; de úgy megkapott ismét ennek az ősi-ősdi hasonlatnak igazszerűsége, amint elgondolkoztam rajta, hogyan imbolyognak az emberek a kétségek hullámos habjain, keresve az igazságot, várva az első fénysugarat a part valamelyik világító-tornyából s mily nagyszerű dolog, hogy itt is, a tenger közepén is, mennyire érdekli s izgatja a vallási kérdés, Krisztus kilétének kérdése az embereket: a zsidót és pogányt is...

Az egyik tapogatózva remél, a másik csökönyösen elfordítja szemét az igazságtól; de érdekli valamennyit s az evangélium hatása alól nem tudja egészen kivonni magát senki.

A vallási tájékozatlanságnak s az evangélium fénye szomjazásának még egy harmadik, érdekes példáját tapasztaltam már szárazföldi, európai utamon, Németországon át. Egy zsidó fiatalember szállt be X állomáson a vonatba s mivel csak ketten voltunk a fülkében, hamarosan megszólítottam.

Kezdetben fogalmam sem volt róla, hogy zsidó, még hozzá Magyarországból való. Budapesten végzett, de aztán csakhamar külföldre került s tanársegéd lett egy német egyetemen. Maga terelte a beszédet vallási kérdésekre, még pedig annyi komolysággal s oly meleg érdeklődéssel az igazság iránt, aminőt zsidóban ritkán tapasztal az ember. Nem volt benne semmi fájának ismert pökhendi, felületes modorából. Elmondta, hogy a katolicizmus mindig érdekelte s barátjai mind katolikusok. A katolikus hittant azonban nem ismeri közelebről s nem is igen volt alkalma ezekkel a kérdésekkel foglalkozni. Csak azt tudta, hogy a katolikus hitélet szép és végtelenül nemes és azt is tudta, hogy zsidó hittársai a vallásukból politikát csinálnak.

Érdekes volt fiatal utitársam felmelegedése fokról-fokra, amint csaknem egész naphosszat tartó teológiai beszélgetésünk folyamán egyre-másra oszlattam bal-

vélekedéseit s magyaráztam meg neki, miért van nálunk ez így, az amúgy. Különösen az apologetikai érvek voltak rá nagy hatással s végül már nem győzött hálálkodni, hogy végre alkalma nyílt egy csomó torzképet megjavítani a felfogásaiban s helyes fogalmakat alkotni a katolicizmusról. S midőn beszélgetésünket befejeztük s ő kiszállt, bevallotta, hogy szinte máris katolikusnak érzi magát.

Milyen ellentét, gondoltam magamban, az átlag-zsidóság és eközött a fiatalember között! Itt gyors és kész megértés, a katolikus érvek és szépségek őszinte felismerése, ott rideg, ideges elzárkózás még a gondolat elől is, hogy a katolicizmusnak igaza lehet. Pedig mily másképp állana a zsidókérdés ma a világon, ha a zsidóság végre ráébredne arra, hogy ezzel a konok keresztényellenességgel ártanak maguknak a zsidók legtöbbit.

Szinte lélektani rejtély, hogy a zsidók nagy átlaga még mindig csak a keresztényeket okolja azért, hogy antiszemiták. Elhítetik önmagukkal, hogy a keresztény népek részéről minden türelem és békülékenység, nagylelkűség és befogadó készség mellett is mindig újra utat törő elkeseredésnek és antiszemita hangulatnak pusztá mesterséges izgatás az oka. Nem veszik észre, hogy a zsidóságnak nincs nagyobb ellensége, mint a saját falánksága és őszinteség hiánya?

Már órákon át beszélgettem fiatal utitársammal, midőn beszélgetésünket egy időre megzavarta egy harmadik utitárs: egy szintén külföldre szakadt magyarországi zsidó. Amolyan kereskedőféle ember volt. Hallva, hogy magyarul beszélünk, jelentette, hogy ő is „magyar”, illetőleg valamikor „magyar” volt.

Nem vágyódik-e vissza Magyarországba? — kérdi a fiatalember.

— Nem, — feleli a kereskedő; én olyan országba nem vágyom, ahol a zsidókat üldözik, a munkásokat nyomorgatják stb., szóval leadta az egész bécsi szökevény-sajtó rágalomtárát, nyilvánvalóan a kritikátlan átlagujságot olvasó jóhiszemű tudatlanságával.

S most nagyon érdekes helyzet fejlődött: az én zsidó fiatalemberem kelt a keresztény Magyarország védelmére s alaposan lehurrogta a vádaskodót. Megmagyarázta neki, hogy bizony nem csoda, ha a magyarok bizalmatlanok a zsidókkal szemben, akik a legtöbb csalást követik el s a forradalmaik és bolsevizmusuk révén az országot végromlásba vitték, és hogy a tisztességes zsidóságnak most kellene megmutatnia, hogy nem tart Magyarország ellenségeivel s nem költi hazájának rossz hírét azért, mert az leszámolt a gonosztevőkkel.

„Rari Nantes in gurgite vasto” — ritka úszók a nagy örvényen, gondoltam magamban.

Otthon.

Egyszer csak hát — itthon voltam. Budapest, keleti pályaudvar. A jól ismert régi kép. A szegény, köhögő, lerongyolt Budapest.

A hónapokon át látott pazarló bőség után kétszeresen feltűnő, mily nyomorult ruhákban, mily kiéhezett, gondtelt ábrázattal járnak-kelnek az utcán az emberek. Az állomásról hazatelefonálok — a központ 10 percre vár, míg vonalomat megkapom. Hej, be másképp kapcsolt, be gyorsan kötött össze nem is csak helybeli számokkal, hanem sokszor messze városokkal is az amerikai „Central” Ahová csak nézek, a nyomorúság mellett slendrián nemtörődömség, gyakorlatatlanság, rendetlenség. Megértem s nem csodálkozom rajta.

Sóhajtvá magyarázgatom magamnak: Hiába; Európában vagyunk! És: legyőzött földön vagyunk!

S most kezdődik újra a munka, a hétköznapiság, a vergődés. A természettől is százszorosán megáldott s még hozzá győztes államok jólétének s fejlettségének fokára emelni nemzetünket, reménytelen álmodozás. De segíteni a kétségbeejtő helyzeten, az észet s szívet megrontó, forradalomba s marxizmusba kergető szenvedésen, a lehetőség határai szerint új erőre tá-

masztani a nemzetet: kell és lehet. Ez az egyik cél, amelyért ma dolgoznunk érdemes; amely miatt nem szabad elvagyódunk más boldogabb hazák felé. „Itt élnek s halnod kell”, ma inkább, mint valaha.

S a fizikai nyomoron és szenvedésen túl enyhíteni a még végzetesebb s még kiáltóbb nyomort: a lelkek vakságát, kábultságát, dermedtségét, földhözragadtságát; utat mutatni a tapogatózóknak, menekedést az elsüllyedőknek, ösvényt vágni a rengetegen át a lelkekbe Krisztusnak, az Ő fényességének és szeretetének, a minden társadalmi sebeket gyógyító diadalmas katolicizmusnak: ez a másik még szebb s még szükségesebb feladat.

Isten veled hát egyelőre, Amerika; robogó fejlődések, szilaj nekiiramodások, korlátlan lehetőségek hazája — te légy a lendítő eszme, a bátorító példa, de egyelőre csak távoli példa; nekünk most ugart kell törni, őserdőket irtani, helyet teremteni szebb jövők vetésének — itthon kell maradni!

De addig is, míg a te jelened a mi jövőnk méhéből lassan elővándorol: amerikai és óhazai magyarok óceánoninzeni s óceánontúli katolikusok, szeressük egymást!

*

Az olvasónak pedig köszönöm, hogy türelmesen elkísért amerikai utamnak a szándékoltnál kissé hosszabbra nyúlt leírásán. Talán tanult egyetmást ő is e csodálatos, érdekes világból; talán néhány kellemes órát töltött velem együtt ebben az óceánontúli merengésben.

Lehet, hogy nem mindenben voltak teljesek s tökéletesek megfigyeléseim; lehet, hogy egyik-másik értesülesem is egyoldalú információn alapult. Egészen főleg óceánontúli olvasóim szíves elnézését — s esetleg korrektívumait — kérem. Néha nehéz is eligazodni az igazság körül odatúl is: van úgy, hogy amit az egyik a legkomolyabban állít, a másik tagadásba veszi; nincs kizárva tehát, hogy amit szavahihető

magyarok értesítései alapján leírtam, más, szintén szavahihető magyar nem írta.

Arról is csak mostanában értesülök, hogy egy budapesti zsidó napilapnak egyik protestáns munkatársa durván megvádolt egy amerikai magyar lapban, hogy utifeljegyzéseimben kipellengéreztem az amerikai magyarokat. Ezzel a denunciálással persze keveset törődöm. De jellemző, hogy a liberális papgyűlölet még az óceánontúlra is kiterjeszti konkolyhintó kezét. Eszem ágában sem volt kipellengérezni amerikai testvéreinket; erre tanúm lehet mindenki, aki feljegyzéseimet végigolvasta; ellenkezőleg a legnagyobb szeretettel, megbecsüléssel és hálával gondolok Amerikában élő honfitársaimra, főleg azokra, akik igazi magyaros vendégszeretetükbe fogadtak.

De mivel nem vitatkozás e befejező sorok célja, azért bírálóimnak, sőt denunciánsaimnak is ezzel nyujtok búcsújabbot: atyámfiai, szeressük egymást!

Dél keresztje alatt.

Előszó.

Kétfélekép lehet utazni. Lehet úgy, hogy az ember Baedekerekkel, jegyfüzetekkel s különböző valutákkal felszerelve egyszerűen elmegy világot látni. Tárgult pupillával végigzónáz országokon s tengereken, tájakat bámul, panorámákat élvez, megeszi száz vendéglő s étkezőkocsi főztjét, megalszik egy csomó szállodában és hálókocsiban, elpattantja a Kodakot úton-útfélen... Végül pedig üres erszénnyel s üres fővel, esetleg holtfáradtan és idegkimerülten tér haza.

És utazni lehet úgy, hogy az ember útközben nemcsak a külső látnivalókat szemléli, hanem mellettük s mögöttük az embert, a lelkeket, a sorsokat is figyeli; bepillant, bárha csak futólag, a tőle egyébként távol élő, de vele mégis végeredményben azonos sorsú Embertárs világába: otthonába, szemébe és szívébe, történetébe, küzdelmeibe, örömeibe, fájdalmaiba. Lélekben egy pillanatra kezét szorít a Testvérrel, akit eddig nem ismert s aki őt nem ismerte soha s akit ezentúl sem lát majd viszont; de akivel ismeretlenül is ugyanannak a kétmilliárdos nagy családnak a tagja, amelyet minden különbözőségeen túl s minden természetrajzi együvé tartozásnál erősebben, az azonos emberi hivatás fönsége és tragikuma forraszt együvé. Így utazni annyi, mint egy percre föllebbenteni a függőnyt, amelybe vándorlásunk tarka színpadja, a Föld, ez a kozmikus viszonylatban oly parányi s nekünk mégis oly óriási bolygó burkolódik, amíg csak hosszú utánjárással hol ezt, hol azt a sarkát önmagunk előtt egyenkint föl nem fedezzük.

Az utazásnak ez a szélesebb képlete lebegett szemem előtt, amikor Nyisztor Zoltán barátommal együtt elhatároztam, hogy meglátogatom Dél-Amerika főbb magyar telepeit s idegenbe szakadt honfitársaimnak a magam szerény tehetsége szerint is megviszem a magyar igehirdetés és szentségszolgáltatás vigaszát.

Tudtam, hogy a rendelkezésemre álló néhány hónap nem elég arra, hogy az újvilág déli felében mindenfelé elszórt magyarok telepeit mind végiglátogassam. Ez nagyon sok időbe s nem utolsó helyen sok pénzbe is került volna, amivel takarékosan kell bánni. De bíztam abban, hogy a lényegyet így is elérhetem s nemcsak a missziós munka terén tehetek némi hasznos szolgálatot, hanem a helyzet közvetlenebb megismerése révén alkalmam lesz a hazai közvélemény figyelmét is az eddiginél nagyobb mértékben ráirányítanom a délamerikai magyarságnak s egy kicsit az egész Dél-Amerikának a lelki és társadalmi arculatára.

Levelek, egyéni beszámolók s ujságcikkek egész sora már vagy tíz év óta megrázó képekben beszélt nekem délamerikai testvéreink testi-lelki küzdelmeiről, tépettségéről, elhagyatottságáról. Ha eddig nem törődtünk velük eleget s nem segítettünk rajtuk legalább annyira, amennyire erőnkől telt volna, ennek egyik oka bizonyly az volt, hogy idegenbe sodort véreinknek nem éppen irigyletes helyzete nem állt kellő megvilágításban a magyar közvélemény előtt. Ezen a hiányon szeretne segíteni a napló, amelyet itt közreadok. A mellett rá szeretné irányítani az olvasók figyelmét arra az érdekes, még mindig csak születő világra, amelyet Dél-Amerika az emberi és a keresztény kultúrközösségben jelent.

Ez a könyv nagy részében napló, vagyis nem rendszeres és szakszerű, néprajzi, földrajzi, történeti és statisztikai ismertetés. A napló a szerzett benyomásoknak hirtelen vázolt vetülete s így szükségszerűen egyéni színezetű. Ezzel adva van, hogy nem mindig

számíthat arra, hogy az olvasó a leírónak minden értékelését a magáévá tegye. Viszont minden úti naplónak az a nagy előnye, hogy a közvetlen élmény eleveenségével hat s másokra nézve is lehetővé teszi az utánélést és utánérzést, mintegy az együttutazást az íróval. A naplót az ember közvetlenül önmagának írja, s minél egyénibben s egyszerűbben írja, annál jobb. Az olvasó is elsősorban közvetlenséget s egyéni színt keres a naplószerű följegyzésekben.

Utazásom közvetlen céljával adódott, hogy megfigyeléseimben a spirituális és egyházi szempontok nemcsak nem szorulnak háttérbe, hanem ellenkezőleg kiváló helyet foglalnak el. Meggyőződésem, hogy minden egyébnél mélyebb, érdekfeszítőbb s emberibb élmény a lelkiesség tanulmányozása s hogy nincs az emberi törtéetésnek fontosabb és izgalmasabb küzdőtere, mint az, ahol a Krisztus-ország vívódik emberi akarásokon és hősiességeken, emberi kicsiségeken és mulasztásokon keresztül az érvényesülésért s az emberiség boldogulásáért. A világnak, a társadalomnak legmélyebben ható s legszebb erőkben érvényesülő építője mindig a kereszténység volt s ma is az; nem a gyáripár s kereskedelem, a pénz és a politika, a színház és az irodalom, a konyha és a szerelem. Az ismert goethei mondás is a hit és a hitetlenség örök küzdelmében látja az emberi haladás legdöntőbb tényezőit. Vannak, akik ezt nem értik meg s a nélkül, hogy tudnák miért, maradnak s elfogultságnak tekintenek minden vallási és egyházi érdeklődést. Engedjenek meg, én meg az ellenkezőt találnám maradnak és elfogultságnak.

Hogy ezekben a vonatkozásokban különös figyelmet szentelek a rendnek is, amelyhez tartozom, talán szintén nem pusztá elfogultság. Azoknak a népeknek a története, kulturális és vallási fejlődése, amelyek közt jártam, a Jézustársaság működése és történeti szereplése nélkül alig volna érthető. Nincs okom rá, hogy a dicsőséges és fájdalmas emlékezéseket, amelyek

utam folyamán rendemmel kapcsolatban eléem tárultak, visszafojtsam s mintegy észre se vegyem; ez nem is lenne őszinte s tárgyilagos eljárás.

Miért éppen Dél-Amerikába?

Mikor ismerőseim körében híre ment annak, hogy néhány hónapra Dél-Amerikába készülök, mindenki azt kérdezte: Miért éppen oda? Ha már ekkora útra indul valaki, miért nem megy inkább Keletnek, a bűvös és csodás India, a több százmilliós Kína vagy a feltörekvő Japán felé? S ha már Amerikába készül valaki, miért nem Észak-, miért éppen a primitívebb, elmaradottab, kultúrátlanabb Dél-Amerika a célja?

A közvetlen választ erre a kérdésre az egyházi misszió s a lelkipásztori szempont adta meg; hiszen nem ötlet és utazási láz volt itt az irányadó. Ezen túlmenőleg azonban, megvallom, Dél-Amerika mindig titkos álmaim közé tartozott s hatalmasabban vonzott, mint akár India 4000 éves ősi kultúrája, akár a titokzatos Kelet minden bűvölete.

Nagyon meg tudom érteni, hogy Ázsia többeket vonz, de számomra Dél-Amerikának van valami különös varázsa, amely Keletnek nincs meg. Ázsián, ezen a százmilliós népekkel telezsúfolt, ősi kultúrájú földrészen, mintha valami fáradt, kivénült, keletiesen egykedvű lomhaság húzódnék végig — talán az egyetlen Japánt kivéve — valami lassú egyhelybentipródás, bizonyos fatalista hűvösség és mozdulatlanság, amely mint e népek pogány ősvallásainak egyik jellemző sajátja, ráülepedik India aranyos, márványos, gigantikus építményeire, Kína pagodáira és Tibet kolostoraira.

Viszont Latin-Amerikában minden új. Itt minden kultúra szinte a szemünk előtt született és születik. Itt semmi sem vén, itt úgyszólván nincs ősi kultúra. Ami kevés művelődési nyom a máják, aztékok és az inkák után fennmaradt, meg sem említhető az évezredes ázsiai kultúra alkotásaihoz képest, és az is

szinte elenyésző a kannibáli vadság és végső degeneráltság ama tengere közepett, amelyben az indián őslakosság évezredek óta fetrengett s fetreng a mai napig azokban a töredékekben, amelyek még most is a maguk, civilizációtól érintetlen, elállatiasodott életüket élik őserdeiknek mélyén.

Itt tehát semmi sem volt s itt minden civilizációt a kereszténység, a katolicizmus teremtett meg. Szűz talajon, a teljes vadság és kultúrátlanság helyén létesített csodálatraméltó eredményeket. A keresztény civilizáció előhaladását sehol a világon nem lehet oly élesen szemlélni és szinte nyomról-nyomra követni, mint itt. Ennek a fiatal kontinensnek a művelődési élet-tartama mindössze 400 év.

Születő világgrész ez, amelyen még ma is vannak a Németbirodalommal kiterjedésben vetekedő, európai lábtól teljesen érintetlen őserdők és pusztaságok. Gyermekek a kontinensek között, de erősen fejlődő s nagy reményekre jogosító gyermek. Őserdő közepén, mérhetetlen pampák pusztaságán teremtett friss és óriási oázis, amelyen egymás mellett figyelhető meg a művelődési folyamatnak minden lépcsőfoka, a legmagasabb európai stílusú kultúrától egészen az adobeviskók primitív, de már civilizálódó lakosságáig. E mellett páratlanul gazdag föld ez, ennek a világnak természeti kincsekben talán legdúsabb része. Kiterjedése jóformán kétszer akkora, mint Európa, bár ugyanakkor a lakossága alig egynegyedannyi, mint Európáé. Itt tehát még két új Európa népessége található helyet és kenyeret. Ha majd egyszer ezeket a természeti kincseket ugyanoly mértékben aknázzák ki, mint ahogy ez Európában vagy Észak-Amerikában történik, Dél-Amerika a világ leggazdagabb s legvirágzóbb kontinense lesz.

Igaz, az északamerikai Egyesült Államok mögött Latin-Amerika technikai fejlődés dolgában még messze elmarad. De ez nem is mindig olyan nagy baj és ennek a különbségnek megvan a nagyon figyelemreméltó oka. Nemcsak az, hogy Délamerika országai jóval mesz-

szebb vannak Európától, mint Észak-Amerika, tehát érthető, hogy a kivándorlás elsősorban észak felé áramlott. Nem is csak az a különbség az oka, hogy az északi kontinens felé özönlő angol elem a maga hajlamainál, hagyományainál és lelki alkatánál fogva sokkal anyagiasabb, kommerciálisabb természetű volt, mint a spanyol vagy akár a portugál. Még csak nem is csupán az, hogy az Észak-Amerika felé tóduló germán és angolszász fajták sokkal inkább képviselték és vitték magukkal az újvilágba is a születő európai kapitalizmusnak minden művészetét, tőkeerejét és lendületét, mint a Dél-Amerikát benépesítő latin fajok. Ennélfogva Észak-Amerika hamarosan még Európát is elhagyta a kapitalista kultúra kifejlésében, bár ugyanakkor minden külső ragyogása mellett már magában hordozta s egyre jobban kieri ennek a gazdasági és társadalmi rendszernek minden átkát és betegségét, amitől Latin-Amerika népei még viszonylag szabadok.

Legfőképp azonban az magyarázza meg a különbséget Észak és Dél, az angolszász és a latin, a puritán és a katolikus telepítés fejlődésének ütemében, hogy az előbbi egyszerűbb munkát végzett: tervszerűen megsemmisítette az őslakosságot s maga ült a helyére, míg az utóbbi az őslakosságot törekedett civilizálni, emberré s kereszténnyé nevelni. A munka így persze sokkal lassabban ment s ezt a munkát még jelentékenyen vissza is vetette az a fölvilágosodási hullám, amely a katolikus civilizációs munka legkiválóbb apostolait, a szerzetes-hithirdetőket, a XVIII. század második felében nagyrészt elsöpörte.

Ennek a viszonylag fiatal földnek csodálatosan regegyes és tanulságos multja van: nagy eseményekben, meglepő fordulatokban gazdag, súlyos és izgalmas történet. Európaszerte ugyan átlag keveset hallunk róla s amit hallunk, rendesen egyoldalúan kedvezőtlen, sőt igazságtalan felfogásokon alapul. A germán kultúra által befolyásolt országok érdeklődésének köréből elég messze kiesik mindaz, ami Spanyolországgal és Portugáliával kapcsolatos s ezen túl-

menőleg valószínűleg egyéb okok is közrejátszottak abban, hogy főleg a spanyol gyarmatosítási törekvések története Közép-Európában túlságos homályba került s balítéletek céltáblája lett.

Igazságtalan ez a felfogás, mert nem veszi észre, hogy a legnagyobbszerű és legcéltudatosabb gyarmatosító és civilizáló munkát talán az egész világtörténet folyamán éppen Spanyolország és Portugália végezte, kezdve a nagy felfedezések korától egészen a forradalmi és napoleoni korokig, mikor ennek a két népnek az ereje egyszerre katasztrófálisan megroppant.

A nagy felfedezésekben az újkor elején vitán felül a spanyolok és portugálok vezettek. Ők voltak azok a vakmerő és vállalkozó szellemű felfedezők és hódítók, akik Kolumbusz Kristóf nyomában lépésről-lépésre felfedezték és gyarmatosították az újvilágot, amint maga Kolumbusz is génuai, de spanyol szülőktől származott s a spanyol kormány nevében és támogatásával tette meg felfedező útjait az új földrész felé. Spanyolország akkor virágkorában élt s méltán büszkélkedett vele, hogy világuralmának területén a nap sohasem nyugszik le. Ővé volt a legszilárdabban megszervezett államhatalom, az ő gyalogosai voltak a világ legkiválóbb katonái, övé volt a legjobb flotta, az ő uralkodói jártak az európai politika élvonalán s az ő kultúráját akkoriban csak Olaszország múlta felül. A XVI. század spanyol caballero-ja a lovagiasság, hősiesség, halált megvető bátorság, messzenéző találékonyság és vallásos lelkesedés keverékének bámulatos lendületével indult el világhódító útjára. Igaz, hogy ezekkel a nagyszerű tulajdonságaival nem ritkán szertelen önzés, bírvágy és kegyetlenség is párosult. Mégis Martin Hume mondja ki róla a teljes igazságot, amikor így ír:

„A legbámulatosabb teljesítmény, amelyet egy nép rövid időn belül valaha felmutathatott, Mexikónak és Dél-Amerikának felfedezése, meghódítása és betelepítése volt, amit a spanyolok egyetlen évszázadon belül vittek végbe. Hogy egy nagykiterjedésű földrészre

egyszersmindenkorra és elpusztíthatatlanul át tudták telepíteni egy másik világrészről saját nemzetük nyelvét, vallását, szokásait, alkotmányát és törvényeit, ez olyan tulajdonságokra vall, amelyeket csak törhetetlen közösségi érzés tud rövid időn át ébren tartani. Ami Spanyolországot rövid időn át arra képesítette, hogy egyszerre kísérelje meg a kereszténységre a maga igazhitűségét rákényszeríteni s ugyanakkor egy nagy gyarmatbirodalmat létesíteni, az a büszkeség érzete volt, a vallási, faji és személyes büszkeségé, amelyet a törvényhozó politikai célokkal is gondosan ápolt e népben.”¹

A büszke és hódító spanyol népléleknek ez a tüneményes fellobbanása a XVI. század folyamán termelte ki az Ibériai félsziget fiai közül a Vasco da Gamák nyomán a Cortezeket, Pizzarókat, Almagrókat és Pedro de Valdiviákat, a Cabralokat és Mendozákat, akik két emberöltő alatt úgyszólván az egész közép- és délamerikai kontinensen megvetették az új latin gyarmatbirodalmak alapjait. Sok nyers és véres esemény fűződik egyikük-másikuk nevéhez, de sok eszmei lelkesedés és vitézség is és nem egészen igazságos az utókor, amikor csak a vérengzéseket és aranyszomjat jegyzi meg minden viselt dolguk közül.

Ha a szenvedély és nyersség időnkint súlyos befogásokra ragadta is el őket, nem lehet tagadni, hogy ezeket a spanyolokat és portugálokat, főleg az angol és holland hódítókkal ellentétben, még tévedéseikben is az a magasabb cél lelkesítette, hogy a vad népeket a keresztény civilizációnak megnyerjék. Az észak-amerikai gyarmatosítók nem bíbelődtek az indián őslakókkal, hanem szinte maradéktalanul és tudatosan kiirtották őket: szándékosan kapatták rá a szegény vadakat az alkoholra s ingerelték egymás közt való irtó háborúkra, vagy pedig mondvacsinált ürügyeken egyszerűen és hidegvérrel lemészárolták őket. Nekik

¹ Idézi Hermann Luft, *Geschichte Südamerikas*, Berlin, 1912. I. kt. 37. lap.

más nem lebegett a szemük előtt, mint az újonnan nyert területek minél tökéletesebb gazdasági kiaknázása.

A puritán kiválasztott csak magát tekintette predestinálnak, az indián lelke nem érdekelte. Ezzel szemben a latin gyarmatosok, bármilyen nyers és erőszakos legények voltak, hódításaikban is ezt a kettős célt tartották szem előtt: hazájuk fényét és hatalmát akarták emelni, de ugyanakkor a vadakat az igaz hit s az üdvösség számára megmenteni. Ezt az elvet a két anyaország kormánya is sokáig egyik legfőbb gyarmatosítási elvének tekintette s miattuk akárhányszor keményen szembeszállt, ha kellett azokkal a hivatalnokaival és gyarmatosaival, akik ennek az elvnek útjáról letértek. A térítés az akkori felfogás szerint nem vetette meg az erőszak eszközeit sem, mégpedig azon az alapon, hogy elvégre az indiánok legfőbb érdeke, hogy maguk is, vagy legalább a gyermekeik az igazság ismeretére s az üdvösségre, a legfőbb jóra eljussanak. Hitből élő, hitben erős kor volt ez, amelyet a ma merően evilági gondolkodású embere épűgy nem ért meg, mint az akkori idők önző puritánja.

Pedig a nagyvonalúságot nem lehet elvitatni ettől a gyarmatosítási alapelvtől. Tény, hogy a spanyol s a portugál hódító embert látott az indiánban, magával egyenlő s egyenjogú embert, aki csak nem hisz még; de mihelyt hisz, mihelyt ő is keresztény lesz, nincs többé válaszfal köztük. Innen a meglepő tünet, hogy Dél-Amerikában mindjárt a legelső térítések után megindul a gyarmatosok s az őslakosság összeházasodása, a keveredés, ami mai napig tart, — északon ez szinte elképzelhetetlen gondolat lenne. Észak-Amerikában még ma is többnyire külön vasúti kocsiban kell utaznia a négernek — az indián már nem is jöhet számba, hiszen kiirtották —, a néger külön étkezőbe jár, a villamosokon külön kocsiba száll, még az iskolában is elkülönítik tőle magukat a büszke fehérek. Dél-Amerikában pedig teljes egyenjogúságban él a kreol és a mesztic, a fehér, a néger és a félbarna ember

s minden állami és egyházi pálya korlátlanul nyitva áll valamennyi előtt.

Lassan aztán maga a betelepült spanyol és portugál lakosság is érdekes lelki átalakuláson ment át: mindjobban elhomályosult benne az európai anyaországhoz való tartozás érzete s mind elevenebb színeket öltött benne az új patriotizmus: a saját gyarmatországához való büszke ragaszkodás. Ebben azonos Észak és Dél fejlődése: mindkét helyen új típusa alakult ki a gyarmatvilág lakosának: az amerikai polgár, aki már nem arra büszke, hogy spanyol vagy angol, hanem arra, hogy amerikai. Ezzel aztán adva volt a politikai önállósulás kezdete.

A latinamerikai megtartotta egykori hazájának vallását, nyelvét, szokásait, kultúráját, de már nehezen viselte el az európai anyaországnak sokszor önző és kizsákmányoló, a messze földre elszakadtak lelki és társadalmi igényeit meg nem értő gyámkodását. Amikor aztán a napoleoni háborúkban az anyaországok átmenetileg teljesen elvesztették politikai és katonai függetlenségüket, a délamerikai gyarmatországok lakossága elérkezettnek látta az időt, hogy önállósítsa magát s elszakadjon az európai gyámtól.

Ezzel megkezdődött a délamerikai államok szabadságharcainak legendás korszaka, ez a nagy emberekben, kiváló államférfiakban és hadvezérekben ismét csak meglepően gazdag periódus. Dél-Amerika valamennyi szabadsághőse közt a legnemesebb és egyben a legtragikusabb sorsú az a Bolivar Simon tábornok volt, aki oly irtózatos területet töltött be hadvezéri s államférfiúi nagy tetteinek dicsőségével, aminők Venezuela, Kolumbia, Ekvador, Peru s a mai (róla nevezett) Bolívia együttvéve s aki mégis csalódottan és „megtört szívvel”, hazájának sorsán kétségbeesve, barátaitól elhagyatva, ellenségeitől megrágalmaztatva szállt a sírba 1830-ban, 47 éves korában, miután magánvagyonának kilenctizedrészét áldozta népe felszabadítására. Mellette Belgrano, San Martin, Artigas, Hidalgo, Morelos és számos mások neve ragyog a latin-

amerikai szabadságharcok történetének legfényesebb lapjain.

A nemes Bolivar fájdmának igaza volt. A politikai felszabadulás még nem jelentette Latin-Amerika népeinek igazi megváltását. Az új helyzetet vajmi sok helyen és vajmi sok változatban a kiforratlan és felforgató elemek igyekeztek a maguk érdekében kiaknázni. A szabadság kivívása után a forradalmak és lelkiismeretlen kalandorpuccsok hosszú sorozata következett, amelyek darabokra szaggatták az egykor egységes spanyol gyarmatbirodalmat s amelyek alatt Latin-Amerika legtöbb országa úgyszólván az egész XIX. század folyamán nyögött.

Ezek a szinte iparszerűen úzótt forradalmak több helyen, pl. Mexikóban máig sem csendesedtek el. Ezer rázkódtatásnak tették ki Dél-Amerika országait, hátráltatták fejlődésüket s komikusan rossz hírbe keverték a kontinenst. Szerencsére a legtöbb ország lakossága lassankint kijózanodott ezekből a többnyire radikális és vallásellenes jellegű forradalmakból s újabban már a legtöbb délamerikai államban komoly, konstruktív, katolikus irányban folyik a politikai fejlődés.

Dél-Amerika az egyetlen kontinens, amely csaknem százszázalékban katolikus és amely épp ezért a jövő szempontjából is a katolicizmusnak egyik leg szebb ígérete. A fölfedezés és telepítés első utászait az imperializmus szempontjai mellett vallási gondolat vezérelte. Erre vall az is, hogy itt ma is a legtöbb város, állam, folyó stb. neve vallásos vonatkozású, annak jeléül, hogy elsősorban hithősök és hithirdetők voltak azok, akik e városokat alapították, e folyókat s vidékeket felfedezték, felmérték, az új civilizáció hordozóivá tették.

Szinte kolostorokra emlékeztető nevek ezek mind: Buenos Aires (eredetileg: SS. Trinidad y Nuestra Señora de Buenos Aires), Salvador, Jesús, Encarnación (megtestesülés), Corpus (Krisztus teste), Santa Fe (szent hit), Santa Cruz (szent kereszt), Santa Maria, San José, Santa Ana, San Francisco, San Luis Gon-

zaga, San Xavier, San Borja, San Tomé, San Ignacio, São Paulo, Apostoles, Todos Santos (mindszentek), Concepcion (Szeplőtlen Fogantatás), Asunción (mennyebefelvétel), Rosario stb. Azt lehet mondani: a kard itt csak utat vágott az igazi hódítónak: a keresztnek. A conquistadorok nyomában azonnal jöttek a szerzetesek: dominikánusok, ferencesek, jezsuiták, akik ezt a földet aztán a keresztény polgárosulás nagy faiskolájává tették. Minden meghódított újabb területen azonnal missziós állomást, templomot s iskolát emeltek.

Ez a civilizáló és misszionáló munka a katolikus pápáság és főleg a szerzetesség történetének legfényesebb lapjait tölti be, bár a szabadgondolkodó elfogultság ezeket az érdemeket a viláért sem hajlandó kellőképpen méltatni. A hódító kardja s a hithirdető keresztje csodálatosan fonódott egybe az új élet megteremtésében ezeken az eddig kannibálok lakta hegyeken és pusztaságokon. A hódító kardja megvédelmezte az első keresztény letelepüléseket a még vad és támadó pogány hordákkal szemben; benn a településen azonban szelíd munka folyt, a lélekformálás és átalakítás békés munkája.

Az indiánok, néhány egészen elvadult törzsön kívül, szívesen hajlottak a térítők szavára, ráléptek az új útra s hamarosan lángbuzgó keresztények lettek. Hősiesség, bölcs körültekintés, nagyszerű pedagógiai érzék egyesült itt egy magasfokú kultúra megteremtésében azok között az indiánok között, akik egy emberöltővel előbb még emberevők s fétisimádók voltak. Hogy ez a pompás civilizáló tevékenység a kereszténység meggyökereztetése érdekében, tehát vallási indítóból folyt, nemhogy csökkentené, inkább emeli értékét. Amint viszont a hirtelen, katasztrófális vég, a voltairianus Pombal s a janzenista Tanucci által felidézett nérói egyházüldözés, a virágzó misszióstelepeknek szomorú és erőszakos összeroppantása szintén csak növeli ennek a szellemi hőskornak a tragikumát.

Hogy e missziós munkában éppen a Jézustársaság

vitte a vezető szerepet, s hogy annak tagjai közt magyar páterek sem hiányoztak, rám nézve természetesen csak emeli ennek a missziós történetnek érdekességét.

Erre a földre, dús történeti emlékek és dicsőségesen siralmas reminiscenciák gazdag televényére lépni mindig titkos álmom volt. Most, hogy pásztorokban szegény, jórészt magukra hagyott ottani magyarok panaszos, kérő, sürgető levelein megindultan rászálltam az óceánra, hogy a hit vigaszát a hazájukból messze elkerülte honfitársaknak a magam szerény képességéhez mértén megvigyem, áldottam a Gondviselést, hogy alkalmat adott az újkor legszebb egyház- és művelődéstörténeti conquistáinak színterére lépnem.

Előkészületek.

Minden utazásnak első, izgalmas élménye: az előkészülés. Az útiterv elkészítése.

Először csak egy terv, egy álom merül fel az ember lelkében, egy úticél, egy elgondolás. Latolgatjuk, mérlegeljük: lehetséges-e, érdemes-e? van-e hozzá idő és érkezés? Van-e hozzá *nervus rerum*? Megéri-e a tét a játszmát? A várható eredmény a költséget és fáradságot?

Mikor ezen túl van az ember — a jelen esetben ez sem volt könnyű, különösen a *nervus rerum* kérdése sem, míg olyan megoldás nem kínálkozott, amely sem a szerzetesi szegénységen rést nem ütött, sem állami, sem egyházi segélyforrásoknak amúgyis meddő kutatását nem igényelte, de amelyet itt szíves engedelemmel nem árulok el, mert nem szeretném, hogy bárki utánozhassa, akinek ez a könyv véletlenül a kezébe kerül — szóval, mikor mindezen túl voltam: akkor jött a másik fontos kérdés: egyedül-e, vagy társaságban?

Az egyedül-utazásnak megvannak a maga előnyei: az ember független, akkor indul és oda, amikor és ahová akar. De haszna van a társas utazásnak is,

főleg ha a társ csak egy és megfelelő. Így az ember kevesebbet unatkozik; megbeszélheti valakivel az élményeit, van, akivel tanácsot ülhet s aki kisegíti, ha valami baj érné. Mindez persze a másik félnek is előny. Természetesen fontos, hogy az utitársak jól megértsék és kiegészítsék egymást. Nem baj, ha nincsenek mindig egyazon véleményen s ha nem mindenben azonos az ízlésük. Ha pl. az egyik inkább a splendid utazási formákat kedveli, a másik meg inkább takarékoskodásra hajló és Scotus szentenciáira esküszik. Ha az egyik, mondjuk, inkább koránkelő és -fekvő ember, míg a másik bagolyéletet él. Az utélvezésnek, élménygyűjtésnek, sőt a munkamegosztásnak egészen hasznos alapjai lehetnek ezek a kis különbségek. Nyisztor Zoltán vállalkozott arra, hogy nemcsak az utazás, hanem a missziós munka örömeit és fáradalmait is megossza velem.

Mihelyt az utazás határozatba ment, természetesen hónapokon át agyaltuk az utazás módozatait. Tanulmányoztuk a bejárando területek viszonyait. Térképeket, földrajzi, néprajzi, történeti műveket bújtunk. Egy kisebb könyvtárra való könyvön rágtuk át magunkat. Végül már úgy ismertük Argentína, Brazília és Uruguay minden titkát (vagy legalább akkor úgy hittük, hogy ismerjük), hogy további kalauzolás nélkül is eligazodhattunk volna bennük. Azért választottuk ezt a három országot, mert a magyar kivándoroltak főleg ezekben laktak nagyobb tömegekben.

Dél-Amerikán kívül Spanyolországot és Portugáliát is legalább futólag meg akartuk tekinteni. Hiszen Dél-Amerika összes államai eredetileg ennek a két országnak függvényei, kultúrájának s lelkeségének kisugárzásai. Ezért határoztuk el, hogy majd csak Lisszabonban szállunk hajóra.

A nyelvtanulás elől sem lehetett egészen kitérnünk. Latin-Amerikának valamennyi államában, kb. 30 országban, a spanyol az államnyelv, kivéve az egy Brazíliát, ahol portugálul beszélnek. A műveltebb brazilok és argentinok tudnak ugyan annyira-ameny-

nyire franciául, igen sokan olaszul, de azért az ember csak nem, ember egy országban, amelynek köznyelvét legalább valamelyest nem bírja. Vasúti kalauzok, kereskedősegédek, pincérek Dél-Amerikában sem igen tudnak franciául vagy olaszul; németről, angolról nem is beszélve. Az útítársakkal való társalgás, mely annyi érdekes és közvetlen betekintést szokott engedni az egyes országok népének lelkébe, rendszerint szintén csak az illető ország nyelvén folyhatik.

Következtetés: meg kell tehát tanulni hirtelen egy keveset spanyolul. Legalább spanyolul. A portugállal aztán majd a sorsunkra bízuk magunkat. Mert azt már mégsem kívánhatja tőlünk senki, hogy rövid időzés kedvéért még egy olyan irgalmatlanul sajtászerű, orrhangokkal teli nyelvet is megtanuljunk, aminő a portugál. A portugál nyelvtant tehát csak úgy kívülről tapogattuk. (Érdekes nyelv, hogyan elcsavarintja az eredeti latint! A latinban *placere*, az olaszban *piacere*, a franciában *plaisir*, a spanyolban *placer*, de a portugálban már *prazer*. Honnan a csudából került ide az *l* helyében az *r*? „Köszönöm” portugálul „obrigado”. Miért obrigado, *r*-rel? Holott minden más latin eredetű nyelven *l* áll az *r* helyén: obligatus, obrigado, obligé, obbligato. A nyelvészek bizonynyal meg tudják mondani, miért.)

A spanyolt azonban komolyan kellett venni. Elvégre meg is éri, hiszen a spanyol ma az angol után a legelterjedtebb kultúrnyelv a világon. Vagy másfélszáz millió ember beszéli. A spanyol irodalmat is érdemes figyelemmel kísérni. Különben olaszul, latinnal, franciával a spanyolt is elég könnyű elsajátítani. De vigyázni kell s a rokonnyelvekkel való hasonlóságokra nem szabad túlságosan ráhagyatkozni. A *burro* pl. olaszban vajat jelent, de a spanyolban már öszvért vagy szamarat. Nagyot nézne a spanyol pincér, ha az ember a reggelihez a kávé mellé komoly ábrázattal burro-t rendelne!

A vízumszerzés sem olyan egyszerű dolog ilyen exotikus útnál, mint mikor az ember valahová a szom-

szédbe utazik. A délamerikai államok legtöbbje erősen védekezik azokkal a morális és egészségügyi veszélyekkel szemben, amelyek a korlátlan bevándorlással együttjárhatnak s ezért rengeteg apró előírással nehezíti meg a vízumszerzést. Mégpedig törvény alapján, amely alól nincs kivétel. Argentína pl. még ujjlenyomatot is követel minden beutazótól. Ezt is meg kellett hát fehéredő fővel érnem, hogy ujjlenyomatokat vettek fel rólam...

Végre azonban túlestünk mindenen s elindulhadtunk Nagykanizsa, Milánó, Génua irányában, hogy onnan a francia Riviérán át Spanyolország felé robogjunk.

Indulás.

Murakeresztúr, 1934 április 20.

Barátaink kedves búcsúzást rendeztek a Déli-vasút öreg pályaudvarán, ahonnan egyfolytában akartunk Génuba utazni.

Egy kis baj hamarosan akadt. Nagykanizsán, egyik ismerősünk tévedésből elcserélte az útítaskáját: Nyisztorét emelte le a csomaghálóból, a maga ütődött fiberét pedig otthagyta amannak a helyén. Szerencsére még Murakeresztúron észrevettük a cserét. Ki kellett szállnunk s hajtóvadászatot indítanunk az elveszett táska után.

Nagyobb baj nem lett, a táska délutánra megkerült. Kiderült, hogy az erősen rövidlátó útítárs észre sem vette a cserét, nyugodtan járt-kelt Nagykanizsán az idegen táskával s csak mikor délután tovább akart utazni, tudta meg az állomásfőnöktől, hogy akaratlanul is belejavított egyet a menetrendünkbe. Mindössze az lett az első útikaland következménye, hogy így már csak éjfél után indulhattunk tovább.

Az apró kellemetlenségért az lett a kárpótlásunk, hogy tervünktől eltérően még egy gyönyörű tavaszi estét tölthettünk idehaza, a murakeresztúri apátság százados fái alatt.

Génua, április 22.

Génuaiban a taxisnak megadtuk a rendház címét: *Via Petrarca 1*. A kocsi egy nagy, modern bankház előtt állt meg. Nem tévedés ez? Nem, mondja a kocsis, ez a rendház. A járókelők is — olaszosan mindjárt az idegennek fogva pártját — csoportba verődnek az autó körül s magyarázzák, hogy csak csöngessünk be, igenis ez a Gesù-rendház bejárata. Így is volt.

A génuai páterek csakugyan génuai elmésséggel oldották meg a rendházépítés kérdését. Régi házuk és templomuk kitűnő helyen állt, de roskadozott, át kellett volna építeni s erre nem volt pénz. Akkor egy bank ajánlatot tett: felépíti a házat nagyszerűen, modernül, a földszintet s a két alsó emeletet örök bérletben megtartja magának, a felső emeletek pedig, ahová lift vezet, a rendház céljait szolgálják. Így a bank is jól járt, a rendház is. (Ime, újabb bizonyíték, ugyebár, az Egyház és a bankokrácia titkos összejátszása mellett!)

Reggel szakadó esővel ébredünk. Mise után egy derék öreg bácsi kerül elém, aki önkéntes kisegítő munkát szokott végezni a rendházban. Kérésemre elvezet a legközelebbi sarokig s megmutatja, hol lehet pénzt váltani. Csekély szolgálataért — ez már olaszos vonás —, úgy láttam, némi viszontszolgálatot vár. Nincs kedvem ilyen semmiségért ötlírás úri borraivalót osztani, hát inkább jó magyar szivarral kínálom meg. Megköszöni s mintegy önmagát vigasztalva, bájos őszinteséggel teszi hozzá: „Eh, basta così” (Jó, elég * lesz így is!). Mosolyomat nem tudom elnyomni.

Még egy óránk van az indulásig. Egy fiatal gyógyszerész csatlakozik hozzánk önkéntes kísérőül, meg akarja mutatni a szakadó eső ellenére a közeli dómot. Merthogy minden génuai büszke arra, hogy a városát némileg megismerjék az idegenek. A dómot azonban maga sem ismerte különösebben. „Úgy a 12-ik vagy a 14-ik században épült”, magyarázgatta kissé elnagyolt szakszerűséggel.

Barcelona, április 24.

A Rivierán végigkísért az eső.

Postumiától Triesztig, Trieszttől Mestréig, innen Milánóig, Milánótól Génuaig és Génuatól Ventimigliáig minden olasz vonat zsúfolt. Ventimigliától kezdve aztán feltűnően kevés a vonaton az ember. Ventimigliától Marseille-ig s innen Sète-ig, innen Narbonne-ig és Cerbère-ig nemcsak a kocsiszakaszbán, hanem az egész vagonban csaknem állandóan egyedül utaztunk. Az egykés, vallástalan délfancia népl! Az elfogyó ember! Az ellentét Olaszországgal szemben valósággal kiáltó.

A spanyol határhoz közel egy francia úr száll föl a kocsinkba. Leül, ujságot olvas; majd előveszi olvasóját és ájtatosan, nyiltan, emberi respektus nélkül imádkozik...

Ah igen, az ismert francia ellentétek: a közöny, a vallástalanság, a gyermektől irtózás Franciaországa mellett a lángoló hitvalló, áldozatos szellemű katolikus Franciaország.

Az Ibériai félszigeten.

Cerbère a francia határ, utána Portbou következik, az első spanyol állomás. Ki kell szállni vám- és útleveelvizsgálatra; amire itt azért is szükség van, mert a spanyol vasutak sintávolsága tudvalevőleg jóval nagyobb, mint a többi európai országoké. Itt a nemzetközi vonatok sem mehetnek túl a határon, aminek gazdaságilag éppoly nagyok a hátrányai, mint amelyenek a stratégiai előnyei.

Sokféle tekintetben nagy várakozással léptem spanyol földre. Spanyolország és a spanyol nép mindig talány a középeurópai szemlélőnek. Sok spanyol írta bele nevét a világ- és művelődéstörténetbe. Többnyire igen markáns, eredeti egyéniségek. Majdnem valamennyi spanyolt, akivel eddig életemben találkoztam, feltűnő elmeél, erős elemzőképesség, szilárd lo-

gika s meleg temperamentum jellemezte. Valami mélyen égő tűz, amely nagy eszmékért fehérén izzani, de aztán sötéten lobogni is tud. Ami kevésbbé előnyös rajtuk, az a kicsiségbevesző részlettisztelet, néha a pedáns és gyakran csökönyös ragaszkodás bizonyos eszmékhez, az engedni nem tudó integralizmus, amely időnkint egyházi és vallási életünkben is elég bajt okozott. Egyénileg rendkívül szeretetreméltók, derűsek, udvariasak; ahol csak járok köztük, mindenütt mosoly és kedvesség fogad. Előzékenyek a végtelenségig, néha csaknem a terhességig. De aztán tudnak a vas-kalaposságig kiméletlenek is lenni, ahol elveik és eszméik védelméről van szó. Egész történelmük erre mutat.

Ez a nép hallatlanul érdekes történelmi hányattatás és keveredés eredménye. Ősei közt ott vannak az ibér-kelta eredetű, ellatinosodott hispánok, a római kultúrvilágnak ezek a nyugat felé legtovábbra kitolt őrszemei, akik Traianust és Hadrianust adták az imperiumnak, de akiket utóbb leigáztak s részben magukba forrasztottak előbb a vandálok (Andalucia eredetileg: Vandalicia), utóbb a nyugati gótok. De már a VIII. századtól kezdve nagy részük arab-mór uralom alá került s főleg délen erősen össze is elegyedett a hódítókkal.

E keveredés ellenére katolikus vallását mindig megtartotta és szívósan óvta, amióta Rekkared alatt, még a gót világban, végleg elutasította magától az egyideig befogadott arianizmust. Már az ariánus harcok, még sokkal inkább pedig az ozmán elnyomókkal több mint 700 éven át folytatott élet-halál küzdelem hihetetlenül megedzették ennek a déli vérű népnek az erejét. Ezek a gigantikus harcok, amelyekhez képest a mi török hódoltságunk harcai a félhold ellenében úgyszólván elhomályosodnak, két roppant erőt fejlesztettek óriási méretűvé a spanyol néplelekben: a katonai hősiességet és a hithűséget. A spanyol megszokta, hogy nem tréfál, amikor e kettőről van szó. Innen van, hogy amikor Granada visszavételével (1492) a

spanyolországi arabság utolsó védvára is megdőlt s a közel 800 éves pogány hódoltsággal járó harcok megszűntek, a spanyol gyalogos Európa-szerte mint a világ legfegyelmesebb s legelszántabb katonája szerepelt. Felszabadult erejét most már jórészen ráfordíthatta az újvilág meghódítására, míg a másik részével sorba verte le a franciákat, az olaszokat, a flamandokat. Míg aztán a végzetes angolországi vállalkozásban a vihar tönkre nem tette Spanyolország tengeri erejét az eddigi győzhetetlen ármádiát.

Innen kelteződik Spanyolország hanyatlása. A roppant birodalmat, amelyben V. Károly idejében a nap soha le nem nyugodott, II. Fülöp cezaropapizmusa s főleg utódainak kicsinyessége belsőleg meggyöngítette. A gyarmatbirodalomban pedig az első korok lángoló hősiessége s hitbuzgalma után szintén bekövetkezett a tespedés korszaka. Spanyolország világjelentősége azóta egyre csökkent és csökken, azt mondhatjuk, még napjainkban is. Egymásután vesztette el németalföldi s olaszországi birtokállományát. Amikor Napoleon leigázta, ezt az alkalmat felhasználták a dél- és középamerikai spanyol gyarmatok és sorra önállósították magukat. Utolsó nagyobb gyarmatát Spanyolország most néhány évtizede veszítette el az Egyesült Államok javára. Az anyaországot magát forradalmak tépik szinte szakadatlan sorban, s mindannyiszor évek, évtizedek kellenek hozzá, míg a rend valamelyest ismét helyreáll.

Spanyolországnak talán legfőbb baja, hogy már régóta nincsenek igazán nagy, alkotó államférfiai. A Cidek és Katolikus Ferdinándok, a Cisneros és Mendoza bíborosminiszterek kora, akik annakidején az arab hatalom megtörői s a nemzeti élet újjászervezői voltak, úgy látszik, rég lejárt s az újjabkori kísérletezések már azért sem vezethetnek eredményre, mert liberális és radikális programmal akarják nagyvá tenni azt az országot, melynek egész lelki alkata és története mélységesen katolikus.

A katolikus Spanyolország.

Csakugyan: ami az embert Spanyolországban már a határátlépés pillanatában meglepi s aminek érzete aztán sem hagyja el az utazót soha többé, az, hogy ez az ország a szónak valami különlegesen mély értelmében katolikus ország.

Három katolikus országon jöttünk át egymásután, míg Portbou-nál a hispán határt átléptük, de egyik sem tette ránk ezt a büszke, diadalmas és öntudatos katolikus benyomást, mint Spanyolország. Mikor a portbou-i alagútból, sötét sziklák és meredek palaközfalak között vonatunk spanyol földre átsiklott, az első kép, mely elénk tárult, egy megragadóan kedves, gazdag stílusú, kéttornyú templomocska volt, magas sziklán az állomás bejárója fölött. Cifrázott, bástyaszerű tornyok, pazarul ékes kőfaragványok között szinte túlvilági lebegésben intett felénk a magasból a Madonna, vagy ahogy itt mondják: a „Virgen” koronázott szobra.

Geronában két nő száll fel a kocsinkba, egy középkorú asszony s egy fiatal leány: menyasszony, mint később kiderül. Mikor a vonat megindul, mindkettő hatalmas keresztet vet. Aztán félórán át pergő nyelvvel beszélgetnek, recsegtetik a spanyolos r-eket, amiből mi hiába igyekszünk egy szót is megérteni, míg végre észrevevesszük, hogy nem is spanyolul beszélnek, hanem katalánul. Egyszer csak elcsendesedik vidám csevegésük, szépen egymás mellé ülnek, az asszonyka olvasót vesz elő — a kislány csak jegygyűrűs ujjain számolja az ávékat — s elkezdik a rózsafüzért imádkozni a kupében, hangosan. Emberek jönnek-mennek, az őket egy percig sem feszélyezi. Spanyolországban nem lehet szégyelni, ha valaki fennhangon imádkozik. Azt hiszem, mind a 15-tizedet végigimádkozták, latinul és gyorsan pergő nyelvvel.

Imájuk végeztével megpróbálunk beszélgetni ve-

lük — az első spanyol erőpróba! — s a diskurzus kielégítően sikerül. Az asszonyka ugyan kétségbeejtően hadar, gyönyörű kifejező gesztusokkal festve alá beszédét, de nagy örömünkre nagyjából már megértjük. Hamarosan elmondja nézeteit a forradalomról s a katalán mozgalomról, a királyról s a spanyol népről. Élvezet hallgatni, szép és tipikusan spanyol taglejtéseit figyelni. Szelíden, mosolyogva, türelmetlenség nélkül beszél a felforgatókról s a szabadkőművesekről, akik a katolikus Spanyolországot földreteperték. De szavaiból nyugodt biztonság érzete csendül: a katolikus Spanyolországot nem lehet kivégezni; ez csak átmenet, a „rosszul nevelt emberek” hetvenkedése. Majd máskép lesz minden hamarosan.

Milyen szeszélyes és rejtélyes fordulata a történelemnek, hogy ma az a Spanyolország lengeti hivatalosan a vallásellenesség zászlóját, amely a múltban annyiszor volt a katolicizmus újraéltetője, szinte gondviselészerű menedékházal. Amikor az egész európai kereszténységen, az olaszt sem véve ki, az ellanyhulás és elvilágiasodás tünetei mutatkoztak, a megújhódás nem egyszer Spanyolországból jött.

Elég ez irányban három fölmérhetetlen hatású mozgalomra utalnom: arra, amely ehhez a három névhez fűződik: Szent Domonkos, Szent Ignác és Avilai Szent Teréz. Minhárom név valóságos forradalmat jelentett az Egyház történetében, de a törvényesség forradalmát; reformációt, de a legálisság és életszentség eszközeivel. Emberileg el sem lehet gondolni, mennyivel szegényebb lenne az európai lelkiség s a katolicizmus azok nélkül az újjáalkotó és fölélesztő hatások nélkül, amelyek erről a félszigetről indultak el hódító útjukra a világ minden tája felé s állították meg a hanyatlás végzetesnek mutakozó folyamatát. S ma, éppen itt, az újjászervezés forráspontjain lett úrrá a hanyatlás!

*A katalán főváros.**Barcelona, április 24.*

Ami a katalán főváros arculatán első helyen szembetűnik, az az öntudatos katalán nemzeti érzés. Mindenütt a franciára emlékeztető katalán nyelvű felírások, amelyek alatt legföllebb csak a második helyen szerénykedik a spanyol szöveg. Azt mondják, egy katalánt nem is tanácsos spanyolul szólítani meg az utcán, ha pl. kérdezősködni akarunk. Akkor már jobb franciául vagy olaszul. Vagy legalább ki kell az embernek mentenie magát: Bocsánat, külföldi vagyok, azért nem beszélek katalánul.

A város építészeti alkotásai közül főleg a Sagrada Familia épülő temploma ragad meg. Aki nem rajongója a művészetben mindenáron új silust kereső, erőltetett modernségnek, még az is leveszi a kalapját a „Szent Család-templomának” álomszerűen merész és mégis varázslatosan szép és lélekemelő fantasztikumai előtt. Itt igazán semmi sablonos nincsen, minden a legkihívatóbb fokban eredeti és szokatlan. És mégis nemcsak szép, hanem grandiózus is.

Egészen új stílus, mondhatnám: az eleven élet stílusa. Növény- és állatmotívumok dominálnak mindenfelé. A tömördek kőoszlop mintha a földből kinőtt, sűrű faterdő lenne s annak gallyai közül lépnek ki a szentek szobrai s az ezerféle elgondolású egyéb díszítés. Esőlevezetőkül a templom külsején s a tornyokon borzalmas realitású, roppant kőgyíkok szolgálnak, amelyek majdnem függőleges iramodással látszanak lefelé sikharni a meredek falon és szinte megijesztenek a szemlélőt. A mód is, ahogy ezt a világ egyik legnagyobb szentélyének induló templomát építik, meglepő: először az egyik negyedét építik meg szinte teljesen, addig a többi részt meg sem kezdik, meg sem alapozzák. Merészen szokellnek a magasba a karcsú, fautánzó, lombos oszlopok, merészen hullanak le a magasból a fantasztikus közuhatagok, mellettük pedig hirtelen megszakad az építkezés és üres tér következik.

Mondják, hogy Gaudi, a szentéletű és lángelméjű katalán mester, aki ezt a templomot megálmodta és megtervezte, koldusszegényen halt meg: semmit sem akart keresni a közadakozásból épülő templomon. Már vagy 50 év óta folyik az építkezés, ma persze Gaudi lelkes tanítványainak vezetése alatt s előreláthatólag még másfél évszázad beletelik, míg elkészül. Akkor azonban a kupolája több mint kétszer olyan magas lesz, mint a római San Pietróé.

Siklón megyünk fel a város mögött emelkedő Tibidabóra, ahonnan fölséges kilátás nyílik a milliós városra, a tengerre, a környező hegyekre. Visszafelé jövet kísérőnk mutatja messziről a Sarriá városrész hatalmas arányú volt jezsuita kollégiumát. Nevelőintézet, rendi filozófiai és teológiai főiskola, templom, rendház, park: egész kis városrész volt. Ma nem a mienk többé. Elrabolták tőlünk. És máig üresen áll. A jogos tulajdonost a szabadkőműves-szocialista kormányzat elűzte, de az üres kollégiummal nem tud mit kezdeni. Nem egyetlen eset ez ma Spanyolországban: a fanatikus vallásgyűlölet pusztítani és iskolákat bezárni tudott, de az elrabolt épületekkel már nem ért rá új kulturmunkát kezdeni.

Azért Barcelona arculatán is ott a kettős vonás: a materialista-radikális evilágiság megnyilatkozásai mellett a hagyományhű spanyol vallásszeretet. Barcelona modern kereskedő és kikötőváros, amelynek végnélküli, széles és pálmasetányokkal pazarul ékített utait elegáns paloták ezrei szegélyezik, de itt is minduntalan templomokba, zárdákba ütközik az ember.

Itt-ott egy-egy antiklerikális vagy király- és fasisztaellenes felírás éktelenkedik egy-egy falon, főleg a külvárosokban, de mindenki arról biztosít, hogy a felforgató elemek itt is elenyészők, inkább csak hangosak. Persze az államcsíny óta ők vannak a közhatalmi eszközök birtokában s olyan törvényeket csinálhatnak, aminőket akarnak. De be kell menni a napnak bármely szakában valamelyik templomba, vagy este a katolikus egyesületi mozgalmak valamelyik helyi-

ségébe, hogy lássuk, milyen meleg és lüktető a vallásos élet ebben a kommunistának és szocialistának mondott nagy városban is.

Az ódon, kikötői városrész — az, ahol még csak vagy 8000 ember lakott, amikor Kolumbusz Kristóf az újvilágból hazajövet errefelé partraszállott — nekem rendi emlékek miatt is kedves. Itt fosztotta meg önmagát a rendalapító utolsó földi kincsétől, attól a pár garastól, amit a tegnap megtért büszke caballero, a koldulásban ujonc Inigo itt a Santa Maria del Mar-ban összekoldult, hogy a maga kevélységét megalázza. Itt gyakorolta az apostoli szegénységet s a Gondviselésbe vetett bizalom legfőbb fokát, amikor ezt az összekoldult pénzt is letette a kikötőben egy padra — hadd vigye el, aki akarja — és teljesen pénztelenül koldulta föl magát egy a Szentföld felé induló hajóra.

Itt az óvárosban áll a kormányzósági palota érdekes, középkori stílű épülete, amelyben a hitehagyott, de halála előtt mégis megtért Macia lakott. A katolikusok nagyon keserűen emlegetik: valamikor maga is lelkes hívőnek vallotta magát, de amikor megcsillagtatták előtte a politikai vezérség ígérését, teljesen átpártolt a szabadkőművesekhez és mindenben az ő kedvükhöz igazodott. Akár a sémi származású Alcalá Zamorra Madridban, aki áldozni jár sűrűn, közben pedig aláírja a szerzetes-ellenes törvényeket.

Barcelona legszebb tere a Katalán-tér; legszebb és legkifejezőbb szobra pedig a Kolumbusz-szobor, a kikötő közelében. Magas oszlop tetején áll a lánglelkű felfedező fiatalos alakja, amint kutató szemével a tenger messzeségét kémleli s kilendült alakjával a távol nyugati tájak felé mutat. Csupa parancsoló akarat és bátor bizakodás. Egyszerre megeleveníti a szemlélőben Amerika felfedezőjének lelki nagyságát. Hallatlan elszántság kellett akkoriban ahhoz, hogy valaki három rozoga kis vitorlással, találomra mindössze egy tudós szerzetes barátjának érvelései és biztatása alapján neki merjen vágni az ismeretlen, végnélkül óceánnak, hogy új világot, új földet keressen, vagy elvesz-

szen a csapkodó, szeszélyes, parttalan vízsvatagban...

Ellátogatunk a világhírű barcelonai férfikongregáció helyiségeibe is, ahol a Budapesten is ismert P. Vergés fogad. A kongreganista ifjak az elegáns kis palota egyik egész emeletét bérlik, amióta a vallásüldöző forradalom őket is kiűzte saját egyesületi otthonukból. A szobákban, termekben tömérdek fiatalember nyúzsög. Sakkoznak, biliárdoznak, egy másik teremben olvasnak-tanulnak, emitt a kápolnában szentséglátogatást végeznek vagy gyónásra készülnek, amott vidám eszmecserében tárgyalják egyesületi ügyeiket. Elitképzés...

Manresa és Montserrat.

Barcelona, április 25.

Ma este fáradt fővel és csordulásig tele szívvel hajlok az íróasztalom fölé a Buen Pastor (Jópásztor-intézet) kedves, csendes vendégszobájában. A benyomások és átélések, amelyekben ma részem volt, szinte elnyomnak és kimerítenek. Ma Manresában s Montserratban voltunk s úgy érzem, hogy ez a nap életemnek egyik legmélyebb s legforróbb élménye marad.

Manresában voltunk, az igazi és eredeti Manresában, abban a kicsiny katalán városban, amely Barcelona mögött a hegyekben fekszik s amelynek legnagyobb világtörténeti nevezetessége a *Cueva Santa*, a „szent barlang”. Az, ahol Loyolai Szent Ignác lelki gyakorlatai megszülettek s ahonnan mindaz a mozgalom megindult, amely ennek a szentnek nevéhez és a lelki gyakorlatokhoz fűződik.

Vadregényes, sziklás hegyek közt épült a római korból eredő városka a Cardoner rohanó hegyipatakja fölött. Furcsa, búbos, ósdi híd vezet a patakon keresztül, úgy kell valósággal felmászni rajta az egyik oldalon s leereszkedni meredeken a másikon. Imponáló, hatalmas zárdaépület bontakozik ki előttünk: a rend nagy noviciátusa és probációs háza, amelynek még néhány évvel ezelőtt P. Arregui, a nagynevű moralista

volt a rektora. Ma nincs a rendházban sem rektor, sem noviciátus, sem probáció, mert ezt a rendházat is elrabolta az egyházüldöző forradalom. A rendház üres, az uralmon levő radikálisok ezzel sem tudtak mit kezdeni. A templomnak, melyet ma világi papok gondoznak, egyik mellékfolyosójába van belefoglalva az eredeti, régi, palaközetű barlang, amelybe 1522 egyik napján Loyolai Inigo, miután a közeli Montserrat kegyhelyén kardját az Istenanyának ajánlotta fel, vezeklőzsákba öltözötten elvonult, hogy imában és elmélkedésben vesse meg jövő lelki fejlődésének alapjait...

Az illetődés és öröm forró érzéshullámai csapnak át a lelkemen, amikor a „Santa Cueva” küszöbén leborulok a megszentelt köveken, amelyek közt rendembőlcsője ringott s olyasmi fojtogatja lelkemet, aminőt Mózes érezhetett, amikor a csipkebokor előtt az Úr megparancsolta neki, hogy oldja meg saruit, mert a föld, amelyen áll, szent.

Santa Cueva! Ez hát a hely, ahonnan elindult hosszú és változatos útjára Krisztusnak az a hadserege, amelyhez tartozhatnom legfőbb örömöm és büszkeségem? Santa Cueva! Ez hát a lelkigyakorlatos eszmekör. kinyilatkoztatásszerű közlésének Tábor-hegye, ahol az újkor Mózes az Úr arcába látott?

Megrendült lélekkel mutatom be a szentmisét a barlang sziklái között s mélyebben, mint valaha, érzem át a baszk lovag votivmiséjének epistoláját és evangéliumát: *„... amely evangéliumért szenvedek, egészen a bilincsekig, akárcsak egy gonosztevő...”* — *„És monda nekik: Az aratnivaló ugyan sok, de az arató kevés... Menjetek, én úgy küldlek titeket, mint bárányokat a farkasok közé...”* Mennyire ráillik ez a szöveg a nagy elmélkedő személyére és művére! S az evangéliumi részlet végső szava is: *„Elközelgett hozzátok az Isten országa!”*

Csakugyan, a Krisztus-ország gondolatának világot hódító ereje kevés pontján a földnek lobbant föl oly perzselő szikrázással, mint ebben a homályban,

ezek közt a nyers és durva palarétegek között, ebben a meditációra hivatató csendben, amelybe csak a közeli Cardoner-patak örökös zúgása morajlik bele. Itt született meg a Regnum Christiről szóló elmélkedés, itt nyúlt le a természetfölötti Impérium királyi jogára messze érezhető érintéssel a világ történetébe.

Ezeknek a meditációknak táborhegyi vízióiból új lelkeség fakadt, az ignaciánus aszkézis. A végső konzekvenciáig következetes, minden emberi vágyat kirekesztően aláigázó Krisztus-követésnek véresen komoly nekilendülése, amely a misztikus istenszeretet izzásával s a vértanúi hősiesség lelkesedésével csodálatos összhangba tudta olvasztani a megfontoltság, a körültekintés, a külső körülményekkel való számolás és a tervszerűség rendszereit, az ész és tudomány, a hajlékonyság és gyakorlatiaság követelményeit. Mennyi támadás kísérte ezt az aszkézist azóta máig!

A rendalapító maga is csak fokozatosan jutott el eddig a harmóniáig; első túlzásaiban közel járt a halálhoz. Itt közel ma is mutatják az egykori kórháznak azt a megőrzött szögletét, ahol nyolc napon át élet és halál közt vívódott a böjtölésben és önsanyargatásban még akkor mértéket nem ismerő vezeklő. Hej, ha akkor belehal betegségébe! Akkor ma Manresa nincs és nincsenek Xavéri Ferencek és kassai vértanúk, Alajosok és Szaniszlók, nincsenek Bellarminok és Suarezek, Pázmányok és Prohászka-k sem... És nincsenek azok a hithirdetők, akiknek nyomait keresem majd most Dél-Amerikában s akik egész földrészeket nyertek meg a hitnek; nincsenek azok a hithősök, akik grófi vagy hercegi palotákat hagytak el vagy egyetemi katedrák babérait akasztották szögre, püspöksüveget s bíborosi kalapot toltak el maguktól s elmentek ma hittudósul a trienti zsinatra, holnap misszionáriusul az újonnan fölfedezett világtájakra s ahová csak emberi út akkoriban Európából elvezetett, és keresztet plántáltak a pampák s Nagytavak tájaira épűgy, mint Afrika sivatagvilágába vagy a Távols-Kelet szigeteire, s ha kellett, százzszámra mészároztatták le magukat az

örök Királyért, aki ezen a barlangon keresztül mutatkozott meg nekik s hívta a szolgálatába őket...

Az itt indult rendtörténet nemcsak a dicsőség útja volt, hanem a kálváriáé is. Jaj, sejtette-e a pampelonai sebesült, a manresai látnok azt az ellentmondást, amelybe a Regnum Christi sürgetésének ez a kemény és katonás stílusa ütközni fog? És sejtette-e, mennyi véres és vértelen martírium lesz majd a sorsuk azoknak, akik az ő szavára a Krisztus-miliciának ehhez az önkéntes-seregéhez csatlakoznak? Mennyi lemondás, áldozat, önfegyelmezés, tudományos fölkészülés, apostoli lángolás — és aztán támadtatás és ellentmondás, kívülről és néha belülről is!

Suscipe Domine! — felelhetette a manresai látnok, ha ezekre a lehetőségekre gondolt. Elvégre az Úr maga megmondotta, hogy ahogyan őt magát üldözték s gyűlölték, ugyanúgy fogják gyűlölni az emberek az ő igazi tanítványait is. *Suscipe Domine!* mondta rá a már megtapasztalt sorsra a tízezrek kara, akik azóta erre az útra léptek.

Eszembe jutottak a Santa Cuevában a saját ifjúkori éveim, a tanulmányi és próbaévek, a mi otthoni, drága noviciusaink a budai Manrézában s az a katonai fegyelem, amelyben az egykori katonatiszt rendje az ő fiatal tisztjelöltjeit kiképezni s lelkileg megacélozni szokta. Eszembe jutottak a páterek és fráterek ezrei, ezek az élő lelkigyakorlatok, megtestesült Manrézák, ezek a lelkes és hősl elkü fiatalok s ezek a minden emberi szenvedélyen rég túllevő szent öregek, reszkető kezű aggastyánok, akikben semmi sincs már abból, amit künn a világban érzékiségnek, hiúságnak, kényelemvágynak szokás nevezni; ezek a gépei a jótetésnek, rokkantjai az apostoli életnek...

Ezek az országról-országra úzótt spanyol s egyéb hitvallók, ezek a missziókban eléggő, eleven vértanúságban lassan fölperzselődő hithirdetők... Egykor valamennyien fiatal lelkesedéssel jöttek ide, Manresa bűvkörébe, puha családi fészek melegéből, nem ritkán előkelő környezetből vagy csillogó ifjúkori tanulmá-

nyok után... S Manresa ihlete, a *Suscipe* forró számuma elkapta, magával ragadta őket, igennel feleltek a Király hívó szavára s forró esküvel pecsételték meg hűségük ígérétét.

Stílusos és természetszerű, hogy a vallásellenes forradalom a manresai rendházat az elsők között csukatta be s szétűzte innen Loyolai Szent Ignác fiait.

*

Manresából átrándultunk Katalánia nemzeti Mária-kegyhelyére, Montserratba. Zordon bércek közt, mint valami sasfészek, a hegyfal közepére csapva áll az ősi bencés monostor. Katalánia Szentmártonhegye. Kegyetemplomán kívül művelődési központ, mely 100.000 kötetes könyvtárt őriz s kicsiny, de mintaszerűen berendezett bibliai és szentföldi múzeumot.

A monostor főiskoláján főleg a bibliai tanulmányokat művelik s a rendi nyomda tudományos katalán szentíráskiadásokat állít elő.

Visszafelé tértünkben egy idevaló gyárossal ismerkedem össze, aki a vidék katolikus mozgalmainak egyik vezérharcosa. Gomblyukában ott az „A. M. D. G.” jelvény, a lelkigyakorlatos férfiliga jelvénye. Jól beszél franciául. Belemelegedünk a beszédbe s én discsérve emlegetem neki katalániai benyomásaimat. Ő azonban nincs elragadtatva szülőtartományának állapotaitól. Barcelona örökké nyugtalan, háborgó város, a forradalmak állandó tűzfészke. A sok gazdag ember mellett sok benne a szegény s a társadalmi elmentések elsimításán, a jövedelemelosztás szociális célzatú megjavításán úgy látszik senki sem töri a fejét.

A katalánok dolgozók és kitűnő kereskedők, de sok köztük a mammon-imádó is. A születési arányszám rossz. Katolikus Akció nincs, hiába sürgeti a pápa; a papság jókora része — szerinte — meglehetősen tétlen. Sok közülök reggel elmondja a miséjét, azután semmit sem tesz. Ul odahaza és elzárkózik az élettől. Még mindig azt hiszi, hogy II. Fülöp korában

élünk, amikor Egyházzól, vallásról, közerkölcsről, katolikus kultúráról az állam gondoskodott. Azt hiszi, a spanyol nép úgyis vallásos, nem kell féltetni a hitét... Vannak a klérus, főleg a szerzetes klérus tagjai közt, akik fölemésztik magukat a munkában, de nem ezek teszik a többséget. Manresa és Montserrat közvetlen kisugárzása szinte elvész az ellentétes áramlatok között...

Nem tudom, mennyiben volt igaza. Hiszem, hogy sokban túlzott.

Madrid.

Madrid, április 27.

Spanyolország vasútjai igazán nem ragadják el az utast, átlagos sebességük alig több a 30—40 km-nél. Az egyetlen európai értelemben is elfogadható gyorsvonatok a „luxus”-vonatok (lujók); ezek többnyire éjjel közlekednek s átlagsebességük az 50 kilométer körül mozog. A mi „lujónk” egyetlen éjtszaka, csekély egyórás késéssel, Barcelonából Madridba röptett minket.

A madrid-atochai főállomáson némi közelharcot kellett vívnunk, előbb a hordárokkal s a szállodai vendégfelhajtókkal, majd a cipőtisztítók hangos és ékeszóló hadával, akik szánó és könyörölő mosollyal mutattak rá lábbelinkre s olyasmit magyaráztak, hogy közbotrány nélkül így nem léphetünk a hispán főváros területére: végül pedig a sorsjegyárosok hangos felekezetével, akik nyilván azt hitték, csak azért jöttünk messze Magyarországból ide, hogy az ő sorsjegyeik közt válogassunk. Végre mégis elértük a Hotel Mediodia-t s felhívtuk telefonon egyik itt élő kiváló honfitársunkat, Ember Nándort, a zongoraművészt. Ember nemcsak a zenének művésze, hanem az autóvezetésnek is és így hamarosan mindenféle irányban végigszelhetünk a spanyol fővárost.

Mondjam-e meg őszintén? Madrid nekünk csalódást jelentett. Maga a szürkeség, a jelentéktelenség, amely sehogy sem áll arányban a város történeti szerepével. Már a vidéke is kopár pusztaság. Külvárosai,

villanegyedei jóformán nincsenek. A királyi palota, a cortes-épület — semmi különös (az igazi királyi palota az Escorial, a várostól félszáz kilométernyire); templomai csekély érdekességűek, még igazi székes-egyháza sincs.

Egyetlen igazán gazdag nevezetessége a Prado-múzeum, amelyben Murillo s a többi spanyol mester remekművei csakugyan pazar és megkapó bőségben patakzanak élénk. Meglátszik a városon, hogy fejedelmi szeszély építtette erre a lapos, szikkadt földre: II. Fülöpé, aki a régi spanyol fővárosban, Toledóban, túlságosan kicsinynek érezte magát a spanyol primás tekintélyi túlsúlya mellett.

Meglátogatom egy régi innsbrucki egyetemtársamat, aki itt egyik rendi iskolánk igazgatója, jeles egyháztörténész. Teljes civilben fogad: nyakkendő, szürke ruha... A mai Spanyolország urai csak így tűrik meg, hogy szerzetes tanítson: le kell vetnie a reverendát...

Az utcákon feltűnő a szennyirodalom terpeszkedése: falragaszokon, folyóiratok címlapján szemérmetlen és naiv meztelenségkultusz. A forradalom vívmánya ez is, mondják barátaim; pár évvel ezelőtt ilyesmit nem tűrtek volna.

A falakon, mint már Barcelonában is, főleg a külvárosokban, hatalmas falragaszok s mázsolmányok: „Votad por el Soviet!” „Votad contra el Clero!” „Bajo la Iglesia!” „Muerte al Fascismo!” S gyönyörű, idilli képek: „Hogyan él a munkás Oroszországban” aláírással. Persze az ellenkezője is: „Votad contra los Incendiaris de las Iglesias!” „Votad por la libertad!”

A fővárosban épp ostromállapot van a kormányválság miatt. Az ostromállapotból nem sokat veszünk észre, mindössze azt, hogy itt is, ott is megerősített csendőrosztagok járkálnak. A szállásunkhoz közel egy csinos magánlakás előtt állandóan 2—3 rendőr posztol. Kérdezzük, mi ez? A felelet: Ez Gil Robles lakása, a fiatal katolikus politikai vezéré. Mondják, hogy a forradalmi irányzat egyre gyengül s a jobboldali pártok erősödnek.

Egyébként a királyság megszűnte óta a város fejlődése, eltekintve az egyetemi város luxusos, amerikaias építkezésétől, elakadt.

Széles, öblös ívű palota mellett suhantunk el. Ember Nándor magyaráz: itt állítólag egy igen gazdag és előkelő fiatal házaspár lakott, akik nagyon, de nagyon szerették egymást. Végül azonban kiderült, hogy — testvérek; mire búskomorságba estek s a férj elemész-tette magát... Azóta a palota, már vagy 15 éve, üresen áll.

Az egyik legforgalmasabb utcán, a Granvián, megmutatja nekünk Ember Nándor a volt jezsuita rendház és templom helyét. A templom a madridi hitélet egyik gócpontja volt. Most semmi, semmi sincs belőle, csak a pusztta talaj. A rendházat s a templomot porig égette a forradalmi csőcselék. A forradalmi kormány csendesen asszisztált ehhez a bátor cselekedethez. A rendőrség nem lépett közbe, a tűzoltók későn érkeztek s a csőcselék elvágta a fecskendőcsöveket. A Monumenta Historica Societatis Jesu egyedülálló szakkönyvtára épügy porrá égett a romok alatt, mint Borgia Szent Ferencnek ereklyeként őrzött teste. A győzelemittas forradalmárok vihogva telepedtek le a templom előtt a térre s egész éjjel élvezték a lángok játékát. A templom boltíveinek nyoma a szomszédos házak sokemeletes tűzfalán ma is látható.

Keserűen gondolok arra, hogy a királyság és a spanyol egyház minden nagysága mellett sok tekintetben maga okozta vesztét... De nem az én feladatom, hogy vádakat emeljek.

Toledo, április 28.

Ma Toledóba rándultunk ki, ebbe az élő közép-korba, ahol csupa ódon, mór építésű ház, szűk utcák, girbe-görbe terek bámulnak rá a mai utazóra. Fenn a magasban komor méltóságban az Alcázar, az egykori arab vár, később a spanyol királyok székhelye: V. Károlyé, II. Fülöpé. A város legfőbb nevezetessége

a dóm, a gótnak és a mórnak csodálatos, sajátlagos stiluskeveréke.

Mennyi történelmi emlék, mennyi tudományos törekvés, mennyi hazafiúi bánat s mennyi harc színhelye ez az ódon város! A tradíciók fellegvára, amelyekből azonban új mezőkre, új vívóhelyekre siklott át az élet.

Vajjon tudják-e a spanyol tradíciók őrei, hogy Spanyolország lelke már rég nem lakik Toledo szentelt és vadregényes, ódon és barna falai között? Igaz ugyan, hogy ez a lélek alapjában ma is katolikus. Most, az egyházüldözés idején is tömérdek jel mutatja széles tömegek hitvalló lelkületét. A kormány hiába záratta be a szerzeteskollégiumokat, azok mint „világi” kollégiumok már egy hét múlva magánházakban s hirtelen bérelt helyiségekben tovább működtek, s jellemző, hogy a diákok alig 1—2 kivétellel azonnal valamennyien átpártoltak az „új” kollégiumokhoz, bármennyire csalogatták őket a hivatalos közegek az állami, vallástalan iskolákba. És bár a kormány a kollégiumokkal és rendházakkal együtt helyenkint minden egyebet is lefoglalt: könyvtárt, bútorzatot, berendezést, mindig akadt elég jótevő, aki azonnal gondoskodott új berendezésről. A templomokban oly fénnel folyik a liturgia, mint kevés helyen a világon.

De mintha a délvidéki könnyedség nagyon bízott volna a tradíciók megőrző erejében s kissé elhanyagolta volna a tömegfelvilágosítás és tömegszervezés modern eszközeit. A papság egy részében is komoly veszéllyé lett ez a mult dicsóságában sütkérező optimizmus. A mindenért gyorsan hevülő spanyol lelket megszédítette a baloldali agitáció. A nép nagy része tétlenül és érzéketlenül nézte a templomrombolók vandál pusztításait s tapsolt a kommunista jelszavak hirdetőinek.

Valami hangtalan keserűség nyomta a szívemet, amint az ősi Alcantara-hidon át a vasút felé indultam. Valami nincs itt rendjén Spanyolországban; de oly nehéz megtalálni, hogy mi.

Este alkalmam volt a madridi katolikus szervezkedés néhány vezéremberével értekezni s e beszélgetés folyamán sokat megértettem, amit eddig talánynak éreztem. A spanyol katolikusok sokszoros leveretése és visszaszoríttatása jórészt a vezetőinek hamis biztonságérzetére és tétlenségére vezetendő vissza. Itt sokáig nem volt katolikus részen semmiféle komoly szervező mozgalom, sem számbavehető sajtó. Hihetetlen mértékben feküdt el a lelkeken a tespedés. A papság tevékenysége is nagy részben a templomokra szorítkozott. Sokakat csak a végveszély közelsége ébresztett föl. A jobb jövővel biztató fordulatot a legújabb időben az ifjúsági Mária-kongregációkból kiindult Actio Catholica mozgalma hozta meg.

Ezekből a kongregációkból került ki a *Propagandistas Espanoles* köre: fiatalemberek mozgékony szervezete, akik alapos felkészüléssel és egységes terv szerint népgyűléseken, sajtóban, tömegmozgalmakban terjesztik a katolikus szellemű fölvilágosodást.

Egyikük, Gil Robles, ma a spanyol politikai élet fiatalos lendületű, de egyben férfias megfontoltságú vezéralakja. Másik vezérük Angel Herrera, az *El Debate* napilap alapítója és sokáig főszerkesztője, a katolikus ujságíró-főiskola szervezője, ma az egész spanyolországi Katolikus Akció világi vezére. Meggyőződhettem róla, hogy lapját, a kitűnően szerkesztett, modernül kiállított *El Debatét* csakugyan mindenfelé veszik és olvassák. Megtekintettük az Accion Popular (spanyol néppárt) központi palotáját, az *El Debate* szerkesztőségével és nyomdájával.

Annyira más stílus ez, mint amit eddig Spanyolországban láttam! Nem a multak hivalkodó, de hatástalan emlegetése, hanem elevenség, mozgalom, talpraesettség. Az egész országot felölelő népmozgalom középponti irodái, a nyomda, a szerkesztőség és kiadóhivatal a legmodernebbül, szinte amerikai méretek szerint berendezve. Emberek rohannak ki-be állandóan

a házban. Mindez egy ember kezdeményezése: Herre-ráé. Akit ma tisztelő, becéző szeretettel emleget minden spanyol, aki hisz a katolikus Spanyolország fel-támadásában.

Andalúzia.

Cordova, április 29.

Dél-Spanyolország nagyszerű állomásain: Granadában, Cordovában, Sevilleában megint szemembe ötlík a különös, ellentmondásos népjelleg: a nagyság és kicsinység, az erő és a hanyagság keveréke. Titokzatos nép ez, amely ilyen remekműveket tudott emelni s még a magánlakásainak megépítésében is ekkora izlést tud kifejtetni, de néhány lépésnyire tőle kedélyesen megtűr minden elképzelhető szemetet, rendetlenséget, összevisszaságot.

Lehet-e nagyobb ellentét pl., mint Granada fölséges dómja, nagyszerű parkjai és a festői, de hihetetlenül piszkos és elhanyagolt Darro-part között? Költészet, építészeti remek, pazar természeti szépségek tözsomszédságában ez a szemétkerakodás, kócos cigányok, elviselhetetlen bűz!

Sehol oly nagyszerű emlékei nem maradtak az arab uralomnak, mint itt. A Generalife, amely a mór kormányzó nyári palotája volt s ciprusudvarával, szökőkutas, mirtusz-, babér- és narancsligetes kertjeivel, pazar mór oszlopcsarnokaival s kilátóival méltó párja az Alhambra-palotának, a mór építő- és díszítőművészet e fölülmúlhatatlan remekének — mind arról a hőskorról beszél, amikor a spanyol erő és szívósság a középkor egyik legfélelmetesebb világhatalmát, a mohamedánt végül is összetörte és 700 éves birtoklás után szégyenletes visszavonulásra kényszerítette. A hősi erő és nagyság e páratlan emlékjeleivel hogyan egyeztessem össze azt az elterpeszkedő kényelmet és egykedvű semmittevést, amellyel ma ez a nép a fél-ezredév előtt kivívott diadalokat kipihenni látszik?

Itt van a kicsiny, de festői Loja, vasúton egy órányira Granadától nyugatra. Micsoda legendás harcok

emléke fűződik hozzá! Ez volt Granada kulcsa; amikor a katolikus királyok 1488-ban végre bevették, ezzel már jóformán Granada sorsa is eldőlt. Azt lehet mondani: itt fordult meg egész Spanyolország, sőt vele együtt a későbbi spanyol gyarmatvilág jövője, a nagy kérdés, hogy a félholdé vagy a kereszté lesz-e végérvényesen mindez. A délnyugateurópai mohamedán uralom csillaga itt hanyatlott le végleg. S érdekes, ugyanaz a nép, amely évszázados, őrlő harcokban végre kiverte az ibériai félszigetről gyűlölt ősi ellenségét, utána nemcsak megtartotta s máig utánozza ennek a kivert ellenségnek építőművészetét és városrendező stílusát, hanem átvette látszólag annak keleti nemtörődömségét, fatalista tétlenségét is.

Cordova is, a csinos, tiszta, üde és modern berendezésű város a Guadalquivir partján, sajátosan elegyíti ezt a két stílust építészetben és néplélekben egyaránt. Ennek az elkeveredésnek beszélő jelképe a mór mecsetből alakított, világhírű székesegyház. A mecset az ozmán világnak egyik leghatalmasabb vallási építménye volt s a középén később belehelyezett Capilla Mayoron kívül teljesen megmaradt eredeti alakjában; így lett a kereszténységnek egyik szokatlan formájú, de meglepően kedves és romantikus szentélye.

Alacsony, alig 12 méter magas, karcsú mór oszlopokon nyugvó, patkószerű, vörös-fehér színű boltíveknek egész áttekinthetetlen erdeje. Ma is La Mezquittának nevezi a nép az egykori mecsetet, amelyben az oszlopok száma a 800-at is jóval meghaladja s amelynek 19 hajója egykor megannyi nyitott kapun át érintkezett a tágas, árnyékos, narancsfás udvarral, a Patio de los Naranjos-szal. Az éppen virágzó narancsfák andalító illata, a szökőkutak vizének altatóan békés csobogása s a déli napfénynek a sűrű ágakon keresztülszűrődő aranya valóságos keleti varázsligetté változtatják ezt a sokszázéves, ódon, alvó udvart. A templom látogatottsága viszont s az a mód, ahogyan ez a fölséges székesegyház a mai hivatását teljesíti, mintha

megint csak a keleti egykedvűségnek és tunya tétlenségnek jegyeit hordaná. Jobb erről nem is beszélni...

A templom egyik legszélsőbb sarkában az egyik oszlop arról nevezetes, hogy még az arab időkben itt egy keresztény rabszolga észrevétlenül keresztet vésett az oszlopra s titokban az előtt imádkozott. Titkát azonban felfedezték s szegény az életével fizetett a hitéért. Ma persze egy szorgalmas dologkerülő abból él, hogy az idegeneknek ezt a keresztet mutogatja s gyufát gyújt, hogy jobban lássák. Az így keresett fillérekből aztán egészen szépen elvan.

Csodálatos, hogy Spanyolországban ma mindenfelé mennyi az ingyenélő; minden városnak minden terén, minden állomáson, minden kikötőben csak úgy rajzik a semmittevők légiója... Ha nagyon megéheznek, apró, semmitmondó szolgálatokkal, ajtónyitogatással vagy kocsi-odahívással keresnek néhány fillért s egy kis banánon, kenyérdarabon naphosszatt vidékman élének.

A patiók városa.

Sevilla, április 30.

Sevilla — nos igen, Sevilla csak egy van a világon. A báj, a kellem, a napfény, a költészet, a mosoly maga.

Nem írom le székesegyházát, ezt a kőbe foglalt csipkeligetet, ezt a komor s mégis légiesen üde, fölséges és mégis behízeltgően kedves márványcsodát. Ezt a kőhimnuszt, ezt az anyagba foglalt, szárnyaló imádságot. Egyetlen székesegyháza, műépítménye Spanyolorzágnak úgy meg nem kapott és meg nem hódított, mint ez. A narancsudvar sarkában az ősi torony, a Giralda, amelynek emeletein szinte viaskodik a gót és a mór, a keresztény és az arab stílus, büszkén őrzi a rábízott kincset, a székesegyházat, mint valami óriás kerub egy paradicsom bejáratát. A dóm egyik oldalhajójában Kolumbus síremléke, melyet a fölfedező koporsójával együtt úgy hoztak ide az Antillákról.

A négy lassan haladó, dalmatikás bronzalak a négy spanyol királyságot: Castiliát, Leónt, Aragónt és Navarrát jelenti, amint a vállukon hordják a nagy tengerhódító érclepellet letakart koporsóját, aki egy világrésszel gyarapította a spanyol korona birtokállományát. Ó, művészetet kifejteni, történelmet ércbe foglalni megkapóan tudtok, ti drága spanyolok!

S a mindennapi életeteket is körül tudjátok fonni bájjal és költészettel, mint senki más — ha akarjátok! Elég egy pillantást vetni egy-egy sevillai palotára, sőt egy-egy polgári ház udvarára, a világhírű „patiókra” s az idegen megbűvölten áll a tehetségek s az ízlések előtt.

Emberek, tudjátok mi az a patio? Egy sevillai patio? Hát ha nem, ezért az egyért érdemes Sevillába elmenni, csak hogy megtanuljátok, mi az a patio. Én egyszerűen beleszerettem a patiókba s amíg csak másnap Sevilla határát el nem hagytuk, mindenütt, amerre csak jártunk, minden egyes háznak a kapuján keresztül, mint valami kíváncsi gyermek, a patiók felé kandikáltam be.

Patio szó szerint annyi, mint udvar; a latin spatium szóból. De nem akármilyen udvar a patio, hanem sevillai, andalúziai udvar. Amit nagyon nehéz pár szóval leírni. Sohasem hittem volna, hogy egy udvar is lehet építészeti és házdíszítési remekmű. A sevillai patio az ízlés, a házépitő és lakásberendező művészet betetőzése. Itt minden valamirevaló háznak ráccsal elzárt, de egyébként nyitott kapuja van, amely mögött kék-fehér majolikából („azulejos”), mozaikból, márványoszlopokból, délszaki növényekből összeálmodott, szökőkutas csodaudvar nyílik, amelynek persze csak az egyik sarkába lát bele az utca felől az ember, de az a sarok is mindegyikben egy-egy tündérkertet sejtet. És nagyon sokszor az is. Ezen a narancsvirágillatú udvaron lakik és él az év legtöbb hónapjában az egész család. Ez az ebédlője, társalgója, dolgozóhelyisége és hűsölője. Nyáron hatalmas, sárga vitorlavászonnal fődik be a patiót fent

az emeletek fölött s csak estefelé emelik félre a függönyöket, hogy a hűvös levegő ismét behatolhasson. A köröskörül benyíló szobákba úgyszólván csak aludni járnak az emberek. A majolika- és mozaik-díszítések, a virágcsoportok és szökőkutak minden házban mások s minden háznak megadják az egyéni varázsát, a tulajdonos ízlése és jómódjának mértéke szerint.

A patiókhoz hasonlóak itt az emberek is. Ha Sevil-lát mondunk, minden spanyolnak megvillan a szeme. Sevilla a szellem, a szépség, az életöröm, a kedvesség, az elevenség városa; itt mindenki közmondásosan nyílt és őszinte, élelmes és derűs, udvarias és megnyerő. Itt lány nem marad pártában, itt a fiatal, 20 éves férj mindennapos látvány. De jómódúak is, értenek a kereskedéshez s amellet híresek arról, hogy nem fukarok, hanem jószívűek, minden jó célra bőségesen adakoznak s minden iránt eleven az érzékük. Csintalan kacaj, gitárdal és tánc Sevilla levegőjének a tartozéka. Sehol Spanyolországban olyan farsangi vigasság nem esik, mint itt. Viszont nagyhéten sehol a világon olyan őszinte és mély töredelem, annyi komoly bűnbánat, oly megható passiók körmenetek nincsenek, mint itt.

Sevilla, a régi Hispalis, a történelemben is nagy szerepet játszott. Valamikor a nyugati gótok birodalmának, sőt már előzőleg egy nagy római provinciának volt a székhelye. A szentek és vértanúk martirológiájában is sűrűn szerepel ez a szó: Hispali in Hispania. Itt folyt le többi közt Hermenegildnek, a szent királyfinak tragikus élete és vértanusága. Testvére, Rekka-red, a gót király, itt utasította el magától végleg az arianizmust és vetette meg a későbbi katolikus Spanyolország alapjait. Itt élt és működött a középkornak nem egy egyházi nevezetessége: Sevillai Leander és Izidor, valamint Pedro de Mendoza bíboros, az államférfi és szabadsághős. S végül ennek a városnak szülötte volt Murillo és Velasquez.

Este egy kongregációs otthonba vezetnek el a páterek, amely egyúttal ifjúsági klub. Nagyszerű gyerekek, legtöbbje egyetemi hallgató. Körülvesznek s

egyszerre ötven beszélnek, lelkesen, színesen. Mind magyaráz, mind kedveskedik, mind büszke a klubjára.

Egy rendtársamtól megkérdezem, igaz-e, hogy Sevillából senki sem megy papnak. Valahol úgy halottam. Csodálkozva néz rám s rámutat egy szemközt levő kicsiny palotára, amely arról nevezetes, hogy legszebb patiója van az egész városban. A tulajdonos fia, mondja, mostanában lépett be rendünk noviciátusába...

Nem tudok betelni Sevilla szépségeivel. Azonban nem az az utazásom célja, hogy élvezzek és nézelődjem. Sietni kell tovább.

Búcsúznom kell Sevillától és a Giraldától, a hűvös patióktól és a bódító illatú narancsligetektől. Olyan bűvölet az egész, oly marasztalóan édes, hogy szinte fáj elhagyni. De hát menni kell. Hosszú út van még előttünk.

Autobuszon indulunk az országhatár és Portugál felé. Szántó- és gyümölcsstermelő földeken, apró községeken haladunk keresztül. Így legalább alkalmunk van egy kicsit odafigyelni az andalúziai falu élete felé is. Andalúzia Spanyolország egyik legtermékenyebb s legváltozatosabb vegetációjú vidéke; itt már sehol sem látni azokat a meddő, sziklás, kopár és kiégett tájakat, amelyek az ország középrészének, főképp Madrid környékének oly siralmas külsőt adnak. A lakosság szorgalmasan műveli földjét. Sehol annyi szamár és öszvér, mint errefelé. A földműves nemcsak befogja, hanem rajta ülve megy ki a tanyájára a faluból és vissza. Néha még a gyereket is — egyet vagy kettőt — maga elé ülteti rajta. Szegény pára azonkívül a saját takarmányát, a hatalmas köteg zöld fűvet is maga cipeli a hátán.

A spanyol földműves élete sem sokkal könnyebb, úgy mondják, mint az állatáé. Ez is megmagyarázza a százados forradalmi láz sikereit s régebbre visszanyúlva: megérteti azt is, miért igyekezett ez a szegény nép annakidején olyan nagy tömegekben s oly halálos elszántsággal az Újvilágba, új hazát, jobb megél-

hetést keresni... Csoda, hogy ebben a nagy kíváncsi lázban az ország el nem vérzett; így is voltak idők, amikor Spanyolország egész lakossága néhány millió lélekre csökkent le.

Portugál.

Portugál szörnyen kívül fekszik a középeurópai népek érdeklődésének körén; mifelénk alig tud róla valaki. Kinek jut pl. eszébe nálunk, ha már külföldre utazik, egyszer Portugált tenni meg útja céljának?

Pedig Portugál megérdemelné az érdeklődést. Népe kedves és szeretetreméltó, az ország természeti kincsei és szépségei elragadók, művészete s történeti emlékei meglepően gazdagok.

Spanyolország és Portugál — két külön világ. Földrajzi és sok tekintetben történelmi sorsközösségük ellenére a két nép jelleme erősen különbözik s nem is volt köztük soha valami mélyebb barátságos viszony. A portugálok egészen más faj, mint a spanyolok s azonkívül nem tudják elfelejteni, hogy Spanyolország két ízben is leigázta őket. A spanyollal ellentétben kevéssé föllengző, nyugodtabb vérű, higgadtabb és számítóbb nép a portugál; míg amaz született katona s még békében is az, addig a portugál született földműves és kiskereskedő. Spanyolországtól egyébként folyók, magas hegységek s nagy darabokon lakatlan pusztaságok választják el.

Azért Portugál is nagystílű nemzet. Nem hiába fekszik egész hosszában az Óceán partján: a tenger, a távlatok mindig érdekelték. Spanyolorzágnak hamarosan veszedelmes versenytársa lett a tenger s az Újvilág fölfedezésében és meghódításában. Már Tengerész Henrik, I. János portugál király fia — aki egyébként neve ellenére soha tengeren nem járt —, megvetette a portugál gyarmatbirodalom alapjait († 1460). Diaz Bertalan és Vasco da Gama nagytettei, fölfedezései közismertek.

Első vagy Nagy Mánuel király alatt, 1500-ban

szerezte meg Portugálnak Pedro Alvares Cabral Brazília birtokát, Albuquerque Alfonz pedig Keletindia legfontosabb őrhelyeit. Nagy Mánuel alatt fejlődött hatalmassá a portugál művészet is — a „mánueli” vagy manuelin stílussal — és Lisszabon a világkereskedelemnek egyik legjelentősebb középpontja lett. II. Fülöp spanyol király, mint Mánuel unokája, magához ragadta a portugál koronát és Portugál Spanyolországnak sokáig úgyszólva gyarmatává süllyedt. 60 évvel utóbb a portugálok visszanyerték ugyan függetlenségüket, de a spanyol kizsákmányolás okozta elszegényedést a brazíliai arany- és gyémántbányák mellett is csak lassan tudták kiheverni. Portugál ekkor került Anglia gyámkodása alá, amely máig meg nem szűnt s Portugált legutóbb is a világháborúban való részvételre kényszerítette.

Ezek az események mind megannyi magyarázó okai annak, miért indult meg s folytatódott szakadatlanul s folytatódik a mai napig a nagyfokú kivándorlás a gyarmatok és főleg Délamerika, Brazília felé. Ha meglepő és bámulatbaejtő a spanyol nép gyarmatosító ereje, még meglepőbb a csekélyebb számú portugálságé. Ez a csöppnyi ország létesítette Brazíliát, ezt a ma 45 millió lakosú gyarmatországot.

S ha Portugálnak régibb története tele van megkapó fordulatokkal, legújabbkori fejlődése nem kevésbé sajtószérű. A fölvilágosultsági propaganda heve akaratlanul is elvetette a forradalmi szellem termőmagvait. A forradalmi események a XIX. és XX. század Portugáljában állandóan veszélyeztették a nyugodt fejlődés lehetőségeit. Újabban is egyre kitört ez a forradalmi láz. 1908-ban a radikálisok forradalma orvul meggyilkolta I. Károly királyt, miniszterét, Franco Jánost és a trónörököst, majd 1910-ben elűzte II. Mánuelet is és a következő évben kikiáltotta a köztársaságot. Azóta az egyik puccs a másikat érte. Az ország a pártversengések közben végleg elszegényedett, hitelét elveszítette s pénze elértéktelenedett.

1930-ban Antonio de Fragoso Carmona tábornok

vezetése alatt azonban győzött a katonai nemzeti forradalom, ha tetszik: ellenforradalom és azóta béke és rend van az országban. Ebben a fordulatban az érdem főrésze egy eddig ismeretlen, fiatal coimbrai egyetemi tanáré, Antonio Oliveira Salazaré, aki ma Portugália miniszterelnöke, diktátora. Ő a portugál Mussolini és Dollfuss egyszerre.

Érthetetlen, hogy erről az emberről Európa sajtója úgyszólván tudomást sem szerez. Vajjon miért? Itt valószínűs legendák keringenek róla. Mindenki rajongva emlegeti. Azt mondják: minden lépése áldás az országra; amit a kezébe vesz, minden sikerül. Azzal kezdte, hogy mindenekelőtt pénzügyileg hozta rendbe az országot. Már ezzel az eggyel megnyerte még eddigi ellenfeleit is. Második nagy műve: az új alkotmány, amely a kapitalizmus megfékezése, a rendi állam s a szaktestületi rendszer alapján, a Quadregesimo Anno elveinek nyomán szervezi át hazája társadalmi, gazdasági és politikai életét. Hogy mennyire vele érez a portugál nemzet, mutatja a népszavazás, amely Salazar új alkotmánytervezetét éppen az idén szinte százszázalékosan a magáévá tette.

Pedig ez a nagyszerű ember, aki egyénileg ma is szegény és szerény, mielőtt a pénzügyi tárca, majd az egész kormány vezetésére meghívták, soha politikával nem foglalkozott, semmiféle pártnak tagja nem volt, csak a katolikus társadalmi és gazdasági szervezetet, az Acção Populart teremtette meg. S ma elérte azt, hogy Portugáliában nincsenek többé pártok, a kommunista és szocialista izgatás megszűnt s mindenki örömmel és várakozással illeszkedik bele a szaktestületi államrendszer újstílusú keretei közé.

E mellett Salazar komoly és hithű katolikus, akit professzor korában minden reggel ott láttak diákjai az Úr asztalánál. A Szentszékkal konkordátumot kötött s most azon dolgozik, hogy a pénzügyi és szociális átszervezés után az egyházpolitikai és népnevelési téren is megszüntesse a rombolásokat, amelyek árán a szabadkőműves és radikális kormányzatok 150 év óta

szakadatlanul igyekeztek a portugál népet ősi vallásságából kiforgatni.

Mert Portugál világnézeti s vallási téren ma még szintén a legnagyobb káosz és paradoxon képét mutatja. A nép, főleg az északi, gazdag és fejlődő vidékeken, Porto táján, mélyen vallásos és egyházhű. Pombal a XVIII. század második felében a nemesség, főpapság és szerzetesség hatalmának megtörése címén nemcsak maga indított kíméletlen háborút e három tényező ellen, hanem romboló törekvéseit intézményekben is állandósította, amelyek a legutóbbi időkig rányomták Portugál s a sokáig tőle függő Brazília szellemi életére az egyházellenesség és hitetlen fölvilágosodás bélyegét. Ha Portugáliában és Braziliában a mai napig nincs iskolai vallásoktatás — igaz, hogy mind a két helyen most készülnek újra behozni —, ha a papság hihetetlenül szegény s ezért a papi pályától az ifjúság ma is feltűnően húzódózik, ez is végeredményben annak a szellemnek eredménye, amelyet Pombal oly démoni ügyességgel s annyi sikerrel tudott a portugál nép köreiből meggyökereztetni.

Az Újvilág lelki alkatának megértéséhez itt is az anyaország eseményei és szereplő egyéniségei nyújtják a magyarázatot.

A Portugál főváros.

Lisszabon, május 3.

Estefelé érkezünk Ayamontéba, a spanyol-portugál határhoz. A két országot délen a Guadiana-folyó választja el. Pizskos, tengerszínű, erősen hullámzó víz ez itt már, hiszen közel van az óceánhoz s errefelé már tengeri hajók is közlekednek rajta. Itt a közelben van Palos, ahonnan annakidején Kolumbusz a maga három kis hajójával első felfedező útjára elindult. Mótoros hajócska viszi át a csekélyszámú utast a portugál partra.

Egy faépülethez érünk: ez a vámhivatal. Felmutatjuk, ami felmutatandó. A francia szóra a portugál vámtiszt szörnyen udvarias lesz és a Baedeker rémítgeté-

seivel ellentétben nagyon hamar elintézi a vizsgálatot. Félóra múlva bennülünk a portugál vonatban, szerencsétlenségünkre a leglassúbb és legdöcögőbb vonatban, amelyet kikereshettünk volna magunknak. Ez itt államvasút ugyanis, míg a többi vasutak, a fürgébbek és modernebbek, magánkézben vannak.

No, majd csak beérünk Lisszabonba, ha éjfél előtt már nem is, hát reggelre. Nagyobb baj, hogy a vonaton étkező nincs. Dél óta nem ettünk. A derék kalauz, akiről máig sem tudom, mikép értett meg bennünket, vállalkozik rá, hogy az egyik állomáson hoz egy kis kenyeret és bort. Utána nem fogad el semmit, még egy cigarettát sem.

Az egyik állomáson haragoszöld, gyönyörűen gondozott sövény előtt kisebb úri társaság búcsúzkodásának vagyok tanuja. Éjjel 11 felé jár az idő. Egy férfi felköszön hozzám is és észrevéve bennem az idegent, megkérdezi, francia vagyok-e? — Nem, felelem, magyar. Nagyon megnéznek, talán még sohasem láttak magyart. — Messzire utazik, Père? kérdezi a férfi. — Dél-Amerikába, mondom. — Igen? Látogatásra? — Nem, hanem missziót tartani az ottani magyaroknak. — Közben indul a vonat s erre az egész kis társaság, az eddig szerényen hallgató hölgyek is, lelkesen, kendőt lengetve kiáltják utánam kifogástalan francia kiejtéssel: „Bon voyage, bon succès!”

Reggel félnyolc felé Barreiróban vagyunk. Ez már Lisszabon Tejón túli külvárosa. Az állomás épülete mögött ott vár a kis hajó, amely az utasokat, az itt már tengeröböllé szélesedő Tejo-folyón átviszi Lisszabon felé. Csaknem egyórai út a folyó egyik partjáról a másikra. Pompásan szikrázik a korai napfény a széles vizen; a párás reggeli levegőben egyre tisztábban bontakozik ki előttünk a dombra fölfutó, széles körben épült portugál főváros. Elragadó látvány. Nem csoda, hogy a portugálok Nápolynak is fölébe helyezik kikötő-fővárosukat. „Aki nem látta Lisszabont, nem látott még szépet”, tartja a portugál közmondás.

Másfél óra múlva itt ülök a „Broterla” szerkesz-

tőségében, rendtársaim s részben régi ismerőseim között, a Rua Maestro Antonio Taborda egyik kedves, villaszerű házában. A „Broteria” a Magyar Kultúrához hasonló portugál társadalmi folyóirat. A páterek lekötelezően kedvesek; egyikük, aki Innsbruckban végzett és ott sok magyarral érintkezett, meglep az a kijelentésével, hogy nem akar bókolni, de ő már Innsbruckban is mindig azt találta, hogy a portugálokhoz minden náció közül legjobban a magyarok hasonlítanak. Annyi bizonyos, hogy az első perctől kezdve otthonosan érzem magam köztük.

A városnak és környékének művészeti nevezetességei közül leginkább a manuelin stílusban épült betlemi (betlehem), volt Szent Jeromos-zárda ragad meg, amelyet Mánuel király Afrika körülhajózásának emlékére, Isten iránti hálából építtetett. Ma szekularizálva van, előkelő állami nevelőintézet, 1000 úri származású árva fiú számára. A pazar dekoratív értékekkel szinte túlszűfolt, hatalmas épület, a templommal, az egykori káptalanteremmel és refektóriummal, ma a szabadkőműves szellemű nevelés egyik fellegvárát, amelyben Istennek még a nevét sem szabad kiejteni. Jóképű, udvarias fiúk, jobb sorsra érdemesek — úgy sajnálom őket!

A művészeti alkotásoknál is megkapóbban szólnak a lelkemhez Lisszabon történeti emlékei. Mindeütt az egykor oly dicső multnak nyomaival találkozom. Az Avenida das Indias nagyszerű sétányán székel valaha a Két India Tanácsa, amelynek gyarmatosító és missziópártoló tevékenysége századokon át irányította a Kelet és Nyugat nagy portugál gyarmatbirodalmának összes ügyeit. Innen, erről a rakódópartról indultak útra a XVI—XVIII. század nagy hit hirdetői: Xavéri Ferenc, Britto János vértanu, Azevedo Ignác és társai és annyi más! Amott a kicsiny templom, ahol Pádúi Szent Antal született; emitt Suarez Ferencnek sírja a Szent Rókus-templomban.

De itt székel a gyöngye és ingatag jellemű I. József mindenható minisztere is, a zseniális és nagy-

koncepciójú, de sötételemkű, lelkiismeretlen és vérszomjas Pombal. Itt, ezen a téren húzatta kőpadra s égettette el elevenen ellenségeit, az állítólagos királymerényletben teljesen ártatlan Tavora hercegek egész családját. Itt a környéken kovácsolta össze horribilis vagyonát századának ez a legnagyobb stílú panamistája. S amodattól, a Palacio das Necessidades palotában iratta alá a megfélemlített királyi bábbal zsarnoki rendeleteit, amelyekkel Portugália leghívebb fiait s legönzетlenebb kultúraterjesztőit, a redukciók hithirdetőit kergette számkivetésbe, börtönbe, korai halálba.

A szabadgondolkodás hősei szemében Pombal természetesen ma is félisten. A portugál radikálisok a legszebb szobrokat emeltették neki — most készült el hatalmas, sokalakú szoborcsoportja az Avenida da Liberdade legszebb pontján (Pombal és a szabadság!). Az iskolakönyvek és a sajtó még ma is tele tündövel zengik dicséretét. Történethamisítás szobrokkal és iskolai tankönyvekkel: a szabadgondolat nemzetközi módszere! A komoly és tárgyilagos történetiszemlélet azonban s a katolikus érzés Pombalban az újkor egyik Néróját látja, aki a zsarnokság, alattomoság, kétszínűség és gyűlölet minden eszközét megmozgatta a portugál néplélek megfertőzésére s a szabadkőműves eszmék diadalrajuttatására.

Aldozatai közt magyarok is voltak. Azok a magyar hithirdetők, akik hazájukat s kényelmüket föláldozva, Krisztus szeretetéért elmentek Brazília vademberei közé, hogy őket a hitnek és emberi művelődésnek megnyerjék, de ezzel együtt a portugál korona hatalmi körét is növeljék. Pombal elfogatta őket s minden kihallgatás vagy törvényes eljárás mellőzésével elevenen eltemettette őket itt közel, a Tejo torkolatánál, a már külső alakjában is rettenetes Szent Julián-erőd földalatti börtöneinek fenekén.

Mélyen sajnálatos, hogy ezeknek a magyar hithirdető hősöknek az emlékével nálunk senki sem foglalkozik. Amit tudok róluk, külföldi rendtörténeti munkákból tudom, Huonder művéből, Carayon gyűjtemé-

nyes munkájából¹ s egy becsületes, német protestánsnak, a nürnbergi Murr Ferdinándnak írásából.

Főleg P. Fáy Dávid alakja él régóta mélységes tisztelet és csodálat tárgyaként lelkemben, a kálvinista földesúri család sarjáé, aki katolikus lett és azért lépett be a Jézustársaságba s jelentkezett a délamerikai missziókba, hogy édesanyja számára is megnyerje az Úrtól az igaz hit kegyelmét. Kint Brazíliában mint jeles tanár és hithirdető működött, mígnem őt is utólérte a Pombal-féle egyházüldözés. Elfogták s társaival együtt ide, Lisszabonba hozták, ahol a Szent Júlián-börtön embertelen kínjai közt 5 és félévi szenvedés után meghalt.

De itt szenvedett rajta kívül még több magyar páter is, Szentmártonyi, Keyling, Szluha. Ezek közül a két első 18 éven át tűrte a Szent Júlián-erőd borzalmait s csak Pombal bukása után szabadult ki innen s került vissza hazájába. Keyling még egy darabig Selmechánya plébánosa volt; akkor már a jezsuiták felosztatása óta mint világi pap működött. Szentmártonyi mint császári és királyi udvari matematikus a portugál kormány kérelmére került Brazíliába, hogy a spanyol-portugál határvillongások eligazítása céljából odakünn földméréseket eszközöljön. Tíz évig dolgozott önzetlenül a portugál korona szolgálatában, amikor elfogták s fáradságainak jutalmául ide zárták.²

A Szent Júlián-erődben.

Lisszaboni időzésememet felhasználtam arra is, hogy ezeknek a magyar hithősöknek szenvedése helyére elzarándokoljak.

P. Rodriguez Ferenc, itteni történetíró rendtársam révén sikerült a hadügyminisztérium engedélyét a ma is fontos erődítmény megtekintésére megszereznem.

¹ Huonder: Deutsche Jesuitenmissionäre im 17. und 18. Jahrhundert; Carayon: Documents inédits sur la Compagnie de Jésus.

² Bangha: Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben. — Lásd alább e kötet 385—457. lapjain.

Az említett szomorú és mégis dicsőséges történeti emlékezések árnyéka suhogott körülöttem, amikor Rodriguez páterrel együtt a csinos villamosvasúton paradicsomi szép vidékeken keresztül Oeirasba, Pombal egykori birtokára utaztam. Innen húszperces gyaloglással elértük az ódon falazatú, tengerparti Szent Júlián-erődöt, amely azon a ponton épült, ahol a Tejo (ejtsd: Tezsu) a tengerrel egyesül. Mint valami alvilági lejáró, úgy nyújtja ki öblös száját a sziklába épített, jó 8—10 m vastag bejárókapu. Fent a magasban épült parancsnoki irodában a parancsnok-örnagy átvette ajánlólevelünket s egy értelmes őrmestert adott mellénk, hogy kalauzoljon az erőd földalatti rejtekeiben.

Az erőd szűk udvarának közepén apró templomcska áll, amelyből azóta mozit alakítottak a katonák számára... Régi kápolna, amely foglyaink idejében is itt állt már; csakhogy nekik, a szerzetespapoknak Pombal fogdmegjei sokáig még azt sem engedték meg, hogy misézzenek vagy csak misét is hallgassanak. Az oltár mögött, mondja az őrmester, emberi csontokat találtak a földben. Vajjon nem e csontok közt voltak-e P. Fáy földi maradványai is?

Nem lehet tudni. Pombalnak gondja volt rá, hogy följegyzések ne maradjanak a börtön lakóiról. Csak azt tudjuk róluk, amit Lebzeltern lovag, Mária Terézia lisszaboni követe jelentett róluk s amit a szerencsétlen börtönlakók maguk beszéltek el vagy jegyeztek föl, amikor Pombal bukása után végre kiszabadultak.

Soká keresték katonáink a földalatti folyosók hatalmas, rozsdás, régi kulcsait... Borzalommal néztem rájuk. Azután egy vadvirágokkal szinte elborított alacsony fal mögött a lejáróhoz kerültünk s lefelé haladtunk a meredek lépcsőn. Istenem! Ezen a lépcsőn vitték le őket is! Vitték le P. Fáy-t, hogy soha többé napvilágot ne lásson!

Fiatakorunkban mindnyájan olvastunk középkori várakról, földalatti folyosókról, rejtelmes kínzókamrákról... Mindez most élő valóságként állt előttem. Sziklába vájt vagy durva kővekből megépített, sötét és

nyirkos földalatti folyosók; egyik egyenes, másik félköralakú; az egész olyan, mint egy lefektetett óriási D-betű, amelynek azonban az egyenes vonala egyik oldalon el van még húzva. A világosság ide csak néhány piszkos, magas, kéményszerű lyukon szűrődik be, századok óta poros ablakokon és sűrű pókhálókön keresztül. Ez a gyöngé fényesség csak halványan és helyenkint világítja meg a bűzös levegőjű, tágas folyosót. De csak a folyosót. A cellák többnyire már csak a folyosóról kaptak némi világosságot az ökölnyi vastag ráccsal ellátott, apró ablakokon át.

Van, ahol négykézlábra kell ereszkedni, csak úgy lehet behatolni a két méter széles fal alatt a börtön-odukba. Egyébként a cellák nagy része elég tágas, de lehet, hogy csak később tágították ki, illetve alakították át, mert a feljegyzések szerint hithirdetőink egy része oly szűk cellában ült, hogy egy vaságy is alig fért el benne. A tenger felé eső cellák talaja most is tele van víztócsával: ezek azok a cellák, amelyekben dagály idején néha arasznyi magasan szűrődött be a víz s amelyekben patkányok úszkáltak a fogoly páterek körül... Nem csoda, hogy többen megőrültek ezekben a börtönökben.

A mainzi származású P. Eckart Anzelm s mások leírásából és rajzaiból meg tudjuk állapítani az egyes foglyok celláit s így több-kevesebb biztossággal meg tudtam határozni Szentmártonyi, Keyling és Fáy celláját is. Míg az őrmester a portugál páterrel tovább ment, meghatódva borultam térdre Fáy páter cellájában s megcsókoltam a durva, piszkos kőfalat. Felvettem a földről egy lehullott kötőrmelékét s emlékül elhoztam magammal.

Utána a börtön temetőjét kerestük meg, az erődön kívül. Fallal bekerített, kereszttel díszített, de elhanyagolt, virággal, fúvel telidesteli nőtt apró temető. Itt-ott néhány márványkereszt és elmosott sírirat. Megdobban a szívem: hátha itt fekszik Fáy teste is... De nyomára nem akadtam; a néhány meglevő sírirat újabb eredetű. A temető bejáratánál néhány

szál virágot téptem le s azokat legkedvesebb emlékeim közt őrzöm.

Visszafelé jövet Rodriguez páter beszéli a villamoson, hogy a Szent Julián-erőd s egy másik tengerparti vár azóta is, még a legújabb korban is szolgált hitvallói börtönhelyül; még az 1910-es forradalom alkalmával is ide zárták a szerzeteseket. Ő maga is itt szenvedett 9 napig s azt mondja, szavakban nem lehet elmondani, mennyit nélkülözött s mily lelki vívódáson ment át ezekben a napokban. Rendünk egész közeli noviciátusát ide zárták akkor s a rend belső vitalitására vall, hogy a derék fiatalemberek közül egyetlenegy sem lett a hivatásához hűtelen. Sőt, amikor egyiknek-másiknak a noviciátusi ideje letelt, ott lent, a börtön fenekén tette le első szerzetesi fogadalmát...

Milyen ellentétek a történelemben egymás mellett! Milyen barbár és hitvány tud lenni az ember s milyen hős is!

Végre, háromnapos lisszaboni időzés után jelzik a hajóindulás idejét. Most hát egyelőre búcsúunk tőled, vén és kedves Európa s néhány hónapig idegen tájak felé fordítjuk vitorlánkat. Tengerentúlra megyünk, a fölfedezők és conquistadorok útján, négy évszázad tömérdek kivándorlója után, a kereszt és a redukciók hősei után, új hazát keresni indult magyarak nyomában.

Kedves, öreg Európa — Isten veled!

Tengeren.

A „General Artigas” földéjzetén, május 18.

Óvatosan, félgőzzel haladva hagyta el a Tejo öblét a hamburg-amerikai „General Artigas” s előttünk lassan megnyílt az óceán...

Az óceán! Ez a titokzatos és félelmetes óriás, ez az élettelen s mégis ezernyi élettől duzzadó sivatag. Ez a végeszakadatlan csapongás, hullámmzás, rengésringás, ez a napokon, heteken át el nem fogyó, véget

nem erő, hideg és fenyegető habtömeg. Százszor jár hatsz rajta, az életedet a tengeren töltheted: az óceán mindig újra megragadó titok marad neked. A végtelenség képe a földön...

Már itt, a lisszaboni öbölben oly tekintélyesen szélesül körülötted, hogy egyszerre — szörnyen kicsinynek érzed magadat. Hát még mikor a partok körvonalai is végleg eltűnnek s már csak kettőt látsz a hajódon kívül: a két, egymásra boruló, végtelen kékséget: az eget és a vizet!

Európa elvész a szemünk előtt... Mindenki visszafelé néz és szinte kémleli a vén kontinens utolsó vonalát. „Partir c'est... mourir un peu”: minden utazás egy kis meghalás. Hiába mondjuk: hiszen nem olyan nagy út ez, hamar visszajövünk, azért lelkünkben valami titkos melanchólia sír. Valami meghal bennünk is „egy kicsit”. Minden visszafelénézőben sír és meghal valami...

Mennyi gond és szorongó érzés utazott már ezen a vizeken a felfedezők s újvilágkeresők vakmerő útjai óta! A kalandorok és hősök, kiüldözöttek és hódítók, világszédítők és hithirdetők: micsoda hosszú és tarka sor!... S hány magyar is, akit optimista reménység, vagy fordítva: a végső elkeseredés keserősége kergetett a vizeken át a távol földrészek felé!

Lisszabonból Buenos Airesig 20 nap a tenger: szinte kissé sok a jóból. Közel tízezer kilométer... Közben hat teljes órával igazítjuk vissza majd az óránkat.

Harmadnap némi megszakítása a hamar egyhangúvá váló tengeri útnak: Madeira. Csodaszép Liliputi-ország, amelynek apró, kerek kövezetén ökhúzta, csinos nyári szánok pótolják a bérkocsit. Fent, a funchali bércezen az a villa, amelyben nemeslelkű, száműzött királyunk életét befejezte. Felkeressük a kicsiny templomot, ahol a teste nyugszik, mindig üde virágkoszorúkkal borítva. Megilletődve imádkozunk a sírnál s aztán sietünk vissza a hajóra.

Madeirától kezdve aztán kilenc napon át nem

látunk földet, egészen Bahiáig. Csak éppen egyszer a Zöldfoki-szigeteket. A térképen apró pöttyek. A valóságban fantasztikus hegyóriások, amelyek hirtelen szökelléssel ágaskodnak ki a tengerből. Helyenkint talán ezer méter magas, kopármeredek sziklafalaikon magasan loccsan föl a tenger hullámverése s lassú visszaáramlásával nem egyszer azt a csalóka látszatót kelti, mintha valami hegyipatak vagy vízesés ömölne ott le a falakról a tengerbe. És kilenc napon át egyhuzamban halljuk a hajócsavar által szétlökött, tajtékzó habok haragos csapkodását a fülkénk alatt, a gépek tompa berregését, amikkel együtt rezeg, nyög és prüszköl az egész hajó.

Hajón utazni annyira más, mint vonaton! Itt az ember fogoly. Életre-halálra kiszolgáltatva az elemeknek s a hajó törvényeinek. A kényelmes hajófülke: elegáns börtön. A falon pl. ott a biztató magyarázat, hogy hol van szükség esetén a mentőöv s ha a gép sípja hét rövid s egy hosszú jellel alarmot fú, hogyan kell az övet magunkra kötnünk s a hányadik számú mentőcsónak lesz a mienk...

Az útitársakkal szemben is más itt az utas helyzete. Itt soká nem száll be és nem száll ki senki sem. Egymáshoz vagyunk kötve, ha tetszik, ha nem. Folyton egymást látjuk s halljuk; akaratlanul is, unalomból is mindenki az útitársait figyeli.

Az I. és a II. osztályt helyettesítő „középosztályon” még legzárkózottabbak az emberek. A kultúremler — ezt a szót itt a legszélesebb értelemben véve — nem egyhamar gombolkozik ki a felebarátja előtt. Csak úgy a harmadik, negyedik napon jut a bizalmasságnak addig a fokáig, hogy reggelenként legalább egy Morgen-t vagy Buenos dias-t mormol az útitársa felé. Később aztán mégis ismerkedik. Eleinte csak az időjárásról, hajóról, úticélról indul a társalgás. Lassankint aztán itt is, ott is egymásra talál egy-egy homogénebb lelki alkatú társaság. Egy hét múlva pedig már mindenkiről tudjuk többé-kevésbbé, hogy kicsoda, hova megy s mi az utazásának a célja. Üzlet,

kirándulás, látogatás... S előttünk tarka kaleidoszkópban bontakozik ki az élet s a karakterek sokfélesége.

Itt egy komoly ábrázatú fiatal newyorki, aki tizenöt éves amerikai magazinnal telepszik le a söröző-bár sarkába. Ott egy lobogó sörényű berlini zongoravirtuóz, aki emelkedett szociális fejtegetésekkel boldogítja a köréje telepedőket, éjjelenként pedig szenvedélyesen kártyázik s mindjárt az első éjszaka 10.000 márkát veszít. Amott egy hangos és jókedvű argentinai, aki hetedmagával utazik haza, az étkezésnél a harmadik asztalig kiabál át hirtelen szerzett ismerőseihez s jókedvében néha két szivart szígyyszerre.

Sokkal közvetlenebbek a III. osztály utasai. Nagy részük szegény kivándorló, de akad köztük úriember is. Nem szórakozásból utaznak; legtöbbje kisebb-nagyobb fokban hajótörött ember, aki valamely okért: politika, nyomor vagy hasonló okok miatt kénytelen hazáját elhagyni. A hazáját s a maga eddigi világát. Mert aki állandó tartózkodásra átmegy a vízen, az nemcsak hazát, hanem szinte világot cserél. Nagyon sokról örökre lemondhat, amit otthon szeretett és megszokott s új körülményekbe, helyzetekbe, viszonyokba, klímába, életmódba kell beletörődnie, amelyek eddigi életrendjét fenekestől fölfordítják.

— Wie viele Schicksale trägt doch so ein Schiff mit sich! — mondja nekem egy nap mélázva egy hajóstiszt, mellesleg: a kevesek egyike, akiknél a komolyabb gondolatok iránti érdeklődést megállapíthatom. Valóban, amennyire megismerem őket: mennyi itt a tört existenciájú ember!

Itt utazik velünk a német nemzetiszocialisták egyik közismert vezérének a sógora, maga is egyike a hitleri mozgalom legelső, fiatal harcosainak — aki ma megútálva a rendszert s hazáját, új életet jön keresni a délbrázíliai német települések egyikén. Itt egy orosz zsidóasszony a fiával, aki csak úgy tudott a szovjet ölelő karjai közül szabadulni, hogy délame-

rikai hozzátartozói megfizették az orosz útlevéért és kiutazási engedélyért járó ezer dollárt. Moszkvából jön s kérdésünkre német-zsidó zsargonban kijelenti, hogy jaj, nem jó, nagyon nem jó ma az élet Oroszországban. A fia meggyőződéses bolsevik: félkarját vesztette az ellenforradalmárokkal való küzdelemben, még valamikor az első forradalmak idején. Most azonban örökölt Dél-Amerikában s erre úgy látszik, hirtelen elpárolgott minden elvi ellenszenve a magántulajdon gyűlölt intézménye ellen.

Egy harmadik orosz is van itt, aki azonban már rég nem járt Oroszországban. Nem mindennapi a foglalkozása: oroszlánszelidítő. Elmondja, hogy a vadállatok sohasem bántották, mert megérezték rajta, hogy szereti őket. Pusztán a tekintetével tartja féken a legvérengzőbb állatokat. Panaszkodik, hogy kevés lett az állatsereglet s a cirkusz, maholnap neki sincs mit szelidíteni. Legfőlebb a feleségét szelidíthetné egy szépségéről híres hamburgi nőt, aki megszökött tőle s szegény állatszeliidítő barátunk most azon jaggat, hogy mennyivel könnyebb megszelidíteni az oroszánt és a tigrist, mint a szenvedélyben elvakult nőt...

Van itt egy tönkrement német-zsidó artista család, mondjuk: Hamburger-úrék: egy szörnyen komoly, folyton a fejét törő apa, egy rémesen fajtisza feleség, egy műlovar fiú s két ballerina leány. A család nemcsak Hitlerék elől menekül idegen földre, hanem az artista-konjunktúra befagyása elől is és kihívóan viselkedő leányaival, akik minden matrózba belekötnek, közútálatot kelt.

De van aztán éles ellentét is: egy bahiai német bencés három vidám, német bencés-jelölttel. A monasztikus élet képviselői ezen a hajón: oly meglepő valami. A velük folytatott hosszas beszélgetések élénk, bár nem mindenben optimista fényt vetnek a roppant déli köztársaság lelki arculatára. Van itt aztán a „Mittelklasse“-n egy csilei család, gazdag és előkelő, idősebb rézbányatulajdonos a feleségével és négy

felnőtt leányával. A reggeli szentmise legszorgalmasabb látogatói s valamennyien, apától a legfiatalabb leányig, mindennapi áldozók; a család ötödik, távollevő leánytagja karmelita apáca. Az egész családon annak a legmagasabb lelki arisztokráciának misztikumuma ragyog, amelyet az eucharisztia őskeresztényeinek nyelvén ma ismét bátran *disciplina arcani*-nak, valami titokzatos lelki fegyelem pecsétjének lehetne nevezni.

És végül itt van egy délmagyarországi fiatalasszony ötéves kisleánykájával, akik már argentinaiak s csak az „őszülők” látogatására jártak odahaza, most pedig „haza”-térnek... A kis Juliska egyre játszik a fedélzeten s hol magyarul, hol németül, hol spanyolul cseveg és gügyög: oly jól esik itt a messze idegenben, ebben a nemzetközi nyelvkáoszban minduntalan az anyanyelvemen hallanom csengő gyermekajkról a legszebb szót: „Édesanyám!”

Elnézem a spanyol és portugál kivándorlókat. Egy erecske abban az emberáramlásban, amely az ibériai félszigetről négy évszázad óta szakadatlanul és ezer vonalban szüremlik és csörgedez az újvilág felé. Kemény, szívós, primitív életerejű emberek. Ez az a fajta, amely a XV. és XVI. században a conquistadorokat szállította. Ez a fajta népesítette be, ha az iszonyú kiterjedésekhez mérten gyéren is, mégis imponáló számban az újonnan fölfedezett világtájakat. Spanyolország ma alig számít valamit az európai politikában, de népfölöslege vagy harminc amerikai államot alkotott és az igénytelen Portugál, amely valamivel még a mai Magyarországnál is kisebb, Braziliának adott létet, ahol ma 45 millió ember beszél portugálul.

A hosszú utazáson lassankint a hajó legénységével is összeismerkedik az ember. Jóképű német legények, akik a spanyolt és a portugált is félreismerhetetlen hamburgi meg altonai hangsúllyal ejtik. Feltűnő a politizáló kedve valamennyinek. Mégpedig nagypolitikát csinálnak, újabb világháborúkat jósolnak s a német professzor csalhatatlan fölényével teszik

hozzá minden jövődölésükhöz, hogy „Darauf können Sie sich verlassen“. Természetesen csak úgy duzzad ezekben a jövődölésekben a győzelmek és a visszafizetések dacos öntudata: „Da werden die Engländer an die Wand gedrückt“.

Szegények! Nem veszik észre, hogy ezekkel a folyton háborúról és bosszúról fantazáló szavalásaikkal mennyire ártanak a saját nemzetük jóhírének! A főpolitizáló egyébként a hajó nagytekintélyű, kövér konyhafőnöke, egy derék schwarzwaldi sváb, aki hogyan, hogyan nem, Nyisztort különös bizalmával tünteti ki. Ahogy az egyenlítői hőségben már úgy a nyolcadik korsó sört fogyasztja el, rendszerint a franciákra tereli a szót. Azokat szeretné mielőbb alaposan „a falhoz nyomni“. Ellentétben a hajó borbélyával, aki miután négyszer körülhajózta a világot, arra a meggyőződésre jutott, hogy minden bajnak ezen a földön az angolok az okai. De várjanak csak: jön a japán! „Passen Sie mal auf! Die werden aber an die Wand gedrückt!“

Majdnem hitvitába is keveredtem a proviantmeisterrel. Jámbor, bibliás ember, aki azonban valami rémes különteológiát szerkesztett magának s derűborúra boldogít az idézeteivel, miután előzőleg megkérdezte: „Sind Sie einigermassen mit der Bibel vertraut?“ Látom, hogy szegény a vallási téboly határán mozog s messziről elkerülöm, ha föltűnik a fedélzeten. Helyettem aztán a konyhafőnököt boldogítja, míg az végre egy rettentő kraftausdruck-kal le nem hengerli. Vagy ahogy ő mondaná: a falhoz nem nyomja.

Annyit sajnálkozva kell különböző jelekből megállapítanom, hogy a hajósélet meglehetősen szellemtelen élet, tisztelnél, legénységnél egyaránt. Paradoxon, de így van: a tenger egyeseknek nem kitágítja, hanem beszűkíti a szellemi látókörét.

A hajóstársaságok mindent elkövetnek, hogy az utasokat szórakoztassák. Régi hagyomány pl. az egyenlítői keresztelő. A General Artigas német hajó; nem csoda, hogy ez a tréfa itt is meglehetősen német

nehézségekkel és józansággal folyt le. A Poseidon-pap díszmenetében harsogó trombitaszó mellett vonult be az éttermünkbe az álarcosok menete: volt ott derékig koromfeketére subickolt néger (akin azonban a szőke germán kuktatípus még így is kiütközött), volt rézbőrű, tollas fejdíszű indián, volt elefánt és tigris, volt láncon vezetett, de persze egyszerűség okából két lábon járó s a zene ütemére tapogó jegesmedve. Az apró gyerekek közt némi rívás és sivalkodás támadt s a mamák és nagyobb testvérek hasztalan magyarázták az egészen kicsinyeknek, hogy csak „ulk” az egész, nem igazi medvék ezek és nem is igazi szerecsenek. Hogy is lettek volna, mikor pl. a jegesmedve elúnv a fáradságot, egy óvatlan pillanatban hirtelen lekapta a jeges parókáját s egy fél-liter hamburgi sört eresztett le a nyakán!

Van persze zene is. Mindenre figyelő kollégám, Nyisztor atya megtudta, hogy a hajós hierarchia szerint kétféle zenészünk van: „Musiker” és „Künstler”. A kettő közt az a különbség, hogy az utóbbiak a nagyobb zenekarban szerepelnek, az előbbiek meg csak a kicsiben, amely mindössze egy zongoristából, egy hegedűsből és egy dobosból áll. A további, nekünk kevésbé szembeötlő, de a valóságban sokkal lényegesebb különbség a kettő közt az, hogy a Künstler csak művész, míg a Musiker napközben hajóinas is és ugyanaz a kéz, amely a concierto alatt oly bravúrosan játssza le Verdi és Mascagni operáit a zongorán, a nap többi óráiban különféle helyiségeket súrol. S ha már a zenénél tartunk, hadd említsem meg a dob nagy szerepét.

A dob! Csakugyan, a zongora s a hegedű mellett még a legszűkebb összetételű zenekarban is ott ül a dobos. Nem ám valami fürge, kikapós bécsi praterdobos, aki dobolás közben udvarol, vagy fel-feldobja a dobpergőjét a levegőbe s úgy kapja el, hogy aztán a következő pillanatban szédületes pergést csapjon vele a juh bőrére. Hanem stílusosan, mint német hajóhoz illik, egy szemüveges, komoly, professzorképű

úriember ül a kis- és nagydob előtt, meg egyéb zörejt csináló alkalmatosságok előtt s nem ám csak úgy káspásból és inspirációból, hanem kimért, stramm, német alapossggal dobol: kottából. Komoly ábrázattal veri hol a lábával a nagydobot, hol a kezével a kicsit, hol a cintányért szólaltatja meg, hol csörgőt ráz, hol füttyülővel füttyül — de mindig halálos komolysággal, szakszerűen. S a koncertója végeztével oly ünött, művészietlen ábrázattal megy a dolgára (ki tudja, mit takarítani), mint akinek a zene favágás és az élet maga érthetetlen tingli-tangli.

Tenger s még mindig tenger! Az utasok unják már; szinte haragusznak rá, hogy még mindig nem ér véget. Pedig szegény tenger ezúttal igazán szépen viselkedett. Az Egyenlítőn néhány erősen meleg nap után enyhe fuvallat, sőt csendes eső hűsítette le a levegőt: legtöbbször szinte szélcsendben, nyugodt tengeren jártunk; senki sem lett rosszul. Aki pedig megbarátkozik a tengerrel, annak az hamarosan kitárja titkos szépségeit is. Azt a csodálatos mélységi fényt, amely főleg a hajó nyomában figyelhető meg s amelyet a természettudósok szerint fénylő állatkák millióinak szelíd ragyogása okoz. Azt a haragosan zöld, fehér sisetergéssel körülhímezett hullámsodrot, amelyet a csavar taszít szerte állandóan a hajó mellől. Helyenkint ide-odarepülő halak egész fergetegét, amelyeket szinte fecskének nézne az ember, oly messze s oly merészen repülnek, elég magasan a víz színe felett; a víz színén úszó, testüket néha a vízből magasan kihányó delfin-párok, majd végül, kivételesen (mert ez inkább a hűvösebb vizeket szereti) egy bálnát, amint hatalmas fejéből magasra löveli a kettős vízsugarat... Nem lenne jó szabadúszó-gyakorlatokat végezni ezen a vizeken...

Külön gyönyörűség az eget figyelni: hogyan változik át lassankint, hogyan tűnnek lejjebb és mindig lejjebb az ismert csillagzatok, a kis és nagy Göncöl, míg végre teljesen elvész az égről minden ismert csillagfajta. Csak a Bootes marad meg s a Sirius, ame-

lyek már úgyis a déli éggömbhöz tartoznak. Meg persze a Hold, de az is fordított alakban. Itt nem „hazug” a Hold, mert csakugyan növekvőben mutat C-betűt (crescit) s fogyóban D-t (decrescit). A régiiek helyett egészen új csillagok, a déli éggömb csillagai szállnak fel az égre: valamennyi közt legszebb, legigézőbb s legragyogóbb a Dél-keresztje...

Mintha biztatna, hogy itt lent, a déli hemiszférán is a kereszt a legszebb jell!

Végre kilencnapig szakadatlan hajózás után Bahiába érünk. Ettől kezdve megváltozik a tengeri utazás. Amennyi unalom s várakozás eddig, olyan változatosság és annyi gyönyörűség ezután. Állandóan a brazil partok közelében járunk. Néha félnapig sem látunk partot, de aztán sokáig a legpazarabb tájak mellett megy el a hajónk, néha oly közel a parthoz, hogy a dombok tetején a pálmákat meg lehetne olvasni.

Csakhogy nem volna érdemes ezeket számolgatni, mert irtózatossá szám jönne ki belőle. Itt minden tartomány egy-egy Németbirodalom, egy-egy európai Oroszország. Hihetetlen méretek, még kihasználatlan, áttörtetlen ősiségek. Az őserdő szinte belenő a tengerbe, mintha nem lenne neki elég hely a föld. Ude, zöld pázsitnak látszik az erdő messziről, valóságban pedig áthatolhatatlan sűrűség, amelyben a liánok, indák és élősdiek szinte megölik s elfojtják az anyafát... Minden órában új tájak, szigetek, öblök, földnyúlványok. Álmosan terpeszkedő hegyvonalak, amelyek mellett egész nap halad a hajónk. Egész Kárpátok, egész Alpesek. Mindig újak és újak, amelyek közé emberi láb még nem hatolt be. Milyen kicsiny a mi Európánk így brazíliai méretekkel mérve! Szeretném tudni, Braziliában van-e erdőügyi főosztály a minisztériumban s tudják-e egyáltalán, mennyi millió négyzetkilométernyi erdejük, mennyi fájuk van?

Egy reggel kedves meglepetés: sürgőnyt kapok a tengeren. Kiváló rio de janeírói követünk, Haydin Albert, jóleső figyelmességgel üdvözlől „a brazíliai

vizeken" s jelzi, hogy Rióban várni fog a kikötőben. Ez a távirat a kezemben: egy darab papiros, de amely ebben a pillanatban Magyarországot jelenti nekem az idegen világban! Magyar szeretetet és magyar vendéglátást!

A csodák csodája azonban Rio de Janeirónál kezdődik.

Már száz kilométerrel előbb a tengerpart hihetetlenül változatos, fantasztikus formákat ölt. Itt is, ott is meredek, cukorsüveg alakú hegyecske mered ki minden átmenet nélkül a tengerből, előbb csak egy, aztán itt is kettő, ott is három és végül tucatja ezeknek a tündéri változatosságú, hihetetlen formájú szigeteknek.

Rio kikötője maga már valóságos labirintusa a szigeteknek, a vízből kiemelkedő, zölddel koszorúzott sziklaóriásoknak. Vagy háromszáz sziget pazar rózsafüzére sorakozik itt egymás köré. Mintha valami kozmikus óriás járt volna valamikor, a föld kialakulásának idején errefelé s pazar jókedvében egy Kárpátokra való sziklát és hegytömböt hányt-vetett volna szét maga körül a vízben. S már fel is tűnik Rio de Janeiro csodája: a Pao de Assúcar (Cukorsüveg), a süvegszerű hegy. A tenger öble fölött szédítő magasságban látszik is a parányi kosárka, amint a Cukorsüveg csúcsa felé igyekszik: a függővonat...

Néhány fordulás még a szigetek közt s a leszálló szürkületben kitárul előttünk milliónyi fénylámpájával a világ legszebb és leggyönyörűsegebben fekvő kikötővárosa, Rio de Janeiro. A rettenetes nagyságú déli köztársaság hatalmas fővárosa. Magasan a város felett az egyik hegyen a néhány éve ott felállított Krisztus-szobor. Az Udvözítő két karját tárja ki a város és az ország fölé. A szobor 40 méter magas, éjjel kivilágítják. Amint egyre közelebbről bontakozik ki előttünk Rio, az óceán e legfenségesebb tündére, csendesen megállapíthatjuk magunkban, hogy nem járt itt az, akitől a mondás származik: „Nápolyt kell

látni s aztán meghalni". Nápoly, Konstantinápoly: szerény kis látványosságok Rióhoz képest.

Kimondhatatlanul jó érzés: hosszú hajóút után ismét szárazföldre lépnél Szilárd talajon mozogni! Utcat látni, autóra, villamosra szállni! S hozzá: a parton kedves ismerősöket találni! A követet, a jezsuita rektort és Cezárovits Balázst, a legrégebb brazíliai magyar papot.

A hajó csak éjfélután indul tovább: azalatt barátaink gépkocsin végigröptének a város és az öböl legszebb részein. Az egész öböl: 40 kilométer hosszú. S partján, ameddig a szem ellát, hatalmas, négyes sorban a villanyfényes, széles, parkszerű út, vagy inkább: terek és parkok el-elnyúló, végnélküli sora. Paloták, dombokra felkúszó villák, felhőkarcolók.

A Rua Sao Clemente kollégiumának ebédlőjében egy csomó római ismerőssel találkoztam. Egyszer csak magyar hangot hallok: egy olasz laikus fráter a vacsorán főlsgolgálás közben magyarul szólal meg. Mint olasz katona Püspökladányban volt hadifogoly. Milyen kicsiny a világ!

A Brazíliai partok mentén.

„General Artigas”, május 19.

Errefelé az egyes kikötőkben már brazíliaiak is szállnak fel a hajóra. Alkalmunk van közelebbről megfigyelni őket. Közlékeny, szíves emberek. A fehér és fekete szín keveredésének minden színárnyalata megvan köztük. Szenvedélyes játékosok; a kártya — igaz, hogy csak kicsiben, családiában — nem hagyja el őket. Előkerül a kocka is, amelyet külön e célra szolgáló fém- és csontpoharakból vágnak szörnyű csörrentéssel az asztalra.

Bahia után az első reggel egy szemüveges fiatal emberrel ismerkedünk meg: ott volt a misén már 7-kor, holott csak éjjel 3 óra felé szállhatott a hajóra. Meg is áldozott. Mise után bemutatkozik. Mérnök, aki az anyjával utazik Rióba. Mélyen vallásos, komoly

fiatalember. Elmondja beszélgetés közben őszintén, hogy másnap ministrálni is szeretne, de csak egy misén, az egészségi állapota miatt nem mer többre vállalkozni. Nagyon győnge. Ő is megkapta Brazília szomorú nevezetességű nemzeti betegségét, amely még a régi indiánoktól ered. Gyermekedd nyíltsággal beszél arról, hogy az Úristen a vérükben bünteti meg azokat a népeket, melyek nem tartják meg az ő parancsait.

Amilyen megrázó volt ennek a fiatal mérnöknek a vallomása, époly mulatságosan hatott egy másik fiatal brazileus bemutatkozása. Reggeli után ott láttunk sakkozni a közelünkben egy villogó szemű izgómozgó fiatalembert. Mihelyt meglátott minket, magához rántotta az étlapot s annak a hátlapjára ráírta, hogy szeretne másnap ministrálni. A cédulát átküldte nekünk a pincérrel. Ez volt az ismerkedés kezdete.

Hamarosan ott is ült aztán az asztalunknál s heves taglejtések és rögtönzött ceruzarajzok segítségével nagyban magyarázta nekünk a gondolatait. Persze portugálul, amit akarva, nem akarva meg kellett értenünk. Nagynehezen kivettük a magyarázatából, hogy kispap volt, de nem bírta a tanulmányokat egészséggel. Ma hivatalnok és mellékfoglalkozásként költő. Mindjárt meg is mutatta azt a nyomtatott versét, amellyel meghalt menyasszonyát elparentálta. Egyébként tele van optimizmussal. Brazília a világ legnagyobb szerű országa. Nem igaz, hogy szabadkőművesek uralkodnak benne. Talán valamikor uralkodtak, de ma nem. A kormányuk katolikus (s míg ezt mondta, villogott a szeme, nagyokat csettintett az ujjával s közben párszor úgy az asztalra vágott, hogy a poharak táncoltak rajta) s ha nem lenne, akkor is úgy meg vannak ők már szervezve, a katolikus férfiak ligája, a kongregáció, a katolikus akció, hogy próbáljon meg valaki kikezdeni velük.

Mellesleg: másnap a ministrálásból semmi sem lett, mert a Péterként fogadkozó útitárs szerencsésen elaludt. Harmadnapra aztán annál inkább kitett ma-

gáért. Akkor is csak evangélium felé érkezett a misére, de azonnal megszervezte az egyházi énekkart. Portugálul énekelt elő, a többi inkább csak dűnyögött hozzá. Tüzes és ritmikus szent énekeket énekelt, de olyan hevesen és hamisan, hogy a misézőnek nagyon nehéz volt megőriznie komolyságát. Úrfelmutatás alatt meg éppen szólóba fogott; csak azt vettük ki énekéből, hogy a „brazileus”-ok nevében valami hűségfogadalmat énekel. Ebédre már a braziliai fasiszták egyenruhájában jelent meg s utána nagyban magyarázta, hogy fasizmus itt is van, hogyne lenne, Argentínában is van, az egész világon van.

Ügylátszik, nemcsak az öltözködési divat futja be egységesen, futótűzként és egyszerre az egész világot, hanem az eszmék divatja is.

Rio de Janeiro után a partvidék mindvégig változatos, lebilincselő. Santos öblét és kikötőjét sokan még Rióénál is szebbnek tartják. Amerre a szem csak ellát, mosolygó szigetek, a vízből kiemelkedő hosszú és zöldpálmás földnyelvek, majd ijesztő sziklafalak. A parton rengeteg ember várja a hajónkat, feltűnő sok köztük a színfekete néger, akik közül egyébként már Bahiánál is jutott a hajónkra egynéhány.

Eddig egy 3—4 éves portugál fiúcska volt a hajó kedvence, akit mi egy közismert magyar prelátussal való feltűnő hasonlósága miatt magunk közt „prelátus úrnak” neveztünk el; amióta azonban egy csöppnyi néger mama (otthon kislánynak néznők) szállt fel icipici fekete leánykájával a karján, azóta ez a néger gyermek teljesen kiűtötte a prelátus urat az érdeklődés középpontjából. Mindenki a fekete apróságot becézte, akinek irtózatosan göndörülő hajacskájában csak nehezen akart megragadni a piros selyemszalag. A fekete kis mama egyébként másnap a misét végigtérdelte karján a csöppséggel, aki persze mise közben a maga részéről époly sikerült templomi hangversenyt rendezett, mint előző nap a braziliai fasiszta.

Santos! A kávétermelők világhírű rakodóhelye, ahol kilométerhosszú raktárakban gyülemlik a kávé

s úgyszólván az egész 200.000 főnyi lakosság csak a kávérakodásból él. Az utcán is, amerre csak jár az ember, elhullott kávészemek fekszenek, egy-két kilogrammyit bármely utcasarkon vagy csatornában két kézzel percek alatt össze lehetne söpörni belőle. A kikötőben külön élvezet a rakodás művészetét nézni. Végnélküli automata-vonatokban csúsznak le az e célra épített sínpárokon a kávézsákok tízezrei a már készen álló teherhajók gyomrába; másutt pedig irtózatosszerű daruk emelik rá a 25—50 zsákból álló kávékötegeket a tengeri kolosszusokra. Mennyi méreg egy rakáson! És mennyi idegfőlvillanyozó szer a világ öt részének mokkakedvelő kávé-bácsikái és kávé-nénikéi számára!

Minket azonban a kávénál és Santosnál jobban érdekelt, lesz-e alkalmunk a Sao Paulo-beli magyarok valamelyikével vagy éppen derék lelkipásztorukkal, Szelec Arnold magyar bencéssel a hajóállomáson találkozoznunk. Sao Paulonak ugyanis Santos a tengeri kikötője; a két város vasúton csak kb. 2 órányira van egymástól. A levelezés hosszadalmassága és a kétszer is megváltozott útírend miatt nem voltunk biztosak benne, hogy Szeleczéknek tudomásuk van-e róla, melyik hajóval jövünk át erre felé. Nekünk viszont a braziliai misszió megtervezése érdekében fontos volt, hogy már lefelé menet néhány szót válthassunk a saopaulóiakkal. A nagy hajók parthozállása roppantul körülményes dolog lévén, időközben beesteledett már s a gyér világítás mellett hiába fürkészttük a parton álló tömeget, nincs-e ott magyar bencés. Az éktelen lármá, füttyülés, dörömbölés miatt a hajóról lekiáltani is sokáig nem lehetett. Végre mégis beállt egy pillanatnyi csend és hanghoz jutottunk. Belekiáltottam a tömegbe, csak úgy találomra: „Szelec! Szelec!” Egy vékony hang felelt a partról: „Itt vagyok!”

A probléma tehát szerencsésen megoldódott. Negyedóra múlva már boldogan diskuráltunk Szelec páterrel, aki szegény már reggel kijött elénk Santosba s egész nap itt várt ránk. Sikerült vele minden fonto-

sabb kérdést hamarosan végigtárgyalunk; ő aztán visszasietett a vasútra, hogy még az esti vonattal hazatérhessen Sao Paulóba.

Egész éjjel csak úgy mennydörgött fölöttem, alattam, mellettem a hajórakodás zsivaja, a hatalmas vasdaruk forgása, a csapkodás, zuhanás, berregés. Mégis, a zaj ellenére is oly jól esett az álmom, mint már két hét óta egyszer sem. Mert itt legalább állt a hajó s nem sistergett körülöttem idegbénító egyhangúsággal a gép s a mótorkavarta hullám.

Santosban egy magyar fiatalember vetődött a hajóra. „Haza”-utazik Buenos Airesbe, argentinai feleségével. Zenész, Buenos Airesben magyar zenekart szervezett. Most Brazíliában próbált szerencsét, de számítása nem nagyon vált be s így visszatér Buenosba. Tőle számos érdekességet tudunk meg a dél-amerikai magyarok életéből. Sajnos, nem csupa épületes és örvendetes dolgot.

Santosban, mint errefelé mindenütt, a kikötőben várakozó hajót rajokban veszik körül az árusok. Csónakokon jönnek és zsinórra kötött kosárákban vontatják fel a hajóra a kelmét, dohányt, gyümölcsöt, majmot, papagájt, amit a hajó utasaira, rendesen hosszas alkudozás után, rásózniok sikerül. Bámulatosan olcsó az áru; fillérekért kapni ananászt, finom szivart, cigarettát. Narancsot 90-et vett valaki egy márkáért. Az árusító így is igen szépen keresett rajta.

Pünkösd a tengeren.

„General Artigas”, május 20.

Pünkösd ünnepel Éppen egy hónapja, hogy hazulról eljöttünk. A hajón, sajnos, alig lehet észrevenni az ünnepet. Igaz, hogy a hirtelen óravisszaigazítás folytán túlságosan korán lett „reggel”; a 7 órai misét úgyszólván teljes sötétben kezdtük meg. Az emberek elaludtak, nem ébredtek fel. Hozzá őszi párázat tölti be a levegőt, az eső is szemetel közben. Igazi adventi a hangulat — pünkösdkor, május vége felé. A hajó

közönsége egyébként is elég közömbös vallásilag, vagy mondjuk: szertelen. A hölgyszalón, ahol a misét mondtuk, néha hétköznapi is az utolsó helyig megtelt misehallgatókkal, s a spanyol és a portugál, ha már misére jön, végig is térdeli az egész misét a legelejétől kezdve; máskor azonban vasárnap s ünnepnap is alig lézengett féltucat ember a misén. Örömmel állapítom meg, hogy magyarjaink példásan viselkedtek; sohasem hiányoztak a miséről.

Egy fiatal német hajóstiszt, szinte gyermek még, elmondja, hogy ő is katolikus, sőt egyik nővére apáca. Szeretne misére jönni, de nem mer. „Man wird zu sehr von den andersgläubigen Kollegen gefoppt.“ Egy nyugalmazott spanyol konzul nagy katolikusnak vallja magát, de amikor a másnapi pünkösdre figyelmeztetük, azt felelte, hogy meglátja, fel tud-e kelni, ez az egészségi állapotától függ. Kutyaabaja sem volt, de a misére nem jött el. Egy német professzor szintén nagy katolikusnak vallotta magát, sőt hosszas beszélgetéseinkben időnkint ritka katolikus olvasottságot áruolt el, Európa nagy katasztrófájának tartotta a vallásszakadást, a marxizmust, a materializmust, liberalizmust s főleg a szabadkőművességet. Viszont a misén nem jelent meg sohasem, egyetlenegyszer sem, sem ő, sem a felesége. Következetesség!

A hangulattalan, hűvös és ködös időben az utasok egész nap tető alatt tartózkodnak; ha mégis kijönnek a fedélzetre, téliruhával, sállal, prémmel védekeznek a hideg idő ellen. Még néhány napja az Egyenlítőn verejtékeztünk s az utazóközönség hihetetlen leleményességgel könnyített napról-napra valamit az öltözködésben. Ma meg szinte télre fordult az idő. Téli köd, amerre csak nézünk! Szomorú pünkösdi! Mintha annak a ködnek, sötétségnek, hidegségnek a jelképe lenne itt ma minden, amelyen az Egyház hajójának kell keresztültörnie, hogy a Szentlélek üzenetét megvigye az értelmetlen közönybe süllyedt világnak!

*A Banda Oriental vizein.**„General Artigas“, május 22.*

Menetrend szerint ma már be kellene érkeznünk Buenos Airesbe, de erről egyelőre szó sincs. Máris egy napos a késésünk. Tegnap ködben s esőben értük el Rio Grande-t, Brazília legdélibb államának, a német telepésekkel teli Rio Grande do Sul-nak hajóállomását. Sajnáltuk azokat, akik itt kiszálltak, mert itt nincs rakodópart, ahol a hajó egyenesen a parthoz állhat, hanem kint kell megállnia a tengeren s kisebb hajó szállítja ki az utasokat a partra. A szél s esőverte kis gőzösre, amely a leszállókért jött, még ránézni is kész meghűlés volt.

Hát még a rendőrség könnyű motorcsónakjára, amelynek minden pillanatban a tetejére csapott fel a hullám! A kicsiny jármű úgy dobálódzott a nyugtalan habokon, mint valami tehetetlen dióhéj. Az „autoridades“ (kikötői és rendőrhatalóságok) úgy másztak fel a kötélhágcsón a hajókra, hogy közben kétszer-háromszor egészen végignyalta őket a hullám. Gumi-ruhában voltak s oda se néztek neki; megszokták. Vannak emberek, akik talán biztosabban mozognak ezen a merészen zajló vizen, mint a szárazföldön.

De a kiszálló utasoknál is jobban sajnáltunk egy nagyhajú német fiatalembert, akiről az egész hajó tudta, hogy Rio Grandéban kellene kiszállnia. Útközben azonban udvarolni kezdett egy magánosan utazó dán hölgynek, aki az udvarlást nemcsak megengedte, hanem nyilván hivatásszerűen provokálta is. Német fiatalemberünk, szegény, nem vette észre, hogy mindenki rajta mulat; minél közelebb értünk az út céljához, annál menthetetlenebbül vergődött a dán bestia karmai között... Annyira belemászott a csapdába, hogy végül Rio Grandéban — nem szállt ki. Meghosszabbította hajójegye érvényességét s eljött egészen Buenos Airesig, mindig a szőke ragadozó nyomában. Ki tudja, mi lett azután vele! De hogy az otthon talán nehezen megtakarított pénzéből nem sok marad-

hatott újvilági életpályájának a megnyitásához, több mint valószínű.

Rio Grande után lassan elfogynak a hegyek s már csak itt-ott emelkedik ki még egy-egy komolyabban vehető magaslat. Ez itt már a nagy lapályok országa, a „Banda Oriental” (keleti köztársaság, vagyis Uruguay) területe. Mindössze alig kétmillió a lakosa, annak is csaknem a fele a fővárosra, Montevideóra esik. Ezért csak ritkásan látni a parton házat, községet. Végre feltűnik Montevideo városa is, mögötte a Cierro aprócska „hegye”, amelyre azonban nagyon büszkék a montevideóiak, hiszen a közeli Buenos Airesnek ekkora hegye sincs. A kikötő labirintusában az ismert hosszadalmas hajólassítás, jobbra-balra forgás, a hajónak kis hajók által való vontatása. Az utolsó negyed-órában még majdnem baj esik: egy lompos amerikai tehergőzös szabályszerűen nekifut a mi hajónknak. Nagy baj lehetett volna belőle, ha az utolsó percben a tehergőzös mind a négy nagy horgonyát hirtelen le nem ereszti zord csörömpöléssel a mélybe.

Lassan végre parthoz áll a hajó. Itt is ellepi a rakodópartot a várakozók tömege. Jön a rendőrség motorcsonakja, az egészségügyi küldöttségé, a kikötői hatóságoké.

Amikor már közel vagyunk a rakodóhoz, s a parton nyüzsgő hordár- és szállítmányozó hadat látjuk, Nyisztor atya azt mondja tréfálkozva:

— Fogadjunk, hogy magyar is van közte! Magyar mindenütt van. Legalább magyar zsidó. Próbáljuk meg! S ezzel nagy hangon lekiált a parti tömeg közé:
— Samul

Nagy multságunkra a partról azonnal felelt egy öblös hang:

— Itt vagyok, kérem alássan!

Csakugyan pesti származású zsidó hordár volt. Nem Samunak hívták, de azonnal megértette, hogy csak róla lehet szó. Ezúttal alig tudtunk szabadulni tőle.

Itt is rendtársak vártak s egy derék idevalósi

magyar, a montevideói katolikus magyar egyesület főtítkára, Rónay Rezső, akivel hamarosan meg is beszéljük a Montevideóban tartandó misszió tervét.

Félóra múlva már a hatalmas montevideói kollégiumban vacsoráztunk. A páterek kedvesen kérdezősködtek erről-arról. Különösen egy angol származású történész, P. Furlong szegődött hozzám, aki már itt született és lelkes uruguayi. Éppen a gyarmatosítás korának s a régi jezsuita misszióknak történetével foglalkozik. Egyik művét mindjárt ide is adta, amelynek kissé hosszú, de kifejező címe a következő: *„Los Jesuitas y la Cultura Rioplatense: Exploradores, Colonizadores, Geógrafos, Cartógrafos, Etnólogos, Filólogos, Historiadores, Botánicos, Zoólogos, Matemáticos, Astrónomos, Farmacéuticos, Médicos, Filósofos, Poetas, Pro-sistas, Músicos, Arquitectos, Escultores, Pintores, Jurisconsultos, Impresores, Grabadores, Agricultores, Ganaderos; Colegios, Escuelas, Bibliotecas, Universidad Cordobesa etc., etc.”*

A hajóra visszatérve, örömmel állapítottam meg, hogy a felsorolásban méltó hely jut a magyar jezsuitáknak is azok közt, akik a Rio Plata-vidék, vagyis Dél-Amerika egész déli felének kultúráját megalapították. Így szinte találomra rálapozok erre a mondatra: „En el Archivo de la Nación Argentina se conservan no pocas hojas de los apuntes del P. Ladislao Orosz que tanta gloria dio a la ciencia en las cátedras cordobesas.” (Magyarul „Az argentinai Nemzeti Levéltár számos íven őrzi P. Orosz László jegyzeteit, aki oly nagy tudományos dicsőséget szerzett magának a cordovai egyetem tanszékén.”)

Érdekes, hogy ezekről a nagy emberekről és nagy magyarokról, akiket itt minden művelt s történelemismerő ember tisztelettel emleget, minálunk odahaza senki sem tud semmit! Miért? Talán csak nem azért engedik át őket a feledésnek, mert katolikus papok és jezsuiták voltak? Kőrösi Csoma Sándorról minden pillanatban hallunk, a nagy magyar tudományos és civi-

lizáló úttörőkről, akik errefelé annyi dicsőséget szereztek a magyar névnek, nálunk senki sem beszél...

A mi nagyon kimért időnkéből nem telik, hogy pl. a buenos-airesi országos levéltárban utánanézzünk P. Orosz iratainak, aki többi közt egy nagyjelentőségű történeti munkának, Paraguay történetének egyik munkatársa s egyideig a cordovai egyetem tanára volt, valamint a többi érdekes magyar adatnak. Pedig bizony érdemes feladat lenne, ha valaki egyszer nekifeküdne ezeknek az ismeretlen és kiadatlan magyar művelődéstörténeti kincseknek.

Vacsora után a ház rektora a fizikai szertárban kitűnő rádiót mutatott be. Oly különös volt innen, a nyugati félgömbnek déli feléből, nem is olyan nagyon messze a Tűzföldtől, vagy tízezer kilométernyi távolságból, rádió hallgatnunk — Berlint... Budapestet is szerettük volna venni, de akkor már este 8 óra volt, tehát nálunk odahaza éjjeli félkettő, amikor Pesten már nincs műsor. Egyébként ennél is kellemesebb érzés, mikor az ember a hosszú hajóút s a sok idegen, többnyire evilági és anyagi érdekű élmény és behatás után ismét egy rendház meghitt csendjében örülhet a szerzetesi testvériségnek...

De hamarosan menni kell, hiszen a hajó éjféltájban elhagyja a kikötőt, hogy utolsó darabját tegye meg velünk a hosszú óceáni útnak...

Megérkezés.

Buenos-Aires, május 24.

Mire felébredünk, a „General Artigas” már régen benne ring a La Plata folyam hatalmas medrében. Ez már csakugyan folyó és nem tenger. Sárgás, iszapos vizében nagy fáradsággal tartják fenn s kotorják ki mindig újból azt a 70—80 m széles medret, amelyben a nagy óceángőzösök közlekednek s amelyet kilométerről-kilométerre mindkét oldalon egy-egy úszó-bólya jelöl.

Folyó, de micsoda folyó, Uram, Teremtőm! A tor-

kolatnál vagy 250 km széles, tehát kb. annyi, mint Budapesttől Somogyszob s a partjait csak akkor kezdi látni az ember, amikor a meder lassan szűkülni kezd. A forgalom itt már nagy. Lépten-nyomon találkozunk apróbb személy- és teherszállító hajókkal, amelyek előírás szerint szép udvariasan félreállnak az óceánjáró személygőzös útjából.

Itt is, ott is városok, községek, gyáarak tűnnek fel a partokon. Amott van La Plata városa, maga is hatalmas, többszázezres város, úgy 70 km-nyire a fővárostól. És végül feltűnik előttünk utazásunk célpontja, a várva-várt végállomás: Buenos-Aires. Hatalmas, ropant kiterjedésű kikötő, amelyet nem lehet egyetlen pillantással áttekinteni. Ami Rio de Janeirótól, Santos-tól, Lisszabontól első pillanatra megkülönbözteti, az, hogy itt már nincsenek a háttérben hegyek. Egyetlen domb sem emelkedik sehol, a legteljesebb síkságon vagyunk, sok-sok száz kilométernyi távolságban teljesen lapos táj fekszik előttünk.

Itt van a parton a híres bevándorlási palota, ahol valamikor nagyon szívesen látták a bevándorlókat s akár egy hónapig ingyen eltartották őket, amíg hajlékot és munkát nem találtak. Ma megváltozott a helyzet s a világgazdasági válság miatt Argentína is nagyon megnehezíti a bevándorlást.

Buenos-Aires, El Salvador, május 24.

A hajó nagy lassan parthoz áll s abban a pillanatban itt vannak már a fődélzeten Wodarka páter, a magyar követség tagjai, egyesületi vezetők, az itteni magyar lapok szerkesztői, a magyar kolónia több képviselője. Meleg szeretettel köszöntjük egymást. Itt van a Salvador-kollégium volt rektora, kedves római ismerősöm, P. Anón is.

A magyarok zöme, akik üdvözlésünkre elénk sietnek, a rácson kívül vár reánk, amelyen csak kivételesen eresztenek be egyeseket. Kisietek, hogy üdvözlöjem őket. A rendőr, bár a vámvizsgálat elintézése előtt

nem volna szabad a kikötőt elhagynom, udvariasan átenged a rácson s utána kedves gyermekdeden megszűgja, hogy a szívességéért hálásan fogadna egy szenttérmet. Örömmel nyujtom oda neki, bár kedves emlék, egyik érmemet. Magyarjaink, férfiak, nők, gyermekek szeretettel vesznek körül; meleg kézszorítás, gyermekvers, virágcsokor . . . Úgy köszöntjük egymást, mintha személyes, régi ismerősök lennénk.

— Viszontlátásra a missión! így köszönünk el s néhány perc múlva már vágat velünk az autó a két- és negyedmillió főváros gyönyörűen parkozott terein, pazarul kivilágított utcáin át rendünk főkollégiuma, az El Salvador felé.

Az autó hatalmas, oszlopos templom előtt lassít le s megáll a kollégium tágas előcsarnoka előtt. Libériás inas hordja el a táskáinkat s a kollégium rektora ölelve tárja felénk karját. A kollégium impozáns épület. Pontosan száz méter mind a négy frontja; egy egész „cuadrát“ foglal el, ahogy itt a milliméternyi pontossággal egyező méretű, newyorki mintára szabályos arányokban épült háztömböket nevezik. Ez a hasonlóság máris jelképszerű: itt az északamerikai tempó, az üzleti gyakorlatiasság állandóan ölelkezik és viaskodik a latin lélek nagyobb mozgalmasságával, változatosságával és stíluskeresésével.

A kollégium tágas udvarán a második emeletig fölérő pálmák és örökzöld jacaranda-fák; közöttük élénkzöld pázsit váltakozik a mór-piros keramitburkolattal. A lombok és a szőlőlugasok közül biztatóan mosolyog felénk a Szent Szív szobra, a „Salvador“-é. Itthon vagyunk!

Oly jól esik ismét rendes rendházi szobában laknom, íróasztalnál, feszület előtt ülnöm, ahol nincs hajó, gépberregés, folytonos ingás és rengés. Itt már szerzetesi szegénység fogad: a libériás inasok és a fényes előcsarnok csak a nevelőintézetnek szólnak, amelybe a főváros legelőkelőbb családjainak gyermekei járnak; nem a rendháznak.

De mielőtt naplómat folytatom, illik, hogy néhány szót szóljak annak a fiatal országnak kialakulásáról, amelynek most egyideig a lakója leszek.

Argentina.

Az „ezüst” köztársaság.

„Republica Argentina” szó szerint „ezüst köztársaságot” jelent. A névben az „ezüst” szó egy történelmi tévedés emléke. Mikor a spanyol szolgálatban álló velencei Cabot Sebestyén 1527-ben a Paraguay és Paranáy-folyók egyesülése vidékén az indiánokkal árut cserélt, többi közt néhány ezüst göröngyöt szerzett meg tőlük. Ebből azt következtette, hogy a Paranáy vize ezüstöt hord magával s valahol a közelben nagy ezüstbányáknak kell lenniök. Ezért nevezte el a Paranáy alsó folyását is Rio La Platának, „ezüst folyónak”, a mellette elterülő vidéket pedig Argentinának, ezüst országnak kezdték hívni. Tévedés volt, mert ezüst ezen az egész folyam-vidéken nem található, csak jóval tovább nyugatra, a hegyvidéken.

Mégis az ezüst- és aranybányák álma lett az egyik fő csalogató azoknak a spanyol expedícióknak elindításában, amelyek a mai Argentina teljes fölfedezésére s fokozatos gyarmatosítására vezettek. Ennyiben hát az elnevezés mégis némi igazságot takar.

A délamerikai spanyol gyarmatok egészen a XIX. század elején lefolyt felszabadító hadjáratokig s az új államok megalakulásáig a spanyol korona birtokai voltak. Mivel a portugálok kezdettől fogva szintén résztvettek a fölfedezésekben, VI. Sándor pápa, akit vitáik intézésére békebírául kértek fel, 1493-ban az Azori- és Zöldfoki-szigetektől nyugatra 300 leguányira képzeleti vonalat húzott s úgy határozott, hogy ettől a vonaltól nyugatra minden terület a spanyoloké, keletre minden a portugáloké legyen. A határvonalat azóta többször kiigazították, nagyjából azonban innen ered a ma is fennálló felosztás: Brazília portugál birtok, a nyugati

részek pedig spanyol gyarmatok lettek, illetve később ilyen nyelvű önálló országokká fejlődtek.

Az elfoglalt területeket a spanyol király az elfoglalóknak engedte át királyi bizományul („encomienda”, bizonyos értelemben a hűbériséghez hasonló birtokrendszer). A birtokosok mellett ott működtek a királyi helytartók s főkapitányok, valamint ezeknek alantas közegei; lelki téren pedig a papság. Az őstelepülőknek utódai a ma is élő s történeti multukra ugyancsak büszke kreolok, a mai spanyol Dél-Amerika arisztokratái. Bár ezek idővel messze túlmentek a nekik juttatott hatáskörön s főleg a megtért indiánokkal szemben gyakran megfélemliztek az emberiség és keresztényi szeretet követelményeiről, sokáig mégis az ősi spanyol lelkület, hithűség és erkölcsi feddhetetlenség őrzői maradtak.

A XVIII. század felvilágosodási és forradalmi mozgalmi azonban a délamerikai gyarmatvilág lelkét sem hagyták érintetlenül. Az anyaországtól főleg a spanyol udvar túlkapásai hidegítették el a gyarmatok lakosságát. A jezsuiták száműzése III. Károly spanyol király alatt (1767) a gyarmatok hitéletét fosztotta meg lelkipásztoraik nagy részétől. Amikor Spanyolország a napoleoni időkben ismételten elvesztette önállóságát, a gyarmatokban, főleg Buenos-Airesben fölülkerekedett a forradalmárok pártja, akik az anyaországtól való elszakadás mellett agitáltak. Napoleon bukása s az önálló spanyol királyság helyreállítása után ugyan a spanyol hadak visszaverték a forradalmat, de az önállósági mozgalmat végleg elfojtani nem tudták. Ellenkezőleg mind többen csatlakoztak a függetlenségi zászlóhoz s a fölkelők Bolivar, Belgrano, San Martín s más kiváló hadvezérek vezetése alatt csakhamar végérvényesen kiverték Dél-Amerika területéről a spanyol király csapatait (1824, ayacuchói csata).

A korona régi birtokállományát védelmező spanyol alkirályok ügyes taktikája ezekben a harcokban sokáig az volt, hogy az egyes gyarmatokat egymás ellen ingerelték háborúskodásra. Annyiban célt is ér-

tek, hogy a volt gyarmatok közt még a spanyolok kiűzése után is évtizedeken át dúlt a testvérháború s végül is egész sor egymástól független, önálló köztársaság alakulására vezetett, amelyek ma is fennállanak. Ezekben a harcokban tömérdek gazdasági és kulturális érték ment tönkre s az amúgy is gyér lakosság számban is erősen megfogyott. Növelte a bajt, hogy az új államokban szélső demagógia kapott lábra, mindenütt a nagyhangúak vitték a szót s gyorsan változó uralmuk alatt a közéleti tisztességtelenség minden neme elharapódzott. Erre ellenhatásként egymásután születtek meg a diktatúrák. Így Argentina is hosszú időn át a „zsarnok” De Rosas önkénye alatt állott (1816—52).

Argentina belső megerősödését azonkívül fájdalmasan hátráltatta sokáig a főváros harca a vidékkel, a „porteno”-k és a „gauchók” engesztelhetetlen versengése az uralomért. Az előbbieket egységes államot akartak (unitaristák), az utóbbiak szövetségi államot (föderalisták). Végül is kompromisszum oldotta meg a kérdést: Argentina messzemenő önkormányzattal bíró tartományok szövetséges állama lett, de Buenos-Aireszel, mint szövetségi fővárossal s a központi kormánnyal az élén. Hogy azonban a fővároshoz tartozó tartomány egyoldalú túlsúlyra ne vergődhessek, Buenos-Airest a hasonló nevű tartományból kihalászották s utóbbi külön fővárost kapott az e célra alapított La Plata városban.

Argentina újabbkori fejlődésében igen jelentős tényező a nagyarányú bevándorlás. A főlzabadulás korában Argentinának alig volt 1 millió lakosa (kerekén 0'3 ember esett egy négyzetkilométerre). 1869-ben az ország lakossága még csak 1,830.000 főre rúgott, 1910-ben már 7 millióra, 40 év alatt tehát a lakosság száma megnégyszereződött. Ma a lakosság számát 11—12 millióra becsülik. Ez a nagymennyiségű idegen elem csak lassan és nehezen olvad bele a nemzeti élet egységébe, annál inkább, mert sokan csak átmeneti állapotnak szánják itt-időzésüket, úgyszólván merőben

gazdasági szempontok tartják itt őket. A bevándorlók legnagyobb része olasz és spanyol. Az argentinai törvény azonban minden itt született gyermeket már argentinai állampolgárnak jelent ki.

Művelődési tekintetben Argentina arculata, az egyes társadalmi rétegek szerint nagyon változatos képet mutat. Az egyetemek és tudós társaságok elismerésre méltó munkát végeznek. A középosztály gyermekei átmennek a rendes iskolákon, európai stílusú műveltségre tesznek szert. A köztársaság mindent elkövet, hogy a legszerényebb vidéki helyeken is egészséges, tágas iskolákat létesítsen s az általános iskolalátogatási kötelezettséget végre is hajtsa. Mindenüvé azonban nem ér el a keze s a roppant terjedelmű országnak számos része van, ahol máig csak egészen csekély műveltségű gauchók (tanyások) élnek. A közönség általában nem mutat túlságos érdeklődést az elméleti műveltség kérdései iránt. A könyvtermelés csekély, a komoly folyóiratok kevés olvasóra találnak. Itt mindenki keresni és aztán szórakozni akar, nem nagyon ér rá tudománnyal foglalkozni.

Az európaiaskodásra való lázas törekvésnek főleg a nagyobb városok s leginkább Buenos-Aires a szembeszökő példája. Buenos-Aires képén különösen feltűnő ez a verseny, ez a mindenáron nagyságra, előkelőségre, modernsége törekvés. A városnak pazar palotái, középületei, felhőkarcolói, terei és sugárutai vannak s főleg parkjai, amelyeket minden európai nagyváros megirigyelhetne. Szobrokban sincs hiány, amelyeken azonban sokszor valami kis gyarmatias primitívség húzódik meg.

Sok vitára adott okot a kérdés, *honnan kerültek az indiánok Amerikába?* Egy laplatai professzor, Florentino Ameghino, vaskos kötetében hevesen gúnyolódott azokon, akik még mindig a biblia naiv álláspontján állván, az amerikai embert is Ádámtól akarják eredeztetni s azért ragaszkodnak ahhoz a feltevéshez, hogy az ember más világrészekről került Amerikába. A derék professzor nem vette észre, hogy az em-

bernek az állattól való származtatása esetén azzal az újabb s még sokkal nehezebb problémával találónok magunkat szemközt, hogyan fejlődhetett annyira különböző külső körülmények között hajszálíg ugyanaz az emberspecies az ó- és az úvilágban egyszerre.

Ma különben a vita történetileg meglehetősen eldőlt: az ember a polinéziai szigetvilágon keresztül Kelet-Ázsiából került ide. Erre vallanak többi közt azok a patagóniai leletek, amelyek az itteni őslakosság primitív kultúrájának a mongol-világ kultúrájával való feltűnő hasonlóságát bizonyítják.

Az argentinai katolicizmus.

Egyházi szempontból Argentina ma egy erőteljes szervezetű, de súlyos betegségen átment lábadozó képét mutatja. Hatalmas és örvendetes erőfeszítéseket tesz, hogy talpraálljon, a szebb jövőnek számos biztató ígéretével is kecsegtet. De a betegség súlyos volt és a páciens hosszú válságokon ment keresztül.

A fölfedezések és első települések fiatalos, vallásos idealizmusát, a pogány bennszülöttek megtérítésére célzó különböző hithirdetői vállalkozásokat egyfelől a gyarmatosok haszonlesésének túltengése, másfelől a spanyol udvar felvilágosult és janzenista szellemű egyházpolitikája nyomta el. A függetlenségi harcok idején a vallásos gondolat még vezető szerepet játszott; a szabadságmozgalom zászlóvivői közt nemcsak hithű katolikus politikusokat, hanem papokat is találunk (Alberti). Bolívarról már fentebb szóltam. Az olasz származású Belgrano Mánuel tábornok, a független Argentina egyik megteremtője, művelt és lelkes katolikus volt; szabad óráiban Aquinói Szent Tamás Summáját tanulmányozta, halála után dominikánus ruhában temettette el magát. A kék-fehér lobogót, mint a boldogságos Szűz színeit, ő választotta nemzeti színekül, ezzel akarván jelezni, hogy Argentina örök időkre a Szent Szűznek szenteli magát.

Az a titkos társulat azonban, amelynek maga Bel-

grano is tagja volt, a Laturia, hovahamar szabadkőműves vizekre evezett át s a szabadságmozgalom csakhamar egyházellenes irányba ferdült. A francia forradalom eszméinek tovagyűrűzése, amely akkoriban minden szabadságmozgalom legfőbb irányítója volt, Argentínában is a vallástalanságot és egyházellenességet tette divattá. A gyérszámú és egyházas érzületében sokszor nagyon elernyedtt klérus ezt a vallásellenes mozgalmat kivédeni nem tudta. A függetlenség kivívása után még csaknem félszázadig dúló polgárháború szintén kevéssé kedvezett a szellemi és egyházi értékeknek.

A polgárháborúk nyomában támadt fejetlenség De Rosas diktatúrájára vezetett. Ez a kényúr kíméletlenül érvényesítette a spanyol uralom idejéből átvett regalizmus elveit; az Egyházat csak magántársaságnak tekintette, amely fölött az állam a szuverén úr. Utódjai alatt a helyzet csak rosszabbodott. A szabadkőművesség korlátlan ura lett a helyzetnek.

Az 1829-i alkotmány elismeri ugyan, hogy Argentina katolikus állam s ennek megfelelően úgy intézkedik, hogy „a szövetségi kormány a katolikus, apostoli, római kultuszt támogatja”; a köztársaság elnöke csak katolikus lehet, aki hivatalos esküjét e szavakkal fejezi be: „A mi Urunk és Istenünk és ezen szent evangéliumok nevében”; de fenntartja az alkotmány a főkegyúri jogot, amelyet annakidején a spanyol király élvezett, de amelyet a köztársasági kormánynak senki sem adott meg. Ezen az alapon az argentin kormányok számos esetben beleavatkoztak a püspökkinevezések kérdésébe s még legutóbb is olyan jelölteket erőltettek, akiket a Szentszék nem fogadhatott el.

A liberális kormányok a XIX. század folyamán főleg a vallásoktatás és a házasságjog terén ütöttek mély sebeket az argentinai egyház testén.

Az egyes tartományok alkotmányszerűleg maguk szabályozzák az iskolai vallásoktatás kérdését. Buenos-Airesben s a kormányzósági területeken az 1884-iki iskolai törvény megengedi ugyan az iskolai vallások-

tatást, de csak a rendes oktatás ideje „előtt” vagy „után”, és csak ha a szülők a gyermekeik vallási oktatását kívánják. Ez az „előtt” vagy „után” a gyakorlatban annyi, mint az iskolai vallásoktatásnak lehetlenné tétele. A katolikusok nem is erőltették a dolgot, hanem az iskolán kívüli hitoktatás alapjára helyezkedtek. Buenos-Aires tartomány iskolai törvényét többé-kevésbé a többi állami törvényhozás is mintának tekintette. Így ma a hitoktatás gyakorlatilag Argentínának csaknem egész területén kiszorult az iskolákból.

Amikor az „escuela laica” törvényét behozták, a cordobai egyházmegye adminisztrátora, Clara káptalani helynök erélyes pásztorlevélben tiltakozott ellene. Wilde, a liberális miniszter erre azt követelte a cordobai káptalantól, hogy az adminisztrátort űzze el s mást válasszon helyébe. A káptalan természetesen ellenszegült ennek a jogtalan és illetéktelen követelésnek. Ebből hosszantartó egyházpolitikai harc fejlődött, amelynek során a kormány eltávolította helyéről a cordobai államügyészt is, Morcillót, valamint a cordobai és buenos-airesi egyetem több neves tanárát, akik a kormányrendeletet törvénytelennek jelentették ki. A katedrájuktól megfosztott tanárok közt volt a jeles José Manuel Estrada is, aki az argentinai katolikus újjáébredés mozgalmának megindítója lett, mondhatnók: Argentina Zichy Nándora.

A Szentszék a bonyodalom elsimítására Mattera érseket küldte ki rendkívüli megbízottként; a kormány azonban a pápa követét kiutasította az országból. Sajnos, a buenos-airesi püspök ebben a harcban szolgalelkűen viselkedett s mindenben fedte a kormány liberális törekvéseit.

Még magasabbra lobbant az egyházpolitikai harc a következő években, amikor Roca tábornok elnöksége idején 1887-ben a polgári házasságot iktatták törvénybe. 1901-ben a válást is törvénybe akarta iktatni a szabadkőműves irányzat; ezt a javaslatot azonban Irigoyen elnök kívánságára a kamara elvetette.

Közben a katolikusok lassan öntudatra ébredtek s

Estrada, Pizarro és Goyena vezetése alatt megkezdtek a szervezett ellenállást. A közhangulat is keményen ellene fordult az uralkodó liberális irányzatnak, főleg amióta Celman elnöksége idején a korrupció is annyira elhatalmasodott, hogy 1891-ben, körülbelül egy időben a polgári házasság behozatalával, be kellett jelenteni az államcsődöt.

Azóta a helyzet állandóan javul. A katolikus Uriburu tábornok nemzeti forradalma 1930-ban félretolta az útból az utolsó, kimondottan liberális elnököt, Iriyoyent; a mai elnök, Justo, valamint kabinetje az Egyházzal szemben messzemenően barátságos viszonyt tart fenn, — bár a kongresszusban a balpárt ma is erős.

Az áldatlan egyházpolitikai harcok azonban Argentina vallási életét katasztrofálisan visszavetették. Mégpedig éppen abban az időben, amikor a tömeges bevándorlás Argentina lakosságát néhány millióról közel 12 millióra emelte fel. A hierarchia kiépülése, a lelkipásztori intézmények szükséges fejlesztése elmaradt s így észrevétlenül százezrek szoktak el a vallási élettől. A megdőbbszentően nagy paphiány miatt a válásoktatás nélkül nevelődött ifjúság a hitközöny áldozata lett. E mellett a máig erősen szabadkőműves kézben levő tanítóképzők hatásaként az ifjúság nevelését sok helyütt maga a tanítóság határozottan vallásellenes irányban befolyásolja. A katolikus tevékenység itt tehát ma súlyos feladatok előtt áll.

A hitéleti újjászervezés munkájában gátló teher-tétel a papság elégtelen száma. A vallásellenes irányzat elrabolta az egyházi alapítványokat s ennek ellenében ma csak a püspökök, a káptalanok s a papnevelőintézetek kapnak az államtól bizonyos segítyezést. A papság általában nagyon szegény s teljesen a stólára van utalva. A stóla viszont a közönyösségre hajló szegény népnél odiozus. Ezért sokan még a gyermekeik megkereszteltetését is elhanyagolják. A papság rossz anyagi helyzete miatt kevesen lépnek a papi pályára. Nehéz megmondani, hol érezni fájdalmasabban ennek a paphiánynak a következményét: a nagyvárosokban

s főleg a fővárosokban, avagy a vidéken. A vidéken a szörnyű távolságok miatt súlyosodik a helyzet, a városokban pedig a materialista mammon-imádat s élvezetvágy lett meleg talaja a vallási közömbösségnek; a pásztornélküli nyáj csakhamar szétszóródik.

Buenos-Airesben s más nagyobb városokban még mindig számos plébánia van 30—50—70 ezer lélekkel s egyetlen pappal, esetleg templom nélkül. Ha ez az egyetlen pap nagyon tapraesett s nagyon buzgó, aminő általában a fiatalabb klérus, akkor hamarosan mégis csak teremtsen valamelyes hitéleti mozgalmat; máskülönben tovább folyik a romlás, egész városnegyedek és falvak elpopányosodása.

Pedig az argentinai nép, főleg az őslakosság, a kreolok, vagy ahogy ők mondják: criollo-k, mélyen vallásos nép. A kétezeréves katolicizmus mélyen beivódott a vérükbe. Ha megkérdezzük őket, valamennyi lelkesen katolikusként vallja magát s nagy sértésnek veszi, ha katolicizmusát kétségbevonjuk. Ezért nem is tud gyökeret verni semmiféle, bármi nagy erővel űzött északamerikai protestáns-propaganda. Azt mondják, ez a mélyen begyökereződött katolicizmus a családi erkölcs s a jótékonyság terén is élénken megnyilatkozik. De már odáig nem ér el, hogy a kötelező vallásgyakorlatok komolyan vételére szorítsa a híveket s elég sokan vannak, akik semmiféle egyházas életet nem élnek. Ezeket visszahódítani, az egyházi életet jobban megszervezni s kiépíteni: ez az argentinai katolicizmusnak jelenleg legfőbb és legsürgősebb feladata.

Az argentinai magyarok.

A háború előtt magyar bevándorlásról Argentínában csak jelentéktelen mértékben lehetett szó. A háború óta azonban főleg az elszakított országrészekből ide költözött magyarok számát 40—45 ezerre becsülhetjük. Legnagyobb részük a fővárosban él (10—15.000 lélek). Nagyobb magyar telepek vannak azonkívül Rosarióban, Santa Fében, Bahia Blancában, a mi-

sionesi Corpusban, a chacói Villa Angela és a Buenos-Aires tartományhoz tartozó Leguizamón földműves telepein. A városok magyarsága részben értelmiségi pályákon él, részben gyári vagy kikötői munkás.

Nagy kár, hogy a magyar kivándorlást nem irányította, a háború óta a legtöbb esetben nem is irányíthatta egységes kéz, egységes elgondolás. A település nagyszerű eredményekkel kecsegtethet, de csak okos terv és egységes vezetés mellett. Így mindenki tesz, amit akar; megy, amerre lát, s legfőlebb a maga kárán okul. Magyar a magyarnak gyakran bizony nem segítője, hanem vetélytársa és kerékkötője. Az egyes embernek a hatóságok s a kereskedelmi tényezők szemében is sokkal kevesebb a súlya, mint egy jól megszervezett tömegnek. A német telepések e tekintetben is jobban állanak, mint a mieink.

Hogy aztán lelki és erkölcsi szempontból milyen káros a kivándorlásnak ez a tervtelen, rendszertelen volta, alkalmunk volt közvetlenül is tapasztalni mindjárt az első napok során.

Nincs veszíteni való időnk. Mindjárt a megérkezés után hamar meg kellett beszélnünk a magyar missió programját. Hiszen csak 5—6 hét áll rendelkezésünkre itt Argentínában, egy-két hét Brazíliában, s Uruguaynak is kell juttatnunk néhány napot... Azért mindjárt össze is ülünk: Wodarka, Nyisztor és én, hogy megbeszéljük a teendőket.

Annyit Wodarka páter előadásából azonnal látnunk, hogy feladatunk nem lesz könnyű, sőt talán minden eddigi elgondolásunknál nehezebb. Itt nem lehet egyszerűen missiót hirdetni, mint odahaza, vagy akár mint Északamerikában, ahol a magyar telepeket 12 évvel ezelőtt szintén végigmissióztam Kincs Istvánnal együtt. Itt a hitéleti szervezkedés még a kezdet kezdetén van. A hívek még nincsenek együtt semmiféle szervezetben, itt még nincs egyetlen magyar plébánia sem. Még csak a hívek összekeresgetésénél tartanak.

Wodarka páter, az első órában megállapíthatjuk, emberfölötti munkát végez. Őserdőt irt, ingoványokat

kell kiszárítania. Borzasztó baj, hogy idejekorán nem gondoskodtunk magyar papokról a kivándorlók tízezrei számára. A hívek szétestek, szétszóródtak, sokan kommunista izgatók kezébe kerültek, mások vadházasságban álltak össze, a legjava pedig hiába erőlködött, hogy legalább egyesületben tömörítse az itt élő katolikus magyarokat. A magyar átok, a szétesés ördöge itt is megrontotta a legnemesebb igyekvéseket. Csak azóta lehet itt katolikus életről szó, amióta végre az Isteni Ige Társaságának áldozatkészsége s a lengyelből magyarrá lett Wodarka páternek önfeledt buzgólkodása révén most már végre mégis van legalább papjuk szegény buenos-airesi magyaroknak. Persze még csak a fővárosiaknak s magyarok nemcsak Buenos-Airesben laknak, hanem mindenfelé elszórtan a ropant kiterjedésű országban; hol kisebb-nagyobb telepkeve verődve, hol egészen elszigetelten a spanyol tengerben.¹

Megállapodunk abban, hogy egyszerre a város 3—4—5 helyén is megkezdjük a missiót. Jön, aki jön és amennyi jön. Összehozni a magyarokat itt mind nem is lehet, mert egyik része a városnak ezen a szélén lakik, másik a másikon. S a laposan, földszintesén épült városban a távolságok egyszerűen szédítők. Háromnegyed órát kell utazni autón vagy autobuszon, míg az ember az egyik centrumból a másikba eljut. Buenos-Aires a világ egyik legkiterjedtebb városa s a magyarok még a városon kívül is laknak. Hát legalább annyit teszünk értük, amennyit tehetünk.

Még az este alkalmunk volt a buenos-airesi nunciussal, Mgre Felipe Cortesivel és Devoto püspökkel beszélni, az itteni érseki helynökkel. A házban jártak, megtudták, hogy itt vagyunk s mindjárt látni kívántak minket. Mindkettő, valamint maga az érsek is, Copello Santiago, olasz származású. Leereszkedő, kedves, közvetlen emberek.

Spanyol tudományunk, bár apró adagokban napról-

¹ Azóta két magyar ferences atya is ment ki Buenos-Airesbe.

napra nő, természetesen még nagyon messze van az elfogadhatóságtól. Legalább a rendház szigorú arcú portása, egy idős, szemüveges fráter mindjárt az első spanyol kísérletezésünk után kereken kijelenti nekünk, hogy csak beszéljünk vele inkább latinul, mert azt jobban megérti...

A páterek szinte terhünkre vannak a kedvességükkel. A magyar kolónia vezetőtagjai hasonlóképpen. Szinte már sok ez. Mindenki magyaráz, hoz valamit; ide hívnak, oda hívnak: majd ezt kell megnézni, majd azt. A nem-magyarok is érdeklődnek Magyarország iránt, mindenki kérdezi, monarchia vagyunk-e, köztársaság-e, mi van Ausztriával, mi van Itáliával... Halálos fáradtan térek este nyugovóra... Azaz csak térnék, mert hiába fekszem le a régvárt szolid, szilárd ágyba, a hajó szűk és rengő kabinágya helyett, az utca hihetetlen zaja első éjjel soká nem enged elaludnom. A lárma úgyszólván egész éjjel felhangzik az utcáról. Hihetetlen méretű ez a rohanás, ez az autótülkölés, villamoscsilingelés, ezerféle z sivaj. S a rémítő zaj nem ül el reggel 3-ig, hogy aztán 5-kor megint teljes erővel újra nekiszilajodjék...

Buenos Aires fiatal város, az amerikai rohanás felfokozott ütemének központja. A hirtelen fejlődés, a pézó láza a kamaszos nyugtalanság bélyegét nyomta rá. Hihetetlen zaj, izgás-mozgás, ideges, kapkodó száguldás mindenfelé. Egyre újabb forgalmi eszközöket állítanak be, egyre újabb városrészeket és külvárosokat nyitnak meg... Nem győzik aszfalttal és közművekkel. Innen aztán a befejezetlenség minden jele mindenfelé, mihelyt az ember a régebbi városrészekből kijebb kerül.

Ma délután Copello érsek úrnál tisztelegtünk. Szeretettel érdeklődik Magyarország felől. Lelkesen szól a buenos-airesi eucharisztikus kongresszus előkészületeiről. A hívek itt egymással versenyeznek, úgymond, a kongresszus méltó előkészítésében. Máris másfél millió pézó önkéntes adomány gyűlt össze a kongresszus költségeire. A legelőkelőbb családok

ajánlják fel palotáikat, személyzetüket, autóikat az érkező egyházfejedelmek számára; a pápai legátusnak és kíséretének hatalmas palota áll rendelkezésére, nyolc autóval és teljes személyzettel: egyetlen család megajánlásaképen.

Említi egyházmegyéjének súlyos helyzetét, a paphiányt, templomhiányt. Mostanában ugyan 30 új plébániát alakítottak a fővárosban, a papnevelőt kibővítették s 6 új templom épül egyszerre, de mindez kevés a szükségletekhez képest. A hirtelen, tömeges bevándorlás a fővárost egyszerre földuzzasztotta, és éppen ez a hirtelen megduzzadás, az idegen elemnek ez a tömeges beáramlása tette lehetetlenné a hitéleti intézmények lépéstartó fejlődését. Panaszolja a szörnyű paphiányt.

Kérdősködik a buenos-airesi magyarok iránt. Szívesen látna még egy-két buzgó magyar papot. Magyar apákak betelepődését örömmel venné; leghelyesebb lenne szerinte, ha iskolát nyitnának. Természetesen meg kellene tanulniok spanyolul s le kellene tenniök az argentinai tanítónői vizsgálatot. Az oktatásnak a törvények értelmében az idegen nyelven kívül legalább részben mindig spanyolul kell folynia.

Az argentinai függetlenségi emléknap.

Buenos-Aires, május 25.

Ma nagy napja van Argentinának: a Vienticinco de Mayo, a függetlenség kivívásának nagy, nemzeti ünnepe. A város díszben; minden középületen a kék-fehér nemzeti lobogó. Iskolák, üzletek zárva.

Dél előtt az El Salvadorban hazafias ünnepély: „homenaje patrio”. Már 9-kor felharsan az egyik rendőrzekekar indulója. Jönnek a fiúk, 900-an, festői egyenruhában: hajadonfőtt, kékdíszű fehér sportingben, mellükön a kollégium kékbe hímzett C és S betűs monogrammjával (Colegio Salvador), világoskék öv és fekete pantalló, amelynek lobogó, bő szára talán még a gyarmatos ruhaviselet emléke. Legelől a

kollégium zászlaja, utána két nagy fiú, tenyéren tartott, vállhoz támasztott puskával, majd a többiek. Feszes, katonás ritmusban lépkednek; egy tiszt — a tornatanárjuk — vezényel. A kollégium dísztermébe vonulnak: három emeletre nyúló, egymás fölött két erkélysorral körülvett óriási díszterem, nagyobb, mint a pesti Vigadó. A falakon a nemzeti címer: kék mezőben botra tűzött frigiai sapka, alatta két összefonódó kéz. Felhangzik az argentinai nemzeti himnusz, kissé melankólikus, de fiatalos erőt sugárzó melódia, lágy és katonás egyszerre. Mintha ennek a nehezen megszületett s nemzetté csak nehezen alakuló fajtának minden elszánt bátorsága s fájdalmas célkeresése benne lüktetne ebben a nyugtalan, csapongó nemzeti himnuszban.

Ezek a délamerikai nemzetek csakugyan még mindig csak kialakulóban levő népek. Rövid a történetük s polgáraik nagy részének közösségérzése kevés még ahhoz, hogy igazi nemzeti érzéssé izmosuljon. Az ide hömpölygő idegenáradat itt közvetlenül nem új hazát, hanem pusztá megélhetést, esetleg meggazdagodási lehetőséget keres. A régi gyarmatosok unokái viszont büszke argentinaiak: ők már több száz éve laknak itt és apáik véreztek ezért a földért. Az iskolák mindent elkövetnek, hogy az új nemzeti érzést belevigyék a keverék eredetű ifjú nemzedékbe. El is érik, hogy a második generáció már lelkes argentinai s beveri a fejét annak, aki új hazáját bántani meri. Csakhogy ez a mesterségesen belenevelt, pathetikus szólamokon épült hazafiság nem egészen az, mint amit mi, öreg európaiak, nemzeti érzésnek nevezünk.

Déli egy órákor Te Deumra visznek el barátaink a székesegyházba, ahol a köztársaság megalakulása napján mindig hivatalos hálaadó istentisztelet van. Az ünnepen a köztársaság elnöke is résztvesz, valamint az állami s társadalmi előkelőségek és a diplomáciai testület tagjai. Kitűnő helyünk van s így az elnököt és az előkelőségeket közről láthatjuk. Az elnök, Justo tábornok, meggyőződéses katolikus ember híré-

ben áll, a kormány legtöbb tagja ma szintén az. A hivatalos Argentina letett arról az egyházüldöző, rövidlátó laicizmusról, amely itt egy századon át uralkodott.

Te Deum után a székesegyház előtti hatalmas téren katonai díszfelvonulás: tengerészek, kadétok, gyalogos és lovas katonák díszszázadai. Utóbbiak a 120 év előtti szabadságharc történeti öltözetében. Festői látvány. A parádé előtt irtózatos záporosó söpört végig a városon, szegény hadapródoknak helyenkint valóságos tócsákon kellett feszes díszmenetben átgázolniuk, sárga pantallójukra magasan fölfreccsen a sár. A huszárok lovai csupa apró, nagyszőrű arabs állatok, aminőket annakidején Dél-Spanyolországból importáltak ide.

Tudvalevőleg Amerikában a felfedezések korában ló nem volt s az első hódítók éppen azzal ejtették ije-delembe a bennszülött indiánokat, hogy lovon jelentek meg velük szemben s az indiánok a lovat s a lovast egy élőlénynek nézték. Argentina hatalmas lóállománya egy véletlen: egy ostrom eredménye. Még a legelső időben, amikor Buenos Aires apró falu volt, az angolok egyszer megtámadták és körülfalták. Az élelem s a takarmány fogytán lévén, a spanyolok szabadon eresztették a lovaikat. Ezek aztán a szabad természetben hihetetlen gyorsasággal elszaporodtak. Ugyanígy szaporodott a szintén importált szarvasmarha is, persze félvad állapotban. Még egy negyedszázaddal ezelőtt tízezernyi csordákban szabadon legeltek és száguldtak a csordák a véghetetlen mezőkön. Akinek marhára volt szüksége, kiment a mezőre és lőtt vagy lasszóval fogott egyet. Ma ennek az idilli állapotnak már csak a lakatlanabb országrészekben van nyoma.

Az első magyar szentbeszéd.

Felhasználva a nemzeti ünnepet, ma este mindjárt megtartottuk a bevezető magyar misszió előadást, mégpedig a Pineiro nevű külvárosban, egy rendelkezésünkre bocsátott kisebb spanyol templomban.

Wodarka páter előre figyelmeztetett, hogy ne számítsunk nagyszámú hallgatóságra. Annál kellemesebben lepödtünk meg, amikor a kicsiny templom nagyjából mégis megtelt magyar hívekkel. Előbb én szóltam hozzájuk, azután Nyisztor atya. A magyar haza s a mindenütt közös katolikus Anyaszentegyház köszöntését hoztuk nekik, mondtuk. A szemekből csodálatos várakozás meredt felénk, a megindultság melázása reszketett a pillákon. Valami hangtalan, meleg, símogatóan hálás köszönet látszott vibrálni a padsorok fölött, de mellette mintha valami néma szemrehányás is: Ó, hát csak most gondoltatok ránk? Egyik-másik arcon a keserves küzdelmek okozta fásultság mintha csak nehezen és lassan akarna fölengedni, másokon a rég nem hallott hazai hangra azonnal, hevesen, szinte görcsösen tör elő a honvágy fájdalma, de a lélek sóvárgása is az otthon melegebb hitélete után.

Eszembe jutottak a zsúfolt termek, templomok, székesegyházak odahaza, amelyekben annyiszor beszéltem nagyszámú és előkelő hallgatóság előtt, de úgy éreztem, hogy sehol oly fontos és nehéz föladat előtt nem álltam, sehol oly komoly és ágas-bogas lelkipásztori munkára nem vállalkoztam, mint idekinn.

A tíz év óta hitéletileg elhanyagolt, elmaradt, közönyösséghez szokott magyarság ezrei egyáltalán tudomást szereznek-e missziókról s meg tudjuk-e törni a jeget, amely ebben a hithideg sivatagban a lelkükre rakódott? Sikerül-e ily rövid idő alatt elhátározó lépéssel előbbre vinnünk az argentinai magyarok oly soká elhanyagolt pasztorációját?

Egyébként az első szentbeszédben mindketten az élet céljáról szoltunk s kértük hallgatóinkat, hogy ne feledkezzenek meg arról, hogy más is van, mint pézó és kenyér, gyár és mozi, ma és tegnap. Ebben a vágató rohanásban, amely körülöttünk az élet evilági javaiért folyik, ne homályosuljon el a szemünk előtt az Egyetlen Szükséges, az, ami a síron túl is örökre megmarad. Nemcsak föld van, hanem van ég is, nem-

csak pillanat van, hanem örökkévalóság is. — Prédikáció után szentségi áldás volt s legvégül felhangzott a magyar himnusz. Ércesen, lelkesen szárnyalt az összegyűlt magyarok éneke s azt a különös, fájdalmas és honvágygal átszőtt örömet keltette bennünk, amit mindig kelt, ha külföldön énekeljük. Ilyenkor mintha a dal szárnyain átrepülnénk az országokon s lehúnyt szemmel egyszer csak otthon teremnének...

Ájtatosság után soká elbeszélgettünk a magyarokkal a templom előtti téren. Sokan panaszkodnak a honvágy miatt, de akad, aki hozzáteszi: szívesen hazalátogatnék, ám aztán megint csak kijönnék ide. Az beszél így, akinek itt viszonylag jó dolga van, aki már házat szerzett, vagy egyébként megszilárdította az existenciáját. A legtöbb bizony mindenkép hazamenne, de nem tud s nem is igen mer, mert tudja, hogy ma otthon is nehéz az élet.

A gyermekeken természetesen erősen érződik már az idegen hatás, a mindent magábaolvasztó spanyol környezet. Egy ügyes kis magyar cserkészfiút megkérdezzük, milyen csapatnak a tagja s a fiú a Don Bosco-csapatot már így ejti spanyolosan: „Dom Bokko”. A ministráláson is megérződik a latinnak sajátosan spanyolos kiejtése, amely pl. az „Et cum spiritu tuo”-t különös szájcsucsorítással így ejti ki: „Ekkune eppiritu tuo”.

A második nemzedék még valahogy magyar marad, legalább amelyik része magyar iskolába jár, de a beolvadás természetes folyamatát itt megállítani épúgy nem lehet, mint ahogy Északamerikában nem lehet megakadályozni, hogy a gyermekek szinte már csak angolul ne beszéljenek egymás közt. A magyar misszióknak csak az lehet a feladata, hogy az idősebbeket védje, gondozza s a fiataloknál az átmenetet lelkipásztori tapintattal irányítsa. Máskülönben az új nemzedék, amely már úgy is menthetetlenül spanyollá válik, még hitében is hajótörést szenvedne. Természetesen más a helyzet a vidéki magyar telepeken, ahol népünk kompakt tömegben él együtt.

Halálos fáradtan kerülünk jó későn haza s áldjuk a magyar konzult, aki lekötelező szívességgel az autóját bocsátotta rendelkezésünkre. Autó nélkül ebben a Leviathán-városban nagyon nehéz és lassú a mozgás, főleg a kültelkeken, ahol már nincs metró és autobus s az embernek minduntalan 15—20 km-es utakat kell megtennie. Olyan misszió ez, mintha odahaza a hit-szónok, mondjuk, Újpesten laknék s onnan járna át minden este — Budafokra prédikálni.

Buenos-Aires, május 26.

Ma délelőtt az érsek úr keresett fel minket s lekötelező kedvességgel beszélt tovább a főváros vallási fejlődéséről. A magyar lekipásztori módszerekről kérdezősködött. Említette, hogy évekkal ezelőtt Wörishofenben járt s nagyon meglepte, mikor egyik magyar pap a másik után azzal mutatkozott be, hogy ő hitoktató. Ezt az intézményt, a külön csak hitoktatással foglalkozó papokat errefelé nem ismerik. Elmondta, hogy náluk a hitoktatásban a papságnak főleg fiatal hölgyek segítenek, a „Damas catequistas”, akik közt a legelőkelőbb családok leánytagjai egymással versenyeznek a buzgóságban.

Ezek is, mint nálunk a Ward-kollégisták, előbb 2—3 éves hittani tanfolyamokat végeznek s vizsgákat tesznek. Aztán egységes beosztás szerint kimennek a kültelkekre, összegyűjtik a gyermekeket s hittanra tanítják őket. Részben az iskolákban, ahol azonban csak a rendes tanítás után lehet hittanórát tartani, amikor a gyermekek már fáradtak; részben és főleg az iskolán kívül. Mások napközi otthonokat vezetnek. Mindezt teljesen ingyen, szeretetből. Szerencsére az önkéntes hitoktatók jómódú családból kerülnek ki, s így nem szorulnak rá a fizetésre. Van külön szerzetesnői intézményük is, amolyan népleányokféle, akik világi ruhában járnak, a „Hermanas Catequistas” (hitoktató nővérek).

Kiterjesztettük a magyar missziót, és egyszerre négy helyen prédikálunk, persze úgy, hogy hol ide,

hol oda megyünk, hogy mindenüvé jusson magyar szentbeszéd és ájtatosság. Magában a fővárosban a Mansillas-utcában, kívül pedig Valentino Alsinán, Doc Sud-on, Wildén. Eleinte kevesebben vannak a hívők, de számuk egyre nő. Másvallású hallgatónk is akad.

Az időjárás hihetetlenül szeszélyes. Egyszer egészen nyárias meleg, másszor csaknem téli hideg. Egyszer napsütés, másszor szakadó eső. De a levegő napsütéskor is többnyire erősen páratelt. Aki megázik, hiába akasztja fel a ruháját száradni; napok kellenek hozzá, míg a nedvesség fölszikkad. Azok a magyarjaink, akik a még közvetlen, aszfalttalan külterkeken laknak, ilyenkor bizony akár csónakon járhatnak.

Buenos-Aires, május 28.

Ma úgy volt, hogy egy génuai származású (tehát vérbeli tengerész) páterünkkel együtt, akit P. Isolának hívnak, kimegyünk az „islákra”, a Laplata-folyó szörnyű kiterjedésű deltájának szigeteire, ahol a páter hatalmas, egész kis templommal felszerelt motorcsónakon jár-keel s pasztorál. Sorra járja a roppant delta-területen szétszórta lakó spanyol s olasz telepeket és vallásoktatásban, szentségekben részesíti a híveket, akik különben soha templomot nem látnának.

Egészen különleges fajta apostolkodás, tele őskeresztény s egyben wildwesti romantikával. Kár, hogy zuhog az eső s a barométer nagyon alacsonyan állt; így a kirándulás jobb időre halasztódott. „Nekem ugyan mindegy lenne, mondja a már éppen nem fiatal páter, én esőben s viharban épúgy megyek, mint napsütésben, de önöknek persze nem mindegy”. Eddig csekély 34.000 km-nyi utat tett meg a derék páter a maga apostoli, vízi útjain...

Dél előtt telefonhoz hívnak. Női hang szól a készülékbe s pörgén és spanyolul bejelenti, hogy az El Mundo napilap munkatársa föl szeretne keresni. Megadom magam a sorsnak s amennyire a hidalgók nyelv-

vén udvarias tudok lenni, beinvítalom a riportert a kollégiumba.

Egy óra múlva eleven szemű, pöttöm spanyol szépség libben elém a fogadóteremben, azzal, hogy ő az ujságíró. Nem tudok elnyomni egy mosolyt: még ilyen ujságírót nem láttam. Mosolyom azonban komoly tiszteletté merevedik, amint észreveszem, hogy a pirosított ajkú kis kalamáristündér egészen talpraesett ujságíró: oly okosan teszi föl a kérdéseket s annyira ki tudja érezni a feleletekből azt, amit vérbeli ujságírónak ki kell éreznie, hogy azonnal megállapítom magamban: igen, nő is lehet jó riporter. Még az ilyen kolibri-kaliberű is. Nem tudom, mit írt aztán a lapjába; annyi itt a teendő, a program, annyit kell megfigyelni, olvasni, följegyezni, hogy az ember úgyszólván egyik negyedóráról a másikra él és a sok között hol erről, hol arról megfeledkezik.

A misszió békésen folyik; hol Nyisztor beszél a belvárosban és én egyik kültelken, hol fordítva. A hallgatóság száma lassan gyarapszik, mind többen jönnek győnni is... Sokan jönnek tanácsot kérni, ügyes-bajos dolgaikat előadni. Bonyolult esetek... Sikerült néhány házasságot rendeznünk. Szinte fárasztó már, ahogyan sokan hálálkodnak, amiért kijöttünk és segíteni törekszünk rajtuk.

Csak aki itt jár, láthatja, milyen súlyos türelempróba itt az állandó magyar misszióselkipásztor apostoli élete. A kültelkek mocsarai és szemétdombjai közt keresni az elszórt, elárvult, elkeseredett, megkérgesült, már mindenről lemondott magyar lelkeket: szinte egyenkint hívogatni őket templomba, iskolába... Sárban, esőben, térdig tócsában gyalogolni, úttalan utakon, háromnegyedórákon át, mások irgalmától koldulva termet, templomot a lelkileg is hajléktalan magyaroknak. S akárhánynál ezek közül is csak érzéketlen, hálátlan visszautasítást találni...

Nem tudok szabadulni a vádló gondolattól: Elkésett misszió! Tíz év szomorú mulasztása!

*Buenos-Aires. Úrnapja.**Buenos-Aires, június 1.*

Tegnap, Úrnapján, hagyományos fénnel tartották meg a székesegyházból kiinduló úrnapi körmenetet. Rengeteg ember, nagyszámú egyesület és sok jeles közéleti egyéniség kísérte az Oltáriszentséget. Ha az ember ilyen tömegeket lát egy-egy vallásos megnyilatkozáson, könnyen esik bizonyos optikai csalódásba: azt hiszi, mindenki itt van. Valóságban ugyanakkor az óriási város rendes forgalmában s meglehetősen hétköznapi lőtás-futásában semmi észrevehető csökkenés nem mutatkozik.

Bár tél eleje van, elég szépen süt a nap. Csak délután kell minden pillanatban attól félnünk, hogy megindul az eső. A külvárosokban sokfelé dolgoznak. Részben hitközyből, részben talán szükségből is. Oly rémes gyorsasággal nőnek a külvárosok, hogy pl utakat s hidakat szakadatlanul építenek, éjszaka is, vasárnap is.

Este a Valentino Alsina-i kültelki magyar iskolában kell beszélnem. Annyira kívül fekszik ez a városon, hogy a német sofőr, aki 20 év óta hajt s a fővárost úgy ismeri, mint a tenyerét, végül is elveszti tájékozódását s már maga sem tudja, merre járunk. Kérdezősködünk; újra megyünk néhány kilométert. A villanyfények egyre gyérebbek, a szabályosan kimért utcákon alig látni itt-ott házat vagy embert. A mellékutcákban tóként áll a víz. A telkeken sár-tenger. Nem jól haladtunk, vissza kell fordulnunk. Pár kilométert más irányban teszünk, de megint üres telkekre érünk; megint irányt kell változtatnunk. Végre egy ember meg tudja mondani, merrefelé lehet az iskola. Egy halvány fény felé mutat a fák közt: arra-felé. De oda már sehogy sem lehet kocsin eljutni. Le kell szállni és a sáros, homokos, kanyargós és sötét úton tapogatózva gyalogolni a magyar iskola felé. Néha bokáig merül meg az ember lába a vízben, egy-

szer drótkerítésnek megyek neki, egyszer egy fának: sebj. Végre ismerős, magyar hangok szűrődnek át a homályon. Helyben vagyunk.

A magyar iskola, amolyan bérelt kis lakóház, ki van világítva. A kertajtó fölött zöldbetűs táblán a fölírás: „Isten hozott!” Fehérruhás fiúk, lányok; csokor, üdvözlő szavalat. A tanítónéni „szerkesztette” a verset külön erre az alkalomra. A gyermekek mögött a felnőttek, akik közül egy kerekarcú magyar nem állhatja meg, hogy programmon kívül szintén el ne mondja szép tempósan a szíve áradó érzelmeit.

Meghatódottan lépek az iskolaszobába, ahol szorgalmas kezek kis házioltárt díszítettek föl s gyertyákat gyújtottak rajta. Szószék, katedra persze nincs, csak a falak mentén néhány pad, ott az asszonyok ülnek. Mi többiek úgy állunk egymás hegyén-hátán, ki ahol elfér. Magam a lámpa alá állok, hogy mindenki lásson és halljon. Elkezdjük az éneket: „Máriát dicsérni, hívek jöjjetek”. Persze csak úgy, minden zenei kíséret nélkül. Aztán imádkozunk s én beszélni kezdek. Eloltatom a sok gyertyát, mert a szűk szobában tűrhetetlen a hőség. Az utolsó talpalatnyi hely is el van foglalva, még a folyosón is állnak.

Az anyák a kisdedeiket magukkal hozták; szentbeszéd alatt nyugodtan szoptatják őket, mint odahaza faluhelyen szokás. Jól teszik, legalább addig az ifjú magyarok nem szolgáltatnak a prédikáció mellé kevésbé kíváncsi orgonakíséretet. Körülöttem állnak a gyermekek, előttem a férfiak, mögöttem a nők. Beszélek, ahogy a jó Isten ilyenkor beszélni enged. Valóságos katakombai jelenet: szegénység, szűkösség, de hit, áhítat és a szívek lángolása. Utána megint imádkozunk, énekelünk. Búcsúzáskor az emberek inlegen szorongatják a kezemet.

Úrnapja miatt s az első péntek miatt is szép számmal gyóntak a magyarok mind a három helyen; örömi volt az áldozók hosszú sorát látni. Lassan, fáradságosan, de épül az Isten országa a földön...

Buenos-Aires, június 2.

Kegyetlenül szakadt az eső egész este. Mégis olyan szépen megtelt a steyliek kápolnája a Mansillas-utcában s úgy meghatott ez a hűség és ez a buzgalom, hogy oly melegen beszéltem összegyűlt kedves magyar híveinknek a Jézus Szíve-tiszteletéről, mint talán életemben soha.

Éjfél felé ért haza Nyisztor testvér a kültelekről. A szó szoros értelmében térdig merő vizesen. Kalapja nehéz volt a beléje itatódott víztől. Pedig autón ment, már ameddig mehetett, a Valentino Alsina-i magyar iskola felé. Az autó megint csak nem mehetett tovább, így ő a követség derék szakácsával együtt, aki óvatosságból revolverét is magával hozta, gyalog vágott neki a koromsötét éjszakának a vízzel teljesen elborított úton.

S a magyar iskola még ebben az ítéletidőben is megtelt hívekkel. Éppen az a jellemző, hogy magyarjaink itt vagy teljesen hitetlenek s közömbösek, vagy nagyon buzgók s minden áldozatra készek. Azt mondja Nyisztor, oly megható volt a nép buzgósa, hogy mindenki könnyezett, még ő maga is, „ami pedig nála nagy szó”. S nem is csak a közvetlen környékből jöttek össze a derék magyarok, hanem két idősebb néni is vagy 5 kilométernyi utat is tett, csakhogy meghallgassa a prédikációt. Ezeket aztán Nyisztor atya ájtatosság után autón vitte haza a lakásukra.

Bár a magyarok zöme szegény gyári vagy kikötői munkás és ezért lakik az olcsó külteleken, mégis akad már közte olyan is, aki megszedte magát annyira-mennyire. Saját házat szerzett, apró telken, amelyen egy kétszobás házacska elfér s egy „kert”, amely kétlépés szélességben húzódik éppen el a házacska mellett. Még néhány évvel ezelőtt errefelé nagyon olcsón lehetett telket venni; négyzetméterét 10—12 pézóért (kb. ugyanannyi pengőért). A telek értéke azóta úgyszólván évről-évre megkétszereződik, hiszen a külvárosok is rohamosan fejlődnek s helyenkint valóságos

villanegyedek létesülnek bennük. A nagy távolságok miatt aztán magyarjainknak reggel korán, néha már 4-kor vagy 5-kor kell elindulniok hazulról, hogy autóbuszon, villamoson s részben gyalog a gyárba vagy az üzletbe érhessenek, ahol dolgoznak.

A nagyváros lelke.

Merészség lenne véleményeket alkotni s ítéleteket hangoztatni olyan országról vagy városról, amelyben még csak 8—10 napja időzik az ember; de talán nem merészség benyomásokról, mint ilyenekről számolni be s legfeljebb még azzal toldani meg e beszámolást, amit erről a délszaki világról régebb idő óta itt élő, komoly és higgadt ítéletű emberektől hallunk.

Buenos-Aires az újvilág déli felének kétségtelenül nemcsak legnagyobb, hanem egyben leggazdagabb, legtörekvőbb, legamerikaiasabb városa. 185 négyzetkilométernyi földdarabon terül el s külvárosaival együtt csaknem 2 $\frac{1}{2}$ millióra tehető a lakosainak száma. Évtizedek alatt fejlődött mammutvárossá. A házban, ahol lakom s amely már a legrégibb belvárosnak számít, laknak rendtársak, akik még emlékeznek arra az időre, amikor ez a kollégium még a városon kívül feküdt, mint Bécs mellett Kalksburg vagy nálunk a Manréza. Hosszú időn át valamennyi délamerikai államnál erősebben éppen Argentina vonzotta az idegenek népvándorlását s volt Eldorádója a minden világtájról, mindenfajta nációból idesöprődő, idezáporozódó idegen-egyvelegnek. S ez az Eldorádó nem zárkózott el senki elől, ellenkezőleg: tágra kitárta kapuit, hívott, csalogatott mindenkit, csak hogy embert, lakost, munkatérőt s adófizetőt kapjon erre a roppant darab földre, ahol fél Európa könnyen megélhetne. Egyetlen állam így nem támogatta a bevándorlókat, ennyire a kezükre nem járt, míg munkát nem kaptak vagy hasznos vállalkozásba nem kezdtek, míg el nem indultak azon az úton, amely itt valamikor minden valamirevaló embert rövidesen jómódba, gyakran hallatlan kincsek birtokába lendített föl.

Ma már ez a kor letelt: Argentina nem Eldorádója többé a bevándorlóknak. Sőt leereszti a sorompót a szerencseéhes bevándorlók előtt. Ma már ide is nehéz bejutni. Itt is beállt a gazdasági válság, a világkapitalizmus fokozatos felbomlásának ez a föld minden sarkán érezhető tünete. Ma már itt is van munkanélküliség, kisebbedik a kivitel s a belföldi fogyasztás. Olyanok is takarékoskodni kezdenek, akik azelőtt nem tudták, hogyan szórják ki az ablakon a pénzt.

Buenos-Airesen azért külsőleg még nemigen látszik meg a válság. A város még ma is az amerikai tempójú vállalkozási kedvnek színes, mozgalmas képét mutatja. Még ma is egész utcasorokat bontanak le, csakhogy egyenesebbé tegyék a város fő közlekedési vonalait. Ma is egyszerűen elégetik a lehordásra szánt háztetőgerendákat, mert nem akarnak az elhordásukkal bibelődni. Hallatlan olcsóság járja, mert ügyesen és erővel tartják a pézso vásárló erejét. 10—20 fillérért 10 kilométereket utazhatik az ember a földalattin vagy a villamoson. A lakás drágább, de az élelem s a ruhá-nemű mesésen olcsó. Ahhoz a gazdasági összeroppánáshoz képest, amely Európa egyes országait jellemzi, itt ma még paradicsomi a helyzet. De az argentinaiak már a kezdő, kicsiny gazdasági rázkódtatásoktól is megrettennek s idegesen és félve néznek a jövő elé. Persze, ők még nem szoktak hozzá azokhoz a meglepetésekhez, amelyek nálunk tulajdonképpen már a háború első hónapjai óta szakadatlanul napirenden vannak.

Argentina nem ismeri a háborút, sem a háborús szellemet. Függetlenülése óta mindössze kétszer viselt kifelé háborút: mindkettőt megnyerte s mindkettő után úgyszólván lemondott a győzelem kizsákmányolásáról. S az Andesek hatalmas sziklaormán, mely az országot Csilétől elválasztja, az örök béke és háborúellenesség jelvényeként ott áll az a monumentális, karjait békére kitérő Krisztus-szobor, amelynek talpazatára Csile s Argentina népei egyértelműleg a béke következő eskü-jét vették: „Előbb szakadjanak le a hegyek s hullja-

nak porrá, minthogy Csile és Argentina elfeledjék a béke fogadalmát, amelyet Krisztus lábainál tettek”.

Buenos-Aires annyit jelent, mint „jó levegő” s a város tökéletesen megérdemli ezt az elnevezést. Eredeti neve ugyan valamivel hosszabb volt: „Nuestra Senora de Buenos Aires”, vagyis „Jó levegős Boldogasszonyvárosa”. A városépítő Juan de Garay (ejtsd: Garáj, semmi köze a mi Garaynkhoz) jól választotta meg ezt a nevet. A levegő itt a forgalmas főváros közepén is mindenütt hihetetlenül tiszta, lágy és simogatóan enyhe. Június eleje van, vagyis itt a tél kezdete; az, ami nálunk december. S itt mégis hajadontótt, könnyű őszi kabátban járnak az emberek s az ablakot is állandóan nyitva tartanók, ha az enyheséggel nem párosulna szinte állandó, nagyfokú légköri nedvesség, a tenger közelsége miatt. Nem esik és mégis egészen nedves a járda. De aztán eső is kerekedik, mégpedig akkora, hogy özvíznek beillenék. Szerencsére félóra után elmúlik s megint kisüt a nap.

Június elseje van és íme — „peregnek a fákról az őszi levelek”. Szerencsére csak egyes fákról, mert a legtöbb szépen tovább zöldel, nyáron-télen egyformán. Ha a napok nem lennének oly rövidek, azt hinném néha, hogy itt is tavasz és koranyár van, mint odahaza... Reggel azonban sokáig sötét van már.

Minden városnak a lelkét szeretem keresni, de itt elég soká tart megint, míg megtalálom. Buenos-Aires lelke — talány. Megvan benne a latin faj stílusszeretete, tartalomérzéke, könnyed rugalmassága, de ez a latin vonás sajátságosan el van keveredve benne a tipikusan amerikai üzletiességgel, rohanással, vagyongerővel. A szokások és berendezések sokban feltűnően hasonlítanak az északamerikai intézményekhez; gyakran egyszerűen onnan másolták le a dolgokat.

Am azért itt egyetlen percig sem lehetünk soha kétségben afelől, hogy latin fajjal, spanyol s olasz vérrrel van dolgunk; hogy nem vagyunk Newyorkban vagy Csikágóban. Itt azért mindig több a lélek, a

forma, az elegancia kultusza; itt nem szökik szemünkbe oly mechanizáló és monotonizáló kérlelhetetlenséggel a Mammon és a technika egyeduralma. Még ha megvan is, de lelkibb és esztétikaibb stílusba öltözik. Viszont persze a történelem patináját itt is hiába keressük. Itt épúgy, mint Északon, rövid és elég szűk körsugarú a múlt idők emlékezete, kevés nyomot hagyományozott át a jelenkorra. Az újabban beköltözöttekre nézve pedig még ez a párszázéves történelem is idegen, amely természetesen kevésbé is érdekli őket. Pedig ha rövid is Argentina történelme, nagyon figyelemreméltó eseményekkel van tele és minden elismerést megérdemel az argentinai tudományos világ, hogy ennek a történelemnek adathalmazát példás szakszerűséggel gyűjti és hatalmas kötetek hosszú sorában hozza napvilágra.

Sajnos, ez a délamerikai történet nem mutat fel nyugodt, szerves fejlődést, hanem sok esetben erősen tört vonalakban halad. A hódítás utáni első két évszázad páratlan kulturális lendületét s pazar ígéreteit derékban törte az anyaország önző gyarmatpolitikája s később örült egyházpolitikája is. A kótyagos és erőszakos III. Károly alatt a XVIII. század felvilágosodási mámore megsemmisítette Dél-Amerikának éppen leértékesebb civilizátori erőit és értékeit. Helyükbe hamarosan a kalandorkultúra, a forradalmak és az elanyagiasodás, a szabadkőműves felforgatás és országrontások nemzedéke lépett. Pedig hol lenne ma már Dél-Amerika a kultúra s a szociális fejlődés terén, hogyha kalandorok nem ülnek az apostolok helyébe! Ma talán a latin civilizáció vezető országai virágoznának a pam-pák és a tradícióatlan csak-üzletvárosok helyén.

A katolikus Argentina ma tiszteletreméltó erőfeszítéseket tesz, hogy kultúrájának lelkét s alapértékeit megmentse s a népegyveleget, amely ma e földön él, Krisztus szelíd igájába törje. De mily nehéz a feladat, mikor itt a kufárszellem a latin fajok hetyke könnyűvérűségével egyesül s az állam, még az ötven év előtti szabadkőműves korból, hivatalosan a fele-

kezetnélkülit adjal Ötven év óta nincs vallásoktatás a nyilvános iskolákban, — itt, ahol gyermeknépek, latin, azaz szilaj, könnyűvérű és gyermekkedélyű népek élnek, akiknek különösen is állandó nevelésre van szükségük! Itt egész nemzedékek — sajnos, katolikusok is — szinte elszoktak már attól, hogy a vallási és egyházi életben résztvegyenek. A keresztelelen felnőtt gyermekek nem tartoznak a ritkaságok közé.

Sajnos, a latin fajta nem bír azzal az önfegyelmével és következetesen szervezni tudó erővel, mint az angol, a germán s még a szláv is. Azzal az átfogó és mintaszerűen kiépített katolikus hitközségrendszerrel és impozáns hitvallásos iskolahálózattal, aminőre pl. az Únió katolikusai oly jogosan büszkék, errefelé bizony sehol sem találkozunk, csak talán a délbrázíliai német telepvilágban.

Sajnos, a déli népek pompás tulajdonságai között a szervezőképesség nem áll első helyen. Az argentinai katolikus Almanach lapozása azt a benyomást kelti, hogy itt mintaszerű katolikus szervezetek vannak. Régebbi idő óta itt élő emberek azonban figyelmeztetnek arra, hogy nem minden keret jelent valódi életet; sok szervezet inkább csak papiroson van meg, az állami, a társadalmi, a művelődési életben, de egy kicsit néha az egyházi téren is. Jellemző, hogy sok egészséges, komoly alkotás külföldiek, főleg németek műve.

Érdeklődöm a sajtóviszonyok felől. Nagylepedős, északamerikai típusú ujságok, sok-soros, nagybetűs címekkel, rengeteg képpel s üzleti hirdetéssel. A katolikus sajtót a fővárosban 2 napilap képviseli; az egyik komoly és súlyos, a másik fürge, de kissé kiforratlan, úgy mondják. A nagyobbiknak a példányszáma alig 10.000 — holott pl. a mérsékelt liberális Prensá-nak 800.000 a példányszáma. Nem láttam nyomát, hogy az argentinai katolikusok ezen a megdöbbentő aránytalanságon különösképpen megakadnának.

Igaz, hogy itt az ú. n. liberális lapok is sokkal katolikusabbak, mint pl. nálunk odahaza. A magazinok általában elég tisztességesek; aminthogy egy nagy

moziszinház bejáratán is ott láttam a fölírást: „Meztelenséget nem nyújtunk”. Egyik vezető, tudományos, katolikus folyóirat előfizetőinek a száma — alig 500, s „bár legalább a megrendelők olvasnák!”, sóhajt a szerkesztője. Itt az emberek inkább a könnyebb olvasmányt kedvelik.

Aránylag jobban áll a karitás ügye. A spanyol fajta igen jószívű nép; sokan ebben és csakis ebben élnek ki a katolicizmusukat. Kétségtelenül ez is valami. Főleg a régi kreol családok áldoznak rengeteget jótekonny célokra. A Salvador-ban alakult buenos-airesi Szent Vince-egyesület pl. évente 2 millió pézót juttat a szegényeknek.

Istentiszteleti célokra is bőségesen és szívesen áldoznak a tehetősebb hívők. Beszéli az eucharisztikus kongresszus egyik szervezője, mihiy híre ment, hogy az eucharisztikus kongresszus alkalmával csak a körmenet s az ünnepi mise színhelyén, a palermói parkban felállítandó hangszórók felszerelése 300.000 pézóba kerül: azonnal megajánlotta valaki ezt az összeget. Elvezettek az Örökimádás papi rendjének templomába, amely a spanyol-argentin eleganciának s művészetnek remeke, valóságos ékszerdoboz.

Kísérőnk beszéli, hogy ezt az egész templomot az altemplomtól a tetőzetig s a pazar felszerelésig egyetlen gazdag úrnő építtette és ajándékozta az Egyháznak. Az alapításnál egyetlen feltétele az volt, hogy minden a lehető legszebb s a legértékesebb anyagból való legyen. A templom csupa gránit és fehér márvány, arany mozaik, vert bronz, majolika. A főoltár fölött, fenn a magasban — nem nagyítás — háromméter magas, pazar, rengeteg ékköví monstranciában tündököl az Oltáriszentség, száz meg száz égő gyertya s pazar fehér virágdisz között. S a spanyolos díszítőművészet eleganciájára vall, hogy az egész mégsem teszi a zsúfoltság és túlhalmozás benyomását.

A padok mesés fafaragványokkal ékesek. Az oltártól jobbra-balra masszív, hatalmas bronz kandeláberrek. A templom tervét egy szaléziánus készítette; de

az alapító, Castellanos úrhölgy, 20 tervet is visszavetett, mert egyiket sem tartotta elég szépnek az Isten háza számára. — Viszont kissé kómikusan hat, mikor ugyanennek a remek templomnak pazar előcsarnokában egy koldus kuporog, kalapját alamizsna felé nyujtva, miközben a szájában vidáman füstölög az elengedhetetlen cigaretta. Egy darab tipikus Argentina, a jómód közmondásos hazája, ahol ha van is néhol koldus (nagyon kevés van), még az is cigarettázik koldulás közben.

Ne botránkozzék meg senki a templomépítő hölgy szent fényűzésén. Amikor ez a templom épült, Argentínában még nem volt szegény ember és a jobbmódúak igazán bővében voltak a pénznek. Mások haszonalanabb dolgokra költötték a vagyonukat. A kreol paloták belsejében valósággal tobzódik a luxus, a legdrágább bútorok, képek, értéktárgyak. Miért ne jusson az Úristen szolgálatának is belőle?

A középfokú oktatást, nevelést, katolikus részen főleg szerzetesek és szerzetesnők látják el. Az állami iskolák, sajnos, teljesen vallásnélküliek, sőt a tanárságnak nagy része erősen vallástalan. A gimnáziumbalépés előtt a gyermekek 6—7 évig járnak elemi iskolába, maga a gimnázium aztán csak öt osztályból áll. A kollégiumok nyilvános jellegűek, de minden évben minden osztály vizsgájára elnököt küld ki az állam.

A derék steyli páter, aki ezekkel a részletekkel megismertet, egyénileg nem lelkesedik a kollégiumokért, bár maga is sokáig igazgatója volt egy jónévvű középiskolának. Nagyon sok erőt leköt, mondja, s az eredmény elég fogyatékos, aminek a helyi körülményekben keresi magyarázatát. A szerzetes középiskolák növendékei közül nagyon kevesen lépnek szerzetesi pályára. Sokkal többen a *post-escuela* (iskola utáni foglalkoztatás, oratórium) intézményeiből. Ahol a pap nem mint tanár áll az ifjúval szemben, hanem mint atya és lelkipásztor. Ezekbe az iskolán kívüli oratóriumokba, ahol játék, tanulás és vallásgyakorlatok váltakoznak, annyira szeret járni a középiskolai

ifjúság, hogy a legnagyobb büntetés, amelyet itt ki lehet róni, az, ha egy fiút néhány napra eltiltanak az oratórium látogatásától. Don Bosco gondolata itt remekül beválik. Sokkal kevesebb pénzbe is kerül egy oratórium, mint egy kollégium fenntartása, szertárakkal s ezer bürokratikus teherrel; sokkal kevesebb személyzetet is igényel és sokkal több fiút, leányt ment meg a hitélet számára, mint egy-egy kollégium.

Szerinte ilyen helyen, mint ebben a góliát-városban, a szükség diktálja, hogy ne csak néhány ezerrel törődjünk, főleg ha eszközeink s erőink kimertek, hanem juttassunk valamit az Egyház nevelői s pasztorális szeretetéből annak a száz- meg százezernyi ifjúságnak is, amely bármi okból nem jár katolikus középiskolába. A steyli páter okoskodásában bizonynyal sok igazság van; viszont az oratóriumok maguk a teljes és alapos katolikus kiképzést és műveltséget természetesen mégsem tudják úgy biztosítani, mint a rendes nevelőintézetek.

A sátormissió.

A főváros lelkipásztori ellátása terén még 15—20 évvel ezelőtt szörnyű állapotok voltak. Még 1926-ban is a csaknem kétmillió városnak csak 39 plébániája volt. A candelariai egyházközséghez nem kevesebb, mint 200.000 hívő tartozott. A plébánia egyik vége a másiktól éppen 15 km-re feküdt. Egyházmegyének is beillett volna s mindössze egy papja volt.

A steyli páterek ekkor kész tervvel járultak a ferences érsek, Bottaro elé, a plébániák felosztása és 39 helyett 120-nak létesítése ügyében. Az érsek elfogadta a tervet, de a káptalan elleneszegült, mert kivihetetlennek tartotta. Végül mégis keresztülhatolt az eszme s most fokozatosan végrehajtják. A steyli páterek maguk jártak elő jó példával: a saját 60.000 lelket számláló plébániájukat ismételten felosztották: ma „csak” 25.000 lélek tartozik hozzájuk. Jellemző az a tapasztalatuk, hogy a fölosztás óta kisebb területen nagyobb a gyónó-áldozók száma, mint azelőtt volt a

60 ezres létszám mellett. Még anyagiakban sem jártak rosszul a fölosztással.

Az új plébániák létesítésében bevezetőül mindennütt az ú. n. *sátormissió* szolgált. Az elközlönyösödött külvárosi népet ennek segítségével nyerték meg ismét a hitéletnek. Templom hiányában hatalmas sátrakat állítottak föl egy-egy üres háztelken; harmóniumot, oltárt, szószéket tettek beléjük. Zenekarokkal járták végig az utcákat s meghírdették a kéthetes missiót a sátorokban. A missionáriusok támogatására megjelentek a Damas Catequistas-egyesületek hölgyei. Összehozták a gyermekeket s hittanra tanították őket.

A propaganda érdekében némelyik hölgy még azt is megtette, hogy egy repülőtiszt rokona vagy ismerőse révén az egész városrészt repülőgépből ledobott missiók meghívókkal árasztotta el. Az egyik sátorban aztán a gyermekek oktatása folyt, a másokban az aszszonyoké, a harmadikban a férfiaké. Két hét alatt ugyan nem lehetett nagyon alapos munkát végezni, de tettek, amit tehettek. Fényesen folyt le a meg nem kereszteltek keresztelője (százszámmal), az elsőáldozók ünnepe, amely alkalommal a hölgyek a szegény gyermekeket föl is ruházták, valamint a házasságok megkötése. A befejező körmenet, amelyen néha 15—20.000 ember is résztvett, valóságos diadalmenete volt a hitnek ott, ahol két héttel előbb még nyoma sem látszott a vallási érdeklődésnek.

Több helyen az lett a missió vége, hogy egy jó módú telektulajdonos telket ajándékozott az építendő templom számára. Akárhányszor szükségtemplom is épült a missió nyomában, magam is láttam néhányat. Egyszerű bádoglemezfalakból, vagy durva nyerstéglából. Papot is kerítettek valahonnan, aki eleinte csak a katekista hölgyek adományaiból tengődött, de hamarosan megélt a stólából is. Láttam egy gyönyörű, tágas templomot, amelyet egyetlen buzgó lélek építtetett. Egy másik helyen istállószerű fészkerben egy kezdődő kapucinus-zárda bújik meg: valóságos faskatulyákban laknak itt a derék, egyszerű, durvacsuhájú atyák. De

egészen bizonyos: két éven belül pompás templomuk, rendházuk lesz. Egy másik templomot faládák deszkáiból építettek fel a „Jovenes Marianos”, a kongreganista fiatalemberek.

Valóságos remeke a szükségtemplom-stilusnak az ír palottinusok temploma: 18 nap alatt épült megvalami érdekes, tűzmentes, papírszerű anyagból, egészen könnyedén, de rendkívül ízlésesen. Természetesen nemzeti szentjük, Szent Patrik tiszteletére. Mindössze 31.000 pézóba került. Ha majd a végleges templom megépül, a szükségtemplomot kultúrházzá alakítják át, mint nálunk is szokás. Az említett kis kapucinus plébániához, amely csak mostanában alakult, máris 30.000 lélek tartozik. De már így is, a fészerformájú templomocskában, 32.000 volt a multévi áldozások száma. Mikor benne jártunk, egy erősen négerbe játszó harmadrendi hölgy takarította a templomot. A plébániai segítők mindent ingyen tesznek, csupa lelkesedésből.

Doc Sud és Wilde.

Buenos-Aires, június 5.

Néhány nap óta a Doc Sud nevű kikötői külváros egyik kis templomában s egyidejűleg Wildében folyik a magyar misszió. Elég szépen jönnek össze a hívek. Itteni viszonyok szerint ez már nagy szó: ötvenen, hatvanan lehettek mindjárt elsőízben. Másnap ez a szám a kétszeresére szaporodik.

Fáradtságos munka itt minden misszió: az ember nem tudja, hol kezdje, mit feltételezhet, mit nem. A vallási tudatlanság helyenkint megdöbbentő. Van, aki botrányt csap, mert második feleséggel élven, nem gyónhatik. Egy asszony dühösen fölkel s tüntetőleg kivonul a templomból, mikor a prédikációban kijelentem, hogy nem keresztény az a gyermek, aki nincs megkeresztelve.

Ezeknek a külvárosoknak társadalmi, erkölcsi, sőt közbiztonsági viszonyai sem a legrózsásabbak. Betörés, lopás, gyilkosság, utcai támadások nem éppen

ritkák. A rossz nyelvek szerint a rendőrségi szemé-
lyek közt is akad, aki ilyenkor nem mindig a meg-
támadott félnek kél a védelmére. A tömeges beván-
dorlások idejének még ki nem forrott, át nem haso-
nult, meg nem ülepedett emberáradata nagyon sok
salakot vetett ki ide a perifériákra.

Egy öreg argentinai elkeseredésében úgy fogal-
mazta meg ennek a helyzetnek a jellemzését, hogy ha
nem lenne Buenos-Aires, meg kellene alapítani, hogy
öt világrésznek legyen valahol szeméttlerakódó telepe.
Egy örmény bevándorolt pedig így filozofált: „Köz-
mondás nálunk Kisázsiában, hogy egy görög álnokabb
tiz zsidónál és egy örmény ravaszabb tíz görögnél.
Magam odahaza minden elképzelhető huncutságot lát-
tam már. De Buenos-Airesben kiderült, hogy én még
ártatlan és tapasztalatlan csirke vagyok”.

Ezek a megállapítások természetesen nem általá-
nosíthatók. Mégis valami igazság volt bennük. Ma-
gyarjaink életére és lelki fejlődésére mindenesetre
sokszor rendkívül káros hatással van ez a környezet.

Konzulunk autója annyiszor és annyifelé vitt már
minket, hogy a sofőrrel közben egészen összebarát-
koztunk. Jóképű, 40-es, német ember: értelmes, udva-
rias, szolgálatkész. Mikor egyszer egyedül voltam
vele a kocsiban, elővettem őt is. Találomra. Hát ő
hová való, mióta van idekűnn, van-e felesége, milyen
vallású, jár-e templomba?

Kedvesen, nyíltan felelgetett. Az apja berlini volt,
ő is Berlinben született; az anyja poznani lengyel. Kis-
gyermek-korában hozták ki ide. Az apja hamarosan
megszökött tőlük, magukra hagyta a feleségét s a
gyermekkeit. Azóta nem tud róla. Nem tudja, milyen
vallású. Templomba ritkán jár, mert mint sofőr nem
is igen ér rá. De hisz az Istenben és tudja a Miatyán-
kot. Azt hiszi, meg van keresztelve, de semmiféle ok-
mánya nincs. Ezért aztán nem is esküdött templom-
ban. A felesége idevaló, katolikus. Jó lenne rendezni
az ügyét, mondom neki, beszéljen egyszer a Man-
sillas-utcai német plébánossal. Szívesen megteszi,

ígéri; mihelyt egy kis érkezése lesz. Maga is érzi, hogy valahová kellene tartoznia. Csak még eddig nem gondolt rá... Tipikus argentinai eset!

A „szent” és „tudós” Cordoba.

Cordoba (Tucumán), június 6.

Ma egy kedves meghívásnak engedve, ellátogatam Középargentina egyik fontos városába, az argentinai kultúrtörténelem egyik jeles középpontjába, amely rendi szempontból is különösen érdekelt: Cordobába. Andalúziai gyarmatosok alapították a várost s azért kapta ezt a délspanyolországi nevet. A hithirdetők eredetileg Peru felől közelítették meg s csakhamar fölfedezték, hogy missziós központnak kiválóan alkalmas hely, mert mind a két óceán felől megközelíthető, egészséges, magasfekvésű s így nyáron is elviselhető az éghajlata.

Ma Cordoba vidéke csakugyan az előkelő fővárosi közönségnek is egyik kedvenc nyaralóhelye a Sierra lábainál. Kitűnő vize s levegője van. A jezsuiták ezt az akkor még jelentéktelen helyet tették meg egész paraguayi missziójuk gócpontjává; iskola-várossá, sőt egyetemi várossá fejlesztették. Az egyetem ma is áll, de állami kézben van. Ez Lima után Délamerika legrégebbi egyeteme. Egyik jeles tanára és a cordobai rendház átszervezője a XVIII. században magyar ember volt: a már említett P. Orosz László.

Orosz Kassán lépett a Jézustársaságba, majd egyideig a bécsi Pázmáneumban működött s végül 1726-ban saját kérelmére Paraguayba került. Itt azonban nagy sajnálatára azzal fogadták, hogy nem hithirdető lesz, hanem Cordobában az egyetemen bölcseletet és hittudományt kell tanítania. Bánatosan írja Orosz László egyik barátjának: „Jómagam Tucumán földjén a cordobai főkollégiumban lakom s megvallom szégyenemre, hogy itt, nyilván Isten büntetéséből s talán, hogy a bűneimért vezekeljek, a bölcselet előadására

vagyok kárhóztatva. Hej, érdemes volt-e a vértanui pálma reményével s azzal az égő vággyal eltelve, hogy az apostolok példájára élve-halva a pogányok közt hirdethetem az evangéliumot, ezerszeres életveszély közt áthajóznom a tengeren, hogy azután ideérkezvén, Krisztus helyett Arisztoteleszt hirdessem? Tisztelendőséged talán nevet ezen, én azonban siránkozom rajta... Jaj — így fejezi be levelét —, mennyire szégyenlem, hogy a hithirdető dicső nevét viselem, holott valóban nem apostol vagyok, hanem csak — filozófus!”

A buenos-airesi főállomásról, a Retiro-ról kitűnő gyorsvonat: az „Aguila de Oro” (Arany sas) visz el egy éj alatt Cordobába. Nagyszerű vonat, mert vagy 500 km-ig meg sem áll; igaz, hogy átlagos sebessége csak 50 km. Ahogy az Arany sas az argentinai éjszakába, a pampák világába beleszalad, gondolataim folyton a régmúltban, P. Orosz László alakjánál időznek.

Mennyivel nehezebb volt a hithirdetők utazása a XVIII. században! Ma rugalmasan ringó, kényelmes hálókocsiban egy éjszaka átszeljük az argentinai pampát, míg nekik heteken át kellett ökörfogaton úttalan utakon utazniok, kitevé a vad és megtéríthetetlen s azóta ki is pusztult pampa-indiánok támadásainak... De az odautazásnál is mennyivel keservesebb lehetett a távozás, amikor kétszázados gyönyörű kultúrmunkájuk az üldözés folytán hetek alatt összeomlott: P. Oroszt 70 éves korában cipelték vissza ezeken a mezőkön át a rabságba, a számkivetésbel

Teljes 12 óráig fut a gyorsvonat a végtelennek látszó síkságon, míg végre reggel áthalad a Sierra Chica (Kis Szierra) dombjai közt s Cordobába érkezik. A város maga 200.000 lakosával kies völgykatlanban fekszik a Rio Primero (Első folyó) partján. Ennek az „Első folyónak” (egyszerű elnevezés, utána jön a „Második”, „Harmadik”, „Negyedik” és „Ötödik folyó”, az elkereszteléssel a települők nem veszteget-

ték soká az időt) többi közt az a nevezetessége, ami számos más délamerikai folyónak, hogy sehova sem torkollik. Elvész a vize a mezőn, a homokban

Meghatottan lépem át a rendház küszöbét, amelynek egykor magyar ember volt az előjárója; meghatottan mondom a szentmisét annál a gyönyörű retablo-főoltárnál, a meglepően finom egyházi faragványok között, amelyeket annakidején a megtért guarani-indiánok faragtak fából és kőből a távoli redukciókban és szállítottak aztán ide vízi járműveken és ökrösszekereken.

A város történeti nevezetességeit P. Grenón, a jeles argentinai történettudós mutatja meg, akinek nagy érdemei vannak a régi missziós munka történeti adatainak felkutatásában. A sapo-márványból (szappankőből) vagy pedig kemény cédrus- és quebracho (vas)-fából faragott érdekes portálékat, kézmosó kutakat, szobrokat. Jezsuita fráterek s megtért indiánok építették a kollégiumnak ma is használatban levő templomát, hatalmas fadongákból készült boltíveit, érdekesen kiugró mennyezeteit és karzatait, eleven-ségtől duzzadó barokk retablóit. A templom s a hozzátartozó régi kápolna erősen barna, dúsan aranyozott alaptónusával az indiánok ízléséhez való alkalmazkodást tükrözi. A megkínzott Üdvözítő szobra, a fájdalmas Szűzé, a sajátságos felöltöztetett s feldíszített feszület mind az ő alkotásuk. A templom közepén magasba emelkedő fakupola. Kívülről a templom keveset mutat, durva terméskövekből épült, amelyek nem alkalmasak az ornamentális kiképzésre.

A templom átellenében leány-nevelőintézet áll, amely valamikor szintén a rendházhoz tartozott; ez volt a konviktus és a nyomda, az első nyomda, amelyet Dél-Amerikában berendeztek s amelyet P. Orosz új gépekkel szerelt fel. A templom túlsó oldalán az egyetem, amelyen ma meglehetősen szabad szellemű tanárok viszik a szót. A régi árkádok még a jezsuiták korából valók. Az egyetem udvarán impozáns szobor:

a ferences első cordobai püspöknek, Fray Fernando de Trejonak, az egyetem alapítójának a szobra.

A város környékén a hegyekben fekvő községek a régi jezsuiták telepítő munkájának figyelemreméltó emlékei: Alta Gracia, S. Catalina, Jesus Maria stb. Ma híres üdülő- és nyaralóhelyek, melyeket főleg tüdőbetegek keresnek föl. A régi építmények még romjaikban is meglepő alkotások. A Digue S. Roque (Szent Rókus-tó), amelyet mesterséges patakduzzasztással létesítettek, szárazság idején ma is legfőbb védelme a környék mezőgazdaságának. Cordoba jelentős bőrföldolgozó ipara, valamint környékének hatalmas kőbányái részben szintén missziói kezdetekben gyökereznek.

Cordoba sokáig s részben még ma is az argentinai katolicizmus fellegráráként szerepelt a köztudatban. Régi jelzői: „Cordoba la docta, Cordoba la santa, Cordoba la católica“. Ez a jellege azonban egyre homályosult, nem utolsó helyen egykor katolikus egyetemének szabadszelleme és sajtójának frivol hangja miatt. A katolikus szervezkedés még a kezdetnél tart, sokan még mindig nagyon is a tradíciók erejére hagyatkoznak.

Néhány magyarral itt is találkoztam. Elszórtan itt is akadnak magyar diákok, gyári munkások. Sajnos, időm kevés ahhoz, hogy összeszedjem őket; erre napok kellenének. A fővárosban pedig még vár a munka. Így a következő éjjel ismét visszatérek Buenos-Airesbe.

Buenos-Aires, június 7.

Ma befejeztük a doc sudi és wildei missziót. Az eredménnyel, mindent összevéve, meg lehetünk elégedve. Igaz, a kéthetes fővárosi misszió távolról sem érte el a buenos-airesi magyarok egész tömegét. Sokan csak akkor értesültek róla, amikor a misszió véget ért. De fáradozásunk, hisszük, mégsem volt hiábavaló. A még csak néhány hónapja itt időző ma-

gyar lelkipásztor munkáját talán sikerült megtámogatnunk s kissé szélesebb alapra is fektetnünk.

Az első vidéki állomás, amely most soron következett, Leguizamón volt.

Leguizamón.

La Amalla, június 11.

Leguizamón jelentéktelen kis falu a „B. A. P.” (Buenos Aires y Pacifico) angol vasúttársaság fővonalával mellett, amely a híres, helyenkint 4000 méter magasságig hágó, tranzandin átkelés felé vezet. 450 km-nyire fekszik nyugatra a fővárostól. Ránk nézve Leguizamón azért fontos hely, mert itt a környéken tanyázik, 20 km hosszú és ugyanoly széles földdarabon elszórva, a legközelebbi magyar földműves-telep, a *Colonia S. Juan* (Szent János-telep), külön magyar iskolával.

A vasúttársaság itt a földjeit olyanképpen adta bérbe, hogy a telepes 40 éven át fizeti az amortizációt s akkor övé lesz a telep (ha ugyan addig meg nem szökik, ami nem éppen ritkaság). Egy-egy telepes 80—200 hektárt vesz munkába. A föld minősége nagyon különböző. Legtöbbször keservesen panaszkodnak, hogy ha esik, akkor a víz mint a tenger mindent elborít s mire a víz leszikkad, ott van mindenütt a salétrom, amely minden vetést kieleget. Ha pedig jó a termés, akkor meg esetleg jön a sáska, egész felhőszerű tömegben s az utolsó fűszálig mindent elpusztít, ami útjába esik. Van természetesen jó esztendő is, és sok függ a gazda hozzáértésétől. Van, aki otthon írtnok volt, rendőrségi altiszt, vagy iparos; az ilyennek persze kétszeresen nehéz a helyzete, amíg az újszerű foglalkozást ezen az újszerű telepen meg nem tanulja. De akad magyar gazda, akinek egészen csinos a háza és az udvara s amellet, hogy földjét műveli, még pompás yorkshire-iakat is nevel.

Azért csak nehéz itt az élete mindenkinek, akinek a lelke hazagondol. Nehéz sors az, így egyedül,

kivette élni a messze idegenben s oly szétszórtan, hogy az ember csak hosszas lovaglás, kocsizás árán látogathatja meg a szomszédait. A gyermekek már egészen kicsiny korukban kitűnő lovasok, lóháton járnak iskolába is. Persze jámbor, öregebb állatok hátán, amelyek nem veszélyesek. Egészen érdekes látvány, amikor az 5 éves Miska gyerek ül a lovon elől, mögötte pedig a 3 éves Margitka, aki míg az egyik kezével a bátyjába kapaszkodik, a másikkal még ide-oda integet is. Amíg a tanítás folyik, az iskolásgyermekek jószága egyszerűen kint legel (ha van mit) az út szélén. Nem lopja el a lovat senki, nincs erre felé az állatnak nagy értéke s nem is igen jár erre idegen ember. Sok-sok kilométert lehet itt autón menni, míg az ember emberrel találkozik.

Képzeltető, ilyen viszonyok közt a telepen lakó 35—40 magyar családot sem könnyű feladat összehozni. Annál nagyobb dícséret illeti a kolónia fiatal tanítóját, aki különben okleveles gazdász, hogy úgy szét tudta vinni a misszió hírét s úgy fel tudta lelkesíteni az embereket, hogy legtöbbje háromszor is megjött a három nap alatt, míg a telepen időztünk. Templomról persze szó sincs, szállóról sem. Egy szomszédos nagybirtokos házaspár azonban a kastélyát és kápolnáját a magyar missziónak rendelkezésére bocsátotta. Így kerültünk ide, a „La Amalia” nevű pusztára kastélyába. A kastély minden kolóniális kényelemmel berendezett könnyű építmény, de tulajdonosai majdnem sohasem lakják. Csekély 75.000 hold itteni birtokon kívül még másutt is vannak birtokaik és kastélyaik s azokat jobban kedvelik. A kastély gondozója és ennek a felesége osztrák. Már vagy 9 éve élnek itt; szép gráciasan és bécsiesen beszélnek németül. Errefelé az ember az osztrákokat is már félig magyaroknak érzi.

Reggel érkezünk; a párás, ózondús őszi levegőben félórás autóvágtatás után jutunk el a kastélyig. Szombat reggel van, a magyarok még nincsenek itt, de itt van az uradalom személyzete: németek, olaszok,

spanyol-argentinaiak. Misére, gyónásra várnak. Lehet egy éve már, hogy pap erre nem járt.

Hirtelen megtekintem a kápolna felszerelését. Ostyát és misebort óvatosságból magunkkal hoztunk, a többi misekellék nagyjából a helyén van; igaz, hogy csak piros miseruha akad. Ám a miseingnek s vállkendőnek sehol semmi nyoma. De azért misszionárius az ember, hogy az ilyesmin ne ütdődjék meg nagyon; miseing helyett akad egy fölösleges fehér oltárterítő, amelyből a „szükség törvényt bont” elve alapján hamarosan miseinget rögtönzünk.

Mise után, ahány nyelven csak tudunk, gyóntattunk. Ezúttal már spanyolul is. A spanyoloknál is nehezebb megértenünk az olaszokat, akik erre felé mind piemontiak lévén, a legcifrább hegyvidéki olasz nyelvjárást beszélik: fuoco helyett így mondják: fők, tutti helyett: tüccs stb.

Kihirdetjük a másnapi programot s azt is, hogy a még keresztleetlen gyermekeket hozzák el: megkereszteljük; ha van egyházilag meg nem kötött házasság, azt is rendbehozzuk. Minderre a cordobai püspöktől sürgönyileg kaptuk meg a legmesszebbmenő felhatalmazásokat.

Magyar telepések közt a Pampán.

Reggeli után nekivágtunk a magyar telepnek. Meglátogattuk azt a néhány telepest, akinek tanyája az útunkba esett, ahogy a magyar iskola felé igyekeztünk. Nagy volt az öröm erre is, arra is. Egy öreg, barázdás arcú magyar sírva hálálkodott a jó Istennek, aki megadta, hogy egyszer már magyar pap is került a tanyájára.

Amúgy évek óta csak Faragóéknál, egy derék, buzgó földműves házaspárnál járogattak össze vásárnaponként „kismisére”, ami abban állt, hogy egy szépen feldíszített házioltár előtt együtt imádkozgattak, énekelgettek. Az egyik családnál 9 gyermek van, a nagyobbia 15—17 éves; még egyik sem volt gyónni-áldozni. Itt egy 3 éves kis magyart mutatnak, aki még

nincs megkeresztelve; ott egy 20 éves leányt, aki tüdővészben fekszik; még sohasem áldozott. Most lesz az első és valószínűleg utolsó szentáldozása. Itt is, ott is invitálnak, marasztalnak, sült csirkét, bort tesznek elénk s kínálgatnak hazafias vendégszeretettel. De sietni kell, mindenütt csak röviden időzhetünk. A fiatal tanító nagyon kér, hogy délben az ő vendégei legyünk. Utána úgyis az iskolába van összehíva a magyarság.

Délután három. Jönnek a magyarok, ki lóháton, ki szulkin (kétkereű, kétülékes, magas kocsin). Emberek, asszonyok, fiúk, leányok, apró gyermekek. Kimegyünk közéjük az udvarba, az öregebbek Nyisztort és Wodarkát veszik körül, én meg nekiállok s próbálok pedagógizálni az ifjúság körében. 15—18 fiú-leány, apró s nagyobb áll körülöttem. Elkezdünk beszélgetni, kikérdezem őket, imádkozunk, énekelünk. Hirtelen, mint valami lidérc nehezedik rám a felelősség érzése. A nevelés művészete amúgyis szörnyen nehéz művészet, de milyen kétségbeejtően nehéz feladat ez: egyetlen délután az egész hittan lényegét előadni ezeknek a gyerekeknek s őket mindjárt az első gyónásra és áldozásra is előkészíteni! Megmagyarázni nekik, akik még a fogalmakat sem ismerik, hogy mi az Isten, mi az örökkévalóság, a lélek, kicsoda Jézus Krisztus, mi a megváltás, a kegyelem, a gyónás, áldozás, a szentiségek...

Legtöbben semmit sem tudnak a hittanból, csak amit véletlenül a szüleiktől hallottak itt vagy ott; soha hitoktatónak, katekizmusnak még a színét sem látták. Még jó, ha a Miatyánkot tudják valahogyan. A Hiszekegyet alig tudja közülük egy is, legföljebb a „magyar Hiszekegyre” jár rá a szájuk, ami hazafias szempontból igen szép, de az Apostoli Hitvallást mégsem pótolhatja. A szülők jámborak és vallásosak, a lakásaik tele vannak szentképekkel, szentelt gyertya, olvasó, feszület függ a falon, de a hittan megtanításához természetesen sem elég tudásuk, sem elég pedagógiai készségük nincsen. Minden erőmet megfeszítem, hogy a gyermekeket lekössem; igyekszem oly

mélyen leszállni a felfogásukhoz, amennyire csak tudok. Akik idehaza rendes hitoktatáshoz vagyunk szokva, el sem tudjuk képzelni, mily irtózatosan nehéz dolog azt így az iskolán kívül pótolni; hát még ilyen nevetésesen rövid idő alatt!

Elég rideg szél jár a nyílt udvaron — ebből alighanem hűlés lesz, — de a tanyai gyermekek föl sem veszik; ilyesmihez mint a pusztai fiai, a pampa magyar vadvirágai hozzá vannak szokva. Mintha ez a rideg, télies szél is a helyzetet szimbolizálná: hidegség, szegénység, nagy-nagy lelki árvaság jellemzi itt a magyarok szellemi életét. Szórjuk, hintjük a magot, de megnyit ragad el a szél s mennyi fogamzik meg ezekben a szegény gyermeklelkekben?

Egyébként mélyen meghatott ezeknek a kedves, egyszerű magyar gyerekeknek a viselkedése. Az öt-éves kisleány mellettem s a legényszámba menő 17 éves fiú egyformán csüngött az ajkamon; úgy néztek, hallgattak, mint egy csodát. Egy sem únta el, egy sem hancúrozott, pedig csak úgy az udvaron álltunk körben. Ha nehezen értették is a nekik szokatlan oktatást, mégis meg akarta érteni mindegyik.

Ó, ezek a nagy, ártatlan szemek! Ezek a mezőn, tán, jószágon, itt-ott elrohanó autón s vonaton kívül még talán semmit sem látott, korán kemény dologhoz és igénytelenséghez szoktatott, tanyai kis magyarok! Úgy megsajnáltam őket! Csak legalább annyit meg tudjak értetni velük, milyen nagy dolog az a másnapi első szentáldozás, amire most hevenyében fölkészítjük őket!

A gyermekeket Nyisztor és Wodarka veszik át tőlem, nekem meg a felnőttek után kell néznem, akik közben az iskolaszobában gyűltek össze. Ott szoronganak szegények vagy 40-en a szűk és alacsony iskolapadokban. Imádkozunk, énekelünk és megkezdem az oktatást. Felelevenítem az édes hazai emlékeket, a templomot, amelyben odahaza misére jártak, a temetőt, amelyben szüleik teste pihen. Az emlékezés fájdalmas édessége csendes sírdogálásban olvad föl, érdekes-

képpen nem is annyira az asszonyok, mint még inkább az emberek szemében. Az idegen világ nagyon megtörte őket, legtöbbje keservesen cipeli az élet terhét s szomjas lelkével mohón issza az ígét, amely a szenvedéseinek magasabb értelmét magyarázza.

Utóbb egy öreges magyar, akinek arcát barázdásra, gödrösre marta a hosszú évek ezer gondja, elcsukló zokogás közt szorongatja a kezemet s mert nagyon-nagyon tele a szíve hálával s mert valami igen nagyot és szépet akar mondani, azt suttogja felém:

— A fölséges Úristen áldja meg még azt a római pápát is, aki magukat ide kiküldötte!

A lelkiatya nem kevésbé indult meg, mint a nyája; könnyeim összefolytak ezeknek a szegény hontalan, idegenbe kivert magyaroknak keserű könnyeivel.

Oktatás után a kicsiny tanítói szobában gyóntak a felnőttek, a gyermekek pedig részben egy bádogtetejű vályogputriban, részben egy aprócska konyhában. A többiek azalatt az iskolaszobában rózsafüzért mondtak, majd szenténekeket énekeltek: karácsonyt, nagyböjtit, Mária-énekeket, amit tudtak. Közben leszállt az este, beállt a sötétség. A világtalan iskolaszobában még mindig szólt az ének és az imádság; mintha a derék hívek egyetlen este akarták volna kipótolni s helyrehozni mindazt, amit hibájukon kívül évek óta elmulasztottak.

Éjtszaka lett, mire a telep vezetőjének Fordkocsija előállt s visszatérhettünk a la-amaliai kastélyba. Mit el nem bír egy ilyen kis Ford és mit el nem bírnak az ember csontjai, mikor ilyen utakon kell vágatni hosszú kilométereken át. Az autó fényszórójának sugárkévéjébe bele-belebámul az állatállományt együtt-őrző drótkerítés mögül egy-egy álmos, fölriadt ló, egy durvaszörű tehén, haragosan ránk meredő bika. Itt egyik helyen egy drótkötéllel körülhatárolt térségen, nem kevesebb, mint 500 tenyészbika van együtt, persze csak úgy a mezőre kicsapva. A tehenek s a lovak szintén a szabadban töltik az éjtszakát télen-nyáron.

Egyszer-egyszer egy nyúl szalad bele a fénykévébe s lassan, kényelmesen sétál el — az mondják, itt a nyulak olyan lomhák, hogy kutyákkal lehet vadászni rájuk fegyver nélkül.

La Amalia fűtött kastélyában a földbirtokosné fogad, aki időközben egy idősebb hölgy kíséretében szintén megérkezett. Vacsora után elbeszélgetünk a kandalló körül s iparkodunk beleképzelni magunkat a spanyol gyarmatoskor világába, amikor ilyen haciendákon és vidéki kastélyokban érlelődött ki az új argentinai társadalom, a függetlenségre vágyó s az anyországtól mindinkább elütő délamerikai lélek.

Másnap, vasárnap a kastély kápolnájában volt a misszió főrésze: gyónás, prédikáció, mise, áldozás. Délután még egyszer magyar hitoktatás az iskolában. Mindezek betetőzéseként pedig ökörsütés és szabadteri lakoma a földbirtokosné jóvoltából. Mindebből, sajnos, kiestem, mert az előző napokban szerzett hűlések miatt ágyban kellett töltenem a napot. Nyisztor és Wodarka végezték helyettem is a munkát.

La Amalia, június 12.

Egész nap távol voltak mind a ketten s csak késő este vetődtek haza, halálos kimerülten a szakadatlan beszéd, gyóntatás, sokkilométeres ide-oda vágatás és döcögés után. Nyisztor leült az ágyam szélére s cigarettáját szíva számolt be kellemes és fájdalmas tapasztalatairól.

Lent a hallban a ház úrnője régi argentinai lemezeket játszott a gramofonon. A melankólikus, kissé primitív gitárdalok legtöbbszöréből valami furcsa gyökértelenség és nosztalgia sírt ki, a koloniális lelkeségnek az a sajátos keveredettsége, amelyben mint az egész itteni költészetben s irodalomban, az óhaza ide átmentett kultúrájának maradványai viaskodnak az újhazai gaucso-kultúrával, pajzán, nomád, nyughatatlan gyarmatosok élnivágásával, helykeresésével a nagyvilágban.

Kellemetlen dolog idegen házban betegedni még s még kellemetlenebb, hogy a közmondás szerint a baj sohasem jön egyedül. Éjtszaka arra riadtam föl, hogy inog és recseg az egész ház. Nem volt álom, sem képzelődés. A néma vidék halotti csendjében semmiféle jármű nem okozhatta ezt a percekig tartó rázást, csörgetést, az ágyamnak ide-oda rezdülését. Másnap tele voltak a lapok egy Mendoza-vidéki heves földrengés híreivel, amely beljebb az országban egész utcasorokat döntött halomra.

Reggel ismét harminckilométeres autózás után vasúton térünk vissza a fővárosba.

Nem mondom, hogy nem csalogatott volna annak a vasútvonalnak a folytatása is, amelyen Leguizamónba utaztunk. Ez az a híres „transandino” vonal, amely megoldotta az Andesek hegyláncán való, sokáig lehetetlennek tartott vasúti összeköttetés problémáját. Még hozzá ott szeli át a vasút az Andeseket, ahol a legmagasabb csúcsok állnak, köztük az Aconcagua, egész Amerikának legnagyobb hegye (7040 m). Ezt a vasutat a vasútépítő technika egyik csodájának tartják. A csilei oldalon a vonal Valparaíso felé ereszkedik le, közben egy elágazás Santiago de Chile felé vezet.

Persze, csalogatna egy kis patagóniai vargabetű is; dehát ki győzné idővel és pénzzel? Európa összes országait sorra beutazni sokkal egyszerűbb feladat lenne, mint amilyen Argentína egész területének beutazása volna, Salta és Jujuy petróleummezőitől kezdve, le Mendoza szőlőtermelő vidékein s a vadregényes Neuquen gyönyörű hegyi tavain, a legendás Nahuel Huapin át lefelé Chubut-ig, majd Santa Cruz kormányzósági területéig, a Viedma-tó s a Lago Argentino bűbajos környékéig, onnan ismét le a Tűzföldre, ahol a Fagnano-tónál a kormány újabb hatalmas. 132.000 hektárnyi területen nemzeti parkot létesített, a Parque Nacional del Sur-t. A keleti oldalon pedig a Pilcomayo vizétől a Chaco végtelen erdőségein át le a pampákon egészen Bahía Blanca-ig s a buenos-airesi

gazdagok pazarul berendezett világfürdőjéig, Mar de Plataig. Ilyen utazáshoz azonban legalább egy esztendő és természetesen némi aprópénz lenne szükséges.

Buenos-Aires, június 12.

Az influenzától szörnyű nehéz szabadulni ezekben az amerikai stílusú vasúti kocsikban, ahol végig egy terem az egész s az utasoknak nehéz lenne megtiltani, hogy egyszerre minden oldalon ne nyissanak ablakot. A vonatok helyenkint nagyon szépek, tiszták, kényelmesek; másutt kevésbbé azok s ugyanezzel a finomságbeli különbözőséggel találkozunk az utasok sorában is. Nagy részük udvarias és előkelő, de van, aki az első osztályon is lehúzza a cipőjét, lábát az ülésre rakja fel és kétségbeejtően szemetel. A nők pirosra festik körmüket, de nem mindig tartják fontosnak, hogy azok tiszták is legyenek; a hajuk sokszor rendetlen, de az ajkuk vastagon ki van pirosítva.

Az egyik állomáson különös emberpéldány szállt föl a kocsinkba: alig 35 éves, de roppantul elhízott fiatalember, vállán nagy sárga kendővel az eső ellen, aminőt nálunk csak a falusi asszonyok hordanak. Leült, megkérdezte utitársait, milyen nap van, mondták neki, hogy hétfő és 11-ike; erre ő nyomban elaludt. Aludt reggel 8-tól délután félháromig, olyan bőszen horcolással, hogy a gyerekek három kocsiból is összefutottak s hallatlanul mulattak az orkánszerű trombitálásokon. A kövér fiatalember csak akkor ébredt fel, amikor megeredt az eső s az esőcsöppek a nyílt ablakon keresztül ráhullottak csellónagyságú lábszáraitra.

A vidék erre mindenfelé teljesen és tökéletesen lapos, de azért nem éppen egyhangú; itt-ott mégis mutatkozik falu, vagy legalább tanya, facsoport, vagy legelő jószág. Helyenkint vadvizek mellett rohanunk el, amelyeken a vadlibáknak és vadkacsáknak tízezrei röpködnek.

A kocsi középfolyosóján minduntalan ujság- és könyvárus, csokoládé- és cukorkaárus megy végig s kínálja a portékáját; főleg este, ha sikerült elszendered-

ned, szereti füledbe ordítani a kínálkozó vásárlási alkalmat. A gyorsvonatnak és személyvonatnak, akár az Egyesült Államokban, azonos a díjszabása; mindössze az a különbség, hogy itt nem egységes osztály van, hanem első és második osztály; azonkívül van még, mint északon, külön szalónkocsi és persze hálókocsi. A sokféle, egymással versenyző vasutitársaság közt elég nehéz eligazodni s főleg nehéz az egyik társaság vonalairól a másikéra tűrhető összeköttetést találni. Ez valószínűleg nagyon hasznos a társaságoknak, de annál kellemetlenebb a társadalomnak. Azonban, ahol a tőke az úr, ott sehol sem a közjó, hanem a tőke haszna az irányadó.

A fővárosban magyar levelek s ujságok fogadnak. Milyen jól esik itt az ilyesmi! Egy napi pihenő után észak felé megyünk.

Santa Fe.

Santa Fe, június 14.

Santa Fe annyi, mint „szent hit”. A név ugyanattól a Juan de Garaytól származik (1573), aki Buenos Airesnek a nevét megadta. Az elnevezés, mint a szomszédos Rosario (rózsafüzér) városé, az első telepítők valóságos buzgóságára emlékeztet; sajnos, ma már nagyon sokan élnek errefelé, akik nem is gondolnak rá, mit jelentenek e nevek.

Santa Fe a hasonló nevű tartománynak székhelye. Ez a tartomány messze fölhúzódik északnak a Chacavidék erdős részeibe, délen pedig a pampákba nyúlik bele. Kikötője a Paraná hajóforgalmának egyik fontos megállója s a város maga élénk kereskedelmi csomópont. Mint jelentős vidéki székhely, Santa Fe az argentinai történelemben is változatos szerepet játszott.

Kelety Lajos rosariói konzulunk, lelkes és tevékeny magyar ember, példás szervező munkával készítette elő a magyar missziót. Santa Fében aránylag kevés magyar lakik, mégis már a pályaudvaron ünnepélyes fogadtatás várt ránk, amelyben többi közt a helyi hatóságok, a katonai parancsnok stb. is résztvettek.

A fogadtatásból azonban majdnem baj lett, amennyiben 4 órával előbb érkezünk meg, mint ahogy érkezésünket várták. A rendezőbizottság, amely csak biztonság okából jött ki elénk a korábbi vonathoz is, kijelentette, hogy az ünnepi rendet megbolygatni nem lehet, szép csendesén vissza kell utaznunk autón egy állomásnyira s a megállapított időben újra ünnepélyesen és hivatalosan megérkeznünk. Így is lett s a fogadtatás nagyszerűen sikerült.

Magam ismét rendtársaimnál lakom. Amikor az Inmaculada-kollégium rektora szobámba vezet, kellemes meglepetés fogad: a hatalmas vendégszoba falán a főhelyen egy szép Munkácsi-reprodukció: Krisztus Pilátus előtt. A rektor megnyugtató, hogy nemcsak most s nemcsak az én kedvemért tették ide.

Reggel a magyar misén megjelent vagy 30—40 magyar, akiknek Nyisztor prédikált. Utána ismerkedés, beszélgetés. Sok panasz, könny, öröm, honvágy: ahogy már megszoktuk...

Délelőtt a helybeli megyéspüspöknél tisztelgünk. Mutatja egyházmegyéje térképét: akkora darab földre, mint a Duna—Tisza köze, egyetlen plébánia jut, egyetlen pappal. Káplán itt ügyszólva sehol sincs. A külön hitoktatót s intézeti lelkészt legfőlegbb hírből ismerik. Örömmel említette a püspök, hogy Róma hamarosan újra rendezi az argentinai hierarchiát s egyszerre vagy tíz új püspökséget létesít az országban. Az ő egyházmegyéjét is talán három részre osztják. Hiszen lehetetlen pl., hogy Rosario városa a maga több mint félmillió lakosával nem püspöki székhely. Santa Fe tartományban még három éve is megtörténhetett, hogy a radikálisok kedvéért újra eltörölték az iskolai hitoktatást. Ennek is az áldatlan lelkipásztori viszonyokban van az oka.

Az általános jólét és könnyű élet miatt kevesen jelentkeznek a papi pályára; sokan közben is megúnják a hosszú tanulmányokat s elhagyják a szemináriumot. Amúgy az idevaló papság színvonalát dicséri a püspök, csak egyes nemrég bevándorolt spanyol és

olasz papokra panaszkodik keservesen, hogy nem szolgálni jöttek, hanem „fare all' America”, Amerikát élvezni. A katolikus akció újabban szépen fejlődik, az ifjúság is megmozdul, amiről azelőtt szó sem volt. A bevándorolt papok az egyesületi élettel nem sokat törődtek, a katolikus akcióról hallani sem akartak. Elmondták reggel a misét, kiszolgálták azokat a híveket, akik jöttek s ezzel vége volt; napközben szórakoztak s minden délután más „beatánál” (jámbor nénikénél) kávéztak. Akárhányszor valóságos üzérkedést fejtettek ki a stólával; sokan azért nem kereszteltették gyermeküket s nem esküdtek egyházilag, mert a pap sokat követelt. Nem csoda, hogy a vallástalanság s a közöny ilyen körülmények közt nagy méreteket öltött. Hát még ahol egész nemzedékek nőttek fel a nélkül, hogy papot, templomot láttak volna!

A vallási tudatlanság gyakran szédületes. Egy derék gaucho (vidéki kiskgazda) gyónni akar, a pap azonban óvatosságból előbb kissé kikérdezi a hittanból:

— Tudod-e, testvér, hány Isten van? — kérdi. A gaucho a legnagyobb nyugalommal vágja ki:

— Padre, yo tengo cinco (én ötöt tartok), s elsorolja a — templomokat, amelyeket véletlenül ismer.

Persze ezek nem mindennapi esetek s nem hiányoznak mellettük a nagyon szép és épületes vonások sem. Rengeteg bajt okoznak a néptanítók, amióta a tanító- és tanítónőképzőket a szabadkőművesség ejtette hatalmába. Ezekből az intézetekből a félműveltségnek s a gyermekesen vallástalan felfuvalkodottságnak valóságos díszpéldányai kerülnek ki a falvakra s rontják az ifjúságot tovább.

Az Inmaculada-kollégium, amelynek vendége vagyok, modern részeiben talán még a buenos-airesinál is szebb. Régi részei még a missziók idejéből valók. Persze az időjárás enyhése sok mindent tesz lehetővé, amit nálunk elgondolni sem lehetne. Tágas, nyílt, árka-dos folyosók futnak körül két emeleten végésvégig, hatalmas terraszok; az udvaron pálmák, szokat-

lan, ismeretlen, tarkavirágú növények, narancsfák, amelyeknek haragos zöldjéből dúsan kandikálnak ki az éppen érő arany gömbök. A szökőkút körül karcsú, lilafényű, hosszú lábú, hosszú csőrű, nekem ismeretlen nevű madarak lépkednek kényes előkelőséggel. Szelídek s nem röpülnek el. Ellenben már egy otromba feketerigót, amely hangos lármájával valóságos közbotrányt okoz, mint valami exotikus csodát kalitkában őriznek s büszkén mutogatják: ni, ilyenünk is van!

Az intézetnek minden udvara természetesen egyúttal futball-tér s a tízpercekben az aranyifjúság azonnal zajos meccset rögtönöz. Az érettségi előtt állók már nagy urak, mindegyik külön kis szobában lakik; egyedül jár kirándulni s piknikezni is. Egy pár kis vitéz a fiatalabbak közül barátságosan megszólít: már ismernek, mert a cordobai Principios-ban látták az arcképemet. Igérik, hogy ők is eljönnek majd a francia előadásra, amelyet a katolikus Magyarországról tartok, mert hogy ők is értenek egy kicsit franciául.

Az egyik folyosón ott sündörgő háziszolga szólít meg — magyarul. Kissé tótosan beszél, de látnivaló szeretettel mondja, amit tud:

— Jónapot kívánok! Hogy vannak maguk? Én vagyok Trencsénből. Si, si!

Hogy viszont én is megörvendeztessem, előveszem igen szűkkörű tót tudományomat s megkérdem: „Jako sza máte? Jako sza voláte?” Itt egyszerre megszűnik minden nemzetiségi ellentét; szentbeszédeinkre egyformán jönnek a kárpátvidékiek, a bácskaiak, magyarok, németek, szlávok.

Egy lengyelt is bemutatnak, majd egy litván fiút, azzal, hogy magyarok. Kukkot se tudnak persze magyarul. De a spanyolnak magyar, lengyel, rutén, horvát és litván — egy.

Este magyar istentisztelet van az Inmaculada templomában. Jóval többen vannak már, mint reggel voltak. Két pár azonnal jelentkezik, hogy házasságát egyházilag rendezni szeretné. Telefonon szerzünk hozzá az illetékes plébánostól engedélyt — este 10 órakor.

Másnap reggel a Mária-oltár előtt megtartjuk az esküvőt. Megint van magyar prédikáció és beszélgetés a derék hívekkel. Hamar összebarátkozunk, szinte nevét is ismerjük már valamennyinek. S mikor a záróájtatosság után búcsúzunk tőlük, már mint meghitt ismerősök szorongatjuk egymás kezét.

Akad idő egy közeli mintagazdaság, a „Piquete” megtekintésére is. Majd a katonai parancsnoknak köszönjük meg, hogy résztvett a pályaudvari aktuson. Lelkesen mutatja meg a laktanyáját. Európai műveltségű ember, családja eredetileg Ausztriából származott ide; ő maga sokat utazott Közép-Európában. A kaszánya egy ezrednek szól s nagyszerű, modern berendezésével minden országnak becsületére válnék. Külön erőmű-teleppel, fürdőekkel, kis kórházzal, tisztai, altisztai s legénységi üdülővel, sportpályákkal... A vezérkari alezredes szeme felragyog, amikor katonai rokonságonna hivatkozom s papoknál talán szokatlan érdeklődést mutatok katonai kérdések iránt.

Az utolsó santaféi estére volt meghirdetve a „magyar konferencia” az idevalósiak, a nagyközönség számára. Némi merészség kellett hozzá, hogy az előadást meghirdessük, hiszen kit érdekel itt messze földön az a kicsiny, európai ország, amelynek legtöbben még a nevét sem hallották soha? Ha Budapesten Turkesztánról hirdetne előadást valami ismeretlen utazó, vajjon hányan mennének el meghallgatni? Szerencsére a kolégium nagy tényező a város életében s a páterek meghívása eredményes volt. Előadás után sokan szeretetteljesen érdeklődtek még további részletek után; az olasz konzul főleg a magyar—olasz barátság alakulása felől kérdezősködött.

Rosario.

Rosario, június 17.

Autón mentünk Santa Féből Rosarióba, a köztársaságnak nagyságra második városába, amelynek kikötőjéig a kisebb óceánjáró gőzösök is följutnak a La Platán.

Végnélküli mezők, itt-ott elszórtan tanyák, házikók. Egy-két helyen szántanak, de, Uramfia, milyen szántás ez! Három vaskét összekötnek s 8—10—12 lovat fognak elébe, a 13-ik lovon a gazda ül, aki az egész „szerelvényt” hajtja. Az országútra is rá-rákanyarodik egy-egy hat-nyolcvanas óriási karé, zsákokkal magasan föltöltve, a kereke jó két méter magas. Persze, hogy győzze a sarat, amelyből itt a mezőn esős időben bőven van.

Sárban elakadt autóval itt is találkozok az ember. Azért ez még mindig kellemesebb látvány, mint amikor itt is, ott is egy elhullott ló vagy tehén hült tetemei bomladoznak szabadon az út szélén, vagy már csak fehér, kísérteties állatcsontvázak tanuskodnak az itt beteljesült enyészetről... A szemetet és döglött állatot egyébként a nagyvárosok külterületein is mindenki odaszórhatja, ahová akarja. Szerencse, hogy legalább így télen olyan erős és tiszta a légjárás, hogy a levegő mégsem romlik meg észrevehetően.

Rosarióba a délelőtt folyamán érkezünk be; a magyar konzul s az itteni magyarok egy küldöttsége szeretettel fogad. Szállásunk a német redemptoristáknál van, aminek nemcsak azért örülök, mert a német rendházban kissé kipihenhetjük a spanyollal való örökös erőlködést, hanem azért is, mert ezek a derék rajnartartománybeli szerzetesek, akiket maga a pápa küldött ide, igazi német alapossággal vetették rá magukat a rendszeres, német stílusú lelkipásztorkodásra. Néhány év alatt oly szép eredményeket értek el, aminőkkel eddig ebben az országban kevés helyen találkoztunk. Véletlenül éppen templombúcsúra érkezünk s így alkalmunk volt ennek a munkásnegyedben fekvő, fejlődő plébániának ünnepi megnyilatkozásait is figyelni.

Amióta ennek a görbe országnak földjét taposom, sehol sem volt annyi örömöm, mint itt. Tömeges áldozások, kongregációs felvonulás, Máriás-körmenet... A kedves, hangulatos stílusban épült óriási templom két napon át ügyszólván állandóan zsúfolt, ami erre felé bizony elég ritka látvány! Mégpedig kora reggel-

től este 10-ig. És egyre hangzik az ének, itt először igazi népének (amitől az argentinai nép majdnem teljesen elszokott), férfiak, nők együttes éneke. Itt hangzik fülembe először a készülő eucharisztikus világkongresszusnak igazán szép, imponálóan erőteljes szövege és dallama:

Dios de los corazones,
 Sublime Redentor!
 Domina a las Naciones
 Y ensenales tu amor!¹

Látni kellett az őszhajú, de még fiatalos plébános-rektor szálás germán alakját, égő szemét s igéző tekintetét, hallani férfiasan csengő hangját, amint dirigált, prédikált, vezényelt, irányított, lelkesített és imádkozott. Igen, az ilyen lelkipásztorok sohasem dolgoznak hiába... Igaz, hogy 70—80, vagy talán 90.000 hívő tartozik a plébániájához s ehhez a számhoz képest a 4—5000 ember, aki a körmenetben résztvett, még nem sok; de másutt még ettől a számtól is messze elmaradtak a hozzánemértő vagy ódon módszerekkel dolgozó, vagy nem is nagyon dolgozó, bérentípusú kurátusok...

A munkáshívek arcán a vallásos meggyőződés tüze villog s az apostoli tettvágy elszántsága tüzel... Amint másnap hosszú soraikat áldoztatom, köztük itt is, ott is feltűnik egy-egy fajtiszta indián típus, a régi törzslakók maradványa... Itt már magyarjaink is jobban résztvesznek az egyházi életben: több közüle úgy mutatkozik be, hogy ő is tagja az itteni Apostolado del Sagrado Corazon-nak, a Jézus Szíve Szövetségnek.

Feltűnik, hogy a város üres falait, a gyárak kilométer hosszú kerítéseit, valamint a vasúti töltések és hidak oldalát hatalmas arányú választási reklámok töltik be: a nemrég lezajlott polgármesterválasztás reklámjai. Egész programok házmagas betűkkel a falakra

¹ Szívek királya, felséges Udvözítő, uralkodjál a nemzeteken s tanítsd meg őket szeretetre!

mázolva, kilométer hosszú, szakszerű kék-fehér festéssel: „Liberación!” „Democracia!” „Progreso!” „Votad a Hugo Roselli, intendente de Rosario!” „Solo Roselli!” A Roselli név öt perc alatt beleidegződik, belekalapálódik a közönség lelkébe. Más polgármesterjelöltek neve is ott szerénykedik egyik-másik helyen, de legtöbb helyen Rosellié, a liberális jelölté.

Honnan veszi az ilyen polgármesterjelölt azt a retentő summa pénzt, amelybe ez a mértéktelen reklámozás belekerül? Hja, felelik az itteniek, azt a párt adja össze, mert hiszen a polgármesterválasztás itt üzlet, mégpedig gyakran elég fényes és — csunya üzlet. Amelyik párt befut, az nyomban elkergeti az utolsó irnokot és rendőrt is, aki a másik párt uralma idejéből maradt itt s minden hivatalt, minden városi megbízást kizárólag a saját párthívei közt oszt szét. A szép szavak: „Liberación! Progreso!” a mult századbeli kortesztilus balekfogási módszerének kedvesen naiv maradványa, amelynek, úgy látszik, még mindig akad komoly hívője. A csillogó jelszavak megvalósulásából aztán annál kevesebbet látunk. Sehol a világon olyan rossz közműveket, oly csapnivaló kövezetet nem láttam, mint ebben a félmillió városban; úgy látszik, a közpénzek itt másra kellenek. Minthogy pedig a távolságok itt is óriásiak (lakásomról a magyaroklakta Saladillo városrész sebes autóvágatással csaknem egy órányira van), a folytonos autónrobogás ezen a gyalázatos kövezeten ugyancsak próbára teszi idegeinket.

De megéri a fáradságot, mert a magyarok közt itt is sok a tennivaló és sok az öröm is. Házasságokat hozunk rendbe, prédikálunk, szentségeket szolgáltattunk. A derék olasz pap, aki ennek a templomnak a plébánosa, mindenben kedvesen a kezünkre jár, még a templom énekkarát is rendelkezésünkre bocsátja. Szegény argentin énekeseknek és énekesnőknek, akik a magyar nagymisén latinul énekelnek, e miatt bizony türelmesen végig kell hallgatniok a számukra érthetetlen, $\frac{3}{4}$ órás magyar prédikációt is...

Helyenkint Mailáth püspök apostoli módjára kel-

lett a gyónásra ránógatni egy-egy lassú elhatározású magyart; vagyis karon kellett fogni őket, becipelni egy szobába, ujságpapirost teríteni eléjük a földre: no, testvér, most szépen térdeljen le és gyónjon meg, mikor is gyónt utoljára? S a derék hazafiak, akiket ilyképpen megmentettünk a tanakodás és húzódozás terhétől, mosolyogva adták be derekukat. „Hát bizony, persze, szentatyám, hát hiszen, persze...”

A vasárnapi misén és litánián már csillogtak a szemekben a lelkesedés könnyei. Utána egy nagybajuszú öreg magyar azt mondta Nyisztornak:

— Jaj, Istenem, édes tisztelendő úr, olyan szép volt ez, mintha csak — otthon lett volna!

Hiába: a legnagyobb, a legszebb, a boldogságnak a csimborasszója, ami az itt élő magyarok lelkében csak föl villanhat: az „otthon”, az „óhaza”!

Ez a visszavágyás az óhazába persze nemcsak magyar sors, hanem nagyon sok más nemzetiségűé is. Érthető, de kárral is járhat. Baj, hogy itt is oly sok a hontalan, a lélekben nem itt élő ember, aki az itteni tartózkodását, amely a legtöbb esetben a sírig tart, mindvégig átmenetinek tartja. Ezért aztán nem alapít családot, még akkor se, ha tehetné, elhanyagolja sokszor a vallását is és csak a pénz után szalad, eszméletlenül, gyökértelenül és vértelenül. Ezek azok a szomorú, nyugtalan arcok, amelyeket lépten-nyomon lát az ember errefelé az utcákon.

Nekem ez a jelenség erősen feltűnt s megkérdeztem valakitől, miért oly szomorú itt Argentínában a legtöbb ember, akivel az utcán találkozunk? Miért nem nevet itt úgyszólván senki? Az illető azt felelte, hogy ezt az általános levertséget itt már sokan megállapították. A hontalanság, gyökértelenség, megneveltség, meggyűlölet teszi; valami megnyugodni nem tudó hontalanság üli meg ezeket a lelkeket.

Másik rossz következménye az átmenetinek vélt időzés eme furcsa lelkiállapotának az, hogy igen sok esetben a családi élet meglazulására vezet. Az emberek Európából átjönnek szétnézni, ideiglenesen el-

helyezkedni, azzal a gondolattal, hogy néhány évig itt maradnak, megszedik magukat s aztán hazatérnek, vagy kihozzák családjukat is, mihelyt elég pénzük lesz hozzá. De a pénzgyűjtés mégsem megy olyan gyorsan. Időközben az ideszakadt férfi más nő után néz, merthogy kell valaki, aki mosson és főzzen rá stb. . . . Ugyanakkor esetleg az otthon hagyott asszony is összeáll valakivel. Így alakulnak a törvénytelen viszonyok s így hull szét a családi közösség, a lelkek belső békéjének s hitéletének helyrehozhatatlan kárával.

A Circulo Obreros Católicos (Katolikus Munkás egyesület) impozáns palotájában egyik estére van meghirdetve ismét a francia- és olasznyelvű előadás Magyarországról a közönség számára. Túrhetően megtelik a hatalmas színházterem. Utána vetítettképek következnek, melyeket olasz nyelven Nyizstor magyaráz. A tevékeny, ügybuzgó konzul két nap alatt csinaltatta meg a több mint félszáz vetítettképet. A közönségnek látnivalólag tetszett a budai királyi vár, a parlament, a bazilika, a Duna hídjai, a Szent Margitsziget s érdekes: főleg a Mátyás-templomot tapsolták meg. Az olasz konzul itt sem hiányzott az előadásról.

Gazdálkodás a Pampavilágban.

Rosario Argentinának második városa, de bizonyos értelemben ez az igazi argentinai főváros. Buenos Aires nemzetközi kereskedőváros, Rosario viszont a tipikusan argentinai élet és tevékenység középpontja, a pampák mezőgazdasági vérkeringésének a szíve.

Itt nyílik alkalmam érdekes részletek megtudakolására Argentina gazdasági helyzetéről, ennek a fiatal országnak küzdelméről a kimeríthetetlen eldorádó belső meghódításáért.

Argentina közmondásosan gazdag termőföldjén, amelyen sokfelé két méter mély a tiszta humuszcéteg, mai napig a legkülterjesebb gazdálkodás folyik. Gazdálkodáson itt nagyon sokan nem is földművelést, ha-

nem csak állattenyésztést értenek. Az argentinai nagybirtokos nem vesződik a földdel. Azt 100—200 hektáros darabokban kiadja bérlőknek, colonóknak s a bért többnyire a termés bizonyos százalékában, természetben követeli be. 50—200 ezer holdas birtokokon természetesen ez is rengeteg jövedelmet jelenthet. Maga a nagybirtokos csak ritka esetben, inkább csak az európai stílusban berendezett modern gazdaságokban, a minta-estanciákon úzi a gazdálkodásnak mind a két nemét együtt. Az uralkodó stílussal, a „monoculturá”-val (egyoldalú gazdálkodással), természetesen a roppant jövedelmezőség s a roppant veszteségek lehetősége egyféleképpen adódik.

A gazdasági élet fejlődésére egyes korábbi kormányok korrupciója gátlólag hatott; megfogyatkozott a bizalom s ezzel a termelési rend szilárdsága. A pénz értéke aggasztó mértékben szállt alább, 1891-ben beállott az államcsőd. Azt mondják, hogy az 1930 szeptember 6-i nemzeti forradalom, amely az Irigoyen-kormányt elűzte s a köztisztességet visszaállította, gazdasági tekintetben is nagy javulást hozott volna, ha közben itt is érezhetővé nem válik a gazdasági világválság.

Argentina kivitele 97 százalékban mezőgazdasági termék. Ebből növényi produktum 66%, állati 31%. A mezőgazdasági élet szilárdságával áll és dől tehát a köztársaság anyagi jóléte. Ezért komoly kérdése ma az argentinai nemzetgazdaságnak, miként függetlenítheti magát a világválság romboló hatásaitól.

A felelet elég egyszerű: a tervtelen rablógazdálkodásról át kell térni lassan a tervszerű, racionális gazdálkodás útjaira.

Egy tekintélyes német-argentinai közgazdász, Kempiski szerint¹ Argentínának kereken 280 millió hektárnyi földjéből ma kb. 80 millió hektár alkalmas az intenzív mezőgazdasági megművelésre (ebből 28 mil-

¹ *Argentinien. Sammlung kurzer Auswandererführer*, Buenos-Aires, 1933.

lió hektár szántóföld, 52 millió természetes legelő); a hátralévő 200 millió hektárból pedig kb. 100 millió hektár még mindig külterjes állattenyésztésre alkalmas legelő, 70 millió hektár pedig erdő; míg 30 millió hektár esik a hegységekre, tavakra, mocsarakra, árterületekre s partvidékekre.

A 28 millió hektár szántóföldön kb. 20 millió hektár a gabona- és lentermőföld (8'6 millió hektár csak a búzaföld, amelyen 1931-ben hektáronként átlag 860 kg búza termett; 5'6 millió hektár a tengeri, 3 millió a len, 1'6 millió, a zab, 0'6 millió a zárapa, 0'5 millió a rozsföld). 6 millió hektáron lucernát termelnek, 650 ezer hektáron gyümölcsöt, 170 ezren gyapotot, 140 ezren szőlőt, ugyancsak 150 ezren cukornádat, 150 ezren burgonyát. Az állatállomány szintén szédítő számokat mutat fel. Így 1930-ban a hivatalos számlálások szerint Argentínában volt összesen kerek 32 millió darab szarvasmarha, 44 millió juh, 10 millió ló, 1 millió öszvér és szamár, 5 és fél millió kecske, 3 és fél millió sertés. A zállatállomány mennyisége lényegesen emelkednék, ha a mai egyoldalú gazdálkodás helyett a földbirtokosok áttérnének a vegyes gazdálkodás rendszerére. Érdekes, hogy magyar telepeseink, ahogy otthon tanulták, sokfelé itt is maguktól áttértek a vegyes gazdálkodásra, persze inkább csak kicsiben.

A művelés alatt álló terület ma kb. 300.000 család birtokában van, akik részben tulajdonosok, részben bérlők. 1928-ban a hivatalos statisztika csak 140.000 birtokost mutatott ki, akik közül 52.000 (tehát kb. 37%) tulajdonos és 88.000 (63%) bérlő. Az eloszlás a következő volt:

Kevesebb, mint 10 hektár volt	8.300	gazdálkodó kezén,
10—25 " "	25.600	" "
26—50 " "	27.100	" "
51—100 " "	30.300	" "
101—200 " "	32.900	" "
201—300 " "	11.000	" "
301—650 " "	4.000	" "

A mezőgazdasági fejlődésnek nagy akadálya a vasúti társaságok rablópolitikája is, a túlságosan magas díjtételek. Mendozában a legkitűnőbb szőlő ára kilónként 2—3—5 fillér, ha azonban Buenos Airesbe szállítják, a fuvar maga 6—7 fillérrel drágítja az árut. Innen a hihetetlenül hangzó valóság, hogy Argentina Olaszországból s máshonnan importál élelmiszert, pl. paradicsomot. Mert így olcsóbb, mintha pl. az északi tartományból, Jujuy-ból stb. szállítanák. Buenos Aires utcáinak kövezésére olcsóbb Norvégiából szállítani a követ, mint az Andesekből, az ország tulsó feléről.

A szövetkezeti mozgalom még a kezdet kezdetén van, aminek folyománya a közvetítő kereskedelem és a spekuláció túlzott mértékű haszonrészesedése a földműves és főleg a bérlő kárára. Rendkívül hiányos a mezőgazdaság céltudatos, tervszerű irányítása, a gépek használata, az utak karbantartása (ami ilyen nagy-kiterjedésű országban nem is csekély feladat) s a talajjavítás. Trágyázásra itt a csekélyszámú mintagazdaságon kívül senki sem gondol. Föld van elég. A legkisebb bérlő is sokszor 200 hektáron, tehát több mint 350 holdon dolgozik, többnyire csak a fiaival. Mint-hogy csak bérlő s nem tudja, meddig marad egy helyben, eszébe sem jut a talajjavítás, maradandó berendezkedésekről való gondoskodás, öntözőcsatornák, vagy éppen gyümölcsfaültetés. Minél kevesebb befektetés pénzben és munkában, ez a jelszó. A telepes földjének rendszeren csak egy részét veti be búzával, kukoricával, a többit legelőnek használja néhány száz állata számára. Ha az esztendő jól üt be, úgysis anynyija terem, hogy két-három évig vígan megél belőle, letörleszti az adósságait s a bérösszegét is játszva megfizeti. Viszont néha évek során nem üt be a termés. Akkor aztán itt a baj, itt a vég. Jó esztendőben akár mindjárt autót is szerezhet a legegyszerűbb földműves, amelynek a fenntartása a gazdag belföldi olajkincs mellett nem is kerül sokba. Jellemző, hogy a bérlő autóra szívesebben költ, mint pl. a saját házának a berendezésére, szilárd megépítésére. Mert ha

innen tovább áll, az autót magával viheti, a házat nem. Néha valóságos ólszerű odukban lakik a colono, néhány deszkából s hullámlemezés bádógból összeeszkábált hitvány vityillóban, amely mellett azonban ott áll, mindig indulásra készen, a ragyogó Ford-kocsi

Vannak természetesen okosabb birtokosok és bérlők is, akik a kölcsönös bizalom alapján megteremtik az egészségesebb és biztosabb gazdálkodás feltételeit, sőt módot találnak arra is, hogy a bérlő hamarosan megvásárolhassa a földjét. Ez azonban a ritkábbik eset. A kölcsönös bizalomnak nagy akadálya az érzelmi ellentét a kreolok és a nemrég bevándoroltak között. Az európai országok arisztokráciája sem olyan zárkózott és nem választja el magát olyan gondosan a többiektől, mint az itteni kreolok. Igazi kreol családba csak társadalmilag is bejutni a legnehezebb dolgok egyike; azokba beleházasodni, idegenre nézve fél csoda.

Buenos-Aires, június 20.

Tegnap megint „haza” röpített a Central Argentina-társaság „Rapido”-ja. Délután érkezünk már ismert s megszeretett buenos-airesi szállásunkra. Még aznap este megtartottam az argentin főváros közönsége számára „Le catholicisme en Hongrie” címen előadásomat a Salvador hatalmas termében. Elég szép közönség gyűlt össze. Másnap reggel a napilapok beható tudósítást közöltek az előadásról. A „Pueblo” elkérte az előadás kéziratát, hogy spanyol fordításban közölje.

Ma aztán elindulunk utolsó argentinai utunkra, de valószínűleg a legszebbre s legtanulságosabbra: fölmegyünk a köztársaság legszélső, északkeleti sarkába, Misiones országrészbe. Itt van a legrégebbi argentinai magyar telep, amelyet még ma is azok vezetnek, akik azt vagy 40 évvel ezelőtt megalapították. Itt vannak a régi jezsuita redukciók romjai is és itt van a világ legnagyobb s legszebb vízesése, az Iguaszú. Tele vagyok várakozással, hisz sohasem mertem remélni, hogy

életemben valamikor a redukciók megszentelt földjére léphetek.

Mellesleg annak is örülünk, hogy északibb, vagyis melegebb vidékre jutunk, mert itt délen időközben teljes szigorával beköszöntött a tél. Kellemetlen, nem annyira hideg, mint szeles és nedves tél; az emberre néha mind a két felsőkabát, a nyári és a téli, egyszerre fölkíváncsozik. Különösen, ha megjön a fagyos, déli szél... Mert itt persze az észak jelenti a meleget, a dél a hideget. Ezt nem tartotta észben egy magyar úriasszony, aki Buenos Airesbe jött lakni s első dolga volt, hogy olyan lakást vett ki, amelynek minden ablaka délnek nézett. Jól megjárta szegény!

A missziók területén.

Corpus (Misiones), június 25.

Hosszú út volt: kedd délutántól egészen csütörtök reggelig egyfolytában vasúton ültünk. Ekkora vasutazással odahaza Budapestről Amsterdamig jut el az ember.

Ahogy állandóan észak felé haladtunk, egyre enyhébb lett a hőmérséklet, egyre több a délszaki, helyesebben: az észak-szaki növény, a banán, a narancs és mandarin. Egész narancs- és mandarinerdők. A vasúti kocsi ablakait a tél ellenére bátran nyitva lehetett hagyni. A melegebb időjárással együtt persze megjelentek az északi országrészek kellemetlen útítársai is, a szúnyogok, a moszkítók. A hálókocsi ajtajára ki is volt ragasztva a hirdetés, hogy aki akar, kérhet a kalauztól szúnyoghálót.

Végre harmadnap reggel Posadasba, Misiones kormányzósági terület székhelyére értünk. Nevét a terület a régi jezsuita redukcióktól kapta. A községek majdnem mind a régi redukciók romjai körül épültek s azoknak a nevét viselik: Apostoles, S. Tomé, S. Ignacio, Encarnación, S. Javier, S. Ana, Corpus (a Corpus Christi rövidítése), Loreto stb. Odatúl, a Paraná-folyam

tulsó partján, már a mai Paraguay állam területén, valamint Brazíliában a Felső-Paraná (Alto Paraná) balpartján megint tovább folytatódnak ezek a régi miszsiós telepek. Akkoriban ez a terület mind egységesen spanyol uralom alatt állott; az akkori Paraguay messze túlterjedt az e nevű mai állam területén.

Ma ezen a hatalmas földdarabon szegény, betegvérű indiánok élnek, az egykor megtérített, ám aztán magukra maradt guarani-törzs maradványai, de argentinai spanyolok s európai telepések is vannak köztük. A guaranik kávébarna bőréből s tompánézésű, nem éppen kellemes arckifejezésétől élesen elüt a „fehér” ember egész megjelenése, bár közte is akad elég degenerált. A lakosság a spanyol mellett a guaranit beszéli, sőt inkább ezt, mint am azt.

Szegény indiánok közt csaknem egyhetes ittartózkodásom idején alig láttam igazán jókedvű, megelégedett arcot. Valami szomorúság s lemondó alázat borong valamennyinek tekintetén. Mintha tudnák szegények, hogy halálraítélt faj fiai, akiknek régóta kiveszett volna még az irmagjuk is, ha annakidején a missziósok meg nem könyörülnek rajtuk, le nem hajolnak hozzájuk s meg nem nevelik őket. De a hit hirdetői rég elmentek, elűzte őket a spanyol kormány féltékenysége s az indiánoknak soká nem volt védelmezőjük s nevelőjük, aki őket, a nagy gyermekeket tovább gondozná.

Rettenetes betegségek gyötrik őket, kevesen érik meg a 40—50 esztendő. Piszokban, szegénységben élnek, erejüket az alkohol s a vérbaj sorvasztja, ez az ősi amerikai betegség, amely Európába is az újvilágból került át. Talán a levegő is teszi, ez a bársonyos, balzsamos, simogatóan lágy és édes levegő, de amelynek ki tudja, milyen ernyesztő hatása van a szervezetre? Vagy az időjárás állandó szeszélyessége, amely szinte óránként csap át a legnagyobb szélsőségekbe? Akárhogy is van, szívettépő látvány: egy halódó faj, amely pedig valamikor, a redukciók virágzása idején,

az ő „aranykorukban”, ahogy ma is emlegetik. a kultúrának meglepő magasságaira hatolt fel.

Ha valahol, itt érzem lépten-nyomon, milyen örület s milyen világrontó és népölő vakság az ú. n. felvilágosodás, amely Egyház nélkül, hit és kereszténység nélkül akart e népek közt civilizációt teremteni. Nem véve figyelembe, hogy ezek a népek — gyermekek, aminthogy a legmagasabb átlagcivilizáció országaiban is a tömegek jókora része gyermek és mindig is gyermek marad, amely sohasem lesz hivatva arra, hogy azokat az örök elveket eldöntse és meghatározza, amelyeken morálnak, népnevelésnek és társadalmi struktúrájának épülnie kell. Primitív emberkéek többségi határozatától, kortesfogásoktól és politikai jelszavaktól tenni függővé egy-egy nép fejlődésének irányvonalait, kárhozatos babona. Igaz, hogy az ellenkező véglet is rossz és kárhozatos, és éppen ezeknek a szerencsétlen indióknak a sorsa tanúság arra, mennyi bajt okozhat az az állami abszolutizmus is, amely mindenkorra tönkre tette és megnyomorította őket. Valami belső hiány és tehetetlenség van az emberi kormányzat minden formájában: sem az abszolutizmus, sem a túlzó demokratizmus nem jó, hacsak egy felsőbb értékrendszerből nem kölcsönöz erőt és szilárdságot, irányt és célt, elvet és törvényt. Egy értékrendszerből, amely emberi szeszélyektől független és magasabb érvényű.

Posadas, Misiones főhelye, a territórium déli csücskén, csinos és igyekvő kis város, 25—30.000 lakossal. itt székel a gobernador, a buenos-airesi kormány képviselője. A városka valamikor egyszerű katonai őrhely volt, amely a Paraná mellett az országhatárt vigyázta Paraguay felé. Valamelyik bolond kormánynak eszébe jutott, hogy összefogatta a kiseprűzésre ítélt, nem-kivánatos nőszemélyeket s ide telepítette őket a katonai őrhely mellé. A mai posadasiak nagy része nem is sejti, milyen furcsa ősöktől származik.

A misionesi rengetegben.

Posadasban két derék magyar várt: Tóth János gazda, meg a keresztkomája, Virág Péter, gyimesföldi származású, fiatal székely asztalos. Egész napjukba került, hogy értünk jöjjenek. Mert Posadastól befelé, Misiones területén már nincs vasút s Corpus, ahol vagy 40 magyar család lakik, innen még csaknem 100 kilométernyire fekszik. De milyen száz kilométernyire! Uram, teremtöm, ilyen utak! Ilyen gödrök, ilyen bukkanók-zökkenők! És ilyen sár, ilyen ragadós, szappanosan csúszós, vörös sár!

Tóth bácsi beszéli, hogy mikor 33 évvel ezelőtt a feleségével és apró gyermekeivel Braziliából ide jött, itt még ilyen utak sem voltak. Csak sűrű erdő, átvágatlan vadbozót. Éppen csak a régi utak szélén felrakott, alig látható kőtöltések jelezték az egykori „jezsuita utak” helyét, amelyeket százötven év óta rég benőtt a gaz és a cserje. Mert a jezsuitáknak, amikor ezeken a területeken működtek, első dolguk volt nyílegyenes, jól megépített utakat alkotni a pusztaságban, rengetegben. A maga birtokához, amelyet az államtól elsőízben kapott, Tóth János még maga vágta az utat a réGINEK nyomán, az erdőn keresztül, baltával, csákánnyal, fűrészszel. Ma is ezen az úton jár a házából a „Plazára”, a „város” központjába. Ma már persze autón, ahogy értünk is a saját autóján jött be Posadasba. Mesterien kezeli a gépet; az öreg Oldsmobil dacosan ugyan és rugdalódzva, de engedelmessékedik a veszprémi gazda kezének.

Eleinte, Candeláriáig („Gyertyaszentelő” - falva) szép egyenesben haladunk. Innen aztán mind változatosabb a táj s egyre gödrösebbek az utak. Hol vad sziklák fölött vágatunk el, hogy majd a csontjainkat törjük össze, hol sáros vízzel teli, mély gödrökbe rohanunk alá, úgyhogy a fejünk ütődik az autó tetejébe. Mert sietni kell ám: amodatúl, a „börc mögött”, ahogy Tóth bácsi mondja, már szakad az eső és ha megkésünk, egyszeriben úgy megdagad az a patak,

amelyen autóstul kell keresztülgázolnunk, hogy még ott is ragadhatunk.

Ahogy autónk északkeleti irányban haladva egyre mélyebben szalad bele ebbe a különös ország-részbe, mindig szebb és változatosabb lesz a vidék. Most már vége az örökös síkságnak, erdős, hegyes vidékre érünk, kellemesen hullámos, lankás tájra, amely Zalára vagy Vas megyére emlékeztetne, ha nem lenne a talaj teljességgel vörös, szinte sötétvörös, szinte csillogóan teli és buja zöldje. S ha nem akadna meg a szemünk lépten-nyomon oly részletekben, amelyek tökéletesen eltérnek az otthon megszokott faunától-flórától.

Micsoda furcsa fák, bokrok, virágok, micsoda szokatlan színű és alakú bogarak, lepkék, madarak! Egész erdő, amelynek a lombja, virága lila- és rózsaszínű, akárcsak nálunk az orgonabokor virága; majd széles, szakadozott levelű banánbokrok sora, narancsligetek, amelyek alatt lomposan, nyugalmas kényelemmel eszegeti a sárból a narancsot egy szabadjárá eresztett csacsi. Igazi csacsi: még akkor sem tér ki az útból, amikor az autó már szinte a hátát horzsolja neki; csak az utolsó pillanatban vágat el ügyetlen ügetéssel, de akkor is ott van a foga közt a fölkapott narancs.

Aztán ezek a karcsú, hosszútestű, nagyfarkú és bóbításfejű tilincsó-madarak, amelyekre tilos löni, mert kitűnő rovarpusztítók. Skarlátvörös lepkék s nagyszárnyú, hosszútestű, karcsú vaddarazsak. Rajokban, 4—500-ával repülő papagályok, amelyekről reszket minden gazda, mert nagy kárt tesznek a vetésben. Amott meg — jaj, odanézni is rossz — vagy 50—60 dögkeselyű a réten, amint egy-egy elhullott lónak a testén lakomázik...

A községek elég ritkásan következnek egymás után, minden órai autózás után alig akad egy. Azok is inkább szétszórt tanyák, amelyeknek a közepén van valahol a „Plaza” (a tér), azon a bolt, a posta, az iskola, esetleg a templom. Esetleg, mondom, mert

a jezsuiták elűzése óta itt rendes lelkipásztorkodás sokáig nem volt. Csak újabban tesznek nagy és elismerésreméltó erőfeszítéseket a steyli német atyák, hogy a vidéken a pasztoráció intézményeit kiépítsék. Valóságos missziós munkát kell újra végezniök, hogy visszanyerjék az eleven kereszténységnek a szinte már pogányságba veszett nemzedéket.

Van azért nyoma a multnak is. A redukció kötörmelékei közé egyszer-kétszer az esztendőben messze földről összesereglenek a hívek. Loyolai Szent Ignác napja itt hagyományos búcsúnap; zarándokok ezrei vetődnek ilyenkor össze a romok között. Gyertyákat gyujtanak a beomlott templomívek kövei közt s imádkoznak, énekelnek ott, ahol valamikor a páterek igehirdetése hangzott.

A megtért indiánok maradványai még megőriztek a redukciók korából néhány szép és épületes szokást. Így ha pappal találkoznak, odaállnak eléje, szóltanul összeteszik a kezüket a mellükön, mintha imádkoznának s úgy várják, míg a pap áldást ad rájuk. Akkor keresztet vetnek és szépen tovább mennek... Vajjon sejti-e bennem ez a feketeszemű, barnaképű indián, ez a halkszavú indián nő, amint elém áll és áldásomat kéri, sejti-e bennem annak a rendnek a tagját, amelynek az ő népe a létét, a megmaradását, az emberibb létrendbe való felszállását köszönheti? S amelynek neve hallatára ma is megcsillan legalább az öregebbjének a szeme?

Száguldás közben figyelem a mongolarcú, erős pofacsontú magyart, ahogy előttem a volánnál ül s minden autóversenyzőt megszégyenítő bravúrral ugorja át, vagy kerülgeti a rettentő útnak veszedelmes pontjait. A kocsi fara a síkos úton folyton az árok felé kívánczik, de ő ügyesen kiparírozza az elkanyarodást s közben vidám szóval nógatja a kocsiját, akár csak odahaza tehetette legénykorában a lóval a veszprémmegyei Bársonyos határában. „No ne ficánkolj már! — biztatja az autót, anélkül, hogy a pipáját egy percig is kivenné a szájából. — Úgy ficánkolsz, ebadta,

mint a megabrakolt úri paripal Jobbra-balra düllöngsz, pedig a borovicskát nem te ittad meg, hanem a gázdád!" Egy-egy nehéz helyen, ahol igen meredeken kell fölfelé szaladni, vagy nagyon „hertelen” lefelé szállni, Tóth bácsi sebes vágatás közben is egy pillanatra el-elereszti a volánt, amúgy „vaszprímiesen” belenedvez a tenyerébe és aztán „Rajta no, a Jézus ne-vibe” szóval merészen nekiszóktet a nehéz részletnek. Le-lehúnyom a szemem s pillanatnyilag úgy érzem, valahol „Vaszprím megyében” járunk. De amikor aztán megint nagyokat ugrik velem az autó, felrezzenek: nem, ilyen gödrök még Veszprém megyében sincsenek! Nyisztor kolléga pedig jóakaróan figyelmeztet, amikor szólok: „Csak a nyelvére vigyázzon, Péter, hogy el ne harapja”. Megfogadom a tanácsot s a veszedelmes helyeken hallgatok, mint a csuka.

Tóth bácsi nem félti a nyelvét, beszél az helyetünk is és egyik érdekes élményét a másik után élvezük a saját, tulajdon, nagyszerű túladunai előadásában. Csak azt sajnálom közben, hogy nem szedhetem minden szavát gyorsírásba.

Közben megered az eső. Santa Anában (Szent Anna; ez is régi redukció) meg kell állnunk egy svéd ember kocsmája előtt, hogy felrakjuk az esőellenzőket a kocsira, majd „ekkis szíverősítőre” betérünk a szőke svédhez. Aztán megint csak vágatunk tova. Tóth bácsi mutatja, hogy amoda túl, a domb mögött, arrafelé, „ahunn az az út ott összevekkettődzik”, szintén templomromok vannak, a régi Loreto romjai. (Ennek is egykor magyar volt a papja: P. Limp Ferenc.) Sajnos, a legtöbb redukció nagyszerű épületeiből ma már csak romok vannak, amelyekből a lakosság szorgalmasan hordja el a szépen kifaragott köveket... Akárhány-nak már a nyoma is alig látszik.

San Ignacio.

Az út még egyre rosszabb, gödrösebb lesz, de a vidék köröskörül annál vadregényesebb. Itt már rét sincs, csak erdő s helyenkint ültetvény. Végre San

Ignacióba érünk, amely arról nevezetes, hogy itt még aránylag sok maradt meg a régi jezsuita redukció épületeiből. Szerencsére az idő is kitisztult valamenynyire s Tóth bácsi letérvén az útról, bekanyarodik velünk egy faszorba, amelynek végén hatalmas faóriások között ott állunk meg az egykori keresztény indiántelep főterén.

Felejthetetlen látvány! Siralmas és dicsőséges egyszerre. Mit nem tudtak alkotni itt ezek a hős és okos hithirdetők: Valóságos kis Flórenceket az őserdő mélyén! Itt hatalmas, három méter hosszú, egy méter széles terméskövekből épült szilárd, klasszikus formájú lépcsők, ott egy nagyszerű templom hármass portáléja. Ma már csak rom!

A templom főbejárata fölött még áll a kőlap, amelyen Jézus címere s a Máriás monogram van nagy vörös kőlapba vésve; még állnak a művésziesen faragott oldaloszlopok is a főkapu mellett. Fent, a szentély fölött elfutó, faragványos oromzat. De a tornyok, amelyeket Tóth bácsi még 20 év előtt látott, már nincsenek meg. A falakra a szél és a madarak famagvakat hordtak s ma a falak és párkányzat tetején mindenütt hatalmas vadfügefák lengenek a szélben, amelyeknek gyökerei beleereszkedtek a falak réseibe, azokat szétduzzasztották, szétrepesztették, keresztül-kasul furakodtak rajtuk, itt be, ott ki, fantasztikus összevisszaságban. Azóta minden vihar nemcsak a fákat tépi, hanem az épületet is rázza, bomlasztja.

Házmagasságú kőhalmaz jobbra-balra. Szétguruló, összetört kőszobrok, amelyeken még föl lehet ismerni a bibliai vagy hagiografikus ábrázolásokat. Amott a főoltár helye, emitt a sekrestye. Még áll benne a hatalmas vízszolgáltató medence díszesen faragott barokk kőfülkéje. Az egykor megszentelt helyen öszvér és tehén legel. A templomfalak közt vaddarazsak tízezrei fészkelnek.

Balra a templomtól a páterek lakása; egyszerű cellák, de masszív, pompásan kidolgozott terméskövekből; még így is, a teljes elhanyagoltság és elárulás

mellett, az ősvégetáció és az időjárás millió romboló hatásának kitéve, másfél évszázad óta is büszkén állják meg a helyüket. Egész utcák állnak itt még, csakhogy persze a házacskák teteje hiányzik s többnyire hiányzanak a nyitott folyosók is, amelyek a házak előtt vonultak végig; éppen csak a tartóoszlopok vannak meg néhány helyen: gyönyörű, faragott monolitok.

Itt a főtéren, amelyet most szinte templomszerűen beárnyékolnak a százados fák, állt a községháza, az iskola, a kórház és az aggok menhelye. Amott, a templom mögött megint hatalmas, kőfallal bekerített térség, talán az iskolásgyermekek játszótere, vagy zöldegeskert, vagy katonai gyakorlatokra szánt térség.

Mily kár, hogy sem a kormány, sem a tudós világ nem tesz semmit e nagyszerű romok és történelmi dokumentumok megvédésére! A civilizáló munka legtokéletesebb, legendás emlékü maradványai lassan hullanak a visszahozhatatlan pusztulásba. A pompásan faragott köveket a lakosság egyre hordja el, ebből építi házeit . . . A kormány ugyan tiltja a kőlopást, egyideig őrten is állított a kövek védelmére (érdekes, hogy véletlenül éppen magyar embert, aki 45 pénzó havi fizetést kapott ezért a munkájáért), de ma csak festett tábla hirdeti a rongálási tilalmat: 20 pénzót fizet, akit rajtakapnak. Azonban a saját szemünkkel láttuk, ahogy két suhanc éppen egy falat bontogatott . . .

Néhány fényképfelvétellel próbálkozunk s aztán sietünk vissza a kocsira, hogy nagyon meg ne várokoztassuk a corpusi magyarokat. Már háromnegyed tizenegy, ők pedig tizenegyre várnak. No seba, félórai késéssel majd csak megjövünk. Itt az idő nem sokat számít. Az emberek ilyenkor télen szörnyen ráérnek.

Nemsokára jelzi Virág Péter, hogy ez itt már corpusi határ. Panaszkodva beszéli, mennyire tönkretette az egykori gyönyörű ültetvényeket az ismételt sáskajárás. Honnan jönnek a sáskák? Ki tudja megmondani. Egyesek azt hiszik, a Chaco végtelen erdősege a hazá-

juk. Mások szerint Bolivia. Ott most háború van, magyarázza egyik magyarunk, aztán a sok lövéstől, durrogatástól a sáska megriad és elszáll. „Valamerre csak kell szállnia, hát száll erre, Misiones felé.” Legalább így értelmezi a szomorú esetet a helybeli népies természetstudomány.

A corpusi magyarok között.

Virág Péter mutogatja: ez itt jobbra már magyar ember chacrája (földje), ez is, amaz is. Vagy csak az volt, mert bizony akad magyar elég, aki azóta elitta, eltékozolta a jobb időben szerzett vagyonát. Az emberek itt is csak emberek és a sok jó közt akad sok alja nép is.

Egyre sűrűbben tűnnek elő az erdő fái közül a házak és faházikók is. Egyik fabódé előtt egy szál ingbe öltözött indián asszony bámul unottan maga elé; öreg fogai közül hatalmas, kézi gyártású szivarból bodorintja a füstöt. A szivarozó nők itt elég gyakoriak, főleg az indiánok közt. A férfi mind cigarettázik, a nő meg majdnem mind szivarozik. Úgy ül a ló hátán, hogy ki se veszi a szájából a szivart. A fehér nők szerencsére nem követik ezt az undorító szokást. Magyar nőt itt sehol sem láttam dohányozni. Egy német vegyeskereskedésben meg egyenesen nagy betűkkel volt fölírva a gerendára: „Die deutsche Frau raucht nicht!” Pedig a kereskedő maga természetesen dohánynal is kereskedik, mert a dohány itt nem monopólium. Tóth bácsi is maga gyártja a pipája dohányát: egy-egy megállónál kivesz a zsebéből valami hurkafélét, előveszi a bicskáját, apró szeleteket vág le a hurkából s a pipájába tömi. Kiderül, hogy nem hurka az, hanem magatermesztette dohány. Szivart is mindenki csak úgy a nadrágja zsebében sodor magának.

Egyszer csak Tóth bácsi nagyot és hosszasat dudál bele az autója sípjába. Nyilván ez az előre megbeszélte jeladás. Csakugyan: ebben a percben harangszó kondul a fák közt s már fel is tűnik a domb tetején a toronytalan kis templom, előtte a harangláb, amelynek

kötelen piros ministránsruhában, egészen otthonias lendülettel lóbálódzik egy magyar gyerek.

A kicsiny magyar egyházközség harangszóval fogadja a hazai földről érkezett igehirdetőket. Hiszen, mondja Tóth János bácsi s majd a könnye buggyan ki a szeméből: amióta itt élünk Corpuson, sohasem mertük még álmodni se, hogy egyszer magyar lelkész szentbeszédjét hallhatjuk és egészen bizonyos, hogy koporsónk zártáig nem lesz abban többet részünk!

Leszállunk az autóról. A templom bejárata föl van díszítve, ékes betűkkel ragyog felénk pálmaágak s virágfüzerek közt az „Isten hozta” felírás, az argentinai, a magyar és a pápai zászló. Elöl állnak a fehér ruhás lányok, aztán az asszonyok, férfiak, csupa tagbaszakadt, derék, sorsverte magyar. Mindenfelől „Isten hozta” és „Dicsértessék” hangzik felénk. Ott van a pap is, egy kedves, fiatal, lengyel származású steyli páter, karingben és stólával, a hívei élén. Előáll egy erdélyi székegy és szépen megfogalmazott beszédben köszöni meg, hogy áthajóztunk miattuk a nagy vízen és eljöttünk hozzájuk. A himnusz hangjai között vonulunk be a kisdied templomba; az oltár előtt a lengyel pap spanyol nyelven szívélyesen üdvözlöl és felkér minket a misszió megtartására. Aztán én beszélek. Forrón és egyszerűen, ahogy a szívem ebben a pillanatban szólnom késztet.

Kiteszik azután az Oltáriszentséget, intonáljuk magyarul a „Szent vagy Uram”-ot, amely a kisdied gyülekezet ajkán époly ércesen, biztatóan hangzik itt a Paraná vidékén, mintha odahaza lennénk, a Duna—Tisza partján. A templom nem a magyaroké, csak részben. Mert bár az első itteni telepések nagyrészt magyarok voltak, ma már a 2000 főből álló corpusi lakosságnak alig egytized részét teszik a mieink.

Utána a templom terén ismerkedés, parolázás. Ki honnan való, kérdezzetjük sorra. Ez Erdélyből, az Bakabányáról, emez Mohácsról, az meg Mezőkövesdről. Ez 4 éve van idekint, az 8 éve, amaz 23, ez még több éve. Egyik-másik előbb Brazíliát járta meg, vagy

pedig Uruguayt; van, aki előbb Észak-Amerikában kísérletezett.

Megbeszéljük a háromnapos kis misszió tervét és részleteit. Mikor jöjjünk össze? Nem könnyű kérdés, mert nem egy rakáson laknak a magyarok; van, aki 12 km-nyire lakik a kápolnától. Nem is mindenkinek van ebben a szörnyűséges, vörös sártengerben autója vagy lova. Nem baj, van camion (teherautó), az majd összeszedi az elszórtan élő magyarokat. Naponta kétszer lesz szentbeszéd: reggel 9-kor és este 5-kor. Későbbre már nem lehet tenni, mert hiszen 5 után már esteledik.

— Nem lesz sok? — kérdezem. De Tóth bácsi kiadja az ordret, hogy egyszer van itt magyar pap, kettő is, Istennek hála, hát lesz, ami lesz, de ezt a három napot mi erre szánjuk, nem kell sokat tanakodni, emberek, most tegyen mindenki félre minden egyebet. Ő is elhalasztja egy héttel a maté-szüretet. Így is határoznak. A lengyel pap önzetlen szeretetreméltósággal hív vendégül asztalához, de szállást nem tud adni, mert neki is csak egyetlen apró szobája van. Ellenben majd itt alszunk Tóth bácsi emeletes házában (az egyetlen emeletes házban Corpuson), alig pár száz lépésnyire a templomtól. Ez a ház úgyis üresen áll, mert Tóthék maguk vagy 8 km-nyire laknak innen. A búrtort, berendezést ezekre a napokra úgy adták össze a helybeli magyarok kölcsön, még virág is került mind-egyik szobába, az ágyakra pedig finom szunyogháló.

Még is jöttek a magyarok híven és becsületesen a misszióra naponta kétszer. Még arra is kértek, hogy énekelni tanítsam őket, amit aztán egy rozoga kis hordozható harmónium segítségével meg is kíséreltem. Oly sajátyszerűen hangzott ebben a messze idegenben az ének: „Virágos kert vala hajdan Pannónia“, meg a karácsonyi „Mennyből az angyal“, a nagyböjti: „A keresztfához megyek“ s a májusi: „Máriát dicsérni hívek jöjjetek“. Az öregebbje még nagyszerűen tudta, de a fiatalabbját jórészt úgy kellett előlről megtanítani az énekekre.

Esténként megvolt az a vigasztalásunk, hogy mikorra a holdvilágos éjben fáradtan hazaballagtunk a templomból a magános, emeletes házig, az éj csendjében, valahonnan a szomszéd erdők egyike felől, tárogató hangját hozta felénk az esti szellő. A dombok fölött a „Kék nefelejts“, a „Nagyasszonyunk, hazánk reménye“ és a „Krasznahorka büszke vára“ dallama szállott, majd egy régi dal hangzott föl, a gyermekkorunkból ismert:

Kitárom reszkető karom,
Olelni földedet,
S reá meghatva hullatom
Fiúi könnyemet...

Vajjon ki a tárogató? kérdem. Egy derék trencsénvidéki csizmadia, felelik...

Akadtsz persze olyan magyar is, aki végig nem jött el a misszióra. Merthogy őneki nem kell pap és mert nincs Isten. Ő a „Szabad szót“ járatja Budapestről. A Mezőfi úr, aki a lapot szerkeszti, igaz magyar, jó katolikus ember, és íme, ő se szereti a papokat. Hiába magyarázta neki Tóth János, meg Virág Péter, hogy nem úgy van az, nem katolikus ember az a szerkesztő, hanem „izrálita“, nem is Mezőfinek hívták annakelőtte, hanem „Morgenstájnnak“, de hát „ollik magyar csak nem akar okulni a szóbul“, sóhajtja Tóth János gazda.

Van, aki eljönne a misszióba, de nem mer eljönni, mert odahaza Európában felesége, gyermeke van, itt meg másvalakivel adta össze magát, hát szégyel eljönni. Akad, sajnos, gyűlölködés is: X. oda nem megy, ahol Y. Z. van, nem akar vele találkozni még az Isten házában sem... Az átok itt sem tágit néha az embe-reink sarka mellől...

A teaültetvényeken.

Megtekintünk néhány maté-ültetvényt is. A híres maté-teát, az *ilex paraquariensis*-t, vagy „yerba“-t (itt így ejtik: zserba) annakidején szintén a hithirdetők honosították meg ezen a vidéken; ez ma Argentínának

és Braziliának egyik jelentős termelvénye. Akkora a cserjéje, mint egy jól megnőtt mogyoróbokor; a levelelt leszedik, megszárítják, megőrlik s vagonszám adják el a kereskedőknek. A teát aztán megfőzik s apró tökökbe öntik a megfőzött levelekkel együtt. A tököt kézbe veszik s egy alul kis szűrővel ellátott ezüstszívókát illesztenek belé, a „bombillát”. Ezen szopogatják aztán napestig a matét, ki hidegen, ki melegen, ki édesen, cukrozva, ki pedig úgy természetesen, keserűen, aki hogyan szereti. Amúgy kissé fanyar az íze, de hamar meg lehet szeretni. Rendkívül idegerősítő és vértisztító a hatása. Nálunk Európában patikában árulják, itt, csupán Misiones területén néhány százezer hektár van teleültetve vele.

A misionesi magyaroknak főfoglalkozása szintén a maté-termelés. Amikor még nem járták sáskahadak ezt a tájat s a maténak jó ára volt, akadt magyar, aki egy esztendőben 20—30.000 pezót is keresett a matéjában, pedig akkoriban a pezó még két pengőnél is többet ért.

Most azonban rossz világ jár a matéra: azt is elérte a világkrízis. Nincs ára. Az egykori nagy jövedelemnek bizony a legtöbb termelőnél nyoma sincs már.

Folyik itt cukornád-, burgonya-, bab-, kukorica-termesztés is, de jelentőségben mindez csak messze a maté után következik. Egy-egy „csakra” (chacra: 25 hektár) maté föld még nem nagy birtok, de a lote (100 hektár) szép vagyon. Akad magyar, akinek jó pár lotéja van. Narancs is akad bőven, ezt is a hithirdetők honosították meg erre felé. Vadon megterem, de rendszeresen is ültetik, egész erdőszám. Az ára igazán nem pesti fülnek való: a kereskedő 2 pezó 50-ért veszi meg a narancs ezrét. A narancs belseje egészen húsos; a héja zöld, sőt gyakran barna színű s a narancs hámozásakor szesztartalmú nedv lövell ki; a gyermekek azal mulatják magukat, hogy a tűz fölé tartják s gyönyörködnek benne, mikor a héj nedűje lobbort vet.

Sajátságos romantikája van ennek a színdús, titokzatos, kevés ember lakta misionesi világnak. Ahogy

reggelenként szállásomról a templom felé igyekszem, a széles, tekergős, sáros-vörös úton, a Paraná fölötti dombok párázatából paradicsomi tündöklésben emelkedik ki a pirosas, hajnali égbolt. S a ködön át a dombtetőn mint valami lovagkorbelt, képzeleti vitéz válik ki a piros háttérből egy ügető paripa hátán valami varázskastélyból kiszállt királyfi. Csak amikor közelebb jut hozzám, látom, hogy a paripa elég szerény kis lovacska s a lovasa még szerényebb: egy iskolás fiú vagy leány, aki ügetve jön a kis lovon, nyerge fölött széles báránybőrtakaró, fején malomkő nagyságú szalmakalap, a „sombbrero”, rég nem mosdatott, barna lábacskái pedig tövig meztelenül, kengyelvas nélkül lóbálóznak a nyereg két oldalán. Nagy, csodálkozó szemmel mered rám s egy halk és szerény Buena dia-t mormol, mikor elléptet mellettem.

A ló és a marha erre mindenütt feltűnően sovány; a jószág itt maga keresi meg a táplálékát erdőn, mezőn s a dúsan zöldelő rét fűvének legtöbbje bizony állati tápláléknak nem alkalmas.

A legrégibb corpusi telepes.

A legrégibb s legtekintélyesebb magyar telepes erre felé Tóth János gazda, az, aki autójával Posadasból minket ide kihozott. Megérdemli, hogy szerény emléket emeljek neki ezeken a lapokon annak bizonyosságául, hogy szívós akarattal a magyar falu fia idegen világban is milyen derekul megállhatja a helyét.

Sohasem hittem volna, hogy a falu földjének olyan erős impregnáló ereje van, hogy egy 18 éves korában messze vidékre elkerült fiába is ilyen mélyen és kiirthatatlanul bele tudja itatni magát. Tóth János már 44 éve él itt kinn Dél-Amerikában, de ez alatt az idő alatt egy mákszemnyit sem veszített el törzsökös, tulajdonai magyarságából, sem őseitől öröklött buzgó vallásosságából. Oly tiszta, zengzetes magyar nyelven beszél, hogy megirigyeltem érte — mintha csak tegnap jött volna ki ide. Más már idegenszerű kiejtéssel

beszéli a magyart, vagy spanyol szavakat apróz bele („add ide az anteojómat” — szemüvegemet stb.), vagy spanyol nőt vesz el s a gyermekeivel már csak spanyolul beszél. Tóth bácsi, bár jól tud spanyolul is, a maga fajtájával mindig csak magyarul beszélt és magában mindig magyarul gondolkozott.

Ő a magyar kolónia kinevezetlen feje, ő tartja össze már 30-nál több esztendeje a telep magyarjait, ő vezette a templomépítési mozgalmat is. A matévaltság őt is érzékenyen érinti, mert övé a legnagyobb teaültetvény errefelé.

Leülök vele a parókia irodájában s megkérem, meséljen valamit az élete folyásából. Nem kell soká nógatnom. Egy pipa verpeléti mellett vidáman folyik ajkáról a szó. Itt van a felesége is, Kulcsár Orsóbét asszony, majd az is segít, ha valami kimaradna.

— Bársonyos községben születtem, Veszprém megyében — kezdi Tóth János —, ott, ahol a megye Győr megyével összeszőgellik. Édesapámnak volt vagy 7 hold szántója, meg szőlleje, meg háza is. Tizenegy esztendős voltam, amikor leégett a házunk. Szüleink kint dolgoztak a földeken. Nem maradt meg más, csak ami rajtunk volt. A két öcsémet én mentettem ki az égő házból. A termés sem ütött be, a szőlő is oda-fagyott abban az esztendőben. Édesapám kénytelen volt adósságot csinálni. Attól kezdve nyomorúság lett az életünk. A szomszédok csúfoltak, hogy szegények lettünk. Pedig a szegénység csak akkor szégyen, ha valaki a maga hibájából lesz földönfutó, ha teszem azt, iszákos vagy mi, de nálunk ebből semmi sem volt.

— Amikor már legénysorba kerültem, azt mondtam édesapámnak: Elmék én Amerikába! De az édesanyám hallani sem akart erről. Jöttek a faluba egyre-másra levelek Amerikából, ismerősöktől, hogy milyen jó ott kint, meg az állam is ingyen ad földet, miegymást. De az anyám csak ellene volt. Egyszer egy suszter járt a falunkban, akkoriban jött meg Észak-Amerikából, az nagyon biztatott többeket. Utóbb megtudtuk, hogy nem volt pénze a visszamenetelre, s így

akart embereket szerezni a szándékának, hogy aztán őt is kivigyék megint.

— Egyszer aztán az édesanyám testvérének az ura mégis elhatározta, hogy kimegy Amerikába, Brazíliába. Arra azt mondta édesanyám: — Akkor hát menjünk mink is. Ne szakadjunk kétfelé. — Több ismerős család összebeszél; mentünk.

— Gönyűtől Bécsig hajóval utaztunk. A hajón találkoztam először a feleségemmel, szóltam is hozzá egy párszor a fedélzeten. De akkor még nem gondoltam arra, hogy elvegyem. 18 éves voltam, ő meg 16. Lovászpatonáról való volt, s amikor Jákón a postamesterné beteg volt, ő vezette a postát, 14 éves kora óta.

Tóth néni szemérmatosan rászól az urára, hogy csak magáról beszéljen.

— Mikor jöttek ki? — kérdem.

— 1891-ben jöttünk ki Magyarországból, én is a szüleimmel, meg ő is az ő szüleivel. Két évvel utóbb lettünk férj és feleség, már idekint, Brazíliában. Rio Grande államba kerültünk, Zsagvári kolóniába. Egészséges vidék volt, nem mondom, de tiszta, merő őserdő. Az állam adott földet, meg szerszámot, egyideig élelmet is, már csak úgy utalványt a boltba, csak műveljük a földet. Magunknak kellett az utat kívágnunk, egy fa nem sok, annyi sem volt levágva előttünk. Kemény munka volt; akadt olyan fa is, hogy a pora majd kiverte a szemünket. Akár paprikát szórt volna az ember a szemébe, akár azt fúrta, csak ette az ember szemét. A gyermekeket kosárba raktuk, úgy tettük a ló hátára, úgy utaztunk. Ahol megálltunk, ott kunyhót építettünk pálmaágakból. A pálma héjából meg gömbölyű zsindelyfélét is lehetett vágni, azzal főttük be a kunyhót. Mert ha megeredt az eső, hát nem lett vége.

— Elkezdtük az irtást. Hát mi minden nem volt ott, Uram, Teremtőm! Vadállat, kígyó, mindenféle bogár, ami embernek, állatnak a körme alá mászik; aztán megdagad tőle a kéz-láb, bele is lehet halni...

No, amennyi kígyót ott agyonütöttünk! Igaz, a legtöbbje nem bánt, ha az ember rá nem támad. De ha az ember úgy véletlenségből rálép a fűben, akkor bök. Van olyan apró kígyó, hogy alig nagyobb egy arasz-nál, de ha az megböki az embert, arra már nincs orvosság. Azt félóra múltán el lehet temetni. Nekünk sohasem lett semmi bajunk, hála Istennek!

— A brazil állam mindenkinek 25 hektárt mért ki, hogy ha megirtod és megmunkálsz, a tied lesz. Amerre európai ember ment, ha megmaradt, lassan fölvirágozott a gazdálkodás. De sok volt, aki nem maradt meg: megszökött. Mink öt évig maradtunk Braziliában. Volt a közelben egy olasz plébános, annál esküdtünk, deszkateplomban.

— Az állam csak hat hónapig adott segélyt, azután az útépitésen kellett dolgozni, hogy valamit keressünk. Egy hétig az úton dolgoztunk, másik héten a chacrán. Az apósom kerékgyártó volt, talicskákat csinált, azokat eladta. Mindig volt munkája. Hát így szenvedtünk, dolgoztunk erősen, de segítséget nem láttunk. Koplalnunk Amerikában csaknem sohasem kellett.

— Aztán jött egy magyar ember Argentínából, az beszélte, hogy ott jobb a kereset. Nem sokat gondolkodtunk, eljöttünk. Elindultunk hat lóval, szekérrel, káréval három család. Utak seholy voltak.

— Entre Riosba menet Corrientesnél folyóhoz értünk. A szekeret hozzákötöttük a csónakhoz, a lovakat átúsztattuk. Egyszer olyan mocsárba kerültünk, hogy se előre, se hátra; a lovak leültek benne hasig. A szekerekről le kellett rakni mindent; a holminkat derékig sárban hordtuk ki vagy 1000 méterig. Találtunk ott ölmagas csálét, azt letiportuk, a csálé szarait lefektettük a mocsárra, így valahogyan kihúztuk az üres szekeret a sárból. Végre száraz földre jutottunk. Olyanok voltunk, mint a kacsák. Tüzet gyújtottunk, megszáradtunk, aztán mentünk tovább a Jézus nevében.

— Másik éjjel megint nagy zivatar volt, közben

meg csak látjuk ám, hogy rablóféle emberek ólálkodnak a lovak körül. Rájuk iramodtunk és megmentettük a lovakat.

— Diamantében aratásig maradtunk. Két hétig mi is dolgoztunk benne. Adtak volna földet, akár haszonbérbe, akár részesedésre, de éppen sáskajárás volt, hát nem mertünk belevágni a sáska miatt. Valaki azt mondta, hogy lent, délen, Nequienben jobb az élet. Eladtuk a lovakat, szekeret, kárét; a pénzen lementünk hajón Buenos Airesbe. Ott az emigrációs-házban laktunk, tovább egy hónapnál, még szent karácsony ünnepét is ott töltöttük. Meg is kértük az emigrációs-ház direktorát, hogy szabad-e énekelnünk, azt mondta, hogyne, énekeljete csak. Hát énekeltünk karácsonyi szenténekeket.

— Egy német kereskedő volt ott, Johann Majer, azt mondta: Nequienbe ne menjenek, ott még nincs fölmérve a föld, még nem osztanak birtokot, se bérletet. Menjünk inkább a csilei határra, ott nagyon jól lehet csempészni. Igen ám, hogy ránk löjenek a csendőrök? — mondok. Oda nem megyünk.

— Az emigrációs-ház tele volt mindenféle nemből, olaszok, lengyelek, mindenfélék voltak ott. Az ebédnél mind tolakodtak, hogy ki legyen az első. Mi meg nem tolakodtunk, hanem vártunk szépen, míg ránk kerül a sor. Hát a felvigyázónak ez feltűnt és pár nap múlva korbáccsal állt oda és mind visszahajtotta őket és minket szólított oda elsőnek.

— Ahogy az evangélium is mondja — szól közbe az asszony —, hogy így lesznek az utolsókból elsők és az elsőkből utolsók.

— A karácsonyt különben a kolóniában is megültük. Ha mással nem lehetett, hát azzal, hogy otthon szépen elénekelgettünk, imádkozgattunk. Buenos Airesben nem tudtunk elhelyezkedni, mert ahol kocsis kellett volna, ott nem kellett szakácsné és ahol szakácsné kellett volna, ott nem kellett kocsis. Én meg nem akartam, hogy az asszony valahol egy kilométerre legyen tőlem, mert Argentínában nem lehet a

nőt magára hagyni. Meg mi lett volna a fővárosban az öreg szülőkkel? Ha már együtt indultunk el a kolóniáról, hát utazzunk is együtt. Egy német egyesületben azt mondták, hogy Patagóniában Santa Cruzban oszt az állam földet, valami könyvet is adott a német erről kasztyellán nyelven. Olvasom a könyvet, hát akár ha Veszprém megyét olvasták volna elébem, egészen olyan a föld ottan, van hó is, eső is, mint odahaza. Elhatároztuk, hogy megpróbáljuk.

Patagóniában.

— Nagyvégre hajóra tudtunk ülni. Mikor megérkeztünk, zúgott a szél; olyan volt a part, mintha hó lepte volna be, csupa fehérség. Mind salétromos talaj. Persze erről nem szólt az írás, csak kapatta az emberek. A föld is, amit az állam adott, el volt már foglalta, de nem is ért sokat; ahol egy kis kert volt, ott lehetett valamit termelni, másutt nem. A fűszálak mint a tüske. Meztélláb nem is lehetett menni rajtuk, csak a juhoknak. De azoknak jó volt; némelyiknek két ujjnyi szalonna is volt a hátán. Finom, izletes húsuk volt persze, mert nekik a só kell.

— Szerencsénkre akkoriban az állam valami nagy magazint épített ott a parton, mert kitörőben volt a háború Argentina és Csile között, el kellett raktározni a lőszert, meg az élelmet a katonáknak. A vállalkozó egy tallyán volt, aki a pénzt felvette az államtól, de a munkásait nem fizette. Utoljára ezek megúnták a dolgot, fölmondtak nekije. Akkor adott nekik a tallyán egy írást Buenos Airesbe, hogy majd ott megkapják a fizetésüket. De Buenos Airesben nem volt hitele az írásának. Erre aztán a tallyán megszökött. Akkor mi is koplaltunk három napig.

— Egy kis vendéglő volt ott, abba szegődtünk be. Havi 25 pezót ígértek, meg ellátást. Eleinte csak nekem fizettek, de aztán az asszony is segített hol ebben, hol abban, hát neki is adtak egy kicsike fizetést. Egyszer a vendéglős feleségének Buenos Airesbe kellett mennie, hát azt kérdezte tőlünk, el merjük-e

addig vállalni a háztartást? El hát, mondjuk. A vendéglősné elment. Az ura bizony nem segített sokat, csak üldögélt, mindent nekünk kellett csinálni. Spanyolul akkor még keveset tudtunk.

— Hanem valaki megirigyelte a sorsunkat és kezdett beárulni minket a gazdánál. Egyszer csak látom, hogy ezt is megjelöli, azt is. Meg a feleségemre is szemet vetett. No mondok, itt nem maradunk, csak éppen mert megígértük, a vendéglősné kedvéért maradunk, míg megjön.

— Mikor a vendéglősné visszajött, el sem akarta hinni, olyan jól fölvirágzott az üzlet; látta, hogy még mindenkiből van elég, jövedelem is volt szépen. Persze, mert a magyarosabb étel, ahogy a feleségem főzött, jobban ízlett mindenkinek. Még a másik kocsmából is idepártoltak át az emberek. De már nem volt maradásunk az ember miatt, hát mentünk.

— Elszegődtünk egy másik kereskedőhöz, egy angolhoz. Első hónapra 60 pézót ígért, másikkra 120-at; hát belevágunk. Csak kettőre kellett főzni. A kereskedő szállított a stáncéroknek rizsát, cukrot, nekem is sok dolgom akadt vele. Alighogy beszegődtünk, jöttek a mérnökök, a háború miatt határt kellett mérni. Mind angolok voltak, nálunk szálltak be vagy hatan. Megint az asszonyra leselkedtek. Itt sem maradhattam. Mikor egy vasárnap megmondtam a kereskedőnek, hogy elmegyünk, Mister Betz-nek hívták, felugrott, úgy marasztalt. Több fizetést kínált. Azt mondtam neki, nemcsak a pénzt nézem, megbocsásson, hanem a szüleim elhatározták, hogy visszamennek Brazíliába, hát én se akarok tőlük elmaradni. Azt mondta, bármikor visszavesz, csak küldjek neki levelet, megküldi az útiköltséget.

— 14 hónapig voltunk mindössze Patagóniában. Bolond volt ott az idő végig. Reggel szépen kisütött a nap, de már 8-kor, 9-kor úgy fújt a hideg, déli szél, hogy az ember csaknem elesett tőle. Néha még a köveket is úgy hánytá az ember arcának; mondtam is, hogy no, második Szibériában vagyunk. Rettentő volt a por,

nem is por, hanem egész olyan göbecseket vágott az ember arcába. Le kellett szállni a lóról, szekérről és bokor mögé bújni. Volt ugyan vaskályhánk, de ha bevittük a kisgyereket a fűtött szobába, elájult a füsttől; ha meg kivittük, fázott.

— Így aztán visszamentünk Buenos Airesbe, onnan Colonia Ijuhi-ba. Ott három esztendeig maradtunk. Az állam már nem adott semmit, magunknak kellett magunkról gondoskodni. Útközben majdnem hajótörést szenvedtünk, a hajó kősziklának ütdődött és olyan lökést kapott tőle, hogy aki a lábán állt, az is mind elesett.

— A kolóniában házat építettünk, magam metszettem hozzá a deszkát, épületfát. De rossz termések jöttek, nagy szárazság. A föld is rossz volt, akkora kősziklák voltak benne, mint ez az asztal. A ruhából három év óta kiszakadoztunk, csak egy szalmakalapot meg egy nadrágra való szövetet tudtam venni. Láttuk, hogyha tovább maradunk, lerongyolódunk. Így megint csak másfelé kellett néznünk.

— Akkor jutott tudomásunkra a Misiones-féle telepítés, hát idejöttünk. Kerek egy hónapig utaztunk két szekéren. Már akkor négy családom volt; a nagyobbik fiam segített is a költözködésnél.

— Mikor Posadasba beértünk, bementem a comissárohoz; mondom neki, hogy magyarok vagyunk. Azt kérdezte: családos vagyok-e? Hogyne, mondom. Hát azt mondja, hol áll a kocsija? Sokat olvastam a magyar asszonyokról, hogy azok amazony asszonyok, hát meg akarom nézni őket, igaz-e. Mikor kijött a kocsihoz, azt kiáltotta: Hát ilyen sokan vannak? Miért nem hoztak mindjárt zászlót is magukkal? Így tréfálkozott. Most már volt útlevelünk is, hoztunk magunkkal. Azelőtt nem adtak, mert nem tetszett nekik, hogy eljöttünk. Most se szereztük az útlevelet baj nélkül. Mikor a brazil Sao Luiz-ban bementünk az útlevéért, mert ott volt a felsőbb törvény, hát a törvényes urak kint voltak mind vadászaton. Csak az irodaszolgák voltak otthon. Azok meg nem adhatták ki az útlevelet. Három

napig kellett várnunk az urakra. Mondta is az egyik, ugyan minek maguknak útlevel, fizetnek az öröknek egy kis pálinkát és akkor átmehetnek írás nélkül is a folyón. Hiszen igaz, így tettünk annakidején valahol Uruguay-folyón is, de akkor innen is jött a rendőr, onnan is, hogy mutassuk az igazolványt, van-e engedélyünk általmenni. Azért csak hadd legyen írás velünk.

Új élet előtt.

— Posadasban kértem a kormányzótól: kapunk-e chacrát, telepet? Az örült minden új telepesnek. Jó ember volt, francia születésű, európai. Kikérdezett, nem vagyunk-e elkorcsosult emberek, iszákosak; jó egy óráig tartott az audencia, mire kijöhattunk a gubernaciónból. Kérdeztük, lesz-e az első időre segély? Azt mondta, az el van törölve kormányilag, törvényileg, ő nem adhat. De aztán a maga felelősségére mégis adott, mert jó ember volt, nem azt nézte, mi van megírva, hanem hol kell segíteni. Volt neki 40.000 pézója, a megye pénze, útcsinálásra, de ő inkább segélyre adta, hogy azt mondja, majd a termésből visszafizetik. Később beárulták az ellenségei, el is csapták emiatt, még be is csukták egy ideig. De nagyon népszerű ember volt, szerette a haladásokat. Egyszer bent jártam a városban és éppen a kormánysház épülete előtt mentem el, hát találkoztam vele. Megismert, no, azt mondja, minek dugja el a pipáját, szívja csak tovább!

— Corpusban kaptunk helyet. Jól megköszöntem neki. Akkor aztán a többiekkel feljöttünk mótoros csónakon, itt úgy hívják, hogy lancsán. Rozoga kis jószág volt, még az eső ellen sem védett. Éjfél tájt csunya zivatar keletkezett. Kikötöttünk, de csak kunyhók voltak a parton. Mit csináljunk? Vissza se jöhetünk, előre se mehettünk, hát csak a partról kiáltottunk által, hogy nincs-e szálláshelyük. Erre a révészek összekötötték a lancsát egy földött tutajjal. Csúronvíz lettünk így is valamennyien; még legjobban a

10 hónapos gyerekekre vigyáztunk, hogy meg ne fázzon. Ez májusban volt, akkor van a leghidegebb. Egész nap csak úgy szakadt az eső. Már lebukóban volt a nap, amikor ideértünk Corpusba. Itt tüzet raktunk, megmelegedtünk és megfőztük azt a kevés ételt, amit még magunkkal hoztunk. De az öcsém megfázott; mint egy darab fa, csak feküdt mereven a kunyhóban; aztán bele is halt szegény.

— Corpusban csak két magyar család volt mielőttünk, meg két lengyel és egy horvát. Azok is elmentek; mire mi kijöttünk, már csak három lakosa volt Corpusnak. Ma van kétezren fölül. Megmutatták nekünk a telepünk sarkát, hogy itt kezdődik, aztán ránk hagyták, hogy a többit keressük meg, ahol két évvel ezelőtt a mérnök kimérte. Úgy jelöltük ki magunk a határokat fáradságosan. Minden be volt növe. Kivágtunk három kilométernél több utat. A segélyből, amit a francia governadór adott, telt egyideig, minden személyre naponta 22 fillér esett. Én eleinte a horváthoz jártam dolgozni, 20 kiló patátért egy napig dolgoztam; kértem még egy kevés mangyókát is, vagyis édes burgonyát (manjokot), de azt már nem adott. Kukoricát, babot, dohányt termeltünk először, meg cukornádat. Nem lett volna már szabad dohányt termelni, de megengedte a governadór, még pálinkát is szabad volt főznünk, az több jövedelmet adott. Csak aztán Paraguayból mindig több pálinkát csempészték át olcsó pénzért. Annyi rendőrt meg nem tudtak a Paraná mellé állítani, hogy megakadályozzák. Hát leszállt ennek is az ára.

— Akkor találtam ki a matét. Csak úgy a magam eszéből. A governadór ajánlta, hogy pamukot termesztünk, meg manit, de az csak szántott földre való. Később aztán a törvényes emberek is látták, hogy legjobb ide a maté. Mi azt már Brazíliából ismertük. Jött a kormány embere, az administrador, hogy ültessünk matét. No, mondok neki, már nekem van egy hektárral ültetve belőle. Hát csak csodálkozott, hogy ki ajánlotta azt maguknak. Mondtuk, hogy senki. Alig akarta

elhinni. Még Posadasból is eljött a gubernadór megnézni a maténkat.

— Azt mondtam, ha sikerül a maté, itt maradok; ha nem, hát megyek Corpusból. Hála Istennek, a maté bevágott. Akkor megépítettem a házamat rendesen, meg a maté-szárítót. Utóbb aztán az emeletes házamat.

— Hát a szíve, Tóth bácsi, nem vágyott-e haza sohasem?

— Jaj, dehogy nem vágyott, édes tisztelendő uram, dehogy nem vágyott. Már egyszer úgy is volt, hogy hazamenek. 50.000 pézóért akartam eladni a birtokomat, aztán hazamenni. Volt is rá vevő, egy bolíviai, de csak 45.000-et akart adni érte. Közben kitört a hadüzenet odahaza. Mondom a bolíviainak, hogy most már semennyiért sem adom a birtokot. Hazamenjek? Hogy útközben hadifogságba ejtsenek a franciák? Nem mentem. Utána meg itt volt a nagy család, meg az édes szüleim is itt haltak meg, már a sírjuktól nem akartam elszakadni. Így maradtam idekinn.

— Hogy nem vágyom-e haza? Amikor a fiamnak beteg volt a lába, valami füvet hozattunk neki hazulról. Amikor a fű megjött, bizony kicsordult a könny a szememből, hogy az a fű a hazámból való.

— Azért Brazíliában is majdnem belekerültünk egyszer a háborúba, vagy jobban mondva a forradalomba. Jó ára volt akkor a rizsának, meg a fehér kukoricának; jól megfizették, mert a katonáknak enni kellett. Vittük is a kukoricát Povillába. Örültek neki. Mikor visszafelé jövünk, sötét volt, egyszer csak mondja a sógorasszony, te sógor, azt mondja, kiáltottak. Hallgatózom, megint csak megismétlik a kiáltást. Megállok, hát egy katona áll ott posztot, be is kísért engem mindjárt a táborba a kapitányhoz. Ha csak magam volnék, gondoltam, de mi lesz a sok asszonynépkel. Hát a kapitány emberséges ember volt, azt mondta: — Azt tanácsolom, hogy menjenek be az első házba és ott maradjanak, ha nem akarnak a lövés közelébe kerülni. Bementünk; nem mondom, szívesen fogadtak. Gazdag család voltak valamikor, de akkorára ők is

nagyon elszegényedtek, le voltak passzolva. Két kanaluk volt; az egyikkel ők ettek, a másikkal meg mink. Reggel aztán indultunk hazafelé. Alighogy átmentünk a határon, ropogtak ám a fegyverek, de mi már túl voltunk a vonalon.

— Kezdetben a magyarok itt szépen összetartottak Corpusban; kápolnát is építettünk fából, összejöttünk vasárnap, mikor még nem is volt itt pap, imádkoztunk együtt. Egyszer egy évben papot hozattunk, az keresztelt meg a gyerekeket tanította az első szentáldozásra. Még most is irogat néha nekünk Santa Féből, szeretett minket. Később aztán jött az egyenetlenség. Hiába mondtam nekik, hogy nem szegénylitek magatokat, a magyarság mindig a kereszténységnek a védbástyája volt, hát becsüljétek meg magatokat, úgy is, mint magyarok, úgy is, mint erkölcsös emberek. Az egyik lányomat elvette egy magyar, aztán megszökött, most valahol Sao Paulóban pincér. Egész tragédia volt. A legrosszabb meg az volt, mikor a fiamat tönkretette egy idevalósi ember. A fiú 12 esztendő volt, nagyon jól tanult, a mester mindig csak dicsérte, hogy milyen jó a felfogása. Egyszer két idevalósi ember bepálinkázott a korcsmában, aztán az egyik a fiamat maga mögé ültette a lóra, a másik is felült, aztán versenyt nyargaltak. Egy fordulónál a részeg legény a fiúval együtt levágódott a lóról, a gyerekek agyrázkódást kapott, rengeteg pénzt költöttem orvosra, de máig se gyógyult meg. Felnőtt ember már, de nem tud beszélni.

Csónakkaland a Paranán.

— Mikor volt a legnagyobb veszedelemben, Tóth bácsi, amióta kint van?

— Hát az itt volt a közelben, a Paranán, — mondja a gazda csendes mélázással, mintha még visszagondolni se szeretne rá.

— Egyesek nem kocsival, hanem ladikon vitték le a termést a Paranán Posadasba. Mi is megpróbál-

tuk. Többszörönként sikerült is, de nehéz dolog volt, édes Istenem, 100 kilométert vagy még többet is evezni lefelé, meg utána felfelé, mert a folyó nagy kanyarodókat csinál. Azonban 1895-ben olyan nagy áradás volt a vizen, hogy még az öreg emberek sem emlékeztek ilyenre. A révkapitányság nem is akarta kiadni az engedélyt, hogy elinduljunk. Pedig akkor még elég jó idő volt.

— Beraktuk a csónakba a dohányt, babot, kukoricát, elindultunk. Éjjel aztán megeredt az eső, csunya zivatar kerekedett. Mit tegyünk? A dohány megázik! Megálltunk Szent Anna alatt egy háznál, kiraktuk a dohányt. Zivatar multával megint visszaraktuk a csónakba; beszálltunk. Megint megeredt az eső és aztán egy nap mint másnap csak esett. Posadasban 14 napig vesztegeltünk. Úgy felnőtt a folyam vize, hogy bent a kikötői irodában is csónakban ültek a hivatalnokok, úgy írtak az asztalnál. A hajók nem tudtak menni, felfordultak a vízárban. Akkorára a Paraná már egész fákat sodort magával, egész szigeteket; úgy szaladtak ezek a vizen, mint a gyorsvonat. Tömérdek kígyó, vadállat, mindenféle úszott, a kígyók úgy voltak rácsavarodva a fákra. Rengeteg sokat meg is fogtunk az állatok közül. Egy épület sem maradt meg a víz mentén. A révkapitányság meg nézte nagyítóüveggel; ha valahol menteni kellett, mentett.

— Hát velünk mi lesz? gondoltam. Ami kevés termésünket eladtuk, azt föléljük itt Posadasban, ha haza nem menünk. A révkapitányság nem akarta kiadni az engedélyt, hogy vízre szálljunk. Mondom, nézze uram, ez nem olyan, mintha hajóval megy valaki; a csónakkal a part mentén is elmehetünk; ha nem adja ki az engedélyt, hát tartson el bennünket maga. Hát kiadta az engedélyt.

— El is jöttünk. Már majdnem itthon voltunk szerencsésen Casadornál, ahonnan már közel van Corpus. De nem láttam ám se a Paranát, se a partnak a szélét, mindig csak erdőben jöttünk a csónakkal, úgy meg volt áradva a víz.

— Máskor 4—5 nap alatt megfordultunk, most meg talán 22 napig jöttünk.

— Egyszer aztán nagy veszedelembbe kerültünk. Szörnyű nagy esése volt ott a folyónak. Nem vízesés, csak beszűkül a folyó medre és csak úgy siklik lefelé az ár, mint amikor a háztetőről öntik a vizet. Hát itt nem tudtunk felmenni sehogyan sem. Sokáig rostokoltunk, tanakodtunk, mint a hadvezérek, mit csináljunk. Két kötelet összecsomóztunk, hozzákötöttük a csónakot a végére, aztán a kötelet egy fának csavartuk s úgy húztuk fel a csónakot a fa mögül. Így fel is kerültünk vagy 15 méternyire, de akkor elszakadt a kötél és a csónak belekerült a forgóba. Vitte az ár lefelé szörnyűségesen. Bányai Áron bácsi ledobta a lapátot, hogy jaj Istenem, végünk van. De aztán hogyan, hogyan nem, kivetett bennünket a víz a partra, magam is csodálgattam. Szerencse, hogy jó csónak volt, nem tört össze. Az öcsém már előbb belevetette magát a vízbe, vitte is a víz vagy ezer méterre lefelé, most aztán elmentünk keresni. Sűrű volt az erdő, bujkálva is alig lehetett kijutni rajta. Végre meglettük az öcsémet, fölmászott egy fára, a fa csak úgy hajladozott vele a szélben. Nem mert lejönni. Földobtuk neki a kötelet, azt a derekára kötötte, aztán úgy ereszkedett le rajta.

— Hogyan menjünk tovább? A másik oldalon nem volt olyan erős az ár, a paraguay-i oldalon. De ott meg egy ronda folyó van, ott ömlik a Paranába. Bányai Áron megint elkezdte a jajgatást. Mondom neki: Fogja maga csak a kormánylapátot, mi majd evezünk. Nagy keservesen aztán átjöttünk a szigetig, innen aztán bejutottunk Casadorba.

— Nem bánta-e meg soha, Tóth bácsi, hogy kijött Amerikába? — kérdem.

Elgondolkozik az öreg. Helyette az asszony felel:

— Amikor nekiszántuk magunkat az útnak, odahaza azt mondta a jegyző úr az apámnak, hogy „Kulcsár, gondolja meg, mit tesz; mert ha becsukják, még akkor is jobb dolga lesz, mintha Amerikába kimegy”. Hát — igaza volt a jegyzőnek! De az Úristen meg-

tartott bennünket. Az ő szent kegyelme nélkül mi is elhullároztunk volna, mint annyian mások...

Elérzékenyedve hallgat a két öreg. De az asszonyban felülkerekedik az erős lélek:

— No, de azt tanultuk odahaza az iskolában: „Előtted a küzdés, előtted a pálya, az erőtlen csügged, az erős megállja; és tudod, az erő micsoda? Akarat, mely előbb, vagy utóbb, de borostyánt arat”.

Szóról-szóra, hibátlanul mondta el a verset Tóth néni.

Gondolatban mélyen meghajoltam ez előtt a két szerény, egyszerű magyar lélek előtt.

Kirándulás Paraguayba.

Trinidad (Paraguay), június 23.

Ma felhasználtuk az alkalmat; napközben szabadok lévén, átrándultunk Paraguay államba. Innen Corpusból már csak néhány kilométer odáig.

A határátlépés a képzelhető legegyszerűbb formák közt folyt le. A falusi csendőrség levelet állított ki nekünk, hogy pusztán néhány órára kívánunk átmenni, s ez a passzus pótolta útlevelet és vízumot. Mikor a folyamhoz értünk, az öreg révészt, akinek át kellett vinnie minket csónakon a csaknem 2 km széles folyam túlsó partjára, mégis megszállta a bürokrácia szelleme: gyűrött levélpapírost vett ki a zsebéből s arra rá kellett írunk ceruzával, csak úgy az autó oldalára hajolva, a nevünket s hogy miféle nemzet vagyunk. Ezt a papírost aztán az öreg átküldte az unokájával egy fa-putriba, amely fölött erősen kifakult színekkel az argentinai zászló lengett: ez volt a révkapitányság. Jött vissza az unoka, hogy rendben van minden, mehetünk.

Az öreg révész fölszedett még néhány utast a ladikjába, aztán pipára gyújtott s rákönyökölt a kormánylapátra. Az unoka pedig, egy 12—13 éves fiúcska evezett. A nyakán két Mária-érem is volt, kabátkája

alól azonban az ing hiányzott. Hihetetlen ügyességgel evezett át velünk a túlsó partra.

Ott megint révkapitányság várt. Egy mosolygós, kövérképű kreol álldogált ingujjban a parton, de mihelyt észrevette, hogy külföldiek szállnak ki a csónakból, hamarosan beszaladt a maga ámbitusos deszkapavillonjába s nagyobb méltóság okából karszékbe vetve magát, ujságot kezdett olvasni. Úgy kellett elébe járulnunk s kérnünk a beutazási engedélyt. A derék kreol hivatalos ábrázattal belenézett a corpusi csendőrmester által kiállított igazolványba s igen barátságosan megkérdezte, hogy a romokat akarjuk-e megnézni. „Como no” (hogyne) mondta kedélyesen s a beutazás ezzel már engedélyezve is volt. Paraguay most háborút viselő ország, de ezeken a déli részen teljes a béke.

Egy előre értesített mecklenburgi német telepes várt már a teherautójával, amelynek kökemény cédrusfából volt az ülése, meg a tetőtartó oszlopa. Mindjárt a nekiiramodásnál láttuk, hogy itt Paraguayban az utak még irgalmatlanabbak, mint Misiones területén. Az egyik első döccenőnél jól az arcomba vágott az autó éles szögletű tetőtartórúdja; attól kezdve állandóan erősen fogtam a rudat, hogy előre kiegyensúlyozzam a jármű jobbra-balra rugdalását.

Hosszan elterülő német telepen vágattunk keresztül, amelynek Hohenau a neve. Szép, rendes telep, de már az utakra nem sok gondot fordítanak. Három napig éreztem a csontjaimban ennek a 34 km-es autóútnak a szörnyűséges zökkenőit.

Trinidad, az egyik egykori paraguay-i redukció volt az utazás célja, amelynek romjai talán valamennyi redukció közt legjobban megmaradtak. Megint csak az a siralmas látvány, mint San Ignacióban. Omlik, dől, pusztul minden. De legalább állnak még helyenkint az árkádos folyosók a házak előtt s az ember bámulva szemléli ezt a finom ízlésű, klasszikus arányokat mutató, masszív építkezést. A széles félkörű boltíveket kónikusan egymásba illesztett, széles, faragott homok-

kövek alkotják; a tartó-oszlopok fölött a fal mezejében mindenütt egy-egy kőből faragott medaillon, akárcsak Della Robbia medaillonjai a flórenci San Marco-téren.

Imponálók a templom maradványai. Hatalmas hátfal, törés és hasadás nélkül, de sajnos, már elválva a templom oldalfalától, mert azt szétrepesztette a sok-száz fagyökér, keresztültörve a falakon és párkányokon. Pontosan megállapítható még, hogy szép, öthajós, kereszthajós templom volt, szoborfülkékkel, faragványokkal, gyönyörű kidolgozott oszlopos kapuzatokkal. A mecklenburgi német, maga bizonyosan protestáns ember, elérzékenyülve s megbotránkozva magyarázza, hogy itt ennek a tágas sekrestyének a hatalmas boltozott tetőzete még négy évvel ezelőtt megvolt. Azóta az is bedőlt. Nem gondolja a romokat senki.

Jobbra-balra a megtért indiánok házai; szép, tágas szobák, mindenik előtt boltíves, földött folyosó. Egyes-nes utcák és feltűnően széles terek. Az egyik téren egészen különálló, széles és tömör harangtorony romjai.

Milyen élet folyhatott itt kétszáz évvel ezelőtt!

A redukció.

A redukciók — zárt, keresztény indián-telepek — az újkori civilizációs és evangéliumterjesztő törekvések legfigyelemreméltóbb kísérletei voltak. Még akik egyébként éppen nem lelkesedtek a jezsuita hithirdetőkért, azok is a csodálkozás hangján nyilatkoztak e kísérletek nagyvonalúságáról: így Voltaire, Diderot, Montesquieu és Gothein. Maga III. Károly spanyol király, a redukciók elpusztítója, még néhány évvel a megsemmisítő végzés előtt, a legnagyobb dicsérrettel adózott az itt működő hithirdetők munkájának.

A redukciók a spanyol gyarmatosító rendszer visszaéléseivel szemben parancsoló szükség voltak. A spanyol udvar ugyanis az elfoglalt gyarmati területeket egy-egy gyarmatos földbirtokosra, az encomenderó-ra bízta, úgyhogy a földbirtokos egyúttal közvet-

len közigazgatási hatóság is lett. Az volt az elgondolás, hogy az encomenderók majd a hithirdetők segítségével letelepítik s a keresztény hitre vezetik a bennszülötteket s aztán polgárosult életre, de többi közt bizonyos közszolgáltatásokra, közmunkára és katonáskodásra is szorítják őket. Azonban az encomenderókban csakhamar fölülkerekedett a kapzsiság és lassankint már csak arra törekedtek, hogy a bennszülötteket a maguk jobbágyaivá, sőt rabszolgáivá tegyék. Hiába sürgették jószándékú királyi rendeletek, hogy az indiánokkal jól kell bánni, mert a „bennszülöttek épp olyan emberi jogokkal bírnak, mint a fehér emberek”, a valóságban az encomienda-rendszer a bennszülöttekkel való rút visszaélések sorozatára vezetett.¹

Ezek a visszaélések az evangélizálás munkáját is erősen hátráltatták. A hithirdetők nem voltak hajlandók csak azért hatolni be ezer veszély közt az őserdőbe az indiánok megtérítésére, hogy ezeket aztán a birtokosok minden keresztény szeretet és igazságérzet megcsúfolásával a maguk rabszolgáivá tegyék. De az indiánok is a legnagyobb bizalmatlansággal viseltettek az olyan vallás hithirdetői ellen, amely kereszttel a kezében állt eléjük s aztán rabszolgasorsba sodorta őket. Ugyanekkor a jezsuiták generálisa, a messzelátó és bölcs Acquaviva amúgyis eltévesztettnek ítélte a vándormisszionáriusi módszert, amelynek eredményei ritkán bizonyultak maradandóknak. Így született meg az elkülönített keresztény indián-telepek gondolata, amelyekben a megtért indiánok nemcsak a hit alapigazságait tanulhatták meg, hanem a keresztény életmódra is rászokhattak s jobban meg voltak védhetők egyfelől a gyarmatos-birtokosok kizsákmányoló önzése, másfelől az ellenséges pogány törzsek folytonos támadásai ellenében.

A spanyol korona örömmel adta meg a hithirdetőknek a kiváltságot, hogy megtért indiánjaikat külön

¹ Pablo Hernandez, *Organizaci6n social de las Doctrinas Guaranies de la Compañia de Jesús*. 1913. II. 318.

községekbe telepítsék. Ezeknek a keresztény indiánoknak a rendes adózási és katonáskodási kötelezettségen kívül más terhet, főleg a földesurasági jobbágyszolgálat terheit nem kellett többé viselniök.

A térítés és telepítés eleinte így is nehezen ment s a bizalmatlanná lett indiánok fegyverei számos hithirdetőt sebeztek halálra, aki kunyhóikhoz s tanyáikhoz közeledni merészelt. A Jézustársaságnak nem kevesebb mint 29 tagja ontotta vérének ebben a kemény, úttörő munkában. A hithirdetők apostoli szeretete azonban nem lankadt el s lassankint mégis sikerült megnyerniök egyes törzseket, főleg a szelíd hajlandóságú guaranikat, Dél-Amerika egyik legnagyobb s legelterjedtebb népét. Bár a művelődésnek képzelhető legalacsonyabb fokán álltak, két dolog mégis nagyon hatott rájuk: a misszionáriusok jósága és a — zene. A muzsikának rajongói voltak, s a lant- és hárfakísérettel énekelgetve közeledő páterek előtt egyszerre a földre ejtették mérges nyilaikat. Nagyon szerették az ékes beszédet is, s mikor a páterek az ő nyelvükön, a guaranin fejtették ki előttük a keresztény hit főlemelő igazságait s azt, hogy milyen szép a békés és rendezett keresztény élet, gyermekded tanulékonyssággal hallgattak az igehirdető szóra. Később aztán maguk a megtért indiánok lettek a páterek leghívebb tolmácsai és segítő-társai újabb pogány törzsek megnyerésében.

A La Plata-országok első misszionáriusai a ferencesek, később mellettük a dominikánusok és mercedáriusok voltak. A ferencesek maguk is alapítottak keresztény indián-telepeket s oly kiváló hithirdetők működtek soraikban, mint pl. Solanói Szent Ferenc. Igazi jelentőségre azonban mégis főleg a jezsuiták redukciói emelkedtek. Először De Victoria Ferenc, tucumáni domonkosrendi püspök hívta meg a rend tagjait óriási egyházmegyéjébe, amelyben eddig mindössze 5 világi pap s néhány szerzetes hithirdető működött. A Xavéri Szent Ferenc példáján lelkesülő jezsuiták örömmel vállalkoztak a föladatra s az általuk alkalmazott módszer

annyira bevált, hogy egyik redukció a másik után létesült az Uruguay és Paraguay-folyók partjain.

A hithirdetők többi közt azt a kiváltságot eszközölték ki a spanyol kormánytól, hogy indiánjaiknak telepeire az ő engedélyük nélkül más spanyol nem tehetette be a lábát, mint az egyházi és világi hatóságok hivatalos kiküldöttei. Ennek az intézkedésnek megvoltak az okai. A könnyelmű életű s önző törekvésű spanyolok könnyen leronthatták volna, amit a páterek az indiánok lelkében nagy nehezen fölépítettek.

Mindezzel azonban természetesen adva volt az encomenderók gyűlölködése és harca a redukciók s a misszionáriusok ellen. Mindent elkövettek, hogy a kormányt a telepeknek nyújtott kiváltságok visszavonására bírják s előtte a hithirdetők működését befeketítsék. Valóságos rágalomhadjáratot indítottak ellenük; vádjaikat azonban a kormány s a püspökök által ismételten kiküldött felülvizsgáló közegek mindannyiszor kereken visszautasították. Az encomenderóknak Asunción városából, a mai Paraguay állam fővárosából, egyideig sikerült is száműzetniök a jezsuitákat. Ezek azonban a helyesnek ismert útról nem voltak hajlandók letérni.

A guarani-indiánok.

A guaranik gyöngé és degenerált faj voltak, igazi gyermekek, akiket csak sok szeretettel s kérlelhetetlen következetességgel lehetett a jóra lassan megnevelni. A munkát nem szerették, a takarékoságról s beosztásról fogalmuk sem volt. Apró csecsebecsékért az első jöttment európainak mindenüket odaadták. Ha volt mit enniök, hihetetlen falánkul agyonették magukat, hogy aztán esetleg 3—4 napon át teljes tétlenségben koplaljanak. Még a redukciók virágzása idején is akárhányszor megesett, hogy a redukciót vezető páter egy pár ökrrel és faekével küldött ki egy indiánt a földekre; a derék indián pedig, alig ért ki a faluból, fogta magát, levágta a pár ökröt, az ekét pedig föltüzelt, hogy az ökröt ha nem is megsüsse, de legalább

megpörkölje s aztán barátaival együtt egy ültő helyében fölfalja. A páternek aztán azt füllentette, hogy a puma vitte el az ökröket, míg aztán némi szelíd biztatásra be nem vallotta az igazságot.

Az indiók észtehetsége is elképesztően alacsony színvonalon mozgott. Viszont emlékezetük, látásuk és hallásuk, valamint kezügyességük bámulatos volt. Ez utóbbinak tanui azok a mesteri fa- és kőfaragványok, amelyek a romok közt tőlük ránk maradtak, valamint azok a szépírási mesterművek, amelyeket a nyomtatványtól alig lehet megkülönböztetni s amelyeket különböző múzeumokban ma is csodálhatunk.

Bámulatos, hogy ezekkel a tegnap még vad s ma is természettől munkakerülő bennszülöttekkel a hithirdetők türelmes buzgósága milyen remek teljesítményeket tudott létrehozni. A nemrég megtért indiánok közt csakhamar mindenféle iparág virágzott, még a betűszedés, hangszerkészítés, harangöntés, orgonaépítés és szobrászat is. Kitűnő zenészek akadtak köztük s az istentiszteleteken és gyakori népünnepélyeken csakhamar egész indián zenekarok működtek közre. Ezeket egy indián karmester vezényelte, meglepő ügyességgel, aki azonban magától a legegyszerűbb zenei föladatait sem tudta volna megoldani. Magasabb s önállóbb észműveletekre a guaranik képtelenek voltak. Nyelvünkben sem akadt szó semmiféle elvont fogalomra; a hithirdetők kénytelenek voltak spanyol szavakkal pótolni a hiányokat. Hasonlóképp spanyol szavakkal fejezték ki a számokat is. A katekizmus igazságaira, vagy pl. a százig való számolásra megtanítani akár csak a felnőtteket is, szinte emberfölötti, sokéves, türelmes munkát igényelt.

Hogy a redukciók társadalmi szervezete kommunizmuson alapult volna, erős túlzás. Az egyes indiánoknak igenis volt magántulajdonuk s magán-földterületük is, sőt a páterek arra ösztönözték és szoktatták őket, hogy maguk iparkodjanak szerezni maguknak valamit s azt a maguk emberségéből gyarapítsák. Ez azonban a pillanatnak élő, takarékoskodni és előrelátni

nem tudó indiánok közt csak kicsiny mértékben sikerült s ezért volt szükség bizonyos közbirtokra és közmunkára, valamint közellátásra is. Ezt a rendszert azonban a páterek sohasem tekintették állandónak vagy véglegesnek.

A rengeteg vád között, melyet a redukciók ellenfelei ez utóbbiak ellen fölhoztak s ma is föl szoktak hozni, ez is szerepel: hogy a jezsuiták gyermekszínonalon tartották az indiánokat s nem nevelték őket önállóságra, persze azért, hogy aztán annál jobban kihasználhassák őket s korlátlan uralmat gyakoroljanak fölöttük. Azonban tény, hogy amikor a jezsuiták száműzése után Bucareli királyi főbiztos az indiánokat azzal akarta megnyerni, hogy több önállóságot adott nekik, ez a változás az indián-telepek gyors fölbomlására vezetett. A spanyol kereskedők egyszeriben kifosztották az önkormányzatra képtelen indiánokat.

Egyébként a hithirdetők mindent elkövettek, hogy az indiánokat lehetőség szerint önállóságra neveljék. Minden telepnek volt bizonyos önkormányzata, bennszülött polgármesterekkel, bírákkal, felügyelőkkel stb. Ezeket a tisztviselőket mindig újév napján iktatták be nagy ünnepélyességgel hivatalukba. Különböző kiváltságokat élveztek, a templomban is külön helyük volt; méltóságuk jelvényeként hivatali botot viselhettek, amire szörnyen büszkék voltak.

Már vagy 20 redukció létesült, amikor súlyos csapás érte a telepeket. A braziliai Sao Paulo-állam félelmetes keveréknepe, a mesztic paulisták vagy „mamelukok”, a tupi-indiánok vérengző törzsével szövetkezve, rabszolgavadászatokat intéztek a redukciók ellen, ahol kész és védtelen emberanyagot találtak. Ezekről a mamelukokról vagy meszticekről az egykorú feljegyzések és hivatalos okmányok egészen hihetetlen kegyetlenségeket és embertelenségeket örökítettek meg. Bár névleg keresztények voltak, rosszabbak voltak az emberevő pogányoknál. Mancera őrgróf, perui alkirály hivatalos jelentése szerint a mamelukok 1628-tól 1641-ig nem kevesebb, mint 200.000 indiánt ci-

peltek rabszolgaságba, akiket részben a maguk birtokain fogtak kényszermunkára, részben másoknak adtak el.

P. Maceta Simon, mint a Jesus-Maria redukció plébánosa, a saját telepe kifosztásának szemtanúja volt. Jelentésében leírja, hogy 1629 márciusában kb. 400 paulista és 2000 fegyveres tupi-indián tört be a telepre. Tüzelő fegyvereiknek a keresztény indiánok nem tudtak ellenállni. A támadók a házakat kirabolták, a templom ezüstműit, díszes egyházi ruháit elhurcolták, az egyházi képeket „valóságos hugenotta gyűlölettel” megbecstelenítették, a lakosságot pedig rabszíjra fűzték. Az öregeket s akik betegség miatt járni nem tudtak, a község terén máglyához kötötték s ezt felgyújtották, a többi pedig gyalog kergették maguk előtt városuk, Sao Paulo felé. P. Maceta társával, P. Mansillával együtt, nem tehetvén mást, nyomon követte a szomorú menetet egészen Brazíliáig abban a reményben, hogy ott a hatóságoknál igazságot szerez szegény indiánjainak. A rettentő gyaloglás 47 napig tartott és útközben ismét számos indián vesztette életét. Aki a fáradtságtól kidőlt, azt megölték s az út szélén hagyták, még nőket s karjukon csecsemőt cipelő anyákat is. Annyi indián hullott el útközben, mondja Maceta, hogy pusztán a holttestük nyomán meg lehetett volna állapítani a karaván útját. A hivatalos spanyol jelentés maga megállapítja, hogy 2—300.000 indián közül, amennyit ez alkalommal a paulisták Paraguayban összefogdostak, alig érte el Brazíliát 20.000-nél több.¹ E pusztító harcokban 11 virágzó redukció semmisült meg.

Ekkor a páterek a végső szükségben merész és nehéz elhatározásra szánták el magukat. A paulista betöréseknek leginkább kitett Guaria tartomány (a mai Délbrazília) indiánjait rábeszélték, hogy hagyják el virágzó telepeiket s költözzenek át biztosabb vidékre, az

¹ L. a források megjelölésével F. Pérez Acosta, *Las Misiones del Paraguay*, 1920. 21. k.

Iguaszú és az Uruguay-folyók túlsó partjára. Az indiánok sajnálták otthagyni házaikat s szépen megművelt, termékeny földjeiket; de szót kellett fogadniok. Így aztán egy 15.000 főből álló indián csapat a páterekkel együtt elindult új hazát keresni. Hosszú, viszontagságos vándorlás után a mai Misiones területén telepedtek meg. Ugyancsak a paulisták miatt kellett később kiüríteni a Italin nevű területet is a mai Paraguay északi felében. Ez az átköltözés szekereken, asszonyokkal, házi felszereléssel, irdatlan őserdőkön és vízesésektől meg-megszakított, sodró folyókon keresztül, oly hősi teljesítmény volt, hogy H. von Ihering szerint mellette Xenophon bátor seregének híres visszavonulása is eltöprel.

Az új telepekig a paulisták már nehezebben jutottak volna el, de biztonságban a megtért indiánok mégsem lehettek tőlük, sem a mindenütt vadon portyázó rabló törzsektől. Nem segített itt semmi más, meg kellett szerezni Madridból az engedélyt, hogy a keresztény indiánokat is tüzelőfegyverrel láthassák el. Eddig az indiánoknak tilos volt puskát adni a kezeükbe. A nagytekintélyű P. Ruiz de Montoya, volt katonatiszt s a redukciók fáradhatatlan szervezője, aggastyán korában maga áthajózott az óceánon s IV. Fülöp királytól személyesen könyörögte ki az engedélyt, hogy a megtért indiánok fegyverrel is védekezzenek, ahogy a paulisták is fegyverrel a kezükben támadtak s a velük szövetséges indiánokat szintén puskákkal látták el. Erre hamarosan meg is fordult a kocka. A keresztény indiánok egy talpraesett laikus testvérnek, Antonio Bernalnak vezetése alatt a következő évben Mbororé mellett oly eredménnyel verték vissza a paulistákat, hogy azok száz évig nem mertek többé támadni.

Viszont a jezsuiták ellenségei ettől kezdve azt híresztelték, hogy a jezsuiták azért fegyverezték fel az indiánokat, hogy államot alakítsanak az államban s a fegyvereiket alkalomadtán a spanyol fennhatóság ellen irányítsák. Valóságban éppen a felfegyverzett

keresztény indiánok lettek a spanyol korona birtokainak leghívebb őrei.

A redukciók száma egyre szaporodott, az elpusztultak helyébe újak léptek. Egy-egy telep lakosságának száma a 2000—7000 között váltakozott. A legnagyobbak, Yapeyunak 1767-ben 7974 lakosa volt. A 30 nagyobb redukcióban az indiánok száma 1707 és 1768 közt összesen a 80.000 és 140.000 között mozgott. Ez a szám a jezsuiták elűzetése után hamarosan lecsökkent: 1772-ben már csak 80.000 guarani élt a 30 faluban, 30 évvel utóbb már ennek is csak a fele, 40.000; 1814-ben már csak 28.200.¹

A redukciók élete.

Az élet a redukciókban jól átgondolt terv szerint alakult. Reggel dobpergés adott jelt a felkelésre. A gyermekek a templom előtti téren gyülekeztek össze hitoktatásra s a katekizmus felmondására. Utána mise volt, amelyen a felnőttek is többnyire résztvettek, bár a misehallgatás csak vasárnap volt kötelező; igaz, hogy akkor büntetés terhe alatt. A katekizmus-tanulás énekelve folyt, mise közben szintén énekeltek. Az egyházi zenét is nagyban művelték. Utána a gyermekek iskolába, a nagyobbak s a felnőttek munkára indultak. A leányok fonni, varrni és hímezni tanultak. Voltak külön zene- és tánciskolák is; az egyházi s a népünnepélyeken a fiúk művészi táncokat lejtettek. Ha teljesítményükért egy tűt, egy halászhorgot kaptak jutalmul, örömük határtalan volt. A felnőttek főleg a vasszerszámokat becsülték, annál inkább, mert érc az egész vidéken nem akadt.

Minden telepnek volt rendőrsége és tűzoltósága is. A betegeket külön beteggondozók látták el; az orvos sokszor maga a plébános volt, néha azonban egy-egy laikus testvér valósággal orvosi tudással rendelkezett. A fiatal emberek az itteni szokás szerint már 18, a lányok már 15 éves korukban házasodtak; ez a korai

¹ Fassbinder, Der „Jesuitenstaat“ in Paraguay, 80.

házasodás megőrizte a telepeket a fiatalos kicsapongás minden veszedelmétől.

Nagy gondot okozott a pátereknek, míg meg tudták állapítani, milyen mezőgazdasági termények alkalmasak ezen a vidéken s ezalatt az éghajlat alatt a termelésre. Számos európai növényfajtaival kísérleteztek. A redukciók közt utakat kellett építeni s azokat karban is kellett tartani, mert hiszen a redukciók áruik feleslegét mindenekelőtt egymásközt cserélték ki. Gondoskodni kellett a termények eladásáról távolabbi vidékeken is, főleg Buenos-Airesben, mert csak így fizethették meg az indiánok után az adót s vásárolhattak Európában nyersanyagot, szerszámot stb. Hogy a közvetítő kereskedők kapzsiságával szemben védekezhessenek, Buenos-Airesben külön prokurátort, gondnokot tartottak. Természetesen ebből is rágalom lett: a jezsuiták irtózatossá menynységű kincset harácsolnak össze a redukciókban, az indiánokat kizsarolják s a bezsebelt milliókat aztán Rómába továbbítják a rendi generális feneketlen kasszájába...

Tény, hogy amikor a jezsuitákat III. Károly száműzte, a spanyolok mindent tüvé tettek a redukciókban arany és ezüst telepek után. Hiszen akkoriban Pombal röpiratai már egész Európát eltöltötték azokkal a színes legendákkal, amelyek a paraguayi jezsuiták aranybányáiról szóltak. Valóságban sem arany-, sem ezüstbányák ezen az egész vidéken nincsenek s a redukciókban csak egyedül a templomok felszerelése jelentett vagyont. Ezekkel a templomi felszerelésekkel, Csiléből hozott arany- és ezüstkelyhekkel a felvilágosodás bajnokai azután meg is töltötték a saját tarisznájukat. A kinczsásó babona azonban a redukciók helyén máig sem szűnt meg; a romok közt erre is arra is földtúrások, friss ásások mutatkoznak.

A redukciók érdeme az is, hogy ezen a vidéken a szarvasmarha-tenyésztést meghonosították.

A paulista betörések visszaverése után vagy száz évig zavartalanul fejlődtek a redukciók. Királyi és egyházhatósági elismerőlevelek, idegen utazók nyilatkoza-

tai a legnagyobb elragadtatással beszéltek róluk ebben a korban. Az indiánok boldog és gyermekded hálával ragaszkodtak telepeikhez s a páterekhez. A legsivárabb kezdetek után nagyszerű lelki és társadalmi virágzásnak indult a hithirdetői munka. Míg aztán 1750-ben olyan esemény következett be, amely ezt a békét és fejlődést gyökeresen megrontotta.

A „hét redukció harca”.

1750-ben Spanyolország és Portugál szerződést kötöttek, amelynek értelmében Spanyolország megkapta Portugáltól San Sacramento birtokát, viszont ennek fejében az Uruguay balpartján hét virágzó redukció állott. A szerződés úgy intézkedett, hogy ennek a hét redukciónak a népét egyszerűen át kell költöztetni az Uruguay folyón túlra.

Mintha ez olyan egyszerű dolog lett volna! Otthagyni a saját kezükkel fáradságosan megépített falvakat, rendes és szilárd házakat, gyönyörű templomokat, iskolákat, műhelyeket! Otthagyni a jól megművelt yerba-erdőket s a virágzó estanciákat, majorokat!

A jezsuiták is mindent elkövettek, hogy a hét redukciót megmentse. Igyekezetük azonban kárbavesztett s a rend generálisa, P. Visconti szigorúan megparancsolta a rendtagoknak, hogy nyugodjanak bele a változhatatlanba, hajtsák végre a parancsot s beszéljék rá az indiánokat az átköltözésre.

Ez azonban olyan követelmény volt, amely a leg hívebb indiánokat is véresen felingerelte a kormány, sőt a páterek ellen is. A rendfőnök végül külön vizitátort küldött ki a parancs végrehajtásának ellenőrzésére, P. Altamiranót, aki saját rendtársait csaknem mint lázadókat kezelte. A helyzet kétségbeejtő volt. Hogyan beszéljék rá a hithirdetők a 30.000 indiánt, hogy ősi ellenségeik, a portugálok kedvéért mindazt ott hagyják, amit évtizedek óta fölépítettek s a vadonba, bizonytalanságba menjenek új hazát keresni? A páterek „rábeszélés, intés, fenyegetés, könnyek

közt" igyekeztek a lehetetlent végrehajtani. Az indiánok — először életükben — kereken szembefordultak eddigi védelmezőikkel s mikor ezek titkon el akarták hagyni a telepeket, elfogták, elzárták, sőt halállal fenyegették őket. Végre is harcra került a sor az indiánok és a kormánycsapatok között s ez Gomez Freire vezetése alatt a guaranik leveretésével végződött. Sokan elpusztultak, mások visszamenekültek erdeikbe, csak kevesen helyezkedtek el az Uruguayon túl levő redukciókban. Amikor aztán 1762-ben VI. Ferdinánd spanyol király utódja, III. Károly a szerződést megsemmisített s a szétzavart indiánok a telepekre ismét visszatérhettek, a gyönyörű redukciók helyén jórészt már csak feldúlt házakat s romokat találtak.

Mindennek betetőzéséül az egész kavarodás, amelyet ez az ú. n. „hét-redukciós háború" okozott, nagyszerű alkalmul szolgált Pombalnak, aki akkor már felesküdt ellensége volt a Jézustársaságnak, arra, hogy az egész esetet mint a „jezsuiták háborúját" állítsa az európai közvélemény elé. Pombal a maga részéről ezekre a vádakra alapította a jezsuitáknak kitiltását a portugál gyarmatterületről, aminek többi közt Fáy és Szentmártonyi is áldozatául estek. Pombal példáját követte a janzenista befolyás alá került III. Károly, aki a spanyol területekről is száműzte a jezsuitákat. A parancsot Bucareli királyi biztos a képzelhető legnagyobb kiméletlenséggel hajtotta végre.

Az arab rabszolgavadászok és rabszolgakereskedők kegyetlenségére emlékeztet az a mód, ahogyan akkor sokszáz hithirdetőt hajókra raktak, valósággal a hajók gyomrába préseltek, őket úgyszólván étlen-szomjan, ezer gyötrelem és megaláztatás közt hónapokig tartó tengeri úton Spanyolországba vitték, majd Korzika-szigetének lakatlan szikláinak között partra vetették. Köztük a magyar Orosz Lászlót, Limp Ferencet, Szerdahelyi Ferencet . . .

Ez volt a hithirdetők jutalma azért, amit a szegény indiánokért, a keresztény polgárosulás terjedéséért s

nem utolsó helyen a spanyol korona ragyogásáért másfél évszázadon át tettek és szenvedtek!

Ekkor árvultak el a redukciók, hogy soha többé fel ne éledjenek.

A redukciók pusztulása.

Bucareli ugyan nagyszerű ígéretekkel s tervekkel kecsegtette az indián kacikákat. Ezek azonban csak a fejüket rázták. Bucareli más papokat küldött a redukciókba s meghagyta nekik, hogy mindenben a jezsuiták módszereit kövessék; mindössze a községek világi igazgatását bízta spanyol hivatalnokokra s megengedte, hogy a spanyolok szabadon érintkezhessenek az indiánokkal. Erre a redukciók hamarosan leromlottak. A lakosság visszasüllyedt a barbárságba vagy elvegyült a többi lakossággal s máig nyomorult, félvad életet folytat. A legszebb maté-földek szintén spanyol kézbe kerültek; főleg a kormánytisztviselők gazdagodtak meg rajtuk.

Igy semmisült meg egy születő keresztény kultúrvilág a fejedelmi önkényuralom féltékenysége miatt. A szelídítés, térítés és polgárosítás helyébe a sokkal egyszerűbb és kényelmesebb módszer lépett: a szabadságát védő s a kizsákmányoló gyarmatosokkal szembe szegülő indiánok rendszeres kiirtása. Akiket legyőztek, azokat egyszerűen ágyúk elé állították és hogy a lőszert kíméljék, egyetlen ágyúlövessel egész sor indiánt terítettek le.

Itt bizonyosodott be ismét, hogy vad népeket civilizálni csak egy hatalom tud: az Egyház.

A redukciók végpusztulását azok a harcok hozták meg, amelyeket a XIX. század elején a spanyol korona ellen felkelő gyarmatok indítottak az anyaország, valamint Portugál, sőt egymás ellen is. 1801-ben a hét uruguayi falu ismét Portugálhoz került, míg a Paranávidéki községek az új független paraguayi köztársaság birtokába jutottak. A paraguayi diktátor, Francia tábornok 1817-ben a Paranától délre fekvő telepeket kiűritette és felgyújtotta, nehogy a spanyol vagy az ar-

gentinai haderő szállásául szolgálhassanak. 1816 és 18 között pedig a Paraná és Uruguay közt elterülő 15 redukció lett hasonlóképpen a pusztulás martalékává. Trinidad és Jesus, amelynek romjai Paraguayban ma is láthatók, a lakosság elszegényedése és elvándorlása folytán ment tönkre.

Egyes redukciók városokká fejlődtek s ma is itt vannak: Encarnación, San Tomé, Apostoles (Yapeyú). Ez utóbbinak plébánosa és igazgatója a fölosztatás pillanatában a győri származású P. Szerdahelyi Ferenc volt. Ehhez a redukcióhoz igen tekintélyes estancia tartozott, amelyen Szerdahelyi honosította meg a gyapot-, dohány- és matétermelést. A Posadas és Corpus közt alakult Loreto redukciójának szintén magyar jezsuita, a budai vagy óvári származású Limp Ferenc (1685—1768) volt a főnöke.

Hasonló redukciók az egész mai Latin-Amerika területén voltak, így Brazíliában is. A magyar P. Fáy Dávid pl. az Amazon torkolata vidékén, a braziliai Maranhão állam területén működött, a Pindaré-folyó táján.

Itt Paraguayban az indián lakosság már sokkal nagyobb százaléka a népességnek, mint Argentínában. A faj régi degeneráltsága elképesztő mértékben tör elő ismét: iszákosok, lopnak, restek, tudatlanok és betegek. A legtöbb indián 5-ön túl nem tud számolni; hiányzanak a fogalmai is hozzá. Csak a keze-lába uj-jain tud számolni. Az ország roppant természeti kincsei ellenére ma ijesztően szegény. Egy argentinai pézóért (amely kb. a mi pengőnknek felel meg) 30—40—50 paraguay-i pézót adnak. Potom pénzért lehet itt bevásárolni, amit a föld és az erdő termel. Egy gyönyörű, preparált vadmacskabőr ára pl. 50 magyar fillér. Egy hatalmas tigrisbőr 10—15 pengő. A legfinomabb szivar ára másfél fillér. És így tovább...

Innen északkelet felé már nincsen messze az Iguaszú („nagyvíz”, guarani nyelven: i = víz, guaszú = nagy), a világ legszebb vízesése. Erősen csábított, hogy megtekintsük, de a magyar missió minden időnket lekötötte s a nagyon nehézkes utazás miatt is le

kellett mondanunk róla. Csak képekben s gondolatban szemléltük a természet hatalmas csodáját. Hiszen ki voltunk téve annak is, hogy esetleg megteesszük a hosszú és bizonytalan utat és a tüneményből mégsem látunk semmit a téli köd miatt.

Magyar trikolór az őserdő fáiin.

Nyisztor Zoltáné az érdem, hogy a magyar nemzeti színeket a misionesi őserdőben legalább egy időre megörökítette.

A dolog elég tragikusan indult, amennyiben Paraguay-ban tett látogatásunkról visszajövet Nyisztor elvesztette a pénztárcáját minden kicsiny és nagy pénzzel együtt.

Hogy ez mit jelent, amikor a pénz mellett még mindkettőnk visszautazására szóló hajójegye is az elvesztett tárcában volt, el lehet képzelni.

Amikor az autóból kiszálltunk, Nyisztor a zsebéhez kap:

— Jaj nekem! Elveszett a pénzem!

— Nono — mondom —, nézze csak meg a zsebét jobban.

Bizony hiába nézte. Kisiettünk az autóhoz, nem esett-e ki a tárca az autóban, nem került-e valahova az ülések közé vagy alá.

A tárcának azonban sehol semmi nyoma.

— Vissza kell menni Casadorba, a révpartra! — adja ki a jelszót Tóth bácsi, aki az autót vezette. — Mégpedig azonnal, nehogy valaki azalatt megtalálja a pénzt. Mert ha egyszer átviszik Paraguayba, ott aztán hiába keressük.

Nyisztornak eszébe jutott, hogy a révnél vette ki a tárcát utoljára, amikor a révészt kifizette. Biztosan ott vesztette el, rosszul dugta vissza a tárcát a zsebébe.

S már robogtak is vissza a kikötő felé, Tóth és Nyisztor; sietve, mert közben esteledni kezdett s itt ilyenkor hamar szakad le az éjtszaka.

— Szerencsére a casadori révész becsületes em-

ber; ha ő találta meg a pénzt, nem tagadja le — biztat indulóban Tóth bácsi.

Én azalatt megtartom Corpusban a prédikációt s a litániát.

Este van már, mire Nyisztorék az autóval visszaérkeznek. Izgatottan kérdezem:

— Megvan-e a pénz?

— Dehogyan! Elveszett az végleg!

Mit volt mit tenni, bele kellett nyugodni a megmáshíthatatlanba. Most már egyetlen pénztárcából kell fedezni az utat visszafelé.

Magamban szinte sajnáltam már, hogy Nyisztort útközben minduntalan a magam takarékosági elveire iparkodtam rábírní. Mi haszna lenne most belőle, ha az egyenlítői hőségben ő sem sörözött volna, mint skót utitársa?

Este aztán egy idevaló derék fiatal mesterlegény sodródott a parókiánkra. Azzal mutatkozott be, hogy ő a helybeli ifjúsági Katolikus Akció elnöke. Örültünk, hogy ezen a kicsiny helyen is van már ilyesmi s szeretettel ráztuk meg a jóképű fiatalember kezét.

A parókia titkára, Casimiro, egy rokonszenves fiatal lengyel, aki titkár, írnök, szobainas, felszolgáló, sekrestyés, orgonás, harangozó, templomatyá és boldog vőlegény egy személyben (a vőlegényt itt úgy hívják, hogy „compromeso”, ami azonban természetesen nem „kompromittáltat” jelent) — szóval Casimiro kitűnő barátságban van az ifjúsági elnökkel, aki mellesleg kárpátvidéki rutén származású fiú. Elmesélte neki Nyisztor balesetét. Ez lett a szerencsénk.

Másnap Nyisztor atya elég gyűrt ábrázattal került elő a szállásáról. Nyugtalan éjjele lehetett.

Mise után Casimiro odalép Nyisztorhoz s jelentős mosollyal odasúgja neki:

— Padre! Nyomon vagyunk!

— Mi az? Megtalálták a pénzt?

— Csendesen! — int Casimiro. — Nem szabad, hogy híre menjen, mert akkor a tolvaj még kisiklik a kezünkől.

Hamarosan aztán lovascsendőr jön s kéreti Nyisztor atyát a comisariadóra, a csendőrségre. Az egész comisariado egyszerű berendezés: két fabarakk, közepén nyílt, fedett csarnok. Az egyik barakk a hivatal, a másik a börtön, a nyílt csarnokban pedig a felek várakoznak.

A pénz csakugyan meglett. A nagy izgalomban senki sem kereste ott, ahol kellett volna s ahol csakugyan elveszett: a parókia előtt. Ott esett ki a földre, ahol az autóból kiszálltunk. S ott találta meg egy nem éppen jó hírben álló, fiatal indián asszony, helyesebben az ötéves kislánya, aki vele volt. Az asszony elvette s eldugta a pénzt. Az idegen pénznemeket nem ismerte, de talált a tárcában 10—15 argentinai pézót. Ezen aztán azon melegében vásárolt magának pár kiló húst, két kis fiának pedig piros sapkát és zöld bugyogót. Egészen szépen festettek benne a csemeték s ha ingecskéjüket némi jóakarattal fehérnek nézte valaki, azt is mondhatta volna, hogy a két kis süvölvény hirtelen magyar nemzeti színekbe öltözött.

Az asszonynak az lett a veszte, hogy az idegen pénzeket is értékesíteni akarta. Másnap reggel, éppen mikor mi a magyar missziót befejeztük, bement az olasz boltoshoz s egy 50 dollárost kínált megvételre. Mindössze 25 centávost (fillért) kért érte. Az olasz sem láthatott még sok dollárt életében; mégis sejthette, hogy az 50 dollár többet ér 25 fillérnél s nagylelkűen 50 fillért adott érte. Itt lépett közbe a Gondviselés. Ahogy a talján s az indián asszony éppen alkudoztak, abban a pillanatban toppant be a boltba az Actio Catholica ifjúsági elnöke, a rutén fiatalember. Mikor az asszony elment, figyelmeztette a kereskedőt, hogy ez a nagy pénz nem igaz úton került a birtokába, s az olasz hajlandó is volt az esetet a csendőrségnek bejelenteni.

Félóra mulva az asszonyt behozták a csendőrségre. Faggatták, de jó ideig hasztalan. Mikor a csendőrt jönni látta, a kertjének bozótjába dobta bele a tárcát

s eleinte konokul tagadott. Az őrmester azonban oly ügyesen intézte a vallatást, hogy az asszony a bizonyítékok súlya alatt végre is megtört. Amikor Nyisztor kijelentette, hogy nem kívánja a megbüntetését, sőt az elköltött pénzékért sem vonja felelősségre, szépen bevallotta, hogy a tárca a cserjében van, az esőáztatta bokrok között. A csendőr mindjárt haza is kísérte s a pénztárca előkerült.

Délután ötre az erősen átnedvesedett tárca Nyisztor kezében volt. Az egész község izgalommal tárgyalta a ritka szenzációt. Egész nap csak ezt az esetet beszéltek. Szégyelték, hogy egy külföldivel ilyen botrány esett a falujukban s büszkék voltak az argentinai csendőrségre, hogy milyen hamar rajtaütött a nembecsületes megtalálón.

Nyisztornak pedig megmaradt az az elégtétele, hogy nemcsak a pénze nagyobb része került meg a hajójegyekkel egyetemben, hanem az ő jóvoltából két szegény indián fiúcska is ruhához jutott; sőt még a magyar trikolor is belekerült a misionesi őserdőbe. Mert most majd néhány hónapig a két kis indián csemete magyar nemzeti színekbe öltözve mászkál az őserdő fáin.

Vasárnap reggel befejeztük a corpusi missziót. Megvolt az utolsó szentbeszéd, a szentmise, közös áldozás. Felejthetetlenül kedves jelenetek. Utána még keresztelni hoznak két ifjú magyart. Az egyiket az apa kívánságára a nálunk ugyancsak szokatlanul hangzó névre: „Jézus-Angyal” (Jesus-Angel) kereszteltem, a másikat Marcelra.

Mellesleg: az argentinai szülő annyira esküszik a kalendáriumra, hogy legszívesebben a születésnap szentet választja gyermeke védőszentjének. Megesett valahol, hogy valaki halottaknapján született s azért a kalendárium tiszteletére Difuntonak (Halott) keresztelték. Szegénynek ezzel a névvel kellett az életét leélnie.

*Búcsú Argentínától.**Buenos-Aires, június 29.*

A pénz elvesztési kalandnak egyik következménye az volt, hogy aznap már nem indulhattunk vissza Posadas és Buenos Aires felé, ahogy eredetileg terveztük, hanem meg kellett várnunk a következő vonatot, két nappal utóbb. Mert errefelé nem jár ám minden nap vonat. Az út elhalasztására egyébként is sor került volna, mert akkora eső esett, hogy veszélyes lett volna autóval nekivágni a 100 kilométernek.

Posadastól Buenos Airesig kedd estétől csütörtök délig tart az utazás. A vonat lassan, kényelmesen döcög s a rosszul lefektetett síneken úgy dülöng, hogy az ember elbukik, ha megpróbál fölállni benne. Vasúti őrházat az 1200 kilométeres úton alig láttunk kettőt.

Buenos Airesben már csak másfél nap áll a rendelkezésünkre s ez a rövidke idő is tele van programmal. Idegesen kell kihasználnunk minden percet. Mégis éppen ez az utolsó másfél nap lett argentinai tartózkodásunknak legkedvesebb szaka. 28-án este a Rákóczi-Sportkör díszes színháztermében vallás-különbőség nélkül jött össze a helybeli magyarság, hogy előadásunkat meghallgassa. Sokan kerültek elő katolikusok is olyanok, akik eddig hogy-hogyan nem, nem is tudták, hogy itt vagyunk Délamerikában. Még az utolsó este is megható levelekben jelentkeznek a hívek, részben régi ismerősök is, egykori pesti bazilikai hallgatóim, egy Collegium Marianum-beli növendék, aki ma egy argentinai tanárnak a felesége idekint stb. Bármennyire sajnáltam, már nem tudtam szolgáltatukra lenni. Hogy hathetes itt működésünk alatt sem jutott el a hírünk sokakhoz, ez is tünete az argentinai magyarság szervezetlenségének, széthullottságának.

Ma aztán, Szent Péter és Pál ünnepén, az argentinai missió ünnepélyes befejezése folyt le a Valentino Alsina-utcai templomban, amely ezúttal teljesen meg-

telt hívőkkel. Oly buzgón imádkoztak, énekeltek, gyóntak s áldoztak derék magyarjaink, akárcsak odahaza szokás...

Délután búcsú-tea volt, ahol ünnepélyesen átadtam az egyesület vezetőségének a Magyarok Világkongresszusa által küldött magyar földet, hogy akit idekint magyart temetnek, annak a koporsóbeli vánkosa alá egy marék magyar földet is tehessenek.

Este aztán hajóra szálltunk Uruguay fővárosa, Montevideo felé. Magyarjaink nagyszámban jöttek ki a hajóhoz s virágokkal töltötték meg kabinjainkat. Egy asszonyka, aki csak az utolsó napon került bele a misszió áramkeringésébe, még az induló hajóra is átkiáltotta felénk azt az ígéretét, hogy ezentúl buzgó katolikus lesz. Soká álltak ott még a hívek a parton, kendőt lobogtatva s búcsút integetve a távozó hajónak. A leszálló éjtszaka homálya s a köd hamarosan elmosta szemünkben alakjukat s azóta a derék argentinai magyarok képe már csak mint drága emlék él a lelkemben...

Uruguay.

Montevideo, június 30.

Kényelmes helyi hajó visz át minket Montevideóba, a híres Mihanovich-hajóstársaság hajója. Egy volt délszláv szíjgyártó legény, Mihanovich alapította ezt a társaságot. Milliomos lett általa, de hír szerint később tönkre ment.

Már kora hajnalban künn állok a hideg téli szürkületben a hajó elején s figyelem Uruguay lassan előtűnő fővárosának káprázatosan szép körvonalait a hajnal ébredésében. Az ég színe ezüstös, opálos omlásban folyik át a sötétzöldből itt pirosba, ott a pasztellszerű lilába. Hegyeket utánzó felhődrapériák korahajnali háttéréből fantasztikusan emelkednek ki a tornyok és felhőkarcolók sziluettjei. A 200 méter magas „hegy”-nek, a Cierro-nak tetejéről, amelyről a város nevét kapta („Montem video”), messzire lövelő,

vakítóan föl-föllobbanó fények villannak felénk; a világítótornyok reflektorcsóvái végigsöprik a tenger vizét, a habok közt imbolygó bóják zöld, kék és piros színben égnek a víz színén, míg a kikötő bejáratában a hajók egész erdeje feketéllik. Konstantinápolyra emlékeztető búbáj ez a reggel!

Az órát ismét igazítani kell, de most már nem vissza, hanem félórával előrefelé. Rajtakapom magam, hogy titkon mennyire örülök ennek: hiszen ez már a hazafelé közeledést jelenti. Még csak tíz hete vagyunk hazulról távol s máris erősen dörömböl az emberben a honvágy. Számítgatom: már csak 5 és félóra az időszámítási különbség. Ha ma itt 7 órát mutat az idő, odahaza már csak fél egy van. Nem egy. Eszembe jut a régi mondás, hogy a legszebb utazásban is legszebb dolog a — hazatérés.

Ahogy közeledünk a kikötőhöz — közben egészen kivilágosodik már — kendőt lobogtató csoportot fedezek föl a parton. Igen, ők ezek, a montevideói magyarok. Ugyancsak korán kelhettek föl, hogy a nagy távolságok ellenére ily korán idejöttek elénk. Most már közel jutunk hozzájuk; hamarosan köztük is vagyunk. Itt a magyar konzul is, a jezsuita rektor, a német palottinusok házfőnöke, akinek templomában a misszió lesz, férfiak, nők, meglepő nagy számban. Jól esik kedves figyelmük s előre érezzük, hogy a misszió itt jó talajon indul. A partraszállásnál a csomagjainkat „Samu” veszi birtokába. Az, akire erre felé jövet oly mulatságos formában bukkantunk rá. Nem enged a poggyászunkhoz nyúlni más hordárt: ezek az ő utasai, ezek őt már hat héttel ezelőtt megrendelték.

Dél felé tisztelgünk az érseknél, akit én még Rómából ismerek. Páratlan közvetlenséggel megígéri, hogy este maga nyitja meg a magyar missziót. Az utcán valahol két ráncosarcú ujságárus asszony les felénk, hallgatóznak a beszédünkre. Egyszerre csak hozzánk lép az idősebb s kitörő örömmel szól:

— Hát maguk is magyarok?

Magyar mindenfelé van a világon. Nomád nép vagyunk ma is.

Déltájban nagy az izgalom a városban: ma érkezik ide a „Graf Zeppelin”. Mindenki talpon van, az emberek ellepik a háztetőket, a tornyokat, csakhogy minél jobban lássák az érkező légi csodát. Egész Montevideo a háztetőkön van! A hatalmas légi koloszsus megjelenik s egészen alacsonyan szállva, négy-szer-ötször körülörpüli a várost. Óriási propaganda ez a Zeppelin Németországnak; meg kell hagyni, hogy imponálni tudnak a németek. Hogy aztán meg tudják-e szerettetni is magukat s hogy ez a maguk megszerettetése nem lenne-e az imponálásnál is sürgősebb nemzeti feladatuk, persze más kérdés.

Montevideo páratlanul szerencsés fekvésű város. Minden nagyobb utcájából, minden magasabb pontjáról le lehet látni a tengerre. A hatalmas félkörökben kanyarodó, szépen kiépített part széles autópályáival, pálmaligeteivel, világító tornyaival, játéktereivel Rio de Janeiróra emlékeztet. Az uruguay főváros jóval kisebb, mint Rio vagy Buenos Aires, de sokkal nyugodtabb, emberibb életűtemű.

Az uruguay nép általában csendesebb fajta, mint nyugati szomszédja. Országá kétszer akkora, mint a mai Magyarország; de lakosságának a száma mindössze alig két millió. Az ország gazdasági és társadalmi élete Argentínáéhoz hasonló. Főipara a húsfeldolgozás. Valamikor ebből állt elő nemzeti vagyona; amióta azonban Anglia, a fő-vásárló, szintén áttért az önellátás rendszerére s a saját dominiumából hozatja a húst, Uruguay kivitele s egész gazdasági élete egyszerre jelentékenyen megcsappant. A fényes montevidói paloták dúsgazdag tulajdonosai hirtelen szegény emberek lettek.

Egyházi szempontból Uruguay a kiforratlanság képét mutatja. Bár felszabadítója s mint önálló nemzetnek legfőbb megszervezője, Artigas tábornok, mélyen vallásos, katolikus ember volt, később itt is a radikális elemek ragadták magukhoz a vezetést s az

ország úgyszólván a legújabb időkig heves egyház-üldözésnek volt a színhelye. A nyilvános iskolákban vallásoktatás ma sincs, a polgári házasság mellett a válást is megengedték, ellentétben a legtöbb dél-amerikai állammal. A vallástalan nevelésnek s a házassági törvényhozás lazaságának eredménye, hogy az ifjúság s a családok erkölcsi élete elég alacsony színvonalon áll; sok jómódú uruguay titokban két-három feleséget s ugyanannyi családot tart. A törvénytelen gyermeknek ugyanolyan jogai vannak, mint a törvényesnek.

A paphiány itt is fájdalmasan nagy. A főváros lelkipásztori állapotai sok tekintetben siralmasak. 600.000 léleknek mindössze 9 plébánia szolgál, holott még ha a tízezres lélekszámot tekintjük is normának, Montevideónak legalább 60 plébániára lenne szüksége. A székesegyházi főplébániához is 80.000 hívő tartozik. Az egész ország plébániáinak száma alig 100. Hogyan lehet itt komoly lelkipásztori munkáról szó?

Szerencsére magyarjaink, bár teljesen pap nélkül vannak, nem veszítették el ősi vallásosságukat. A misszió kitűnő előkészítésének s megszervezésének eredménye volt, hogy a háromnapos montevidói misszió látogatottsága kezdettől fogva a legjobbak közé tartozott. Ünnepeink fényét nagyban emelte az érsek, Aragone János Ferenc kedvessége, aki nemcsak a megnyitó ájtatosságot tartotta meg, hanem attól kezdve minden este jelen volt a magyar ájtatosságon.

A buzgalom, amellyel magyarjaink a szentségekhez járultak, valósággal megható volt. Itt is jó néhány gyermeket kellett megkeresztelnünk (sőt megkereszteltünk egy felnőtt áttérőt is) és jónéhány házasságot rendbehoznunk. Esténként agyonfáradva tértünk pihenőre, de se baj! Egyetlen lélek megenyhülése, Istenhez térése, egy-egy könny felszárítása megéri, hogy akár imbolygó kis csónakon jöjjön át az ember az óceánon...

*Sarlósboldogasszony.**Montevideo, július 2.*

Sarlósboldogasszony ünnepel Csendes, szelíd, mondhatnám: legidillibb ünnepe az egyházi évnek. A legtisztább öröm ünnepe. A Magnificat születésnapja... Odahaza most nyár van, most fejezik be az aratást. Itt benne vagyunk a télben, de ez persze enyhe, szelíd, narancsérlelő tél!

A misémen ma egy föltűnően értelmes arcú, kedves és finom kisdiák, amolyan 14 éves, ministrált. Valami sajátosan komoly, gyermekded és mégis férfias megjelenés. Szívembe nyilallott, amit előző este hallottam, hogy itt oly nehéz az ifjúságot soká megtartani az erkölcs és a tisztaság útján. A legtöbb a serdülőkorig kis angyal, attól kezdve aztán nem lehet vele bírni. Mily kár az ilyen szegény fiúkért, gondoltam, s imádkoztam a kis ismeretlenért. Nem tudtam megállni, mise után megkérdeztem a sekrestyést: ki volt a ministránsom, egyszerű diák-e, „colegial”, avagy talán „apostolino”, az apostoliskola szerzetesjelölt tagja. Nagy öröömre a fráter így felelt: „Apostolino”. Tehát jó úton van, gondoltam. Délelőtt a játéktéren hirtelen körülvettek az „apostolinók”; lehettek 30-an. Tréfásan sorba kérdeztem őket, ki a kedvenc pártfogójuk, persze a „Virgen” után. Egyik San José-t mondott, másik San Luis Gonzagá-t, harmadik San Berma-t (Berchmans). Utoljára az én komoly kis ministránsomat kérdeztem:

— Quien es tu Santo de preferencia? (Melyik a kedvenc szented?)

A csillogószemű kis vitéz büszkén vágta ki:

— San Ignacio de Loyola!

Meg szerettem volna ölelni. Úgy éreztem, hogy Sarlósboldogasszony ezen az ő örömnapiján az én vándorutamra is ráejtett egy szál illatos virágot.

Egész nap oly könnyű és boldog voltam tőle...

A fővárosi közönség számára itt Montevideóban is hirdettünk előadást a magyar katolicizmusról. Szépszámú hallgatóság volt jelen, élén az érsekkel.

Az előadásban először mindig azt hangsúlyozom, hogy a spanyolok helytelenül azonosítják a magyarokat a cigányokkal (Hungaros = Gitanos). Meglepi a hallgatókat, hogy Amerika voltaképpen még a nevét is tőlünk, a mi Szent Imréntől kapta, közvetve, Amerigo Vespuccin keresztül, lévén „Amerigo” az Emericusnak olaszosított formája. Arra is fölfigyelnek, hogy a spanyol fajnak és a magyarnak történetében érdekes egyezés van: ők nyugat felől, mi meg kelet felől védelmeztük évszázadokon át a saját testünkkel! a keresztény Európát a mohamedán beözönlés ellen. S Európa velük és velünk szemben egyaránt megfeledkezett a háláról...

Az előadásra Montevideo egyik vezető katolikus politikusa, Uruguay legkiválóbb költőjének, Zorilla de Sammartinnak fia válaszolt a mélységes és őszinte együttérzés hangján.

Sajnos, ugyanebben az órában a magyar misszió templomában Nyisztor prédikációja után parázs botrányt rendeztek a montevideói magyar kommunisták. Vagy tizen bevonultak a templomba s az ájtatosság végén egyikük rázendített az Internacionáléra. Nem lett belőle nagyobb baj, mert a magyar férfiak már az első ütemek után kidobták őket a templomból s a padok közt elhelyezett bűzbombákat is hatástalanná tették. A templom előtt álló rendőrök három kommunistát azonnal le is fogtak. Másnap az ujságok megbotránkozva írtak a rendet zavaró s még a templomot is megszenségtelenítő „idegen elemekről”. Magyarjaink mélyen szégyelték, hogy a magyar név nehezen szerzett jóhírért néhány izgága munkakerülő ismét beszennyezte az uruguayi közvélemény előtt.

(Utóbb értesültünk róla, hogy a kommunisták még távozásunk után is kellemetlenkedtek; nyilván bosszantotta őket a magyar misszió feltűnő sikere. Egy héttel utána betörték a derék pallottinus atyák temp-

lomába, amelyet azok a legnagyobb előzékenységgel bocsátottak a magyar hívek rendelkezésére, s ott szobrokat és képeket romboltak. Magyar híveink gyűjtést indítottak maguk közt, hogy az okozott kárt jóvátegyék.)

Montevideói időzésünknek talán maradandó emléke is marad, amennyiben ottartózkodásunk idején magának az érsek úrnak közbejöttével megalakult a magyar katolikusok Magyarok Nagyasszonya egyesülete, Mária-kongregációi alapon, külön a férfiaknak és külön a nőknek.

Ismét búcsúzás, ismét megható jelei a hálának és ragaszkodásnak. Reggel még mise és közös áldozás; utána a hívek százai siettek ki — legtöbbje reggeli nélkül — a kikötőbe, ahonnan hajónk, a francia „Massilia”, csak déltájban indult Santos felé. Hiába küldtük haza a híveket, legtöbbje kinnmaradt a hajó elindulásáig. Annyi virágot hoztak, hogy tágas hajókabinunk valóságos rózsaligetté vált tőle. Órákig álltak ott híveink a parton és könnyes szemük többet beszélt, mint az ajkuk.

Ki is tudná szavakba foglalni mindazt az áldást, megkönnyebbülést és lelki vigaszt, amit a mi szent hitünk titkai, a régóta nélkülözött gyónás és áldozás ezekbe a megtépett, küzdő, magukra hagyott lelkekbe hintett! Hány kízó, évek óta megoldatlan lelki válság, mennyi belső és titkos tragédia talált ezekben a napokban enyhülést és engesztelődést! S hogyan csillog és hullámoz most ezeknek a megtisztult érzéseknek a visszfénye ezekben a könnyes magyar szemekben! Előttünk az óceán — de, mintha ezekben a szemekben is óceán zajlana: szívet maró gondnak-bánatnak, magával már nem bíró, csontot emésztő fájdalomnak örvénylő mélysége, de aztán a szeretetnek, a lángoló örömeknek s a hálának is napsütéses tengere.

Lassan eloldódzik a hajó; megindul és távolodik. De amíg csak látjuk a partot, amíg csak köddé nem foszlik előttünk a kikötő, magyarjaink kendőlobogtatása kíséri. Megindító látvány, ahogy ugyanazt a ken-

dőt hol utánunk lobogtatják, hol a szemükhöz nyomkodják...

Ez az élet: folytonos megérkezés és eltávozás, egymásra-találás és búcsúzás...

Még közvetlenül az indulás előtt egy kisírt szemű francia férfi szólított meg a hajó feljáratánál s arra kért, nézzek néha egy kissé felesége után, akit kénytelen egy szobalány kíséretében egyedül küldeni haza Franciaországba s aki búskomor és kedélybeteg... Nehogy valami baja essék... Nagyon megkönnyebült szegény, amikor megígértem, hogy mindent megteszek a szegény asszonyka érdekében... Pedig, mint később láttam, elég nehéz feladatra vállalkoztam. Az asszonykát úgy kellett óvni minden pillanatban, hogy a tengerbe ne vesse magát... Amúgy feltűnően kevesen utaznak a kitűnő francia hajón; azt hiszem, a hajó személyzete, ha nem haladja meg, biztosan eléri az utasok számát.

A mérleg.

És ezzel búcsúzunk is tőled Argentina és Spanyol-Délamerika földje! Hat hét természetesen nem elég arra, hogy ekkora darab földdel, annak népével, életével, szokásaival alaposan megismerkedjünk s róla megdönthetetlen véleményt alkossunk. Mégis, amit látnunk adatott, elég arra, hogy mély és bizonynyal soha el nem tűnő emlékeket véssen a lelkünkbe

Az első nagy benyomás, melyet magunkkal viszünk, a csodálkozás érzése a spanyol fajjal szemben. Ennek a fajnak Amerikát gyarmatosító és civilizáló munkájában kétségtelenül sok súlyos hiba történt. Mindent összevéve, mégis mély megindultsággal kell arra a népre tekintenünk, amely ezt az óriási darab földet az európai és keresztény polgárosodás számára megnyitotta. Felmehetünk Mexikóba, vagy Közép-Amerika szigetvilágába, leszállhatunk a Kordillerák mindkét oldalán, akár Csile 5000 km hosszú, keskeny sávján, akár széles argentin pampákon, fenn, az Egyenlítő körüli forró vidékeken és lent, Patagónia és a

Tűzföld gyéren lakott, rideg, kietlen mezőin: minde-
nütt spanyolokat és spanyol leszármazottakat találunk;
a spanyol nyelv, spanyol szokások, spanyol népjelleg
mindenütt uralkodó.

A gazdasági válság, amely az argentinai közgazda-
ságot nagyon elevenen érinti s a szinte munka nélkül
is kínálkozó hihetetlen gazdagodási lehetőségnek most
már érezhető korlátokat szab, remélhetőleg oda fog
vezetni, hogy Spanyol-Amerika népei nemcsak az irá-
nyított gazdaság elvére térnek át, hanem a szociális
veszedelmek megelőzésére is magasabb, erkölcsi szem-
pontok figyelembevételével törekcszenek. A Quadra-
gesimo anno gondolatvilága, amelyet itt még kevesen
ismernek, lassankint majd itt is mint egyetlen meg-
oldási lehetőség bontakozik ki a gondolkozó elemek
szemében.

A szellemiség és lelkiiség síkján, a világnézeti és
morális fejlődés vonalán szintén el kell ismerni, hogy
nagy és súlyos mulasztások ellenére, lelketlen szélhá-
mosok garázdálkodása s a vallásgyűlölet megszállot-
tainak minden bűne és tévedése ellenére, sőt az egy-
házi és lelkipásztori intézmények szomorú elégtelen-
sége mellett is Spanyol-Amerika megmarad „az Anya-
szentegyház nagy reménységének”, ahogy Rómában
hallottam nevezni. A katolicizmus annyira belevéső-
dött és beleitatódott a spanyol nép lelkületébe, hogy
sem egyes egyháziaknak hibái, sem a szabadkőműves
kormányok és alkotmányok romboló munkája, sem a
bevándorlók hontalan és gyökértelen tömegeinek mate-
rializmusa és hitközönye nem tudta kiölni a népből a
keresztény és katolikus öntudat gyökereit.

A templomok néha botrányosan üresek, a könnyű-
vérű város lakók még a gyermekeiket is elfelejtik meg-
kereszteltetni, a városoktól, falvaktól távol élők néha
évtizedhosszatt nem látnak papot, rengeteg a vad-
házasság mindenfelé s a vallási tudatlanság néha meg-
döbbszentő arányokat ölt; egész országokban, mint Mexi-
kóban, évtizedek óta nyílt, állami vallásüldözés folyik.
És mégis: a nép vallásos és mélységesen katolikus,

még ahol a hit külső gyakorlatait és szabályait látszólag teljesen elhanyagolja is. Még a szabadkőműves is megsértődik, ha katolicizmusát kétségbe merjük vonni s egy-egy úrnapi körmeneten még az is megjelenik és gyertyát hordoz, aki 50 éves létére még nincsen megkeresztelve...

Az északamerikai szekták egész sora, főleg a Y.M.C.A. („Keresztény Ifjúsági Egyesület”) roppant erőfeszítéseket tesz, hogy lábát megvesse Dél-Amerikában, rengeteg pénzt költ, tanintézeteket, ingyenes kórházakat és sportpályákat létesít, de a vallási közönység terjesztésén kívül más eredményt alig tud elérni. Minden egyházüldözés és egyházellenes törvényhozás ellenére a papnak igen nagy a tekintélye és legkésőbb a kórházban mindenki, még a tegnap szabadkőműves vagy szocialista is, buzgón és áhítatosan készül a halálra...

Ha a katolikus akció és a lelkipásztorkodás jobb és szervezettebb lenne s ha nem lenne oly nyomasztó a paphiány, a még ki nem hűlt parázs, a katolikus lelkiség hamarosan piros lánggal égne ezekben az országokban is. És mivel a legtöbb helyen komoly erőfeszítések történnek ebben az irányban, hihető, hogy néhány évtizeden belül Spanyol-Amerika országai majd még örövendetesebben haladnak a lelki megújulás felé, mint eddig.

A közel félszázzezernyi magyarság, amely ezekben a spanyolamerikai államokban elszórtan él, a magyar nemzet számára csak igen kicsiny mértékben lesz megmenthető; erre nézve minden illúzió hiábavaló önáltatás lenne. A beolvadás olyan természetes folyamat, amelynek érvényesülését lehet lassítani, de nem lehet megakadályozni. Főleg nem azzal a módszerrel, amelyet régebben követtünk, amikor az idevándorlást átengedtük a magánkezdeményezés ezer szeszélyének és legfőllegb még talán a spekuláció garázdálkodásának.

Nagyvonalú telepítési akció még ma is lehetséges lenne, olyan is, amely tömör egységben tartaná meg a

kivándorló magyarokat s így a nemzeti gondolatnak is megtartaná őket. Ma is vannak Dél-Amerikának vidékei, pl. Paraguay államban, ahol a klíma is jó, a föld is, ahol szívesen látják az idegent s nagy mértékben a hóna alá nyúlnak, úgyhogy a bevándorlók bizonyos föltételek teljesítése esetén, még ha tőke nélkül jönnek is, 5—6 éves nehéz munkával megteremthetnék az egzisztenciájukat — így tettek nagyon sokfelé a németek —; de oda rendszer kell, nagyon sok körültekintés, önzetlenség és lelkielő s igazán rátermett, arravaló vezetők: papok, tanítók, mérnökök, gazdaszok. Azonkívül csak oly területek jöhetnek számításba, ahol szállításra alkalmas víziutak vannak s ahol a közbiztonság is jobb, mint a mai Paraguay számos területén.

Csak így, egységes és céltudatos vezetés mellett lehetne itt akár néhány százezer magyar számára is virágzó telepeket létesíteni. A magánkivándorlás azonban a legtöbb esetben baj és átok. Ismerjük el lojálisan, hogy a kivándorolt magyarok irányítására hivatott tényezők ma mindent elkövetnek, ami módjukban van, hogy honfitársainkon segítsenek; e mellett a segítés útjába gyakran komoly nehézségek gördültek; de vétenénk az igazmondás ellen, ha le nem szögeznők, hogy a kivándorlás gazdasági, társadalmi, kulturális és vallási irányítása körül a multban sok fájdalom és helyreépíthatatlan mulasztás történt.

Brazília.

S most induljunk el délamerikai utunk harmadik nagy stációja, Dél-Amerikának leggazdagabb, legnagyobb kiterjedésű, leghatalmasabban fejlődő és legnépesebb köztársasága, Brazília felé.

Brazíliát 1872-ben még csak 10 millió lakosa volt, 1890-ben 14 millió, 1900-ban 17 millió. Ez a szám 1920-ban már 30 millióra szökött fel, 1925-ben 34 millióra, míg a legújabb népszámlálás (sok esetben persze csak becslés) szerint ma már 45 millió lakosa van. Ezzel

lakosságának száma szerint Brazília nemcsak a művelt világ egyik legtekintélyesebb országává lépett elő, hanem a katolikus lakosság számát tekintve megelőzte Olaszországot is, úgyhogy ma Brazília a föld legtöbb katolikust számláló országa. Területe több mint kilencedfél millió négyzetkilométer, tehát az Északamerikai Egyesült Államoknál is nagyobb, csaknem 20-szor akkora, mint a Német-Birodalom és százszor akkora, mint a mai Magyarország. Tengerpartjának hossza 800 kilométer.

Az ifjú óriás tudatában is van jelentőségének. 1926-ban kilépett a Népek-szövetségből azért, mert nem kapott állandó helyet a Népszövetségi Tanácsban, amelyre époly jogot formált, mint Franciaország, Anglia, Olaszország, Japán s utoljára Németország. „A Népek-szövetségének egyetemesnek kell lennie, nem pusztán európainak”, jelentette ki ez alkalommal Pacheco Félix, Brazília teljhatalmú genfi megbízottja. Akkor nem hallgattak rá. Pedig Brazília a Népek-szövetségében addig is jelentős és áldásos szerepet játszott. Ő sürgette a legelsők között a kötelező béke-bíróságok intézményét a nemzetek között. S ő volt az, aki jóval a Népek-szövetségének megalapítása előtt, már 1891-ben bevette a saját alkotmányába azt az elvet, hogy soha hódító hadjáratra az ország hadserege nem vezényelhető és soha a hadsereget mozgósítani nem szabad, míg a békés elintézésnek minden lehetőségét előbb ki nem merítették.

Brazília általában a béke országa. Sehol a forradalmakat oly simán és oly enyhén nem likvidálták, mint itten. Az 1889-i forradalom után, amelyben a császárság helyébe a köztársaságot léptették, csakhamar ismét teljes lett a béke s a köztársaság vezetői sohasem mutattak haragot vagy ellenszenvet a trónfosztott dinasztia vagy annak odaadó hívei iránt. Ezek épúgy résztvesznek ma is az állam irányításában, mint azelőtt. Sőt Epitacio Pessoa elnök 1920 szeptember 3-án kiadta a „történelmi jóvátétel” jelszavát s visszavonta a száműzetési rendeletet, amelyet annakidején Don Pedro

császár és családja ellen kiadtak. S csakugyan, néhány hónappal utóbb, hadi cirkáló hozta haza Braziliába a száműzött Don Pedro és Terézia császárnő holttestét, amelyet ünnepélyes menetben kísértek előbb a rio de janeirói székesegyházba, azután pedig Petropolisba. A gyászmenetben ott lépkedtek a császári család hercegei is mind. Hatalmas néptömeg hullámszott a temetési menetben, megrögzött köztársaságiak és lelkes monarchisták vegyesen, őszinte megindultsággal ünnepelték a száműzött fejedelmi család érdemeit.

Most két esztendeje az egyik szövetséges állam, Sao Paulo, forradalmat és polgárháborút indított a braziliai egység ellen. A harc a középponti kormány győzelmével végződött. Sao Paulo azóta minden esztendőben fényesen megüli a forradalom emlékét; a központi kormány pedig — a teljes megbékélés és engesztelődés szellemében — ma is elküldi képviselőjét a gyász-ünnepélyre, amelyen a forradalom halottainak emlékét ünneplik...

Sok dolog van itt a déli kereszt csillagzata alatt máskép, mint odahaza Európában!

És sok van máskép Braziliában, mint pl. a spanyol-amerikai államokban! Egészen más világ ez, mint pl. Argentina.

Brazília népe portugál eredetű és kulturájú nép. S a portugál nép gyökeresen különbözik a spanyoltól. Ha szabad ebben a különbségtételben egyéni vélelmenyt megkockáztatnom, ez a különbségtétel sok vonatkozásban a portugálok javára dől el, legalább idekint Dél-Amerikában. A portugál nép békésebb, kedélyesebb, mélyebb, csendesebb, rendszeretőbb. A latin népek hollandusainak nevezhetnők őket. Szorgalmas munkások, szolid kereskedők, takarékosok és talán azt is mondhatjuk: katolikusabbak, mint a spanyolok. Pedig a romboló irányzatok a szabadkőműves Portugáliában s Braziliában valamikor még vakmerőbben léptek fel az Egyházzal s a nép katolikus hagyományaival szemben, mint a spanyol nyelvű országokban.

Még egy óriási előnye van Braziliának Spanyol-

Amerika fölött: az, hogy egységes maradt. Legalább a mai napig. Míg Spanyol-Amerika, mihelyt az anyaországtól elvált, negyedszáz különböző államra szakadt, annak ellenére, hogy nyelvét és vallási egységét éppúgy megőrizte, mint a volt portugál gyarmatok. Ennek a különböző fejlődésnek a magyarázatát a történelmi események nyújtják.

Brazília kialakulása.

IV. Sándor döntése alapján Dél-Amerika keleti része már 1493-ban Portugáliának jutott s ezen az alapon vette birtokba Braziliát a portugál király nevében Pedro Alvarez Cabral 1500 április havában. Amikor Bahiától nem messze, Porto Seguróban először lépett brazil földre s kitűzte rajta a keresztet, az elfoglalt földet „Szentkereszt földjének” (Terra da Santa Cruz) nevezte el. A „Brazília” név későbbi keletű s egy vörös színű fáról, a brazil- vagy parázsfáról (*caesalpinia echinata*) vette eredetét.

A birtokbavétel után azonban még 30 éven át úgyszólván érintetlenül maradt az új föld és csak 1530 táján indult meg rajta a gyarmatosítás. 1608-ban már az Amazon-folyót is elérte a portugál uralom, amely mégis inkább a partvidéken terjeszkedett. Míg Spanyolországot a nemzeti dicsőség eszméje s a hódítási vágy vezette az új területek megszerzésében s hatalmas kiterjesztésében, tehát elsősorban hadi célok és katonai tulajdonságok, addig a portugál gyarmatos terjeszkedését merőben a megélhetés, a földművelési és kereskedelmi ösztön irányította. A harcias elemet egész Braziliában sokáig csak a saopaulói keveréknép képviselte, amely igaz, hogy elég bajt okozott.

Spanyolország két ízben is bekebelezte Portugáliát s így időlegesen annak gyarmatait is a magáiként kezelte. Mikor azután Napoleon Spanyolországot és Portugáliát elfoglalta, a portugál régens, a későbbi VI. János király Portugáliából Braziliába menekült s itt ültette fel székhelyét. Mikor pedig Napoleon bukása után János hazatért, ennek fia, I. Pedro maga állt a

brazíliai függetlenségi mozgalom élére s a mai Sao Paulo területén az ipiranguai dombon kikiáltotta a kor stílusának megfelelően „a függetlenség vagy halál!” (Independencia o mortal) elvét. Ezzel megalakította a brazíliai „független és alkotmányos császárságot” (1822).

Az új császárság főleg II. Pedro alatt hatalmasan fellendült s az agilis császár személyes kezdeményezésére gazdasági, kereskedelmi és művelődési téren igen jelentős fejlődést ért el. Brazília tehát annak a ténynek köszönheti máig megtartott egységét, hogy függetlenségét és alkotmányát nem a hatalomért versengő forradalmi vezérek, hanem saját uralkodói alatt vívta ki, ami minden széthúzási törekvés alól kihúzta a talajt, míg ugyanakkor Spanyol-Amerikában a legkülönbözőbb szeparasztikus törekvések érvényesültek. Brazília nagykiterjedésű, de mégis kompakt területi egysége is jobban hozzájárult a politikai egység fenntartásához, mint ahogy az a spanyol korona volt területein Mexikótól Csileig és a Tüzföldig lehetséges lett volna.

De azért voltak itt már a császárság idején is szét húzó törekvések. A konzervatív párt az egység mellett kardoskodott, míg a liberálisok inkább az egyes államok (a volt capitanériák, majd tartományok) különállása mellett szálltak síkra. Mivel az 1889-i forradalmat s a császárság megszüntetését a liberálisok készítették elő, az ő elgondolásuk annyiban győzedelmeskedett is, hogy a volt tartományok ezentúl meglehetősen önkormányzattal bíró államok lettek s Brazília azóta államok szövetsége (Brazíliai Egyesült Államok), teljesen északamerikai minta szerint. Minden államnak külön kormánya és külön országháza van, míg a központi, szövetséges kormány csak bizonyos ügyeket, a hadügyet és pénzügyet intézi. Az elnököt négy évre választják s meglehetősen nagy hatalmat adnak neki. A miniszterek kizárólag tőle függnek s nem tartoznak felelősséggel a kamaráknak. A szenátusba minden állam három tagot küld ki, az alsóházba minden ál-

lam a maga lakosságának számával arányosan küld ki képviselőket. A legfőbb állami bíróság, amelynek tagjai elmozdíthatatlanok, ítélkezik a végrehajtó hatalom ténykedése felett s dönt az egyes törvényjavaslatok alkotmányosságának kérdésében is. Jellemző, hogy a vatikáni nagykövetség fenntartása szintén benne volt még a forradalmi alkotmányban is, úgyhogy egyszerű parlamenti határozattal nem is lett volna megszüntethető.

Az éppen ezidén létesült új alkotmány (1934 július 9.) Isten nevével kezdődik s az Egyháznak minden téren messzemenő szabadságot és jogokat biztosít. Válás nincs, a polgári házasság (amely a forradalom óta kötelező volt) csak fakultatív, az egyházi jellegű iskolák az államiakkal minden tekintetben egyenlő jogokat élveznek. Az állam és az Egyház „szétválasztása” elv ugyan, de nem jelenti a két hatalom ellentétjét, hanem inkább barátságos együttműködését.

A rabszolgaság intézményének aránylag soká való fenntartása (végre csak 1888-ban szüntették meg) az amúgy oly derék és rokonszenves Brazília történetének egyik kiáltó szégyenfoltja. Hogy az intézmény ily sokáig fennmaradt, annak oka a gyarmatosok kapzsisága volt, akik nem akartak az olcsó, helyesebben: ingyen munkaerőről lemondani s akiknek elég erejük volt arra, hogy a kormányokat minden esetben meghátrálásra kényszerítsék, valahányszor a rabszolgaság eltörlésének a kérdése szőnyegre került. A szabadkőműves szellemű kormányok a múlt század folyamán nem is mertek e csúnya kérdéshez hozzányúlni.

Hogy a gyalázatos intézmény végre mégis megszűnt, az egy mélyen vallásos katolikus uralkodónak, II. Péter császár leányának és örökösének, Braganza Izabella hercegnőnek az érdeme. Amikor atyja hosszabb ideig távol volt az országtól s Izabella lett a brazil császárság ideiglenes régensnője, olyan minisztériumot nevezett ki, amely a rabszolgaság eltörlését mindkét kamarával meg tudta szavaztatni. Rio de Janeiro hölgyvilága ekkor közadakozásból

aranytollat is ajándékozott a régensnőnek, hogy azzal írja alá az „arany törvény” (lei aurea) szentesítését, ami 1888 május 13-án meg is történt. Erre a gazdag ültetvényesek, akik eddig a császárság legfőbb támaszai voltak, bosszúból a köztársasági párthoz csatlakoztak s Izabella elvesztette a reá váró császárnői koronát. Franciaországba ment számkivetésbe, Boulogne-sur-Seine-be, ahol élete végéig ezt hangoztatta: „Sohasem bántam meg, amit 1888-ban tettem. Egyszer volt alkalmam életemben, hogy szuverén jogommal élve, eltöröljek egy erkölcstelen s evangéliumellenes intézményt. Kötelességem és becsületem kívánta, hogy eltöröljem a rabszolgaságot, mihelyt erre mód mutatkozott. Ha ma kellene választanom s ugyanazon következményekkel számolnom mint akkor, ma is ugyanazt tenném, amit akkor tettem.”

Izabella a koronáját áldozta fel azért, amit tett, s bár sorsa emberileg tragikus volt, ma már minden brazíliai áldja az emlékét. Az iskolában nevét így tanulják a gyermekek: „Isabel a Redemptora” (Izabella, a szabadító) s gyermekei ma nemcsak polgárjogot, hanem megkülönböztetett tiszteletet élveznek a köztársaság területén. A női nemnek örök dicsősége, hogy éppen egy nő volt az, aki inkább trónját áldozta fel, de a rabszolgaság sötét szegyenfoltját letörülte nemzetének arculatáról.

Az államok messzemenő önkormányzatának nagy hasznai, de nagy kárai is vannak. Utóbbiak közé tartozik azoknak a politikusoknak nagy tömege az egyes államokban, akiknél a közéleti tevékenység veszedelmesen közel esik az üzleti tevékenységhez. Nyomasztó az a helyzet, hogy a fejlettebb és törekvőbb államok az elmaradottabbak helyett is kénytelenek viselni a közös terheket. Így Sao Paulo állam 16 állam deficitjét kénytelen a magáéból fedezni, ami állandó viszályra, sőt forradalmakra vezet. A középponti kormányzat ténykedését megnehezíti az ország roppant kiterjedése is, hiszen Brazília csaknem akkora, mint Európa s azonkívül egész hatalmas részei vannak, amelyeken még

civilizált ember nem járt, ahol sem vasút, sem táviró-vonal, sem posta nincsen. Ezeken a területeken teljesen patriarchális a kormányzat: egy-egy falu, város vagy törzs egyszerűen maga igazgatja önmagát a legjobb belátása szerint. Nagyon sok brazíliai azt sem tudja még, milyen országnak a polgára; a műveltek közt is akad, aki sohasem látott más államot, mint a magáét; sőt a legfejlettebb keleti és délkeleti államokban is elég ritka az, aki pl. az Amazon-folyót valaha is látta. Matto Grosso állam, kb. akkora, mint a Német-Birodalom, úgyszólván egyetlen irdatlan őserdő, amelyben csak vadállatok s vademberek élnek, akik az áthatolhatatlan sűrűség fölött úgy ugrálnak a fák ágain, mint a majmok.

Ez a roppant kiterjedés s egyes országrészek teljes fejletlensége magyarázza azt is, hogy pl. az alkotmányban biztosított általános szavazati jog valóságban csak a lakosság kicsiny részére terjed ki s a 45 millió lakos közül csak kb. 3 millió van az igazolt szavazati joggal bírók névsorába felvéve. Ugyanolyan okok magyarázzák meg a lakosság jókora részének írástudatlanságát. A félvad állapotban levő, földrajzilag még jórészt kikutatlan országrészek mellett azonban ott vannak a fejlett államok, pl. Rio de Janeiro, Sao Paulo vagy Minas Geraes, amelyek az általános műveltség terén a legtöbb európai országgal megállják a versenyt.

A nemzet öncélúsági törekvéseinek nagy akadálya a külföldi tőke szabad garázdálkodása: egész államok vannak, amelyeknek vasútjai, villamosai, villamosvilágítása stb. tisztára amerikai vagy kanadai tőkecsoportok kezében vannak. Ez a csendes, gazdasági okkupáció a modern kapitalizmusnak egyik vadhajtatása: az idegen tőke valósággal adófizetővé teszi az országot s jelentős összegeket von ki évenként az ország gazdasági vérkeringéséből. Hasonlóképp idegen tőke kezében van az országnak számos más nagyipari vállalata.

Ez a külföldi kizsákmányolás egészen nyíltan

folyik. Még csak nem is bújik nemzeti jelszavak mögé, sőt még azzal sem törődik, hogy idevaló hangzású nevet vegyen fel. Sao Paulóban pl. az angol vasúttársaságnak a neve, amely mindenfelé nagy betűkkel ötlük a szemünkbe, így hangzik: „The S. Paulo Railway Co., Ltd.” Minden saopaulói villamoskocsin és minden villamosjegyen hasonlóképp rajta van az angol felírás: „The Sao Paulo Tramway, Light and Power Co., Ltd.”

Brazília még annyira bővében van mindennek, amire lakosságának szüksége lehet s annyi munkás-kéznek tud kenyeret adni, hogy a társadalmi kérdést eddig alig ismeri. Nyomor itt nincs, koldusok nincsenek. Aki dolgozni akar, munkát mindig talál.

A brazíliai társadalom.

A társadalmi egybeolvadás elég tökéletes. Bár a nemzeti érzés erős (különösképpen éppen az egyháziaknál), azért az idegent nem vetik meg s hamar maguk közé fogadják. Az a sajátos fölényeskedés, amely e tekintetben Argentínában megvan, ahol a spanyolnak az a gúnyneve, hogy „gallego” s az olaszé az, hogy „gringo”, sőt a magyaré a „cigány”, itt nem található. Még az egykori rabszolgákkal, a négerekkel szemben sem éreztet senki semmiféle ellenszenvet.

Attól a perctől kezdve, hogy a rabszolgák fölszabadultak, a közfelfogás is egyenjogú polgároknak tekintti őket, bár ez természetesen nem jelenti azt, hogy az előkelőbb társadalomban époly szívesen fraternizálnának velük, mint az egyszerűbb néposztályokban. A négereket alacsonyabb értelmiségük s bámulatos fizikai munkabírástuk amúgyis inkább az egyszerűbb, testi foglalkozások felé irányítják. Sok köztük a villamoskalauz és kocsivezető, sofőr és vendéglői alkalmazott s természetesen a földműves és gyári munkás. Ezek a négerek és félnégerek szerények, csendesek, valami nagy jószág és megenyhült, békés alázatosság van a megjelenésükben. Ahogy itt ülnek előttem a villamoson, vagy ahogy a templomba jönni látom őket

(köztük is van természetesen nagyon sok napi áldozó, buzgó lélek, akik közt a nőknek szurokfekete fején oly különösen hat a fehér fejkendő), mintha annak a szégyenletes kornak a nyomait, a százados elnyomást és kizsákmányolást olvasnám le vonásaikról, amely apáikat annakidején afrikai otthonukból kiragadta s a rabszolgapiacokra cipelte.

Pedig ezek a mai négerek rég megbocsátották már, sőt el is felejtették eredetüknek, idehurcoltatásuknak rettenetes tragikumát, kegyetlen igazságtalanságát. Egynek sem jut eszébe „haza”-mennni. Nekik már régtől fogva Brazília a hazájuk.

El lehet tűnődni a Gondviselés csodálatos intézkedésein, amely valamikor talán éppen azért engedte meg az arab rabszolgavadászatok szörnyű kegyetlenségeit, hogy a rabulejtett tízezrek késő unokái a pogányságból és civilizátlanságból kiemelkedjenek s lelkiekben bőségesen visszanyerjék, amit hazájukban s otthonukban elveszítettek...

Ma a braziliai társadalom négy osztályból tevődik össze: az eredeti portugál gyarmatosokból, akiknek ideszüremkedése négyszáz év óta mai napig nem szűnt meg; a bennszülöttek népességéből, amely lassan felszívódott a gyarmatosok közé s már csak a vadonokban él ősi primitívségében; az egykor rabszolgául idehozott négerekből s az újkori bevándorlók közül, akik közt főleg olaszokat, spanyolokat, németeket, lengyeleket, litvánokat és szíriaiakat találunk, de utóbbi időben törököket és japánokat is. E különböző elemeknek társadalmi egybeforrását nagyon megkönnyíti a nyelvi s a vallási egység, amely szelíden s minden erőltetés nélkül érvényesül.

A bevándorlók úgyszólván csak ott tartják meg ideig-óráig eredeti nyelvüket, ahol nagyobb tömegekben s külön kolóniákban élnek, mint pl. a németek Rio Grande do Sul államban, ahol egész német városokat találunk. Magyarjaink is főleg ott maradnak meg magyarnak, egyelőre legalább, ahol nagyobb tömegekben élnek együtt; pl. magyar falvakban (Árpád-

falva, Boldogasszonyfalva, Szentistvánkirályfalva), vagy a nagyvárosok egyes kültelkein, aminők pl. São Paulóban Villa Anastacio, Villa Pompeia, Ipojuca, Freguezia d'O, Ypiranga, Pirituba, Mooca. Az itt felsorolt helyeken mindenütt van magyar iskola is. A bevándorlónak, köztük magyarjainknak egy része a nagyvárosok gyáraiban keres munkát, más része pedig benn az „interiorban”, a belső területeken, mezőgazdasággal foglalkozik: kávé, kakaó, kukoricát, rizst, babot, cukornádat, mangyókat, ananászt, dohányt termel.

A brazíliai pénz értéke ma nagyon alacsony: 1000 *reis* (a *milreis*) megfelel kb. 28 magyar fillérnek. Viszont vásárló ereje elég nagy, vagyis: itt minden feltűnően olcsó. Hogy példát mondja: a városi villamosokon 8—10—12 km-re is elviszik az embert 200 *rei*-ért, ami a budapesti kisszakaszos díjunknál is kevesebb. A kenyér kilója magyar pénzre átszámítva 20 fillér körül mozog, a legjobb szivarokat 3—4 fillérért vesztegetik. A gyümölcsnek meg úgyszólván nincsen ára; aki csak gyümölccsel él, mint itt az egyszerűbb emberek közül nyáron nagyon sokan, az 2—3 fillérből egészen jól megebédelhet.

Azért mégsem lehet mondani, hogy a bevándorlónak rózsás a helyzetük. Nagyon nehéz megszokni a klímát, amely ugyan jóval enyhébb, még télen is, mint nálunk, de viszont rendkívül szeszélyes időjárást hoz magával s tömérdek titokzatos, orvosilag alig felderített betegségnek teremt talajt. Egyes helyeknek, Santosnak, Rio de Janeirónak s főleg az északibb, meleg vidékeknek a klímája középeurópai ember számára szinte elviselhetetlen. Paradicsomi szépségű tájakon sokszor búskomor emberek élnek s akárhány bevándorló csak azon imádkozik, hogy annyit összekuporgathasson, amennyiből a hajójegyet megveheti visszafelé. Mivel azonban keresete nemzetközi pénzértékre átszámítva rendkívül alacsony (havi 500 *milreis* = 140 P itt már igen szép fizetés), azért ez a reménye csak nagyon kevésnek teljesedik be.

A sao-paulói magyarok közt.

São Paulo (Brazília), július 8.

Két napi gyönyörű hajóút után feltűnedezett a délamerikai kontinens egyik legszebb s legérdekesebb öble, Santos kikötője. Már mint jó ismerőst üdvözöltük, hiszen errefelé már lefelé jövet jártunk.

A kikötés persze vagy két óráig tartott és este 6 óra lett, mire vezérünknek, Szelecz páternek a karjai közé hullottunk. A vámvizsgálat is, bár rendkívül udvarias, kissé hosszadalmas volt, mi pedig azért röptünk volna szívesen, mert Szelecz páter előadása szerint a saopaulói magyarok már délután 3 óra óta vártak ránk a pályaudvaron. 3 óra óta! Most már este 7 van s $1\frac{1}{2}$ 10 lesz, mire Sao Paulóba beérünk...

A derék magyarok nagy része csakugyan kitarott éjszakáig s fogadtatásunk a pályaudvaron valóságos kis magyar diadalünnep volt.

A kényelmes angol vonat két és fél óra alatt teszi meg a 79 kilométernyi távolságot Santos és Sao Paulo között. Mégis Dél-Amerika egyik leghíresebb vasútja — a „paulista vasút” —, nemcsak mert jelentősége óriási: ez köti össze a legtörekvőbb brazíliai iparvárost, Sao Paulót a tengerrel; nem is csak, mert az országnak egyik legvadregényesebb táján fut át; hanem főleg, mert egyetlen félórás szakaszán csaknem 800 méter magasságig szalad fel, igaz, hogy helyenkint drótkötél segítségével.

Mert Sao Paulo, ez a titokzatos, különleges típusú és érdekes történetű város csaknem 800 méter magasan fekszik a tenger színe fölött, amelytől, mint valami roppant természetes védőbástya, magas hegyvonal választja el; sőt vannak pontjai a városnak, így éppen az előkelő Avenida Paulista, ahol a Collegio São Luiz Gonzagá-ban szállásom lesz, amelyek a 800 métert is meghaladják. Szerencséje is a városnak ez a magas fekvése, enélkül nyáron elviselhetetlen lenne a hőség benne, hiszen itt már a déli szélességnek 23-ik fokán vagyunk. A város maga egy sereg halmon épült, csupa

hegy-völgy, s amerre csak terjeszkedik, mindenütt egész dombokat és gödröket kebelez magába. A villamosok és autók ezeken a hepehupás utakon néha hihetetlenül meredeken rohannak fel és alá; a legfőbb útvonalak pedig hatalmas kerülőket tesznek, csakhogy egy-egy mélyebb völgykatlant megkerüljenek. Az én utcám maga csekély négy kilométer hosszú. De vannak ennél sokkal hosszabb utak is, csupa villaszerű házzal. A széles utakon a villamosok ijesztő sebességgel vágatnak és sebességüket akkor is alig lassítják, amikor a belső városnegyedekbe érnek, ahol aztán egyszerre 4—5 oldalról vágatnak bele a hömpölygő embersokaságba, autók és gyalogjárók tömegei közé. Ég csodája, hogy mindennap száz halálos szerencsétlenség nem történik. Szelecz páter előre figyelmeztet, hogy ki ne fogjunk a türelemből, mert itt is majd egyórás, sőt másfélórás utakat kell tennünk, hogy egy-egy magyar telepre, iskolába eljussunk. De hiszen megszoktuk mi ezt már Argentínában...

Azért nem volt könnyű dolog. A brazíliai klíma, ez a hol nyárian meleg, hol borzongósan hideg és nedveskés tél, a gyakori és hirtelen időjárás-változással, alaposan igénybe vette a munkabírásunkat. Az embert időnkint valami furcsa idegkimerülés lepi meg. Nem tudja miért: a feje zúg, a keze reszket, undor és depresszió fogja el, minden bántja és ingerli, még az a szegény néger is, aki oly rettentően kicsucsortott ajakkal s méla tekintettel, ártatlanul és közömbösen ül helyén a villamoson. Egy idevaló rendtársam aztán megmagyarázta, hogy ez kezdetben minden ide származottal így van s hogy ennek a depressziónak legjobb gyógyszere: a kávé. A jó santosi kávé. Nem hiába teremtette a jó Isten ezt a kávé-t éppen erre a vidékre — São Paulo állam területén nem kevesebb, mint idegmállasztó hatásának a természetes ellenszere. Járás idegmállasztó hatásának a természetes ellenszere. Mindenki minden 2—3 órában felhőrpint egy kis csésze feketekávé-t, sok-sok cukorral; majdnem inkább cukrot kávéval. Mert hiszen a cukor is, ez a kávéban egy

pillanat alatt tökéletesen föloldódó finom cukornád-cukor, idevaló termés . . . Megkövettük a tanácsát, nem vetve meg közben a szintén gyógyszerként ható matét sem s az idegfeszültség csakugyan hamarosan fölengetett.

Erőre pedig szükségünk volt, mert a derék magyarok itt is teljes munkát vártak tőlünk. A roppant kiterjedésű, milliós városnak itt is a legkülönbözőbb sarkain laknak; sokan, főleg az értelmiség, benn a városban, a legtöbben azonban kint a gyártelepek környékén, ahol aztán néha egész utcákat túlnyomóan magyarok létesítettek, úgyhogy minden harmadik gyerek Dícsértessékkal köszön, a kerítés mellől is megszólal hol a Rozi néni, hol a Péter sógor tempós köszöntése. De még ha az autobuszon a portugált töröd is, el lehetsz készülve rá, hogy a sofőr vagy kalauz rádszól atyafiságos gondviseléssel, hogy: „Csak erre tessék majd leszállni, tisztelendő úr!”

Szegény magyarok, bezzeg nem a legegészségesebb városrészeket választották lakóhelyül. Ellenkezőleg: a várost körül folyó Tiete mocsaras árterületét. Itt persze olcsóbb volt a föld. Pedig mielőtt a Tietét szabályozták, árvíz idején egész utcák kerültek víz alá, megrongálták a házakat s a lassan fölszikkadó víz nyomában ártalmas kigőzölgések rontották meg a levegőt. A szegénység sorsa ez: nem válogathat.

Az utolsó szakaszon, ahol a villa-anastaciói külvároson a magyar iskola felé haladunk az autobuszon, már jobbra is, balra is magyar szó hangzik. Egyfelé igyekszünk, jönnek a jó magyar hívek a prédikációra. Jó részük maga is tekintélyes utat tesz meg, hogy a misszió megjelenhessen.

Az anastaciói magyarok büszkesége: épülő kis templomuk. Maguk építik; ki pénzzel, ki ingyen munkával járul hozzá. A magyar istentiszteletet azonban egyelőre még csak a közeli iskolában tartják.

De ez a magyar istentisztelet megható dolog ám! A tágas iskolaterem zsúfoltig van hívekkel, akik hangoosan imádkozzák az olvasót vagy éneklik a hazai,

meghitt, templomi énekeket. Hogy szakad ki itt a lel-
kükből a magyar imádság, a magyar ének, mint valami
fájó és édes emlék, mint egy darab magukkal hozott,
ide kimentett, féltve megőrzött otthon! Pedig nem egy
helyről valók: ebben a néhány száz főt számláló gyüle-
kezetben nem kevesebb, mint 149 hazai község van
képviselve.

Itt is, mint mindenütt, szinte egyedül a templom
az összetartó kapocs közöttük. Szelec Arnoldnak
bámulatossága, apostoli szeretete az, amely ezt
az idegenbe került nyáját igazában együtt tartja. Míg
ő állandóan velem jár-ke, addig Nyisztor barátomat
egy magyar szaléziánus, a fiatal Bali Béla páter veszi
oltalmába s viszi magával a többi magyar telepre...
Az első hét a fővárosé lesz, azután majd befelé me-
gyünk, az ország belsejébe, São Paulo állam másik
végébe...

Paulista világ.

Érkezésünk után másnap a fáradhatatlan és nagy-
műveltségű magyar konzul, Boglár Lajos dr. kíséreté-
ben tisztelgő látogatást teszünk São Paulo állam kor-
mányzójánál, a fiatal, erélyes és okos tekintetű Ar-
mando Salles Oliveira doktornál. Nem alkotmányos
kormányzó, hanem a Grande Interventor (diktátor)
helyettese, amolyan ideiglenes kormánybiztosféle.
Mert Brazíliában e pillanatban diktatúra van, amely-
nek oka a két év előtti paulista forradalom volt, ame-
lyet éppen S. Paulo állam indított a köztársaság eddigi
alkotmánya ellen. Mert São Paulo állampolgárai külön
nép; nem is szeretik, ha brazíliaiaknak nevezik őket;
ők magukat „paulistáknak” hívják. Levélpapírjaikon,
címerükön ez a büszke és öntudatos fölírás ragyog:
„Paulista por mercé de Deus”, Isten kegyelméből pau-
lista. Elkészeríti őket a tudat, hogy ők teszik az ország
össztlakosságának 40 százalékát, ők a 21 államból álló
köztársaságnak legszorgalmasabb, legtörekvőbb, leg-
fejlettebb, leggazdagabb állama s nekik kell a leg-
nagyobb adóterhet viselniök az összkormány eltartá-

sára. Itt éppen fordítva van, mint nálunk Európában, ahol az államok elkeseredve védik az integritásukat. A paulisták túlságosan nagynak tartják az országot s külön akarnak válni a többi országrésztől. Ezért csinálták a forradalmat, amelyben vagy három hónapig valóságos polgárháborút vívtak a központi kormánnyal s a többi brazíl állammal szemben. A polgárháborúnak vagy 20.000 halottja volt s a herce-hurca azzal végződött, hogy a paulistákat végre is leverték s az ország diktatúrát kapott. Annyiban mégis célt értek a paulisták, hogy éppen a napokban készül a központi kormány aláírni az új alkotmányt, amely legalább részben teljesíti a paulisták egyes kívánságait.

A paulisták általában szeretik a harcot és a forradalmat. A mai nap folyamán mi is találkoztunk nem is egy, hanem két forradalmi fölvonulással. Diákok és más ráérő egyéniségek tömegei vonultak fel s valami érthetetlen jelszavakat kiabálva haladtak végig a város néhány főutcáján. Az egyik menetet a rendőrök kardlappal verték szét, a másiknak feléje sem néztek. A forradalom errefelé nem mindig jelent komoly megmozdulást. Néha megjelenik a katonaság és sortűzet ad a — levegőbe, mire a fölséges nép hanyatt-homlok rohan be a házak kapui alá; akinek pedig kapu nem jut, lehajol hirtelen a földre s jobb híján a gyalogjáró és az utcatest közti kis árkot használja fel fedezékül. Néha fegyverszünetet is tart a két elleneséges párt, főleg déli időben, ha meleg van; ekkor mindkét párt bevonul egy vendéglőbe — ugyanabba — és kedélyesen megebédel, mielőtt tovább folytatná a harcot.

Nagyobb megmozdulások megakadályozására a központi kormány egy kellemetlen megoldást eszelt ki: a rend biztosítására lehozott Bahiából egy jó részt feketékből álló ezredet. Ezek a feketék nem tréfálnak; a lakosság komolyan retteg tőlük s nem éppen épületes történeteket mesélget róluk. Egyik kaszárnnyájuk éppen az egyik magyar telep közelében áll s azért a férfiak nem igen merik asszonyaikat, leányaikat

estefelé kiengedni az utcára... Nekünk, papoknak, nem kell félnünk, magyarázza Szelecz Arnold; a feketéknek, mégha néha kissé vadak és szerénytelenek is, a vérükben van a tisztelet és a hála a papok iránt. Hiszen évszázadokon át egyedül a pap volt a védelmezőjük, amíg a rabszolgaság szörnyű jármában nyögtek.

Tegnap volt a két év előtti forradalom emlék-ünnepe s a felvonulás, amely egész délután tartott. Mivel éppen az ablakom előtt folyt le, kényelmesen végignézhettem. Egész idő alatt csökönyösen szitált az eső s a menet lassan haladt s el-elakadt; mégis vagy 12.000-en, a forradalom egykori önkéntesei, órákon át meneteltek födetlen fővel. Nemcsak férfiak, hanem bevezetőül diákok, cserkészek, sőt cserkészleányok is. Valami különös, exotikus, nagytestű dobokat vertek a dobosok, sajtászerű, szokatlan ütemben. A felvonulók legtöbbje apró zászlócskát vitt, persze nem brazilai, hanem paulista-zászlót. Egy komoly arccoskájú vezető cserkészleány haragos elszántsággal lépkedett a csoportja élén, zászló a kezében. A menet épp a házunk előtt torlódott meg s a harcias leány álló 10 percig egy helyben topogott komikus katonásan a dobszó ütemére...

Hogyan lett egy misszióstelepből rablófészek?

Sao Paulo története különben valóságos regény. A város és az állam szent és szelíd kezdetekkel indult, borzalmas vadságokon és kegyetlenségeken keresztül folytatta történetét, ma pedig valóságos talánya a világ néprajzának.

A ma milliós várost egy jezsuita hithirdető alapította, akinek szobra ott is áll ma a kormányzóság épülete előtt. Ezt a szentéletű és legendás hírű hithirdetőt Anchieta Józsefnek hívták; boldoggáavatási ügye régóta folyamatban van. Tenerife-szigetén született a Kanári-szigetcsoportban s már fiatalkorában Brazíliába került a hírneves P. Nobrega oldalán, akit maga Szent Ignác küldött ki Brazíliába provinciálisul.

Nobrega erre a vidékre küldte ki Anchietát, hogy a környéken megtérített indiánokat a hitben oktassa. A szent férfiú, aki akkor még csak kispap volt, a piratinigai dombon — a mai São Paulo város főhelyén — pálmaágakból összetákolt kunyhóban telepedett meg s itt gyűjtötte maga köré az indián gyermekeket. Hittanra, írás-olvasásra, sőt latinra és portugálra tanította őket. Éjjel tankönyveket írt a számukra; nappal pedig megírta a környék tupi-indiánjainak első nyelvtanát és szótárát, amelynek tudományos értéke ma is vitán fölül áll. A vad indiánok nem egyszer fenyegettek az életét, ő azonban szeretetével és szelidségével lefegyverezte őket. Habár a bennszülöttek részén a határtalan vadság, erkölcstelenség és részegeskedés kemény akadályokat gördített a térítés útjába, mégis lassankint több tízezer indiánt sikerült megkeresztelnie s erkölcsös életre szoktatnia.

Az első szentmisét a piratinigai domb szegényes kápolnájában 1554-ben Szent Pál fordulása napján mondták; erről a napról keltezi az egykori Piratininga a São Paulo nevet. Anchietai nélkülözéseket szenvedett; úgy lerongyolódott, hogy sem cipője, sem egyéb lábbelije nem volt a hideg és nedves időben s néha napokon át nem volt mit ennie. E mellett szabad óráiban klasszikus latin költeményeket írt Szűz Mária dicsőségére, amelyeket, ha papirosa nem volt, a homokba írt le. Itt vannak előttem ezek a költemények, amelyekben nem tudom, a finom latinista nyelvművészt csodáljam-e inkább, vagy a forró, meleg költői lelket s a mélyszéges áhítatot.

Az egész kötetre való költeménygyűjteményből csak úgy ízelítőnek hadd írok ki ide néhány pompásan gördülő disztichont:

Jos. Anchietae versus „De Conceptione Virginis Mariae”.

Te, prius aethereos verbo quam conderet orbes,
 Ante Deus latam quam fabricaret humum,
 Te prius aeterna concepit mente futuram
 Cum pura Matrem virginitate suam.

O tu qualis eras divini ante ora parentis
 Cum mundum coeli condita turma foret?
 Nondum lativagi diffluxerat aequoris unda,
 Nec vagis obliquis fluxerat amnis aquis;

Nondum foecundo manarent gurgite fontes,
 Nec iuga constiterant ardua mole gravi:
 Et tu iam summi concepta in mente Parentis,
 Cuius ventre Deus conciperetur, eras.
 Quae foedis mundum purgares sordibus omnem
 Et fieres plagis vera medela meis...

Amit aztán ennek a szent embernek a csodatételeiről az egykorú feljegyzések beszélnek, szavahihető, komoly emberek tollából eredők, az igazán minden képzeletet meghalad.

Anchietán, úgylátszik, az evangélium ígérete, hogy az apostolokat csodák fogják kíséрни, egészen pazar és meglepő módon teljesült. Betegeket gyógyított, holtakat támasztott fel, a vadállatoknak s a folyóknak parancsolt. Egy vadállat elrabolta egy asszonynak a mezőn alvó kicsiny gyermekét. Anchietá ráparancsolt a vadállatra, hogy azonnal hozza vissza a gyermeket s a vadállat engedelmesen visszakullorgott a sűrűségbe s visszahozta még élő zsákmányát. Egy hatalmas kígyót, amely meg akarta marni az egyik misszionáriust, megfenyegette s megtiltotta neki, hogy valaha is egy misszionáriust megmarjon.

Azóta tény s való: soha egyetlenegy eset sem fordult elő, hogy Brazíliában katolikus papot, szerzetest, sőt még csak a rendházak növendékeit vagy szolgálit is mérges kígyó megmarta volna. Pedig főleg a kisebb helyek rendházai körül csak úgy nyüzsögnek ezek a félelmetes hüllők s akárhányszor a rendházakba, a folyosókra, a templomokba s a gyóntatószékekbe is beférkőznek. Anchietá páter csodája marad az egyháztörténelemnek, amelyet tagadni éppenséggel lehet — mit nem lehet tagadni? —, de amellyel szemben az elfogulatlan szemlélő egyszerűen ámulatba esik.

Tény, hogy a brazil állam ma is Anchietában tiszt-

teli nemcsak São Paulo alapítóját, hanem az első braziliai iskola létesítőjét, a braziliai irodalom és nyelvkutatás alapjainak letevőjét. Emlékét törvénybe iktatták, születésének 400-ik fordulóját országos ünnepekkel ülték meg és születésnapját, március 19-ét évenként nemzeti ünnepként tartja meg a braziliai törvény.

Azonban ugyanazon időtájt, amikor P. Anchieta São Paulo városát fejlesztette, az új telepítéstől nem messze, a tengerpart közelében egy félelmetes keverék néptörzs, félig portugál, félig indián eredetű, erősödött meg s tette nevét messze tájon félelmetessé: az ú. n. mamelukok törzse. Az elnevezés eredete s értelmezése máig vitás. Hogy valamennyien egy elvetemült portugálnak, Joao Ramalhónak leszármazottai lettek volna, ma már mesének számít. A Serra do Mar áthatolhatatlan őserdő-páncélja védte városukat, São André, amely a portugál fennhatóságnak sem akarta alárendelni magát.

A portugálok végül is Anchietahoz és a többi jezsuita hithirdetőhöz fordultak segítségért. Azonban ezek sem boldogultak a minden fegyelmet visszautasító, rakoncátlan legényekkel, akik állandó rettegésben tartották a vidéket, rabszolgavadászokat rendeztek az indiánok, sőt a fehér emberek ellen s mint valamikor a húnok, mindent kegyetlenül elpusztítottak, ami az útjukba került. A jezsuiták végül azt tanácsolták a portugáloknak, hogy pusztítsák el São André városát s lakóit telepítsék át a saopaulói missziós telepre.

Ez lett a vesztük. Mert bár São André elpusztult s a lakosság zöme S. Paulóba telepedett, a mamelukok csakhamar kitörtek a városból s most már a nemrég megtért indiánokat cipelték rabszolgaságba. Lassankint ők ragadták magukhoz magát São Paulót és azóta „paulistáknak” nevezték magukat. Ez a név ettől fogva éppoly rettegés tárgya lett s maradt még vagy száz éven át, mint azelőtt a mameluk elnevezés. Még jobban megerősödven, a paulisták most már messze

vidékre elkalandoztak, hihetetlen kegyetlenkedések között ölték le a betegeket, aggokat és gyermekeket, a férfiakat és nőket pedig rabszolgául hurcolták és adták el. Ekkor voltak kénytelenek a jezsuiták a Guayrá-vidék első virágzó redukcióinak lakosaival együtt messze délnyugat felé, a mai Paraguay és Misiones területére vándorolni. Csak amióta a jezsuiták megkapták az engedélyt, hogy megtért indiánjaikat szintén felfegyverezhessék, lohadt le a paulista rabszolgavadászok harcikedve, vagy helyesebben: fordult inkább a nyugati Matto Grosso s az északi Goyaz területe felé.

A paulista „bandeirantes” (hadakozók) hatalma oly nagyra nőtt, hogy 1640-ben külön paulista állam akartak tömörülni. Már meg is választották új királyukat, Amador Buenót, aki azonban hirtelen magába szállt s amikor az új királyság kikiáltásának ünnepén a paulisták így köszöntötték: „Éljen Amador király!” emez mindenkinek nagy meglepetésére így válaszolt: „Éljen IV. János király!” s kitépve magát társai közül, szerzetbe vonult.

A portugálok végre is kénytelenek voltak szabályos szerződéseket kötni ezekkel a lázadókkal. Brazília legnyugatibb ércbányáit, Minas Geraes tartományát teljesen nekik engedték át kiaknázásra. Ennek az lett az eredménye, hogy a paulisták harcosai lassankint szorgalmas aranykeresők lettek. Viszont a portugál kormánynak nem állt módjában az aranykereső lázat föltartóztatni s nemcsak a paulisták, hanem mindenféle európai és brazíliai népelem csak úgy özönlött az újonnan felfedezett kincsesbányák felé. Erre véres harcok következtek, amelyeknek eredménye az lett, hogy 1707-ben a paulisták elvesztették aranybányáikat. Rio de Mortes paulista erődtámasz megadta magát, mire 300 foglyul ejtett paulistát a bahiaiak lemeszároltak. Ezzel a paulisták hatalma megtört és régi erejében soha többé föl nem támadt. 1758-ban egész Brazíliában megszüntették az indián-rabszolgaságot,

amivel a paulisták cukorültetvényeire ismét jelentékeny csapást mértek.

A paulisták kénytelenek voltak lassan beleilleszkedni az általános törvények és életformák kereteibe. Újabban a brazíliai bevándorlás is leginkább Sao Paulo felé irányult, aminek folytán idegen elemek, főleg olaszok, nagy mértékben alakították át a régi paulisták gondolkodását. Mindazáltal éppen elég maradt meg ebből, hogy a büszke és szeszélyes saopaulói népben a régi önállósági törekvések mai napig el ne aludjanak.

Új alkotmány!

São Paulo, július 9.

Ma nagy napja van Braziliának: ma írja alá Getulio Vargas, az ideiglenes államfő (akit azóta köztársasági elnöknek alkotmányosan is megválasztottak) az új brazíliai alkotmányt.

Mindenki erről az új alkotmányról beszél. A katolikusok meg vannak vele elégedve. Úgyszólván minden kívánságuk teljesült. Megkapták a fakultatív polgári házasság mellett az egyházi házasság teljes egyenjogúságát, a tábori lelkészségek megszervezését s az évtizedek óta nélkülözött iskolai vallásoktatást.

Pedig a katolikusok politikai téren eddig kevés tevékenységet fejtettek ki. Mostanában azonban a fiatal riói érsek, Leme bíboros kezdeményezésére egészen érdekes módon szervezkednek. Nem alapítottak katolikus pártot, hanem megcsinálták a „Katolikus Szavazók Lígáját”. A Liga tagjai csak olyan pártokra szavaznak, amelyek magukévá teszik a katolikusok követeléseit. A legtöbb párt éppen ezért programjába vette a katolikus követeléseket s a katolikus ügy ebben a pártközi szervezkedésben fényes diadalt aratott. Az alkotmányozó gyűlésnek egyik képviselője, a mindössze 26 éves Plinio Correa de Oliveira, a brazíliai Mária-kongregációk országos szövetségének vezető tagja, a Sao Luiz-kollégium volt növendéke, egy-

maga több szavazatot kapott az utolsó választás alkalmával, mint bármely más brazíliai képviselő. Értelmes, komoly arcú fiatalember, nagyszerű szónok és szervező. A katolikus akció sokat vár tőle a közeljövőben.

Villa Anastacio.

Sao Paulo, július 10.

Ma van a villa-anastaciói és a moocai magyar misszió közös áldozása. Megható a magyar hívek buzgólkodása. Napi munkájuk végeztével, elég későn este, némelyek hosszú gyaloglás vagy kocsizás után jönnek meg a missziós ájtatosságra. Egészen olyan minden, mint valami dunántúli faluban. Szelec páter és derék adjutánsa, Bali Béla működése az egyszerű népre irányítja figyelmét, amivel ugyan adva van, hogy a műveltebb közönség, amely a város belsejében lakik s amelynek természetesen más szellemi és lelki igényei vannak, egyelőre kissé háttérbe szorul. Viszont egy-két ember nem végezhet el mindent; ennek a szétszórt, 15 ezernyi magyar katolikusságnak, amennyire a saopaulóiakat becsülik, nem két, hanem öt lelkipásztorra is szüksége lenne. Szerencsére éppen ma érkezik meg a másik bencés, Horváth Anzelm, aki túlterhelt lelkész-társainak segítségére lesz. Unnepélyes fogadtatása, sajnos, nem egészen sikerült, amennyiben hajója hamarabb érkezett, mint amikorra várták.

Ma a villamoson egy szépen, értelmesen beszélő, de nagyon megviselt ábrázatú magyar szólít meg minket, Szelecet s engem.

— Van-e munkája? — kérdi Szelec.

— Dehogyan, tisztelendő úr, nézzen csak ide! — S megmutatja a jobbkarját, amely el van törve; a kar alsó része a kézzel együtt úgy fityeg rajta, erőtlennül.

Elmondja az élete történetét. Somogyi fiú, a híres 44-esekkel küzdötte át a világháborút. Háború után valaki nagyon csalogatta, hogy jöjjön ki Amerikába; Beck József eladta kis birtokát, jószágát s kijött a Prin-

cipessa Mafaldával, amely aztán a bahiai öbölben tragikus módon elsüllyedt. Ő is a hajótöröttek közt volt. Négy óra hosszatt úszott a vízben s közben négy aszszonyt mentett meg a vízbefulástól, köztük a feleségét. Végre, mikor már nem bírta az úszást tovább, fel akart kapaszkodni az egyik mentőcsónakra, amelyben csak nyolc matróz ült. De ezek lelketlen legények voltak, nem engedték a csónakba szállni, sőt mikor ő ezt erővel megkísérelte, kalapáccsal úgy összetörték a karjának csontjait, hogy kimenekülése után 11-szer operálták. Két évnél tovább feküdt kórházban.

— A nyelvet nem tudtam, panaszkolja, a doktorok úgy tanultak rajtam.

A csontok mégsem forrtak össze többé s ő munkaképtelenné lett. Feleségének meg az agyára mentek a kiállott borzalmak; azóta csak ül mindig egy helyben, mint egy élő halott. Beck József pedig koldulásból tartja fenn magát s a feleségét. Ez lett a vége az elképzelt amerikai aranyhegyeknek.

Egy darab kivándorló sors!

Nemcsak a magyaroknak, hanem az egész katolikus Brazíliának amúgy legnagyobb baja a szörnyű, a siralmas paphiány. 45 millió katolikus számára 3—4000 pap: ez annyi mint 12—15.000 lélekre egy. Elméletben. Mert hiszen a nevelőintézetek, jótékonyági és hasonló feladatok maguk is egész sor papot foglalnak le s a rendkívül különböző lelki igények, a városi és falusi elem, a műveltek és kevésbé műveltek, buzgók és közömbösek, brazíliaiak és bevándorlók stb. mind külön lelkipásztori munkateljesítményt igényelnének. Nem is szólva a közel félmilliónyi, még mindig pogány őslakosságról, amelyet szintén meg kell lassan közelíteni s a kereszténységnek megnyerni.

Hozzá kell számítani a rettentő távolságokat benn a belföldön: vannak itt plébániák, amelyek kiterjedésben fölérnek a Duna-Tisza közéval s néha még ezekből is 2—3 jut egyetlen papra. Sok katolikus évhosszszatt és évek hosszatt nem lát papot. Pedig a vallásosság mélyen benne gyökerezik a nép szívében s a hívő

lelkek sóvárgása a pap után néha csaknem mulatságos módon jelentkezik.

Egy nagynevű francia dominikánus, P. Tapie beszéli például, hogy egyszer öszvérkaravánnal utazott a goyazi vadonban s éjszakára valahol az erdő szélén, két fára felakasztván kötélből font hintaágyát, a szabad ég alatt nyugodtan elaludt.

Valamivel éjfél előtt egyszer csak arra ébredt, hogy valami élőlény rángatja dereka alatt a függőagyat. Megijedve szökik fel: mi lehet ez? Puma, vagy jaguár? Egyszer csak nyöszörgő női hangot hall maga alatt: „Pae!” (Atya!) Kiderült, hogy a környéken valami magános tanya van s annak lakói megtudták, hogy páterek utáznak át errefelé. Az asszonyka erre még az éjszaka felkereste a szendergő lekipásztort s arra kérte, gyóntassa meg s reggel adja össze párjával egyházilag. Annyira félt, hogy a páter tovább utazik, mielőtt lelkiatyai tisztjét igénybe vehette volna, hogy még éjjel fölzörgette őt.

— Jól van — felelte neki a misszionárius —, de mindennek megvan az ideje. Majd reggel bemegyünk hozzátok s akkor meggyónhattok szépen.

Az asszonyka csak nehezen törődött bele a halasztásba.

Reggel aztán a páter és útitársai bementek a tanyaára. Ám az előre megjelölt órában hiába várakoztak az esküdni óhajtó párra. A tanyaiaik egy régi kápolnaromot díszítettek fel hirtelenében s boldogan vártak a rég nem látott szentmisére, amelyen egyúttal az esküvőt is megtartották volna. Az esküvő párnak azonban nyoma veszett.

— Hol lehetnek? — kérdi a páter csodálkozva az egyik tanyaia öregtől.

—Majd megjönnek, várj még egy keveset pael — volt a válasz. — Mi is sokat vártunk rád.

Elmúlt egy óra, kettő. Már indulni kellene. Végre jön a hír: — Itt vannak, ott jönnek ni.

Csakugyan ott jöttek, de nem egy, vagy kettő, hanem mindjárt három pár is. Valamennyi esküdni akart.

Az asszonyka még az éjjel átszaladt a szomszéd tanyára, ahol tudta, hogy szintén vannak esküdni kívánó párok. Így azután három esküvőt is kellett tartani. A páter kiszedte a poggyászából egyik legszebb miseruháját, aminőt ezek a szegény emberek erre felé sohasem láttak s nagy ünnepélyesen az oltárhoz vonult.

De akkor ismét új baj keletkezett. A kápolnáromban bőregerek ütöttek tanyát s bár a derék családfő hirtelen kitakarította onnan a fészket, a szárnyas-egerek csakhamar vad röpködéssel özönlöttek be s miközben a fészket keresték, folyton a miséző pap feje körül röpködtek s az aranyozott, selyem miseruhára bizony nem a legkedvesebb emlékeket csöpögtették. Mit volt mit tenni? Ki kellett vonulni a kápolnából s a szabad ég alatt folytatni a nászmisét „pro sponso et sponsa”. De az esküvő meglett s a családfő a nagy örömnél tiszteletére mindjárt ökröt is süttetett.

Ilyen helyeken bizony így folyik az alkalmi pasztoráció.

Japánok között.

Ma egyébként kedves kis intermezzóm akadt; egy nyájas, idősebb olasz rendtársam elvitt az ideszakadt japánok épülő kis kollégiumába. Néhány évvel ezelőtt a japán kormány nagyarányú kolonizálásra kapott a brazíliai kormánytól engedélyt. Kétszázezernél több japán telepedett meg a brazil partokon. Természetesen csaknem mind pogány. Rendtársam nekivetette magát a japánok pasztorációjának, illetve megtérítésének s ma már 5000 főből álló japán nyája van. Én még Rómában hallottam erről a japán bevándorlásról s anélkül, hogy sejtettem volna, kivel beszélek, éppen a japánok apostolától kérdezősködtem a japánok felől. P. Guido del Toro mosolygott s meghívott az ő japán telepére. Örömmel fogadtam el a meghívást.

Del Toro páterrel kimentünk az utcára s ő oda-szólított egy ott posztoló japán taxisofőrt. Az is az ő híve volt; a templomok előtt buzgón emelgette a kalapját. Az épülő intézetben máris ott laknak a japán

keresztény fiúk. Egy 30 év körüli megtért japán fiatal-ember az igazgatójuk.

Az egyik szobában éppen előadás folyt. Egy kedves, öreg japán keresztény volt az előadó; mint megtudtam: éppen annak a történelmi nevezetességű nagaszaki keresztény-telepnek egyik sarja, amely a nagy egyházüldözést túlélve, pap nélkül is 300 éven át megmaradt buzgó katolikusnak. A fiatal igazgató büszkén hangoztatta, hogy a japán gyermekek a nyilvános iskolákban is mindig az elsők közt vannak értelmiség és előmenetel dolgában. A leányok egy közeli apácázárdában tanulnak. Még szívgárdájuk is van a fiúknak is, leányoknak is. A páter mindjárt meghívott, hogy tartsam meg én a legközelebbi japán keresztelőt. Örömmel fogadtam volna el az ajánlatot, de időmből erre nem tellett már.

Egyébként a japán telepítés céltudatosságára s rendszerességére nézve egy érdekes apróságot tudtam meg. Kevéssel ezelőtt valahol itt Sao Paulóban egy gyárban lopás történt s a gyanúkok alapján le is tartóztattak egy japán munkást, aki azonban nagyon hevesen tiltakozott a gyanú ellen. Mégis fogvatartották egy hétig, két hétig. A munkás végre elúnta a dolgot s magához kérette a brazilai hadseregnek egyik vezérkari tisztét, akit hírből ismert. A tiszt eljött s a japán munkás megmutatta neki igazolványait, amelyekből kiderült, hogy ő maga is vezérkari tiszt, japán vezérkari alezredes, akit kormánya azért küldött ide inkognitóban, hogy észrevétlenül figyelje a japán telepítés fejlődését s eredményeit. A brazilai tiszt közbeléptére aztán a japán kollégát szabadon engedték.

Hideg van, július közepén fázunk. Ez itt a tél de-reka. Valaki odahaza azt ajánlotta, hogy ne hozzunk magunkkal télikabátot. Áldjuk a budapesti brazil követet, Moraes Barrost, aki igen erélyesen leintette ezt a hozzá nem értő tanácsot. Nem tudom, mit tettünk volna télikabát nélkül; nem is beszélve Buenos Aires nedves hidegéről. Pedig itt már egészen közel vagyunk a Baktérítőhöz.

Holnap elindulunk az interior felé. S. Paulo állam legbelsőbb sarkába, az őserdőbe. Magyarjaink, akik jártak arrafelé, jelentős mosollyal kívánnak szerencsés utat.

No, majd vigyáz ránk a jó Isten és az ő drága szentje, Anchieta páter!

Magyarok a braziliai őserdőben.

Árpádfalva, július 15.

Sao Paulo állam addig ismeretlen belsejét nem is nagyon régen úgy nyitották meg a civilizációnak, hogy sugárszerűen erre is, arra is néhány vasútvonalat vág-tak bele az irtatlan őserdőbe. Éppen csak annyi fát és bozótot pusztítottak ki, hogy a talpfák s a vasúti sínek elérték a frissen irtott csapáson. Ugyanakkor élelmes társaságok s maga az állam is elkezdtek a jobbra-balra elterülő, erdő-borította földek parcellázását s telepe-seket szerződtettek az egyelőre csak papirosan felszab-dalt parcellákra. Így keletkeztek egymásután erre is, arra is telepek, tanyák, falvak és állomások. A vasút teremtette meg valamennyit.

Az egyik ilyen vasúti és parcellázó vállalkozás megépítette a Sorocabana-vasutat, amely keletről nyugatnak úgy szeli szét az egész Sao Paulo államot, mintha a régi Magyarországon, mondjuk Marosvásár-helytől Pozsonyig hegyen, erdőn, vizen keresztül egye-nes vonalban építettek volna vasutat. A lazán és ha-nyagul lefektetett sínek Sao Paulo várostól egészen a a Paraná-folyóig és Mattogrosso államig szaladnak végig az országon. Bent, egészen messze, már csak valami 10 kilométerre az államhatártól, tíz évvel ez-előtt magyarok telepedtek meg nagyobb számban s telepüket Árpádfalvának — Colonia Arpad — neve-zték el. Innen vagy 80 kilométerrel délfelé egy másik telep is létesült: Boldogasszonyfalva. Ennek az utóbbi-nak az az érdekessége, hogy csaknem kizárólag csán-gók és székelyek lakják.

Ezt a két őserdei magyar telepet meggyünk most meglátogatni.

Ahogyan vonatunk egyre mélyebben hatol bele az „interiorba”, egyre jobban fogynak a városok és falvak s egyre ritkábban mutatkoznak emberi települések a vasút két oldalán. E helyett nagykiterjedésű cukornádültetvények mellett haladunk el. Mennél jobban távolodunk a fővárostól, annál hitványabb lesz maga a vasút is, amelyen vonatunk döcög; itt már a talpfákat nem kavicsra, hanem egyszerűen a homokos, vörös földre fektették le s ennek megfelelően a vonat egész porfelhőt ver fel maga körül. A vörös por a lezárt ablakon át is behatol a kocsikba s hamarosan ellep mindent: ülést, poggyászt, ruhát, arcot és kezét.

Szórakozásról egy 10—15 fiatalemberből álló csoport gondoskodik; állítólag egyetemi hallgatók. Hallatlan jókedvük van és hallatlanul neveletlenek. Ordítanak, énekelnek, füttyölnek, ugatnak s az őserdő minden állatának a hangját utánozzák — az első osztályon. Narancssal és utazó vánkossal dobálóznak az egyteremkocsi egyik sarkából át a másikba, tizenöt ülés fölött, tekintet nélkül a többi utasra. Rakoncátlanságuk egész nap nem pihen el, sőt este sem, egészen 10 órájáig, amikor végre valamelyik állomáson megszabadulunk tőlük.

De aki az interiorba megy, annak sok mindenre el kell készülnie. Lassan és fokozatosan le kell mondania minden köztisztasági és kulturális igényről is. Kínosan telnek az órák: egész nap s egész éjjel ráz a püffögő kis vonat kegyetlenül.

Végre másnap megérkeztünk. „Colonia Arpad” van kiírva egy-két vasrúdon függő táblára. Állomásnak, vasúti őrnek nyoma sincs. Egy magyar iskola leánykára van bízva a zöld zászló kezelése: ha azzal int, megáll a vonat. Mert Colonia Arpad még csak feltételes megálló. Itt lakik vagy 1500 magyar és néhány száz tót, csupa őserdőirtó, földműves-telepes.

A vasúttól jobbra-balra terülnek el telepeik: 50—100—200 méter széles, 2—2½ kilométer hosszú,

az őserdőbe benyúló földsáv egy-egy telepes család birtoka. Olcsón kapták, magyar pénzben 200—400 pengőért, de minden talpalatnyi földet úgy kellett kemény munkával kiverekedniök az őstermészetől.

Nincsen az irtásnál fáradságosabb munka. Azt mondják: aki csak ma vetődik ki ide, annak sejtelve sem lehet arról, mennyi vesződségbe, verejtékbe s keserőségbe került, míg ezt a mai telepet az őserdőtől kimarakodták. Ma is rengeteg itt nyáron a szúnyog, de mi ez ahhoz képest, amikor még mindenütt állt az ősi, vad erdő! Kezdetben csak úgy tudtak az emberek dolgozni, hogy kezüket, lábukat, arcukat kendőbe bugyolálták, védekezésül a szúnyogok felhői ellen.

Éjjel nedves fát s fűvet gyújtottak a kunyhóikban, hogy ezeknek a füstje távoltartsa a kellemetlen férgeket. Ajtó-ablak persze tárva-nyitva, máskülönben megfulladt volna az ember, pedig odakint éjtszaka a tarka párdúc üvöltése hangzott; még jó szerencse, hogy rendszeren megelégedett egy-egy kutyával, sertéssel, kecskével. Mikor már annyira voltak magyarjaink, hogy veteményezni kezdhettek s szépen nekiserdült minden, akkor meg akárhányszor reggel arra ébredtek, hogy nincs semmi: éjtszaka mindent letaroltak s elhordtak a hangyák. Ört kellett állítani éjjelenként s ahogy tudták: tűzzel, méreggel pusztították a kártevő férgeket.

Aztán meg a tejesedő kukoricát lepték meg a papagájok. Úgy járnak ezek erre csapatosan, akár odahaza a verebek. Végül a majmok jöttek: letépték a még éretlen kukoricát s amit el nem fogyasztottak, azt jókedvükben szépen ráaggatták dísznek a közeli fákra. Ha pedig az ember véletlenül meglepte őket, akkor úgy megdobálták a gazdát faágakkal, hogy máskor már csak puskával mert közelíteni feléjük. A tojáást s a csirkét meg a gyík pusztította. Még a mérges pókoktól is reszketni kellett.¹

Ennivaló is kevés akadt ebben az első időben. Majomhúst, papagájcombot ettek magyarjaink, amíg

¹ Szelec Arnold, A brazilai magyarok évkönyve, 1934, 72.

aztán az első nyár meg nem hozta az első termést: babot, rizst, kukoricát, mangyókát. Szerencsére két dolgot volt kitűnő: a balzsamos levegő s a víz. Ez tartotta meg az életüket.

Az irtás ma is csak lassan folyik tovább; legtöbb magyarunk nem is irtott még többet, mint éppen csak annyit, hogy a házacskáján s állatudvarán kívül még 20—30 hold termőföldje legyen. A fák és bokrok közül barátságosan kandikál ki erre is, arra is egy-egy zsindeyes, pirosfedelű fa- vagy vályogház. Az udvaron malac, baromfi, bárány, az istállóban ló és tehén. Az erdő szélén leégett fák, mintha kormos távirópóznák lennének: az irtás jelei. Mert a legtöbb fát nem lehet értékesíteni, néha csak minden 20-ik, 40-ik fa alkalmas a kivágásra s elszállításra. A többi ott helyben felgyujtják. A nyert földön aztán a konyhaveteményeken kívül dohányt, ananászt s hasonlókat termelnek. Búza aránylag kevés van, a kenyeret legtöbbször úgy veszik. Akad, aki selyemhernyó tenyésztésével is kísérletezik. Annyija mindenkinek megterem, hogy éhen nem hal, de készpénzre valót már keveset ad a birtok.

A hívek ünnepélyesen kísérik át a magyar iskolába. Nem valami pompás épületet kell ám ezen értenil Jókora fapajta az egész, amelynek padlója félméternyire a talaj fölé van emelve, talán hogy a kígyó és a féreg nehezebben másszon föl az iskolásgyermek lábai közé.

Az iskola egyúttal templom is. Elöl oltárt állítottak, nagyon szegényes oltárt, de amelyet a szeretet díszített fel a rét legszebb virágaival. Oldalt hosszú asztal, máskor a tanító asztala, meg egy szekrény, amelyben könyvek, irkák s a miséhez szükséges kellékek vannak. Kelyhet, misebort, ostyát s hasonlókat mi hoztunk magunkkal. A terem közepén aztán az asztalok és padok, azokban ülnek a hívők: elöl a gyermekek, hátul a felnőttek. Az egy Szeleczi páteren kívül pap úgyszólván sohasem jár erre; ő is csak egyszer-kétszer jöhet ki ide egy évben.

Lajos Mihály gazda, tempós, lassú, megfontolt

magyar előáll, pár szót szól. Utána énekelnek, majd a bevezető szentbeszéd következik. Szelec és Nyisztor ebéd után tovább utaznak Boldogasszonyfalva felé. Magam maradok az árpádfalvi magyarok közt négy-napi misszióra. Este és reggel szentbeszéd, reggel mise, gyónás és áldozás, este litánia és ének, ez a misszió egyszerű programja.

Lakásom az egyházközség elnökénél van. Nem nagyvárosi luxussal berendezett szállás, csakugyan nem, de egészséges, tiszta és rendes. Földes szoba, de a fal tisztára meszelve; a fűágyon tiszta lepedő s hatalmas, falusias dunna. Szükség van rá, mert bár napközben nyárias a meleg, este-reggel csípősen érzik a tél. Még hozzá az ablakon errefelé üveg nincs, hanem csak fatáblák, amelyeket kívülről karóval támasztanak meg, hogy bogár vagy kígyó nagyon könnyen be ne férhessen a szobába. A derék gazdának kilenc gyermeke van, akik közül a kisebbek még otthon vannak. A két legkisebbel, a 9 éves Ferivel s az 5 éves Kató-kával hamar összebarátkozom. Katóka olyan nagy szemet mereszt rám, mint egy bizánci angyal, félóráig is egyhelyben ül és rám bámul: mikor látott ő életében papbácsit ilyen sokáig és ilyen közlőrl? Nagyon megfontolt kisleány; akármit kérdezek tőle, előbb sokáig gondolkozik s csak azután mondja ki nagy nyomatékkal az igent vagy a nemet.

Az ilyen külön, szinte zárt telepen népünk aránylag jól megőrzi hazai nyelvét és szokásait. Annyira magyar világ ez, hogy magyarjaink kedvéért még az a kevés idevaló is, aki erre vetődik, megtanul magyarul. Egyik prédikációmát elegáns ruhájú, szénfekete helybeli fiatalember is végighallgatta; talán sokat nem értett belőle, de valamit biztosan. Az egyik szintén néger vasúti munkást mint „Jancsit” mutatják be nekem s a fiú csakugyan tőrhetően beszél magyarul. Egy olasz boltos a szomszéd Cayáu községben, ahová bevásárolni jár a magyarság, kénytelen volt megtanulni magyarul. Úgy történt, hogy Rozi néni egy szép napon beállított hozzá ezzel a szóval:

— Adjék már kee két kila saót!

A talján persze nem értette. Rozi néni erre fellár-mázta a falu asszonyait:

— Nézzétek a gyalázatost, még magyarul sem ért!

S a falu népe bojkottálta a talját. Mit volt mit tennie, hamarosan megtanult egy kicsit magyarul. Ma már megérti, ha valaki „két kila saót” kér tőle.

A telepen csak egyetlenegy család van, amely a mai Magyarország területéről került ki. A többi az elszakított vidékekről való. Van köztük sok szlovák család is. Sehol olyan testvéri megértést nem találtam a nemzetiségek között mint itt. Árpádfalván nincsen nemzeti kérdés. A tótok a magyarokkal együtt járnak misére, prédikációra, ha van. Szépen megkértek, hogy a mise előtt ők énekelhessenek tótul. Természetesen, mondom, csak énekeljenek.

Utóbb nagy rémületemre előálltak azzal, hogy ők is szeretnének gyónni, de legtöbbször csak tótul tud. Mit tegyek? 30 szónál többet életemben nem tanultam meg tótul. Se baj, jöjjenek csak! A szentségek az emberekért vannak, nem fordítva! Ezek a szegény tótok évek óta nem áldozhattak. Szelecz páter árva kukkot sem tud tótul; ha én most alkalmat nem nyujtok nekik, további tíz évig nem áldozhatnak. Ilyenkor az Egyház az általános gyónást, a confessio generalist is megengedi, akár csak a katonáknak csata előtt. Feloldozhatnám őket gyónás nélkül is. De akkor már hadd legyen meg a vigaszuk, hogy rendesen gyóntak s talán valamiképp majd meg is érték egyik-másik szavukból.

Igy is lett: vagy 60-an gyóntak meg tótul. Életem legbüszkébb linguisztikai teljesítménye!

Nagymise akadályokkal.

Vasárnap aztán nagymisét tartottunk. Hadd hallják egyszer szegény, kivetett telepeseink is az Egyház fölséges korálját, a gregorián misedallamokat! Orgona ugyan nem volt, sem harmónium, sem kántor, sem énekkar, latin responsoriumokról természetesen szó

sem lehetett: mindegy! Majd magam énekelem a feleleteket is. A mellett vezetem a népéneket. Hiába, misszióban vagyunk, ez nem Európa és nem kifinomult, normális környezet!

Kimegyek az oltárhoz s megindítom az „Áldozattal járul hozzád” egyházi éneket, magam pedig elkezdem a lépcsőimát. Utána elénekelem a Glóriát s mindig rázendíték a népének második versszakára is. És így tovább. Felajánlás után érkezünk el az ünnepi teljesítmény csúcspontjához. A helybeli magyar ifjúság rezesbandája, amely erre a napra hónapokon át készült, imponáló erővel zendít rá a „Nagyasszonyunk hazánk reménye” közkedvelt dallamára. Csak úgy harsog a szárnykürt és a bombardon. Nem tanultak összhangzattant, az igaz, de a dolog középülésre s közörműre rendületlenül megy. Csak kissé soká tart az ismétléssel együtt. Már jóideje várakozom, hogy a prefációt, a gregoriánnak ezt a büszkeségét megkezdhessem; szívembe nyílal a gondolat, hogy szegény magyar és tót gyerekek ezt a fölséges dallamot talán még soha életükben nem hallották. Alig fejezi be a rezesbanda az ismétlést, erős hangon intonálom a „Per omnia saecula saeculorum”-ot. Kárbaveszett erőlködés! Az árpádfalvi műkedvelő egyházi zenekar, ha már valamit betanult, nem adja olcsón: énekembe belezördültek a második versszak zajos ütemei. Le kellett mondanom a prefációról, máskülönben a mise, amely a hosszú gyóntatás miatt úgylát későre tolódott ki, délen túlra nyúlt volna. Úrfelmutatásra aztán szerencsésen befejeződött a zenés teljesítmény.

Úrfelmutatás után a nemzetközi béke és méltanyosság érdekében jelt adok, hogy most meg a szlovákok énekeljenek. Énekelnek is. Áldozás után megint a magyarok. A magyar prédikáció után legalább a végső köszöntést két nyelven mondtam el: „Dicsértesek a Jézus Krisztus!” és „Pohválen Pán Jezsis Krisztusz!” „Mindörökké ámen” és „Náveki ámen” volt rá az iskola két feléről a harsogó válasz.

A barátság jeléül elfogadtam egy derék szlovák

család meghívását s a vasárnapi ebédet kedves, derék, magyarul már csak törve beszélő tótok közt töl-töttem. A jómódú telepessel és három vejével olyan békés hangon tárgyaltuk meg a régi Magyarország vitás kérdéseit, hogy Genfben is példát vehettek volna rajtunk.

Délután keresztelni hoztak két tót gyereket. Nem volt velem sem szertartáskönyv, sem szent olaj. Így nem szabad keresztelni, csak szükség esetén. Holnapután visszajön Szelecz páter, mondtam nekik, az talán elhozza magával a szükséges kellékeket. Nem lehet, felelték a tótok, mert a gyerekek „nyezdravik”, betegek, meghalnak. Az már más, mondtam, akkor a szükségkeresztiséget mégis feladhatom nekik. Annál nyugodtabb lelkiismerettel tettem, mert ha nem teszem, ki tudja, mikor kerülnek keresztvíz alá szegény gyerekek, ha kerülnek egyáltalán.

Megkérdezem mindjárt az elsőnél, mi lesz az újszülött neve. Úgy néznek rám, mintha a legfölszege-sebb kérdést tettem volna föl. Hát Janó, feleli az anyja. Természetesen! Mi is lehetne más?

A vidám vasárnapi hangulatnak az lett az egyik következménye, hogy délután a vallásoktatáson az egyik derék szlovák gazda szokottnál derültebb hangulatában beleprédikált az előadásomba. A házasság szentségéről beszéltem s hangoztattam, hogy nem elég a polgári kötés. Erre az én emberem felállt s a terem közepébe lendülve, nagy hangon azt kezdte magyarázni, hogy ezt nem lehet, mert sokba kerül. Mert igaz, hogy az egyházi esketés díja csak 25 mil, de az anyakönyvvezető meg 150 milrt kér minden polgári esketésért s az meg sehogysem engedi el. Ő már háromszor nősült életében, mert kétszer is özvegységre került; mind a háromszor 150 milrt kellett fizetnie a jegyzőnek, hát honnan a csodából vegye ő akkor a pénzt még a templomi esküvőre is?

Honfitársai közben karonfogták az öreget s ki akarták tuszkolni az ajtón, mint csendháborítót. Úgy láttam, kissé röstelték a dolgot. Megnyugtattam őket,

hogy hagyják csak szegényt, majd megfelelek én neki barátságosan. Meg is feleltem, mondván, hogy: igaza van, a polgári házasság sok bajt és felesleges kiadást okozott. De éppen most hozták be az új alkotmányt s a szerint a polgári házasság ezentúl már nem lesz kötelező. Tehát ha, ne adja Isten, még egyszer megözvegyül, a negyedik esküvőjéért már nem kell fizetnie a jegyzőnek.

Erre megnyugodott az öreg. Azt hiszem, Getulio Vargas, az új brazíliai alkotmány megteremtője s a közeledő elnökválasztás jelöltje, ezen a vasárnapon egy lelkes szavazóval többet hódított maga mellé az árpádfalvi szlovák telepesek köréből.

Másnap majdnem baj esett: az iskola szekrényébe zárt ostyákhoz valahogyan hozzáfértek valamilyen svábbogárféle élőlények s alaposan körülrágták a legtöbb ostyát. Alig találtam még egyet, amely érintetlen maradt s amellyel a befejező szentmisét megtarthattam.

Magyarjaink végig buzgón látogatják a missziót. Nem jönnek el persze mindnyájan, itt is akad hanyag és templomkerülő ember. De akik jönnek — és szép számmal jönnek —, azok fáradhatatlanok. Lajos Mihály gazda adja ki mindig a jelszót, hogy most mi következik, az „Orgonavirágok” melyik éneke s melyik lapon található. A hangot aztán a felesége adja meg, ő a hivatalos előénekes. A laikus hierarchia véletlenül egyetlen családban összpontosul. Nem baj, mindenki szereti őket; nem élnek vissza „hivatalos hatalmukkal”.

Templomon kívül aztán alkalmam akad közelebből is beletekinteni az életük sok sanyarúságába. Nem tréfádolog ez az őserdőirtó élet...

Telepes csendélet.

Esténként, mikor a munkának vége, össze-össze-gyülünk egy-egy magyar házban. Kinn ülünk a verandán, a csillagos ég alatt. Téma van elég, mindenki elmondja az élete történetét. Beszélnek a telepes élet nehézségeiről, a fagyveszedelemről, a különböző szub

tropikus betegségekről és egyéb bajokról. Itt csak szívos akaraterő s végnélküli türelem állja meg a helyét.

Hogy milyen alattomos néha az anyatermészet, annak példaként valaki, egy újonnan érkezett ember, elmond egy esetet. Mélyen bent jártak egyszer a vadonban. Meleg volt s egy folyóhoz értek, elhatározták, hogy megfürödnek benne. Fürdés után embe-rünk egy fatörzsre ült le pihenni. Egy negyedóra mulva fel akar kelni és — nem tud. Akárhogy erőlködik, a fatörzs nem ereszti el. Végre hatalmas, elkeseredett nekifeszítéssel felegyenesedik, de íme — a bőrnadrágja leszakadt róla. Rajta maradt a fatörzsön. Ez a fa olyan erős ragasztónedvet termel a törzsén, hogy percek alatt elválaszthatatlanul magához tapaszt mindent, amihez hozzáér. A többiek ismerték a fát és szerencsét kívántak az újonnan érkezettnek ahhoz, hogy véletlenül bőrnadrág volt rajta; így legalább a tulajdon bőre nem maradt ott a törzsön.

A falu közepén szép fészület áll. A tanító állította. Mikor a 6 éves kislány egyszer az erdőbe ment s onnan éjjelre sem jött haza, az egész falu a keresésére indult s a tanító fogadalmat tett, hogy fészületet állít, ha az Isten visszaadja gyermekét. Hiszen az erdőben, főleg éjszaka, ezer halálos veszedelem fenyegeti az ilyen gyermeket. Másnap délutánra meglett a gyermek s a tanító, kálvinista létére, híven teljesítette fogadalmát.

Egyik magyar telepes beszéli, hogy egyszer lep-kékre vadászott az erdőben. Véletlenül belelépett egy cserjébe, amelynek tüskés, tapadó ágai valahogy meg-ragadtak a karján. Másnap arra ébred, hogy egész arca irtózatosan megdagadt, akárcsak orbánca lett volna. Gyógyíltgatta, ahogy tudta. Nagyvégre a daganat az egyik félarcán megszűnt, de a másikon megmaradt; másnap viszont a már lelohadt daganat újjult ki ismét, míg a tegnap még felduzzadt arc egészen egészséges-nek látszott. Negyednap az ujjai dagadtak meg iszo-nyúan, szét sem bírta választani. Aztán a lábára ve-tette magát a baj. Végre orvoshoz fordult és ez azt

mondta neki, hogy csak kettőtől ovakodjék: hogy a megdagadt helyek soha meg ne izzadjanak, se meg ne fázzanak, mert akkor halálos vérmérgezés lesz belőle; amúgy majd magától elmúlik a baj. Így is egy hónapba került, míg a betegség, úgy ahogy jött, eltávozott.

A falusi lakosságnak egyik réme az az apró kis féreg, amely észrevétlenül beleeszi magát az ember kezébe vagy lábába, előszeretettel a körme alá. Egyelőre csak különös viszketést okoz, de ha idejekorán ki nem operálják, az apró állatka ott a bőr alatt száz meg száz petét rak; a kikelt állatkák egész csatornákat vájnak maguknak a bőrben s az izomzatban s kimondhatatlan fájdalmat okoznak; néha még az ember életét is veszélyeztetik.

Van még ennél is rosszabb. Például a vérszopó vámpír. Jaj az embernek, állatnak, amelyet a vámpír éjjel megtalál. Kiszívja a vérnek jórésztét s akárhányszor teljes elvérzést is okoz. Mégpedig oly ügyesen teszi, hogy az alvó ember vagy állat a szúrást észre sem veszi. Mindenekelőtt váladékával érzésteleníti a kiszemelt áldozat testének azt a részét, ahol szűrni készül. Egy operatőr sem csinálhatja jobban. Mihelyt a testrész érzéstelenné lett, a vámpír bele-szúrja az áldozat testébe finom, hegyes fogát. A vér ömleni kezd s azt a vámpír szépen felszívja. Mikor jóllakott, otthagyja a nyílt sebet, s a vérvesztés néha oly hevesen folytatódik, hogy a legerősebb bika vagy ökör is belepusztul, ha a vámpír két-három éjszaka egymásután megszívta. Nincs más védekezés ellene, mint nagyon jól be kell csukni éjjelre az állatokat s betenni a hálószoba ablakait.

Még félelmetesebb, mert rendkívül gyakori, a kígyómarás veszélye. Brazília belseje tele van kígyókkal, amelyeknek csaknem 200 különböző fajtája közül jó fele mérges, mégpedig többnyire gyorsan ölő mérgű. Igaz, hogy aki soká él köztük, megszokja őket s feltűnő kedélynyugalommal beszél róluk. Szerencsére a legtöbb kígyó nem támad, hacsak az ember meg nem

támadja, vagy vigyázatlanságból rá nem lép. Megfelelő ügyességgel s gyakorlattal akkor is lehet védekezni: legjobb bottal rávágni a kígyó fejére; egy jól célzott ütéstől a kígyó azonnal elkábul vagy el is pusztul. Természetesen ez csak a kisebb kígyókra nézve áll; a hatalmas, több méter hosszú, combvastagságú kígyókkal szemben csak a fegyver vagy nagy kés nyújt oltalmat. Az árpádfalvi erdő szélén a fűben nem ritkán látni hosszú, széles, tekergős sávokat: az óriáskígyó nyomait.

Egy braziliai ismerőssémmel történt egyszer, hogy erdő szélén menet, hirtelen hatalmas kígyóval találta magát szemközt, amely ott feküdt pompásan kanyargó gyűrűivel a fák alatt s fejét fölemelve rászisszent a gondtalanul közeledő emberre. De nemcsak rászisszent, hanem a tekintetével úgy megbűvölte, hogy az illetőnek gyökeret vert a lába s megbénult minden mozgóképessége. Érezte, hogy nem tudja szemét levenni az állatról, nem tud megmozdulni, még csak kiáltani sem. A kígyó pedig lassú csavarodással közeledett feléje, pillanatig sem véve le áldozatáról szúrós tekintetét. Ismerősom menthetetlenül ott végzi életét a kígyó ölelő gyűrűi közt, ha közben kísérei utól nem érik s a kígyót agyon nem lövik.

Ilyen kis meglepetéseknek az ember úton-útfélen ki van téve, ha valahol az őserdő szélén csavarog.

Főleg két kígyótól retteg minden braziliai belföldlakó: a *Crotalus terrificus*tól (csörgőkígyótól) s a *Lachesis atrox*tól (a zsararakuszótól). Mindkettőnek minden marása föltétlenül halálos, hacsak a megmart ember azonnal szérumot nem használ, amely szérum sajátosképpen éppen az illető kígyó mérgéből készül. A saopaulói nagyszerű kígyótani Butantan-intézet állandóan ezekkel a szérumokkal kísérletezik s megállapította, hogy közös szérum az összes kígyómarások ellen nincs: mindenik mérges kígyó marása ellen magának az illető kígyófajnak a mérgéből készült szérumot kell használni. Hogy milyen erős mérgek ezek, mutatják a következő adatok: a csörgőkígyónak egyet-

len marása alkalmával 33 milligramm tiszta mérég, a zsararakuszú marása alkalmával 30 milligramm olyan tiszta mérég kerül a sebzett ember vagy állat testébe, amelyből egyetlen milligrammnak már egytized része is megölheti az embert, sőt a lovat vagy az öszvért is.

Az ilyen esti beszélgetések után az idegileg még meg nem edződött jövevény csakugyan komolyan veszi a tanácsot, amit az interiorba való kiutazás előtt jóakaró lelkektől kapott, hogy ha vidéki helyen meghál, előbb mindig nézze meg jól az ágyat, nem bújta-e meg benne előzőleg egy csörgőkígyó...

Az edzett idevalósiak csak nevetnek az ilyen rettegésen. Azt mondják, kitűnően alusznak, ha éjjel az ablakuk alatt állandóan a kígyó csörgését hallják. Egy vándort a hegyekben vihar ért utól, kénytelen volt éjszakára egy barlangba menekülni. Tüzet rakott s akkor vette észre, hogy három lépésnyire tőle egy álmos csörgőkígyó emeli rá a szemét. Az is idemene-kült a vihar s a hideg szél elől. Emberünk oda se néz neki, hanem fölszítja a tüzet s mellette szépen lepihen a kövekre. A kígyó szintén örül a kellemes melegnek, visszahúzza a fejét s nyugodtan tovább alszik. Reggel a vándor szépen átlép rajta s odébb áll.

Hogy aztán egészen bent az őserdők mélyén, a pusztaságban milyen világ van, arról jobb nem is beszélni.¹

Az Amazonas-folyam roppant medencéje máig áthatolhatatlan ősvégzetáció, de még sűrűbb és még bujább, mint errefelé. A rengeteg kiterjedésű, egyenlítői táj mélyen fekszik s ennél fogva rendkívül meleg és nedves. Ebben a szinte forró nedvességben az őstermeszlet hihetetlen termékenységet fejt ki. A vadak is csak úgy tudnak járni benne, mint a majmok: a fák tetején egyik ágról a másikra vetik magukat. Földet

¹ Figyelemreméltó módon írja le pl. Goyaz állam ősvadonjában tett útját a francia P. Taple O. P. *Chez les Peaux-Rouges és Chevauchées à travers déserts et forêts vierges du Brésil inconnu* c. műveiben. (Libraire Plon, Paris.)

itt nem ér sem az állat lába, sem az emberé soha: a talaj házmagasságnyira tele van korhadó, leroskadt, bomladó törzsekkel, amelyeken új fák, cserjék, füvek nőnek, a fák tetején új fák, új élősdiek, amelyekről sűrű szövedékként lógnak lefelé az indák és liánok. A nap sugarai csak a faszövedék felső emeleteit érik, alul állandó a félhomály, mint valami gót katedrálisban. Itt még évszázadoknak kell eltelniök, míg ezeket az irdatlanokat lassan a maga céljai számára meghódítja az ember.

São Paulo, július 18.

Ez a misszió is véget ért s Árpádfalvától is búcsúzni kellett. A szerényke vasúti megálló körül ott szorongott a telep apraja-nagyja. Barázdás, megviselt arcú emberek, asszonyok, ifjúság, gyermekek: akik már itt nőttek föl s más földet még nem is láttak. Egy öreg magyar üdvözetet ad föl Magyarországnak. Nehezen stilizálja a beszédjét, de közben egész lelke kiül a szemébe. „Mondja meg odahaza, tisztelendő úr, hogy ne feledkezzenek meg rólunk. Mondja meg annak a ...nagybányai... vitéz Kormányzó úrnak is, hogy gondoljon ránk!”

Matto Grosso felől előkanyarodik a fák közül a vonat. Csak éppen fölgorhatunk rá Szeleczzel s már megyünk is. Sietős a fával fűtött kis vonat dolga, nagy út van előtte.

Santo Anástaciónál beszáll Nyisztor is. Kicseréljük élményeinket. A boldogasszonyfalviak mind székeltek és csángók. Telepük messze benn feszik az erdőben, a vasúttól odáig az utat részben autobuszon, részben lóháton kell megtenni. Szelec atyát az éjtszaka közepén egy ittas társaság támadta meg az őserdőben; egy magyar kísérője azonban ismerte a társaság egyik tagját s annak segítségével hamarosan leszerelte a revolverrel fenyegetődő útonállókat. Nagyobb baj nem esett.

Másfélnapos dőcögés, ütődés, vörös porban fürdés és halálra piszkolódás után végre ismét Sao Paulóban

voltunk. Aki meg akarja becsülni a modern technika s a városi élet áldásait, a villanyt, a fürdőszobát, a rendes ágyat és a padlós, ablakos szobákat, annak ajánlom: töltsön egyszer négy-öt napot az őserdő közepén, szegény magyar telepések között, és utazzon három napig a sorocabanai vasútvonalon.

Ezzel az utolsó magyar misszióval brazíliai munkaprogramunk véget ért. Kissé hamarabb, mint eleinte terveztük. Az a föltevésünk ugyanis, hogy az utolsó tíz napot Rio de Janeiro magyarjai közt tölthetjük, azon az egyszerű tényen dőlt meg, hogy Rióban nincsen számottevő magyar kolónia. Így hamarosan a visszautazás mellett döntöttünk.

A kígyótani intézetben.

Ez utolsó napon derék konzulunkkal és a két magyar bencéssel együtt megtekintettük a piratiningai nemzeti múzeumot érdekes koloniális emlékeivel, néprajzi, állat- és növénytani kiállításával, utána pedig az ennél is sokkal sajtatosabb, a világon egyedülálló Butantan, a kígyótani intézetet. Mégpedig egy fiatal magyar tudós, Klobusitzky Dénes vezetése mellett, aki az intézetnél mint biokémikus működik s akinek a tolla alól mostanában került ki az első modern, portugál nyelven megírt biokémiai kézikönyv.

A Butantan-intézetnek az a rendeltetése, hogy tanulmányozza és egyre jobban tökéletesítse a kígyóveszély elleni védekezést. Megfelelő eszközök segítségével kiveszik a különböző mérgeskígyók mérgét, ezzel a méreggel kísérleteket végeznek különböző állatokon és szérumokat készítenek belőle.

A mérges kígyókat a szabadban, mellig érő falal körülvett kertekben tartják, amelyeknek a szélén csatornák vannak s azokban állandóan víz folydogál. Ez gátolja meg, hogy a kígyók a falakra föl ne mászszanak s meg ne szökjenek. A kertben apró barlangok vannak, valamint cserjék és fűvek, amelyek alatt a kígyók megbújhatnak, ha megúnták a napon való sütkezést.

Szelec atya olyan szenvedélyes esernyőhordozó, hogy szép és rossz időben, vasúton, autóban és hajón az esernyőt soha egy percre le nem teszi a kezéből. Nem tudom, nem fogja-e éjtszaka is görcsösen. Hiába mondjuk, hogy nem esik és nem is áll esőre az idő, ő azt feleli, hogy az esernyő akkor is jó a kutyák ellen. Kutyák! Aki nem szereti különösebben a kutyákat, ebben a görbe országban még az is föllélegzik, valahányszor bős vagy vidám csaholással akár egy falka szelindek zajlik körülötte. A kutya már egy darab civilizációt jelent s az ember örül, hogy más állat nem nyüzsög körülötte, mint a kutya. Ahol például kutya csahol az udvaron, ott vadállat messze darabon nincsen, mert ha lenne, a kutyát semmi hatalom ki nem tudná verni a házból: ilyenkor a kutya szörnyen szerény, félénken iszkol, az ágy alá búvik és nem ugat.

A Butantan-intézetben majdnem megharagudtam Szelec páter esernyőjére. Olyan vidáman mutogatott be vele a csörgőkígyók közé az alacsony védőfalon át, hogy minden pillanatban attól tartottam, hogy egy kígyó — ahogy a feléje nyújtott bottal tenni szokta — hirtelen felkúszik az esernyőre. Szerencsére a Butantan-intézet kígyói bágyadtak és kevés támadókedvet mutatnak. Mert a kígyó, ha fogságban érzi magát, nem eszik többé s egy hónap alatt éhen pusztul. Valóságos éhségstrájkot folytat valamennyi, mégpedig halálig. Signor Cavalcanti, a csizmás olasz laboráns vidáman járkál a rettenetes bestiák között s vasszigonyos, hosszú botjával úgy emeli ki barlangjukból s dobálja ki a fűre az elbűjt mérgekígyókat, mintha kötéldarabok lennének. Csak bágyadt, félbemaradt nekiiramo-dással csapkod a csizmája felé egyik-másik mérgekígyó. Kétszer ugyan megmárták már a védenicei, de itt közel van a szérum, nagy baj nem lehet a marásból.

Signor Cavalcanti az egyik vidáman bökdöső csörgőkígyó nyakát szépen odafeszíti szigonyával a földre s aztán gyakorlott, könnyű mozdulattal nyakon csípi kezével a kígyót, úgyhogy az hiába tátja a száját s mutogatja halálthozó fogait, fejét forgatni nem

tudja s csak a testével csapkod erőtlenül jobbra-balra. Cavalcanti a mellvédre lép s hidegvérrel közénk ugrik a kígyóval. Akár megcirógathatnók a rémes hüllőt. Aztán kiveszi zsebéből a pincettát s a szemünk látára kipréseli a fogmirigyből a cseppfolyós halált. Egy csepp, kettő, három hull a földre. Húsz embert meg lehetne ölni ezzel a pár cseppel... A mérgevesztett állatot aztán visszahajtja a többi közé. Két hét alatt ismét megtelik a mérgezacszkója, ha addig él az állat. Így gyűjtik a szérumra való anyagot. Hetenkint három-négy kígyószállítmány érkezik s az intézet valamenynyit földolgozza. Hasznos és szükséges, de nem mondhatnám, hogy gusztusos foglalkozás.

Kígyók párviadala.

Szerencsére van egy kígyó, amely a mérgeskígyóknak legfőbb pusztítója: a musszurána.¹ Maga is hatalmas, harcias állat, feketésszürke színű; az embert nem bántja soha s nem is mérgeskígyó. De jaj annak a mérgeskígyónak, amelyikkel összetalálkozik. Azonnal felborzolódik a teste, nekimegy s megindul a harc életre-halálra. Szerencsére a musszuránán semmiféle kígyóméreg nem fog, ereje és ügyessége pedig messze fölébe helyezi a mérgeseknek.

Bertarelli professzor leírta egyszer az Estado de S. Paulo című ujságban egy musszurána s egy zsararakuszu párviadalát a Butantan-intézetben. Az intézet vezetője kivett az egyik zárkából egy zsararakuszt s a másikkól egy musszuránát. Letette mindkettőt a gyepre. A két állat észrevette egymást s mint két homéroszi hős indult a viadalra. Mindkettő fölemelte a fejét, kinyitotta száját s metszett nyelvével dühös sziszegést hallatott. Lassú gyűrűzéssel közeledtek egymáshoz, miközben mozdulataik eleganciájáról sem feledkeztek meg egy pillanatra sem.

A musszurána, mintha tudná, hogy nincs mitől félnie s hogy ő az erősebb, nyugodtan közeledett ellen-

¹ Pseudoboa cloelia.

feléhez. A zsararakuszúban pedig mintha az évszázadok óta átöröklött tapasztalás vált volna tudatossá, hogy az ő marásának senki és semmi élőlény nem állhat ellen, győzelmének előérzetében büszkén szögezte neki fejét a vakmerő vetélytársnak. Nagyságra mindkét állat egyenlő volt.

Mikor egészen közel értek egymáshoz, a musszurána villámgyorsan rávetette magát a zsararakuszúra s fogát erősen belevágta ennek a testébe. A zsararakuszú hiába vonaglott és rángatódzott, nem tudott többé kiszabadulni a szorító fogak közül. A féltette azonban szabad volt még s szabadon maradt a feje: époly villámgyorsan mint ellenfele, ő is belemart a musszurána testébe. Két méregfogának minden tartalmát belevágta ellenfelébe s aztán pillanatra megpihent, várva a biztos hatást, amely eddig minden esetben csalhatatlanul biztosította győzelmét.

De mi ez? A hatás ezúttal csodálatosképpen elmarad. A mérgeskígyó mintha szégyenkeznék és nem értené meg a helyzetet., — hogyan? Ő, akinek eddig a leghatalmasabb állat sem tudott ellentállni, ezúttal célt tévesztett volna? Még egyszer belemar a musszurána testébe, ezúttal egészen a feje közelében sebzí meg ellenfelét s büszkén emeli föl tekintetét: most már csak nem marad el a hatás? A musszurána azonban nem kábul el s nem hull erőtlenül össze, hanem annál dühösebben kezdi ráfonni félelmetes erejű testét a büszke ellenfélre. Mintha acélgyűrűk csavarodnának a zsararakuszúnak a testére, a mérgeskígyó mindinkább fogyni érzi erejét. Harmadszor is belemar ellenfelébe s most már méregzacskójának utolsó tartalmát is kiüríti belé.

Nem használ semmit. A musszurána fel sem veszi sem a sebzést, sem a mérget, egyre jobban szorítja ellenfelét, amely most még egyszer és utoljára szeretne harapni, de jaj, már nem tud: a musszurána szélesre tátja ki száját s a következő pillanatban bekapja a zsararakuszú egész fejét. Félelmetes ropogtatással zúzza össze azt a fogai között s aztán kényelmesen

felfalja a legyőzött ellenség egész testét... Az egyik kígyó lassan eltűnik a másikban, az egyik fölfalja a másikat.

Soká tart az elnyelés, még tovább az emésztés. De a győztes musszurána ráér. Boldogan terül el a harc és lakoma után a napon s hosszú órákon keresztül megbékélten alszik, mint aki jó munkát végzett: megszabadította a világot, embert és állatot, egyik legálno-kabb ellenfelétől.

Ma még évente nagyon sok ember pusztul el Brazíliában a kígyók által. A kígyótani intézet azon fárad, hogy a musszurána-tenyésztés előmozdítása által a belvidéket s az országot minél előbb megtisztítsa a mérgekígyóktól.

Néha előfordul, hogy valakit a legveszedelmesebb mérgekígyó jól megmar s az illető mégsem pusztul bele, még szérum nélkül sem. Ennek az a magyarázata, hogy a kígyó előzőleg más állatot mart meg s mirigyeinek még nem volt idejük elegendő mennyiségű új mérget termelni. A marás által tehát ebben az esetben csak elenyésző csekély méreg került az ember testébe.

Az utolsó estét Boglár konzul családi körében töltjük. Híveinktől már csak a helybeli magyar lap révén búcsúzhatunk. Azután sietünk Rio de Janeiróba, hogy egy-két napot még ebben a tündéri városban is tölthessünk.

Brazília fővárosában.

Rio de Janeiro, július 21.

Nem írom le Rio szépségeit újra. Természet és művészet a legszebbet adta össze, amivel rendelkezik, hogy ezt a paradicsomi csodát megalkossa. A városnak úgyszólván minden utcája a tengerre fut ki s aztán a másik végén egy-egy festői hegyre szalad föl, vagy ha az lakhatatlanul meredek, akkor a hegy lábánál torpan meg. Sehol ennyi ízlést városrendezésben, városkertészetben, városdiszítésben, villa- és házépítésben együtt nem találtam. Egy-egy völgyet hatalmas viaduktok hidalnak át, amelyeken vasút és utca vezet

át; a tengerpart s a Rio Branco-utca széles gyalogjáróit pompás, színes és stílusos kövezetmozaik díszíti. Tél van, de az öblök széles homokján, a tenger hullámainak torlódó csapkodásában sok kilométer hosszan vidám fürdőzés folyik; az emberek a hivatalokból, lakásokból, gyárakból jövet percek alatt ott lubicokolhatnak az üdítő, sós vízben. Olyan álomszerűnek tűnik föl, hogy Rióban is lehet élni: születni, dolgozni, örülni és — meghalni. Vagy itt talán meg sem halnak az emberek?

A villák s paloták között helyenkint üres mezőket látni az azokon szabályos, kedélyes gémeskutakat — akárcsak valahol otthon, a bugaci mezőkön...

Riónak világhírű növénytani kertjében, a királypálmák hatalmas, sudár oszlopsora alatt, mint valami exotikus székesegyház nagyszerű ívei és folyosói közt bolyongva, oly jólesik elmélkedni ennek a páratlanul gazdag és kiterjedt országnak sorsán, történetén és jövőjén!

Ez a roppant föld ezer meg ezer éven át minden európai kultúrától elzártan, kereszténységtől elszigetelten, vadul és nyomorultul élt. A Gondviselés kifürkészhetetlen rendelése volt, hogy az üdvösség rendes, normális és gazdagon patakzó kegyelmi forrásai annyi évezreden át csak a földgömb egyik felére korlátozódtak. S amikor végre a kereszténység éltető hullámai ide is átömlöttek, részben ugyanazok sorvasztották el a kegyelmet nélkülöző ősi törzsek életerejét, akik nekik a hitet s a kereszténység áldásait meghozni hivatottak voltak. A Nobregák, Anchieták, Fáyak és Szentmártoniak nemes igyekezete itt is reményre-keltő virágzást teremtett, de nyomukba zavart agyú, kábult logikájú és romlott szívű pusztítók léptek, akik a haladás és szabadság jelszavait hangoztatva, a régi pogányság helyébe a maguk új pogányságát ültették. Kimondhatatlan az az erkölcsi rombolás, amelyet száz évnél hosszabb uralmuk ezen a friss és szűzi talajon végbevitt. Ma csak lassan és fáradságos munkával

sikerült fokról-fokra, lépésről-lépésre helyreütni a károkát.

Alkalmam nyílik néhány vezető egyházi egyéniséggel beszélgetni Brazília lelki alkatáról. Valamennyi, az idegen is, hangsúlyozza, hogy a brazíliai népfaj rendkívül kedves, békeszerető, szorgalmas, jólelkű, adakozó és mélyen a szívébe van írva ősi portugál vallássossága, amely a hosszú szabadkőműves uralom alatt sem hervadt el benne. Az újabban erős lendületet mutató hitéleti mozgalomnak azonban szörnyű kerékkötője a minden elképzelhetőt felülmúló paphiány. Ha ma valahol egy fiatal teológust pappá szentelnek, holnap már plébános, mégpedig nem ritkán egyszerre két plébániát kell ellátnia, teljesen egyedül, segítség nélkül, tapasztalat nélkül, kipróbáltatás nélkül. Hogy ez nem mindig jó dolog, mindenki tudja, de a szükség törvényt bont.

Rio de Janeiróban 41 helyen működik férfikongregáció, de csak a legnagyobb erőfeszítésekkel tudnak prézesekről gondoskodni, hiszen még a plébániáknak is alig jut pap. Szerencsére Argentínával ellentétben a tanítóság itt támogatója és sokszor helyettesítője a papnak, nem ellenlábas. Főleg a tanítónőképzőkben vallásos szellem uralkodik s az innen kikerült tanítónők az Egyház leghívebb segítői. Most az új alkotmány úgy intézkedik, hogy amely iskolában 20 család kéri a gyermek vallásoktatását, ott azt be kell vezetni. Ez annyi, mint a vallásoktatás végérvényes bevezetése az iskolákba. Nagyobb probléma, hogy ki lássa el ezt az oktatást? A paphiány miatt papok csak a legritkább esetben vállalkozhatnak rá. Itt majd a világi apostolkodásnak nyílik széles tere.

A szabadkőműves uralomnak egyik furcsa csökevénye: a jámbor társulatok. Az ember nem hisz fülének, mikor ezt először hallja. Pedig így van. A régi s idővel igen szép vagyon birtokába jutott jámbor társulatokban a vezetőhelyekre hitetlenek, szabadkőművesek és szabadgondolkodók ültek be s ahol csak lehet, szembeszállnak az egyházi hatóságokkal. Van,

amelyiknek 50 millió mil a vagyona. Hogy a jövedelmekből mennyi folyik el adminisztrációs és hasonló címeken a vezetők zsebébe, pontosan megállapítani nem lehet. Természetesen a társulati jótékonykodást is szabadkőműves elvek irányítják. Egyik-másik társulatnak szép, régi templomai vannak, amelyek egy sereg papot tartanak s ezeket elvonják a komoly lelkipásztori munkától. Fényes istentiszteletek folynak ezekben a templomokban, de már pl. a gyónást és áldozást ezekben a templomokban nem szabad sürgetni...

A papi hivatások fejlődésének nagy akadálya a nép előítélete az egyházi pályával szemben, valamint a papság viszonylagos szegénysége (ügyszólván csak adományokból és stóla-jövedelemből él), minél fogva a szülők mindent elkövetnek, hogy gyermekeiket ettől a pályától visszatartsák. Tény, hogy az ország 3—4000 papja a 44 millió katolikus számára nevetségesen kevés. Érdekes, hogy ez a papság is kétharmadrészben máig idegen — olasz, német, francia, portugál — származású.

Mikor megemlítettem, hogy nálunk meg oly sokan jelentkeznek a papi pályára, még érettségivel is, hogy a püspökök nem győzik visszautasítani őket, mert a papnevelők már többet nem fogadhatnak be, s azok nagyobbítására, vagy új lelkeszi állások szervezésére hiányzanak az anyagi eszközök, a brazil papok összecapták a kezüket. Miért nem küldik őket ide hozzánk? kérdezték.

Talán érdemes lenne elgondolkozni azon, nem lehetne-e a magyar papnövendékek egy részét, amely erre a missziós életre vállalkozik, a római brazíliai papnevelőintézetbe irányítani. Ott a teológia mellett mindjárt a portugál nyelvet is elsajátíthatnák s a portugálul tudó magyar papok révén a brazíliai magyarok lelkipásztori ellátása is könnyebben nyerne megoldást. Lelki szempontból a brazíliai hitélet megmentése s erősítése van olyan szent és nagyfontosságú misszió, mint akár Kína vagy Afrika bennszülötteinek

térítése; mert nagyon szomorú lenne, ha az áldatlan paphiány folytán az Egyház a délamerikai, névleg teljesen katolikus országokban¹ hamarosan több lelket veszítene el, mint amennyit Kínában és Afrikában megtérít.

Az Avenida Niemayer tengermenti, kanyargó autóútján, amelyet egyik oldalon őserdőszerű sűrűség szegélyez, másikon a tenger örök hullámverése, a Cavea-hegy fantasztikus meredélye fölé röpít az autó. Beleszaladunk az erdőbe, föl a hegyek közé. Az autóút szűk hegyiúttá szűkül, amelyet kétoldalt a még soha le nem tarolt erdők sűrűje határol. Egyszer csak fent, jó magasan, megáll az autó. Széles tisztáson, amelyről elragadó látvány nyílik az öbölre, jókedvűen köszöntgető munkásemberek egy háromemeletes ház építésén sürgölődnek. Az angolnak, aki ezt a helyet villatalkül használta, kitűnő ízlése lehetett. Tőle vette meg a telket Rio fiatal bíboros-érseke, hogy lelkigyakorlatos-ház céljaira átalakítsa. Ide is várat épít magának a Krisztus-királyság. Innen is világi apostolok raja indul majd ki a lelkek hódítására, a legszebb s legigazabb értelemben vett nemzetépítő munkára. Kell is, mert ha valahol, itt van világi apostolokra szükség.

Mélázva állok a magas hegyoldalon s tekintetem átsiklik a tündéri város fölött, hegyek, vizek, szigetek fölött. A Corcovado Krisztus-szobra diadalmasan tárja ki karjait a hegy, tenger-, ház-, erdő- és emberkonglomerátum fölé. Ez mind az övé, de elszakították tőle. Megmagyarázták az embereknek fölvilágosodott akarukok, hogy a fehér fekete s a fekete fehér. Az Isten az ördög és az ördög az Isten. Az okság elve mindenütt érvényben van, csak ott nem, ahol az okok okát kell fölismernünk. A történelem mindenütt történelem, csak ott nem, ahol Jézus istenségét s vele az Egyház isteni joghatóságát igazolja. Az igazság mindenütt igazság, csak ott nem, ahol Krisztus jogarát vonja az

¹ A legújabb népszámlálás szerint Brazíliában kb. 850.000 ember pogány, és 200.000 (0'5%) protestáns, a többi katolikus.

isteniség fénykörébe. Ezt a fölfordult, eszement, égbekiáltóan logikaellenes gondolkodást kell ismét helyrebillenteni az emberek fejében s fölmutatni az örökségi és örökúj Krisztus-jogar varázsos szépségét, sugárzó fényét, éltető békéjét s talán akkor újra megváltódik a világ.

Ez a világ is idekinn. Ez az ifjú s óriás Újvilág. Ez az Igéret-földje, amely valamikor még a négy világtáj leggazdagabb, legfejlettebb és legboldogabb kontinense lehet. Ez a gigászi hivatottságú Gyermeke, amely talán két-háromszáz év múltán a Föld középpontja, vezető és hangadó birodalma lesz, amikor Európa rég kivénült már s a még vénebb, aprószemű, keletázsiai sárga faj is kijátszotta már az ütőkártyáit.

Fölemelő érzés, hogy ennek a legifjabb kontinensnek szellemi és anyagi megépítésén, miként a múltban, úgy a jelenben is sok egyéb közt sok magyar érték, sok szívós magyar akarat, hősi tűrés, nemes eszmeiség működött és működik közre.

Hazafelé.

A „Conte Grande” földéjében, 1934 augusztus 2.

A büszke és modern olasz gözösnek, a Conte Grandé-nak hajóhídján állva veszünk végbúcsút Riótól, Braziliától, Dél-Amerikától. A paradicsomi tájaktól, amelyek azonban szintén csak siralom-völgyei. A kincses kontinenstől, amely azonban szintén csak annak szórja ölébe kincseit, aki arcának verejtékével megdolgozik érte, s néha annak is csak keservesen.

Isten veletek, gauchók és portenók, város- és pampalakók, spanyol és portugál vérűek, négerék és indiánok! És Isten veletek, magyar testvérek, akiket az élet kemény keze ide hajított ki, ezekre a zöld dombokra, erre a vörös földre, ezek közé az idegen meridiánok közé! Beteljesül-e még egyszer a remény, hogy az anyaföld, amelyből menekülni voltatok kénytelenek, egyszer még újra elég erős lesz és elég gazdag, hogy kenyeret tud szegni minden fiának s újból

a keblére ölelheti azokat mind, akik ma bús vándorokként járnak idegen tájakon?

A „Conte Grande” már Európa. Eltekintve néhány nagyon is hangos argentin és brazil utasától, itt már európai civilizáció, kifinomultság és — hűvösség fogad.

A pazarul villanyfényes szalón esti hangversenyén nyomtatott, ízléses műsort adnak a kezünkbe. Mascagni, Boildieu, Suppé. Maestro Bertarelli bravúrosan játssza a hegedűszólókat. Visszagondolok az árpádfalvi magyar telepre... Még csak egy hete, hogy köztük jártam — édes Istenem, mennyivel primitívebb, tövisesebb, kultúrálatlanabb szegényeknek az életük!

Az útitársak közül egyen akad meg a szemem. Egy 30—35 éves fiatal mérnökön. A vasárnapi misén a III. osztályon ő magyarázza a 2—300 jelenlévőnek a mise liturgiáját. Pap sem tehetné különben. Az embereknek szörnyen imponál. Ismerkedünk. Kiderül, hogy ő is szerzetes. Annak az Opera Cardinal Ferrari-nak laikus tagja, amely Ferrari milánói bíboros-érseknek, XI. Pius ottani elődjének eszméiből fakadt s amelynek papi ágán kívül két világi ága is van, egy férfi és egy női. Ezek a világi férfiak és nők szerzetesi fogadalmat tesznek, de világi ruhában járnak s kinn forognak az életben. Munkásgyűlésekre járnak, a nép közé vegyülnek és így apostolkodnak. Nyomdákat vezetnek és lapokat adnak ki. Megvalósítják Schorderet svájci kanonok álmát: a sajtószerzetet. A pápa őket hívta meg a vatikáni nyomda és az Osservatore Romano ellátására. Buenos Airesben is van már házuk és nyomdájuk.

Ingenere Supino — ez volt a neve — és egy kedves, derék, komoly magyar útitárs társaságában lestük esténként a legfelső fedélzeten a csillagok változását. De a csillagok bújódit játszottak, többnyire felhős volt az ég. Így az Egyenlítőt megint különösebb verejtékezés nélkül úsztuk meg; viszont le kellett mondanunk az örömről, hogy a Dél keresztjétől annak rendje és módja szerint elbúcsúzhassunk. Mire az ég

valahol a 20-ik északi szélességi fokon nagysokára kitisztult, a Dél keresztjének már nyoma sem látszott, viszont magasan ott tündökölt már fölöttünk ismét a régi jóbarát: a hétcsillagú Göncöl, a Hattyú, a Cassiopea és a Sarkcsillag. A csillagok lakhatóságáról beszélgettünk, ott a Conte Grande hátsó födélzetén, annak a lehetőségéről, hogy odafönn, ismeretlen világok ismeretlen körülményei közt nem laknak-e ismeretlen emberfajta lények nem volt-e ott is bűn és irgalom, megtestesülés és megváltás, nincsenek-e ott is Tábernákulmok...

Nem óriási, kozmikus dóm-e ez a csillagegyetem a fejünk fölött, egy keringő, izzó, titokzatos kórus, egy mennyei eucharisztikus kongresszus?...

Mennyi titok ez a világ — itt alatt és odafent!

Lent azalatt tánc folyt a Dancing-ban. Festett ajkak és jazzband, csacska nők és a táncrend etikettjét komoly ábrázattal figyelő, kéjéhes férfiak. Az emberek oly örülten szeretnek kicsinyek lenni, nagyon és nevetségesen kicsinyek! S még ők nézik le a reverenda viselőit, akik nem tudják, mi a szép és nem tudják, milyen komoly és fontos dolog az ő ösztönéletük.

Szent Anna napján reggel egyikünk — hatan voltunk a hajón papok — az ezüstmiséjét mondta a hölgy-szalónban. A tenger mormolta hozzá az ünnepi zsolozsmát s a gép zúgása adta az orgonakiséretet.

Egyenlítői álom.

Külön élmény a tengeren: a hajó legfelső fedélzetéről az eget szemlélni. Hátradőlve a fekvőszéken, belemerülni a kéklő és fénylő végtelenség távlataiba, megfürdetni a szemünket a semmiféle korláttól be nem szűkített tágasság néma mélyeibe. Nézni nappal a felhők, este a csillagok csendes, titokzatos járását a fejünk fölött, a mi kicsiny országaink, liliputi földrészeink, porszemnyi bolygónk fölött. Elmélkedni ember-sorson, világok sorsán s Azon, aki mindezek mögött és fölött van és mindezekben benne van.

Egy ilyen szemlélődés közben, ahogy félig lehúnyt szemem a kéklő, szikrázó, egyenlítőjáji fényességben a zenitet fürkészte, hirtelen révületben vízióvá elevenedett előttem az ég. Orvénylő végtelenségek, ismeretlen csillagvilágok, égő naptengerek és ködben vajúdó kozmoszok között mintha egy Arc lebbent volna végig, melynek ragyogó fényességéhez képest éjtszakai sötétséggé feketült körülöttem minden. Megállt fölöttem s mintha érdekelte volna tépelődésem, hirtelen felém szállt a magasból. Mellettem állt: fehér ruhás, égőszemű férfi. Megbűvölten, bénult kábulattal ámultam feléje s nem volt erőm és bátorságom, hogy fölugorjak és tiszteljem őt.

A férfi a fejemenél állt meg s szemét széthordozta a vizeken. Beszélni kezdett-e? Vagy öntudatlanul én beszéltem úgy, mintha ő beszélne nekem?

— Miért nem folytatjátok a művet úgy, ahogy azt rátok bízam?

— Folytatjuk, Uram — hebegtem.

— Folytatjátok? Igen, mint aki szálanként arat, holott országok termése vár az aratásra. Álmosan, lassan, nyűgösen dolgoztok ott, ahol minden erőfeszítés kevés lenne. Marékkal gyűjtötök ott, ahol gőzgépekre volna szükség.

Átmutatott az afrikai partokra. Onnan odatúlra, az Újvilág felé.

Lelkek! Lelkek! Drágagyöngyök milliói a porban és iszapban. Hol vagytok ti? Hol voltatok annyira évszázadon át?

— Uram, te tudod... — fuldokolt valami mentegődzés a torkomban.

— Tudom. Történelmi okok, gátló körülmények... Szörnyű, százados következményei egy-egy mulasztásnak, egy-egy bűnnek. De a mulasztás s a bűn a tettek! Egy vagy tíz vagy száz, még ha Pál is, még ha Xavér is, nem tud megküzdeni velük, de miért engedték, hogy az akadályok hegygé nőjjenek, Andesekké, Atlaszokká tornyosuljanak? Kína már egyszer azon az úton volt, hogy befogadjon engem. Japán szín-

tén. Nyomorult emberi indulatok szegték útját a kegyelem csodájának s nem ritkán éppen az apostolok részén.

— És Amerika? Az északi fele és a déli fele? Miért kell nekem újra Heródes gúnypalástját hordoznom a katolikus Mexikóban? Miért lettem idegen a névleg keresztény Észak messze mezein? Millió és millió családban? Millió és millió gyermeket miért ragadtak el tőlem? Miért nevetnek gúnyosan az én királyi követeléseimen, mint ahogy Pilátus nevetett az igazságon? Mi állt mindennek az aposztáziának az elején? Nemde az én szolgálaim tunyasága, a szentélybe befurakodó pénzvágy és hiúság, gyermekesség és világiasság? Ősi monostorokban meglazult fegyelem, királyokban elharapódzott evilágiság. Mammon, Bacchus és Vénus ott, ahol az én szentélyeimnek kellett volna állniok... Nem csoda, hogy aztán a felforgatás kedvező talajra talált. Hogy varratlan köntösöm szétszakadt s az én hadseregem évszázadok óta a belső erőtlenség ellen való küzdelemre, a belső bomlasztás kivédésére van ítélve...

— Csodát vártok tőlem? Ha tennék, azt is elmagyaráznátok. Kétségbe vonnátok, ahogy sokan Lourdes bizonyágtételeit is elraveszkodják. Elég csodát művelek nap-nap mellett. A vakok azonban nem látják s nem látnák azt sem, ha mindennap halottakat támasztanék fel az utcáik közepén. A zsidók is csodát kértek tőlem akkor, amikor minden lépésem csodatévés volt.

— Uram, a missziók! — nyögtem félénken.

— A missziók. Az egyetlen, amely még ment titeket. Legjobb fiaim és leányaim ragyogó heroizmusa. Fáradtságosan öntözött oázisok a sivatag közepén. Minden szeretetem s áldásom az övék. De miért olyan lassan? Miért olyan félénken? Miért olyan szórványosan? Miért érdekel ez a nagy mű éppen csak minden tízezredik keresztényt? Ha csakugyan keresztények volnátok, százszor annyian mennének erre a munka-

térre s az otthonmaradottak, mintha szégyelnék az otthonmaradásukat, ezerszer annyira támogatnák a kimezőket... Hol vannak a nagy tervek, a nagy akarások? Ti még mindig azt hiszitek, nagy kegyet tesztek velem, ha országot építetek. Mintha nem is sejtenétek, miről van igazában szó. Hisztek ti az örökkévalóságban? Hisztek ti az én evangéliumomban? Hisztek a lélek mindent felülmúló értékében? Hogyan van akkor, hogy minden munka jobban érdekel titeket, mint ezek a legnagyobb igék?

— Nektek, akik ma éltek, megengedem, nehéz a helyzetetek. Irtózatos mulasztások átka alatt nyögtek. Egy elpogányosodott világ szomorú hagyatékát kell lassan eltüntetnetek. Egy megőrült világot kell lassan meggyógyítanotok. A vér s a mámor megszálloitaiból kell tisztátalan ördögöket kiűznötök. Az anyag imádóinak szemét kell ismét szebb és valóbb kincsek számára megnyitnotok. Elkeseredett, nyomorbadöntött tömegekben kell a keresztény testvériség hitét újból felébresztenetek. A gyűlölet és öldöklő versengés helyében rá kell ismét virrasztanotok a világra a szeretet, a kölcsönös segítség, a másokért lemondani s szenvedni tudó evangélium derűs és melengető napját. Osszekúszált, elrontott, elmérgezett társadalmi és egyéni helyzeteket kell ismét helyreigazítanotok, újra civilizálnotok Európát az én szellememben. Új Gergelyek, Bonifácok, Remigek, Ágostonok, Istvánok módjára meg kellene hódítanotok a világot újra a keresztnek. Világhódító apostolok módjára ki kellene jönnötök ide, jobbra és balra, Afrikába és Amerikába, Ázsia népzuhatagába s Óceánia szegény elfeledettei közé... S egész technikátoknak, politikátoknak, pénzügyeteknek, tanügyeknek, kultúrának, aszkézisnek erre az egy nagy célra kellene irányulnia: engem elvinni a népek közé, az emberek közé, a halhatatlan lelkek közé. Akik ma, a megváltás második évezredének alkonyán, még mindig sötétségben s a halál árnyékában ülnek...

— Uram — dadogtam kábultan —, te kezd meg, te vagy a kegyelem osztogatója!

— De ti ne legyetek annak a megrontói, elpredálói, elszalasztói!

A zene felhallatszott az alsó teremből. Egy-egy hangfoszlányt felénk sodort a szellő. Ijedten néztem a Fehér Emberre.

— Igen, ez az egy, amit tudtok! — mondta a gondolataimban olvasva. — Megértem ezeket a szegény embereket. Kisdedek és világtalanok. De hogyan van az, hogy ti, a ti tudományotokkal, szervezeteitekkel, minden buzgóságtokkal nem tudjátok megértetni az emberekkel a legigazibb s legegyszerűbb valót? A lélek fölényét, az én országomnak minden érzéki láznál igézőbb, ragyogóbb szépségét? Hogyan van az, hogy nincsenek köztetek lánglelkek, Aranyszájúak, Ferenc, Kapisztránok, akiknek a lelke bőségéből áradna szét a fény és a megértés a révedező, vakoskodó, kicsiny szemekbe? Miért vagytok béresek, ahelyett, hogy pásztorok lennétek? Keretek őrzői, ahelyett, hogy a lélek szócsövei lennétek, pünkösdi hírnökei, ellenállhatatlan próféták, magot csűrbegyűjtő apostolok?

— Elszomorodtál azon, amit az Újvilágban láttál? Én ezerszer inkább szomorodom rajta. Minden veszendő lélek árvasága az én árvaságom, minden pásztor nélküli nyáj az én elhagyatottságom. A kisdedek kenyeret kértek s nem volt, aki szegjen nekik! Ó, miért olyan lassúak az én szolgálaim? Miért olyan csak magukra nézők? Miért olyan késedelmesek és kicsinyhitűek? Mondd meg azoknak, akik még szeretnek engem...

A hang elnémult, mintha könnyek gátolták volna a többi szót.

Felpillantottam oda, ahol a Fehér Ember állt, de csak a fehéren izzó felhők lebegtek a messze magasságban.

Egyedül voltam.

Ismét Európában.

És végül feltűnt egy hajnalon — Európa. Jobbra Afrika hegyei, Tanger városának fehér házai, az Atlas-vonal felhőbeburkolt Majomhegye, balra pedig Cadiz és Algeciras kéklő partjai. Aztán Gibraltár, ez a tengerre kivágott parancsoló ököl, amelyet az angol imperializmus a maga világutakat lefoglaló szívós számításával el tudott venni a spanyoloktól s a világ egyik legféltettebb s legszilárdabb tengeri erődítményévé tudott avatni. Az egész, messze előreugró hegy csupa figyelőtorony, csupa ágyúkat rejtő sziklatorok, csupa érzett betonfal és fenyegető tilalom. De mindegy! Ez már legalább: Európa. Örömmel köszöntjük: ma még Európa a civilizáció, a kiteljesedettség, az otthoniasság és a nyugalom földje. Ma még az, vagy legalább látszólag és részben az.

Másnap reggel Barcelona és harmadnap reggel Villefranche Nizza mellett: a francia kikötő. S attól kezdve Genuáig Európa legpazarabb panorámája előtt halad a hajónk: a Riviera előtt, amely a tengerről nézve talán még igézetesebb, mint vonatról. Mentone, Ventimiglia, San Remo, Bordighera...

Ha nekünk magyaroknak csak egyetlen ilyen paradicsomkertünk lenne, csak egy Villefranche, csak egy Bordighera volna a mienk!...

Nem tudok betelni az örömmel, hogy ismét Európában vagyunk. Hogy Genuában ismét olyan valamit látok, amit sokáig nem láttam: régiséget. Régi házat, régi váromot, régi templomokat és régi kultúrát. Európai vasutat: rendes, tiszta, gyors és megbízható vonatokat. Európai földművelést és kertkultúrát, ismert fákat és virágokat, ismert nyelven beszélő embereket, ismert szokásokat...

Talán ez is csak emberi kicsinyesség: az ember, mint az állat a megszokott vackát szereti, azt, amit a hosszú megszokottság otthonává avatott. Vagy talán mégis több ez: a több-lélek, több-szellem, több-tradíció és több-történelem ösztönös szeretete?

Triesztől kezdve a vonaton már magyar a környezetünk. Murakeresztúrnál elemi erővel ragad meg és csaknem a torkunkat szorongatja a boldog érzés: otthon vagyunk. Több mint 30.000 kilométernyi utazás után — az Egyenlítő hossza is csak 40.000 — ismét itt vagyunk a szerény és szegény kis országban, amelyet hazánkul rendelt a Condviselés. Visszagondolok a délamerikai, honvágyas magyarokra...

A 40.000-re Argentínában, a 100.000-re Brazíliában. Ha már csekély négyhónapos távollét után is ilyen dörömbölő, viharos, szinte fizikai örömezés hatja át a hazatérő ember lelkét, amikor ismét magyar földre léphet, milyen epesztő fájdalom éghet messze, odakünn maradt, évtized óta hazasíró honfitársainkban, valahányszor lélekben ők is idehaza járnak, az elhagyott kis faluról, jól ismert rónákról álmodnak.

És magukhoz eszmélve kénytelenek ráébredni a rideg valóságra, hogy ők ezt a szegény-szerény földet, az ő édes hazájukat valószínűleg soha többé nem láthatják viszont!

*

Legalább mi se felejtsük el őket. Mi, akik ha tenger gondban is, tépő megpróbáltatások közt is, de — itthon élhetünk!

Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben.

Előszó egy még meg nem írt regényhez.

Regénynél érdekfeszítőbb, tragédiánál megrázóbb a XVIII. század ama jézustársasági hithirdetőinek története, akiket Portugália szabadgondolkodó diktátorának, Pombal-Oeira-Carvalho Sebestyén őrgrófnak önkénye ragadott ki áldozatos és áldásos működésük színhelyéről s vetett bele tengernyi, meg nem érdemelt szenvedésbe.

Ezek között a hithirdetők között több magyar is szenvedett, akiknek emlékét a feledés homályából kiemelni a vallásos kegyeletnek és hazafias méltányosságnak elemi kötelessége. Ezek a hithirdetők kiváló missziói és tudományos tevékenységükkel messze vidéken nagy dicsőséget szereztek a magyar névnek s amidőn az újkor egyik legalattomosabb és legkegyetlenebb egyházüldözése rájuk nehezedett, évek hosszú során át krisztusi hősiességgel tűrték a rájuk zúdult megpróbáltatást.

A magyar jezsuiták úgy kerültek a portugál egyházüldözés pergőtüzébe, hogy mint hithirdetők a portugál fennhatóság alá tartozó brazíliai és közelebbről: maranyoni missziós-telepeken működtek. Itt érte őket utól rendjük egyik legnagyobb ellenségének, a zseniális, de romlott lelkű s eszközeiben nem válogatós Pombalnak féktelen egyházgyűlölete, aki a jezsuiták megsemmisítésében élete egyik főtörekvését látta. Ebben egyrészt az ő voltaire-i szabadgondolkodása s egyházellenessége vezette, másrészt az a diktátori szándék, amely a nemességben és a papságban, leg-

főként pedig az akkor hatalmas delelőpontján álló Jézustársaságban önkényuralmának legnagyobb fékét és ellenségét ismerte föl.

Pombal először irodalmilag küzdött a jezsuiták ellen, névtelen röpiratok, befeketítő, vádaskodó, rágalmozó közlemények megrendelése és nagyarányú terjesztése által; ebben a sötét munkában egy kétes-jellemű pap, Platel abbé, volt engedelmes eszköze. Mikor a közvéleményt a jezsuiták kárára alaposan megdolgozta, mindinkább a nyílt üldözés útjára lépett velük szemben. Mindenekelőtt egyházi téren igyekezett a rendet tönkretenni s csak azután nyúlt a külső erőszak nyers fegyvereihez.

Kiváló segítségére volt uralkodójának, I. József portugál királynak hihetetlen gyöngesége és önállót-lansága, a mellett félelme is, amit Pombal ügyesen megrendezett álmerényletek segítségével szinte beteges fokig tudott nagyranövelni az uralkodóban, elhitetvén azt is, hogy e merényletek mögött a jezsuiták állanak. József király ettől kezdve minden jogtipró erőszakot gondolkodás nélkül hajlandó volt szentesíteni a jezsuiták elnyomására.

Az üldözésnek nagyszámú más nemzetiségű mellett következő négy magyar rendtag esett áldozatául: Fáy Dávid, Keyling József, Szentmártonyi Ignác és Szluha János. (Nem szólunk itt azokról, akik, mint Orosz László és Szerdahelyi Ferenc, spanyol fennhatóság alatt álló délamerikai missziókban működtek s akiket viszont később a spanyolországi jezsuitaüldözés űzött el munkálkodásuk helyéről.)

*

Az említettek közül aránylag legkevesebb ideig *P. Szluha János* szenvedett Pombal börtöneiben.

Gyalu volt szülőhelye, hol 1725 augusztus 23-án, mint a báró Szluha-család tagja látta meg a napvilágot. Középiskolai tanulmányait Budán végezte és 1738-ban lépett be a rendbe. Egy ideig Sopronban

tanárkodott, 1752-ben pedig Brazíliába került a Maranyon-vidék misszióiba, hol 1759-ig, az elűzetés évéig működött. Fontos része volt a Maranyon kikutatásában, többek közt ő állította össze a hatalmas folyam első pontosabb térképét. 1759-ben egy ideig Portugáliában börtönben sínylődött.

Khevenhüller, az akkori osztrák követ írja Kautitznak, hogy P. Szuha, az osztrák szolgálatban álló gróf Szuha tábornok testvére, ismételten felkérte, hogy érte közbenjárjon. Khevenhüller ugyan erre nem mert azonnal vállalkozni, de elég valószínű, hogy utóbb mégis szót emelt érdekében, mert Szuha csakhamar visszatérhetett hazájába. Győrt, Nagyszombatban és Sopronban mint tanár működött (1760—1763), azután táborigazgató lett (1763—70), majd mint rektor igazgatta a győri társházat egészen a Társaság feloszlásáig.

*

Tragikus volt a sorsa *P. Szentmártonyi Ignácnak*, aki szigorúan véve nem is hithirdetői, hanem udvari matematikusi minőségben működött a délamerikai gyarmatok misszióiban.

A horvátországi Kotiriban 1718 október 28-án született s 1735-ben lépett be a rendbe. Néhány évig a gráci egyetemen a mennyiségtan professzora volt, amikor 1751-ben V. János portugál király kérelmére P. Retz, általános rendfőnök, királyi udvari csillagász és matematikus címmel Brazíliába küldte, hogy pontos földrajzi mérésekkel megállapítsa a spanyol és portugál terület határait, melyek körül akkor erős vita forrott.

Szentmártonyi akkor két évig dolgozott e feladat megoldásán, majd az Amazon-vidék térképének megalkotásában működött közre. 1760-ban aztán minden ígéret és megegyezés ellenére fogolyként szállították előbb az azeitaói, majd a lisszaboni Szent Julián-féle börtönbe, hol ő is áldozata lett mindazon kényúri kegyetlenségnek, mellyel Pombal a jezsuiták ellen dü-

höngött s melyet Schöll, a protestáns történetíró, így jellemez: „Azoknál a népeknél s azokban a századokban, melyeket a barbárság jelzőjével bélyegezünk meg, sem találjuk az embertelenségnek nagyobb példáit, mint aminővel a portugál kormány járt el a jezsuitákkal szemben”.

A rend feloszlatása után Mária Terézia lépéseket tett lisszaboni követe által a volt osztrák s magyar páterek érdekében, de Pombal igazi szabadgondolkodó módjára kurtán felelt: a foglyok, úgymond, akikről szó van, nem jezsuiták, hanem tolvajok, rablók és ki tudja, talán apagyilkosok is.

Szentmártonyi páter csak Pombal bukása után szabadult ki Eckarttal egyidőben a borzalmas földalatti börtönből. Kiszabadulásuk után Bécsben a magyar és német rendtagok együtt tisztelegtek Mária Teréziánál, szenvedéseik történetét Szentmártonyi adta elő a császárnénak, aki mély megindulással hallgatta ki őket. Szentmártonyi ekkor már megtört aggastyán volt; Csáktornyára vonult vissza egy unokaöccséhez, aki ott plébános volt s még aggkorában is buzgón közreműködött a lelkipásztorkodás és szegénygondozás terén. 75 éves korában halt meg Csáktornyan 1793-ban.¹

*

A harmadik áldozat, akiről tudunk: *P. Keyling József*. Selmezbányán született, középiskoláit Nagyszombatban végezte, majd 1740-ben belépett a trencséni noviciátusba. Tanulmányait Nagyszombatban és Kassán fejezte be s közben két évig Eperjesen tanárkodott. A teológia mellett német- és tótnyelvű hitoktatással is foglalkozott. 1752-ben Fáy Dáviddal együtt indult el Brazíliába, Maranyon vidékére s ké-

¹ *De Guilhermy, Ménologe de la Compagnie de Jésus, Assistance de Germanie, Première série, I. 351. s. köv.*

sőbb az üldöztetés alatt ugyancsak Fáyval egyetemben a lisszaboni Szent Julián-börtönben synylődött. Innen csak 18 év múltán, Pombal bukása után szabadult ki s hazatérvén, Selmecen, majd Bélabányán plébános lett. P. Eckart Anzelm kérésére latin nyelven megírta P. Fáy ifjúkorának eseményeit; ezt az értékes kéziratot Eckart kiegészítéseivel a kalocsai érseki könyvtár őrzi.¹

*

Valamennyi között *P. Fáy Dávid Alajos* a legrokonszenvesebb egyéniség. Őt illetőleg abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy aránylag sokat örökölt meg róla két rendtársa és jóbarátja, az említett P. Keyling s a mainzi származású P. Eckart Anzelm, aki a börtönben naplót vezetett s 18 évi szörnyű szenvedés után onnan megszabadulván, naplóját ki is adhatta.²

Lebbentsük fel a fátyolt a mult felett; álljon ismét előttünk tragikus hősiességükben a hitükért és rendi hűségükért emberfölötti gyötrelmeket szenvedett

¹ Magyar fordítása megjelent a Magyar Kultúrában 1915 II. 418. köv.

² A portugál jezsuitaüldözés irodalmára nézve l. *Pastor Lajos* Pépatörténetének XVI. 1. kötetét, továbbá Eckart naplóját, melyet Christof von Murr adott ki, több más, a száműzött jezsuitákra vonatkozó adalékkal együtt. Kiváló adatokkal szolgál *Auguste Carayon* gyűjteményes munkája: *Documents inédits concernant la Compagnie de Jésus*, főleg a *Les prisons du marquis de Pombal* c. kötet (1865). Carayon felhasználja többi közt magának Pombalnak emlékiratait is (*Mémoires du Marquis de Pombal*).

Számos adatot tartalmaz végül *de Guilhaemy* műve is: *Mémoires de la Compagnie de Jésus*. Fáy családfájára vonatkozólag értékes kutatásokat végzett Fáy István kecskeméti főispán, akinek adatai kéziratban álltak rendelkezésünkre. Fáynek eddig ismeretlen fényképe Zichy-Meskó Jakab gróf szívességéből a boldogköváráljai kastély képtárából került kezünkbe.

Jézustársasági magyar hithirdetőknek már szinte végleg elfeledett nagysága!

Főleg pedig P. Fáy Dávid Alajosról szóljunk, akiről a legtöbb adattal rendelkezünk s akinek vonzó egyénisége másfélszáz év kódéből is rokonszenvesen és példaadón szól hozzánk.

P. fájl Fáy Dávid.

Ifjúsága.

P. fájl Fáy Dávid az abaújmegyei Fájban, atyjának családi birtokán született 1721 február 22-én. A Fáyak családja kálvinista volt s a magyar társadalmi és közéletben régtől fogva jelentős szerepet vitt.

Páterünk nagyatyja, István, II. Rákóczi Ferencnek volt nagy embere, borsodi alispán, aki László nevű fivérével együtt résztvett a Wesselényi-féle szövetségben is, minek folytán mindketten in effigie elítéltek. István idősebb korában Rákóczi megbízásából elfoglalta Murány-várát és annak főkapitánya is lett. A várban elfogottak közt volt azonban P. Heister nevű jezsuita is, állítólag az ismert császári tábornak rokona, aki az egyik verzió szerint a fogságban térítette meg a főkapitány fiát, Gábort (P. Fáy atyját) a katolikus hitre.

Egy másik verzió szerint, amelyet Keyling közöl, P. Fáy atyja a pozsonyi diétára utazván, Bellarmin Szent Róbert hitvitázó könyveinek olvasása folytán lett katolikussá s fiait is áttérítette a katolikus hitre. Egyedül az anya, Diószeghy Irma maradt meg mereven a kálvinista hiten, ami az őt fiúi gyöngédséggel szerető Dávidot arra indította, hogy édesanyjának megtéréséért Isten szolgálatára szentelje életét, mégpedig a délamerikai indiánok között.

A már említett Keyling-féle kézirat érdekes apróságokat örökít meg Dávid nevééről és gyermekkori rendeltetéséről. Még a fiú születése előtt az apa és egyik

Barczay nevű, szintén kálvinista rokona azon búsalkodtak, hogy nagyon lefogyott Magyarországon a kálvinizmus tekintélye, főleg azért, mert a kálvinista lelkészek közt alig akad úri származású és magasabb neveltetésű. Ekkor abban állapodtak meg, hogy mivel mindkettőjük felesége éppen várandós volt, ha fiúgyermekük születik, az egyiket Dávidnak, a másikat Jonatásnak fogják kereszteltetni s majd kiküldik Angolországba, hogy ott a protestáns felekezet erős oszlopává neveljék őket.

A sors azonban megghiúsította fogadkozásukat, mert Barczay uramnak nem fia, hanem leánya született s az is hamarosan meghalt, Fáynak a fia pedig 10 éves kora körül apjával együtt katolikus lett. — Az Alajos nevet P. Fáy csak két évvel halála előtt a Pombal-féle börtönben vette fel Szent Alajos iránti háladatosságból, akinek közbenjárásának tulajdonította, hogy akkor a halál közvetlen veszedelméből kétszer egymásután megszabadult.

A család áttérése nagy ünnepélyességgel történt. Fáy atyja a hitvallást az esztergomi érsek kezébe tette le nagyszámú nemesség jelenlétében.

Dávidot a nagyszombati jezsuiták Seminarium Marianumába adták neveltetésre. Innét lépett be a Jézustársaság bécsi ujoncházába 1736 november 9-én. A noviciátus után Szakolcán folytatott humanista tanulmányokat, majd Nagyszombatban végezte a hároméves bölcseleti tanfolyamot. Ezután Sopronban és Győrött az alsó osztályokban tanított, majd Nagyszombatban a poézist adta elő.

Végül ismét Bécsbe került a teológia végzésére; itt tüdőbajt kapott s azért korán felszentelték, majd Kassára küldték, ahol magánúton fejezte be a teológiát, mégpedig oly sikerrel, hogy úgynevezett actus publicust (nyilvános vitatkozást) végeztettek vele. Mihelyt egészsége javulni kezdett, az általános rendfőnöktől a missziókba való kiküldetését kérte. Ezt a kérést azonban egészségi állapota miatt eleinte nem akarták teljesíteni. A harmadik próbaévet Beszterce-

bányán töltötte Fáy, majd a nagyszombati kollégiumban egy ideig a héber és káld nyelvet kellett előadnia, majd pedig tábori lelkészként is működött.

1752-ben váratlanul mégis megérkezett a római engedély, hogy P. Fáy a tengerentúli misszióba mehet; hogy hová, közelebbről nem mondták meg neki; ezt majd csak útközben, Génúában kellett megtudnia.

Rendi életéről a kortársak mindannyiszor a meleg szeretet és nagy tisztelet hangján szólnak. Ügylátszik, Fáy páter rendkívül lebilincselő és vonzó egyéniség volt. Később portugál rendtársai csak így hívták: „o santinho” (a kis szent).

Akkoriban az utazás nem volt oly könnyű és egyszerű dolog, mint manapság. Szerencsére P. Fáynak s hithirdető társainak feljegyzései, levelei éppen erről az utazásról igen érdekes képet adnak.

A délamerikai út élményei.

Kassáról kelt útnak P. Fáy Dávid Keylinggal együtt 1752 májusában. Útjuk a Fáyak ősi birtokán vezetett keresztül. Fáy bátyja, László, erre az alkalomra Fáy Antalnak Emődön levő kastélyába hívta egybe az egész atyafiságot s itt folyt le a búcsúzás.

„Az új misszionáriusnak — írja Keyling — minden ékesszólására és művészetére szüksége volt, míg övéit rá tudta venni, hogy távozása ellen ne könnyörögjenek az ő előjáróinál, se azt más úton meg ne akadályozzák.” Legérzékenyebb természetesen az édesanyjától való búcsúzás volt. Fáynak egy utolsó kísérlete, hogy anyját a katolikus hitre térítse, ezúttal is sikertelen maradt. Azután Fáy László hatlovas hirtőjén kísérte el a leendő hithirdetőket egészen Budáig.

Budáról Bécsbe s onnan Stájerországon, Karintián, Dalmácián keresztül Velence érintésével Génúába vezetett a hithirdetők útja, amelyet hol gyalog, hol kocsin tettek meg. A nagy nyári melegben többnyire éjjel utaztak, nappal pedig pihentek. Augusztusban érkeztek Génúába, de innen csak október közepén

indult a legközelebbi hajó Lisszabon felé, ahonnan minden hithirdetőnek indulnia kellett, aki valamely portugál gyarmat területén kívánt működni.

Érdekes, hogy akkor még ez a csekély tengeri út is: Genuától Lisszabonig 13 napig tartott s éppen nem volt veszélytelen. Abban a két rendkívül gyengédhangú levélben, melyet Fáy az anyjának írt, egyiket Lisszabonból, a másikat már Maranyonból, Fáy maga beszéli el a tengeri útnak veszedelmeit.¹

Lisszabonból Fáy így ír anyjának: „Köszönöm édes Asszonyom-anyámnak hozzám való anyai szeretetét és szerencsés idejövetelemen való örvendezését. Valóban csak most tudjuk, micsoda veszedelemben voltunk, minekutána a kapitányunk itten 5000 forintot eladta a hajóját. Már az ittvaló kalmárok . . . 6000 forintnál többet költöttek igazítására és még rámegyen közel 2000 forint. Sajnálják már most a kalmárok, hogy megvették, mert (a hajó) alsó részei, kivált az oldala csupa redves fa volt, úgyhogy mikor a deszkákat felvették és a belső részeit fejszével, fúrókkal látogatták, csak porrá lettek a nagy gerendák. Igazán, ha ellenkező szélvészünk támadt volna, minden bizonynyal a tengeri habok között lettek volna koporsóink. De jóllehet a tenger két vagy három nap igen dagadt és háborús volt, mindazonáltal a felséges Isten kegyelméből oly szelünk volt, minél jobbat nem kaphattunk.”

Lisszabonban hét hónapig kellett várniok, mire hajó indult Brazília felé. Ezalatt hithirdetőink a portugál nyelvet tanulták. Fáy az anyjának írt levélben érdekesen ecseteli a portugál főváros akkori életét.

„Itten, hála legyen az Istennek, jó egészségben vagyok, mert az itt való aer igen fejedelmi. Mely onnét is kitetszik, hogy jóllehet mindenféle kigondolható ocsmányságot, még — becsülettel szólván asszonyom-anyám előtt — az elveszett állatokat is az utcákra kihányván, semmiféle rossz változás a levegő-

¹ E levelek az emődi levéltárból kerültek az egri érseki könyvtár levéltárába s máig is ott őrzik.

égben nincsen." Csak „alkalmatlan igen gyalog járni a nagy ocsmányság miatt”.

„A város rettenetesen nagy — írja tovább Fáy —, jobbára hegyeken fekszik. A köznép igen szegény, mert a nagy restség miatt semmire sem adják magukat. A mesteremberek jobbára külső országokból levők, itten gazdagodnak. A Tagus-folyó vize, amint a tengerbe betódul, tele vagyon nagy hajókkal . . . Európában nem hiszem, hogy ilyen portus legyen. A felséges özvegy királynéval már kétszer beszéltem. Őfelségét még nem köszöntöttük, hanem mikor elmegyünk, kezei tsókolására megyünk. Az atyja öccsével, Senhor Infant Don Emánuellel négy nap előtt ebédeltem!”

„Már luzitánus (portugál) nyelven beszélgetek; azért is egy néhány úri rendekkel ismeretségben vagyok. Elég bajom vagyon vélek; annyit kell beszélnem Magyarországrul, a mi felséges asszonyunkról (Mária Teréziáról), az elmúlt hadakozásról, miért itten a magyarok nagy dütsőségben vannak. Mondják, hogy most valóban ők segítették őfelségét. De a Felséges Asszonyunk is nagy dütsőségben és emlékezetben vagyon, kivált az asszonyi rendnél. Néha nevetnem is kell, oly kérdéseket tesznek; példának okáért, vagyon-e a királynénak kertje, majorja és több eféle. Mind feketében járnak, mert itten semmiféle ezüstöt vagy aranyat nem szabad a ruhákon hordozni, kivéven a katonákat és jövevényeket. Őfelsége is tiszta selyemben öltözik.”

Érdekes a levél befejezése: „Ezzel magamat édes asszonyom-anyám emlékezetébe és kegyelmébe fiúi alázatossággal ajánlván, maradok mind holtig édes asszonyom-anyámnak engedelmes fia Fáy Dávid S. J. misszionárius. P. S. Nevenkint atyafiságosan köszöntöm László, János, Antal bátyám uraimékat, Mária húgom-asszonyt, Ferenc öcsém-uramat, Klári húgom-asszonyt, Kristóf öcsémet, sógor-uraimékat, ángyom-asszonyékat, az aprószentekkel.”

A következő levelet Fáy anyja fiától már Tapuj-

taperából kapta, az Amazon torkolatának vidékéről. A hithirdetők 1753 június 1-én indultak el Lisszabonból s csak július 16-án érkeztek Maranyonba; tengeri útjuk tehát 46 napig tartott. Egyszerre 40 hajó indult el egy közös kapitány vezetése alatt. A hajók sokszor nyílt tengeren vesztegeltek, míg egy-egy elmaradt társuk utol nem érte őket; vigyázni kellett azonban arra is, hogy a hajók túlságosan közel ne jussanak egymáshoz, mert, írja Fáy, „ha két hajó összeütközik, minden bizonnyal kettétörik, oly nagy ereje vagyon a szélnek, mikor a vitorlákba veti magát”. A nyílt tengerre kiérve, a fegyveres hajók nyolc ágyút lőttek ki búcsúzásul, s mint Fáy írja, Szent Juliánus-várát köszöntötték. Szegény Fáy, akkor még nem sejtette, hogy 11 évvel utóbb ebben a várban fog rabként szynlődni s szenvedéseibe belepusztulni. Fáy búcsúja Európától így hangzik említett levelében: „Ügy Lisbónától és egész Európától örökös búcsút vettünk. Szerencséltesse az Űristen mindenkben, maga szent akaratya szerint!”

Az első napok a rázó, ingó hajón boldogtalanul teltek; az utasok többnyire betegek voltak s alig ettek valamit. Július 5-én végre, írja Fáy, „már mi is felkászálódtunk és az ágyat elhagytuk. Azért is egy berbécset levágattunk s egynéhány tyúkot, hogy a két napi éhséget orvosoljuk. Hála legyen az Istennek, az egész úton volt mit ennünk s ebben nem is volt fogyatkozásunk, de a víz végre igen rossz volt, melyet is citromlével orvosoltunk. Vittünk magunkkal az útra ezer citromot és ezer narancsot, de az utolsó négy napon az is elfogyott”. Az utas-hajókat jó darabig fegyveres hajók kísérték, „mert közel jártunk Afrikához, és félelmes ez a tenger a pogányok hajóitól”.

Június 8-án a kapitányi hajó három ágyút lőtt ki és a fehér zászlót kivetette; a legénység azt kiáltozta: Terra, terra (föld, föld)! Porto Santo szigete volt. 10-én, tehát 10 nappal az indulás után, látták meg Madeira szigetét, a 22-ik napon pedig a Kanári-szigeteket.

Június 28-ról kellemetlen utiélmenyt jegyez fel Fáy beszámolója. „Szerencsétlenek voltunk, írja, mert idején reggel egy nagy hal érkezvén a hajónkhoz, a tengerbe eresztett 12 font húsunkat ellopta és mindek láttára az hajó hasa mellett sétálván mutogatta. Az hajósok ugyan mindjárt utána vetették a lándzsát, de hasztalan, mert a bőre olyan, mint a vas. Egyet megfogtunk volna, ha a jó nagy vashorgot ketté nem törte volna. Ezt a halat Tuberaonnak nevezik. Kimondhatatlan sok hal vagyon ezen tengerben; mindétig láttuk őket és az hajósok sokat fogtak, kiváltképen pedig egy szakállas halat, amelyet is azért sidónak hívnak.”

Június 27-ik napját, „ügymint Szent László napját szentmiseáldozattal László bátyám-uramért feláldoztuk, és az asztalnál egészségükre ittunk”.

Június 29-én „nagy veszedelemben voltunk, mert minden vitorlánk ki lévén tétetve, hirtelen nagy széllel ért bennünket egy záporosó és ha mindennemű sietséggel, nagy fáradságos munkával a vitorlákat össze nem szedték volna, igenesen a tenger fenekére vitte volna a szél, hajótörés nélkül. De egy fertály sem múlt el, hogy a veszedelmen kívül voltunk”.

Élet a brazil őserdőben.

Július 10-én végre feltünedezett a brazíliai partvidék. Vigyázni kellett, hogy sekély vízbe ne kerüljenek, mert — írja Fáy — „ezeken a helyeken a tenger imitt-amott nem mélyebb két ölnél, mely helyre ha valamely hajó érkezik, búcsút vehetnek mindnyájan a világtól”.

Maranyon félszigete előtt végre „vasmacskát vetettünk”, az utazás véget ért. Fáyékat a rendtársak nagy szeretettel s ünnepélyességgel fogadták s egyesesen a templomba vezették.

Fáy említett levele érdekesen írja le az első két hónap benyomásait s tapasztalatait. „Hús dolgában — írja — bővelkedik az ország, de kenyér és bor nem találhatik. Hanem a kenyér helyett vagyon valami győ-

kér, amelyet az idevaló nép mandiocának, a luzitánusok farinha de pao-nak, azaz fa-lisztnek neveznek. A gyökér olyanforma, mint a retek, vagy a karórépa, belül fehér, kívül fekete. A béli, még meg nem sűtik, tiszta méreg. De az héjja méreg ellen való orvosság. Azért, ha valaki nyersen, de hajastól eszi, semmit sem árt. Azt szépen meghámozva reszelik és a levét jól kifacsarják, azon munkára készítettett és fahéjból kötött hosszú zacskókba... A lisztet, minekutána kifacsarták a vizet belőle, nagy üstökbe teszik, jó tüzet tesznek alája és így sűtik, mindig kavarván nagy lapátokkal, és ez a kenyér... Ezt a kenyeret kanállal szokták enni. Én ugyan nem eszem, hanem így mondván, csak kóstolgatom... Vagyon ugyan még egy kevés száraz kenyerem a hajóbul, de azt csak konfekt helyett eszem, néha-néha, mikor már derekasan éhezem. Ha pénzecském lett volna, vagy két hordó búzalisztet s makarónit vettem volna, legalább néha-néha egy kis tésztafélét ehettem volna. De ennek egyéb orvossága most már nincs, hanem a békességes tűrés. Azt mondják, hogy akik hozzá szoknak az itteni kenyérhez, eszékbe sem jut kívánni az búzakenyeret".

„Az hús: tehén, bárány, szarvas, vaddisznó húsból álló. Ez az utolsó olyan ugyan a formája, mint nálunk, de kisebb: a húsa tiszta fehér; a köldöke a hátán vagyon. Más, de igen jó ízű".

„Párduc annyi vagyon, hogy fele sem kellene. Azért is igen félelmes az erdön járni. És közönségesen, ha észreveszi, hogy valaki jár az erdön, alattomban felmegy a fára és úgy ugrik az emberre. Mikor Piri-cumába mentem, két sűrű pálmaerdőn egy-egy mérföldig gyalog kellett mennem, de mindétig puska volt a kezünkben. Való ugyan, hogy ha ebbel megy az ember, az amarra ugrik; az embert szabadon hagyja elmenni. Ha pedig egy Európabeli mégyen egy idevaló emberrel, erre ugrik; amaszt békével ereszti. Hogyha idevaló szerezcsennel jár, a szerezcsent öli meg'.

„Madár mindenféle találtatik, de nem éneklő, hanem oly szép tekintetű, hogy gyönyörűség rájuk nézni.

Mindenféle színű szajkók s mindjárt szólalnak, akármit hallanak. És csuda, hogy nem is metszik a nyelvéket. A pedig olyan, mint a fa; mégis mindent megtanul." „Még Európabeli formájú madarakat nem látam, kivéven a baglyot."

Sajnálja, hogy nem hozott magával hazai vete-ménymagot; jó hasznát vehetné most. Mindössze „vagyon még saláta és petrezselem magom, amellyel megajándékozott Szegeden Fáy Lászlóné nénemasszony, az Isten áldja meg őkegyelmét érte..." Mert bizony, írja, „mindezek közt úgy szűkölködven, édes asszonyanyám, hogy én most hosszú heteken által egyebet nem eszem, hanem a napfényen szárított tehénhúst. Az pedig igazán olyan, mint a forgács; és egy kevés gyümölcsöt... Az erdőből lehetne valamit enni, de hol a srét és puskaapor? Vagyon ugyan elég, de azt hiába (ingyen) nem adják."

László bátyjának írt levelében elmondja Fáy, hogy rendfőnöke egy ággyal ajándékozta meg, „azaz egy pamukfonálból kötött hálóval. Ez itt az egész országnak az ágya. Ha ki egyszer hozzászokik, derék állapot, és az ittvaló hőséghez igen jó. Azt két jó nagy szögre vagy fára akasztják és mindig készen vagyon az ágy, az úton is, akárhol. Az indusok fő és kedves jószágául."

A hithirdető.

Augusztus elején meg is kapta Fáy első beosztását, még pedig a barbados nemzetséghez küldték ki. A barbadosok „20 esztendővel ezelőtt jöttek ki az erdőből, de még most is rettenetesekek és az vadságot alig tehetik le, kivételképpen az asszonyok..." Ha egy anya gyermeket hoz a világra, „mindjárt megtekinti a fiát vagy leányát és ha neki rútnak tetszik, azon szempillantásban megöli". „A füleiket mind a férfiak, mind az asszonyok megfúrják, vagyis inkább megmetszik, úgy hogy jól által lehet látni. A lukat pedig hosszúra hasítják s abba vagy pálmafa, vagy kukorica vagy más levélből való fűből koszorút köt-

nek, jó nagyot, és az fülbevaló helyett szolgál... A ruházatot nehezen tartják; a férfiak inkább szenvedik, az asszonyok éppen nem. Hanem már most sok intés-kérés után, ha kimennek a viskóbul, vagy ha a miszcionárius megyen hozzájuk, egynéhány levelet függesztenek magukra és készen vagyon az gálaköntös."

"Az indusok nem feketék, nem is sárgák, hanem a fekete és sárga szín közt váltakoznak, de igen ocsmányok. A templomot még nem szeretik; de ha szentmisére, vagy más isteni szolgálatra jó valaki közülük köznapon, a templom után egyenesen az miszionáriushoz megyen, mondván: Pai,¹ fizess nekem, hogy a templomba jöttem. Fizetés nélkül egy tapodtat sem tesznek. Másként a fizetés nem nagy: egy horog, vagy egy varrótü, vagy egy kevéske méz, vagy más ilyen dib-dábságok." „Semmi fenytéket fel nem vesznek."

Egy különösen vad törzs néhány tagja járt Tapujtaper városkában, ahol Fáy akkor még tartózkodott. Fáy nagyon szeretett volna ezek közé menni. A rendfőnököt arra kérte: „hogyminél sanyarúbb missiója van, arra méltóztassék engem küldeni". A vadak közül Fáy néhányat magához hívott. Maga beszéli: „Magamhoz hívtam őket és rendre megöleltem, meg is csókoltam; ők viszontag mosolyogván magukhoz szorítottak és akik tudták az luzitánusok nyelvét, velem diskurálni kezdettek. Ha ott lettek volna Kegyelmeitek, úgy vélem, nevettek volna. De már nagy szeretetekbe estem; bíztattak is, hogy rövid idő múlva maguk nyelvére megtanítanak engemet... Végtül búcsúzás helyett gyűrűt és dohányt kértek; adtam is mindnyájuknak."

Ügylátszik, Fáy nemcsak európai kollégái, hanem az indiánok is hamar megszerették. Maga beszéli, hogy egyszer éppen egy társával, P. Szluha Jánossal s más társaival beszélgetett a szobájában, amikor bejött egy indus s azonnal nekiment és összeölelgette

¹ Atya, páter.

e szavakkal: „Tapuytinga katu, Tapuytinga katu: Jó az fehér barbarus, jó az fehér barbarus; örömeiben kacagván és ugrándozván.”

A páterek fő törekvése az volt, hogy a vad indiánokat az erdőkből kicsalogassák s a keresztény falvakban való megtelepedésre édesgessék. Fáy írja, hogy éppen akkor két törzset sikerült a telepítésnek megnyernie.

Egyiket, úgymond, a luzitánusok „gamellasnak híjják, a rettenetes nagy ajkak miatt; azt kiskorukban meghasítván, kerekded fát tesznek belé és eszten-dönkint megnagyobbítják mindaddig, míg olyanra nem nő, mint egy nagy fakanál, amicsodással az aludttejet szokták szedni. Máskülönben nem volna igen ocsmány nép; az asszonyok ezt nem cselekszik, hanem csak a férfiak.” Hamarosan ráállottak, hogy az erdőből kijöjjenek és az oktatást felvegyék, mire a provinciális kiment hozzájuk és szentmisét mondott nekik. Ezalatt a katonák a szokás szerint „kilőtték a fegyvert”. „A vad nép ezt először hallván, rettenetesen megijedtek, és mint nálunk a marhák szoktak, idestova futkostak, nagy sikítással és félelemmel. Visszatérvén, eztán a puskákat nézték és álmélkodtak, mi szóltott olyan nagyon; de rettegven mentek a puskákhoz. A katonák másodszor kilövéen a fegyvert, újonnan elszaladtak.”

Mise után a provinciális a tolmáccsal hozzájuk ment, a süvege a fején lévén. „Nosza a nép csodálni kezdte a süveget; P. provinciálishoz mentek, a süveget a fejről nagy policiával levették és fejekre téven, egymásután mind férfiak, mind asszonyok nevetni, kacagni, örvendezni kezdetek a süvegnek. P. provinciális, hogy a fejét oltalmazná a verőfénytől, mely itten igen ártalmas, egyéb nem lévén, a keszkenőjét tette a fejére; de ez is megtetszett a barbarusoknak; azért amit a süveggel, ugyanazt cselekedték a keszkenővel. Mit kellett csinálni? Mindakettőt nekik ajándékozta a P. provinciális. És amit ezzel csináltak, ugyanazt mívelték két társival is.”

A nehéz területen Fáy csakhamar feltalálta magát s hamarosan egyik legkiválóbb hithirdetőnek bizonyult. A forró égőben, majdnem pontosan az Egyenlítő táján, sorba járta a vad törzseket és szelíd jósgával egymásután nyerte meg őket a keresztény hitnek s a letelepült, erkölcsös életnek. Tapujtapera után a Szent József redukcióban dolgozott másfél évig, majd Maracuban, majd miután 1755 április 13-án az ünnepélyes négyes fogadalmat letette, Cararában a Pinaré-folyó mellett, mint Szluha János segítőtársai, a guajajaza-indiánok között. Rendtársa és barátja, a mainzi származású P. Eckart Anzelm feljegyzi róla, hogy lángbuzgalmában fáradhatatlanul járt-kelt a vad indiánok között, s iparkodott őket letelepedésre s a kereszténység felvételére bírni.

Fáradozásait szép siker koronázta; a Pinaré folyó partján, Carara közelében külön redukciót, keresztény indiánteletet alapított az amanajoz-indiánok között, amely Eckardt szerint „az egész Amazon vidéken elismerten a legszebb keresztény telep lett”.

Hogy mibe került egy-egy ilyen telep megalapítása, arról a mai embernek nehéz fogalmat alkotnia. Nemcsak a bennszülöttek nyelvét kellett mindenekelőtt fáradságosan megtanulni; ami Fáynál, mint magyarnál, annál többet jelentett, mert neki anyanyelvén kívül máris több idegen nyelvvvel kellett megbírkóznia; Fáy a németen, latinon, angolon kívül portugálul is megtanult, mielőtt a bennszülött nyelvekre vetette magát. Azonkívül folytonos életveszély fenyegette a még meg nem tért indián törzsek részéről. Magán a telepen mindenről a hithirdetőnek kellett gondoskodnia: az őserdő irtásáról, a talaj művelhetővé tételéről, épületek emeléséről, a földművelés és némi kezdetleges ipar meghonosításáról, az indiánok munkáraszoktatásáról, templomról, iskoláról, hitoktatásról, szóval mindarról, amire egy teljesen vad és civilizálatlan néptörzsnek kereszténnyétételében és civilizálásában szükséges volt.

Azok a bámulatos eredmények, amelyeket az

Amazon folyó roppant kiterjedésű tájain az Egyház a polgárosulás terjesztése körül elért, mindig a misszió legodaadóbb fiainak emberfölötti erőfeszítésével árán jöttek létre. A derék misszionáriusnak, ha a vad népek nyelvét nagy keservesen megtanulta, s minden ékesszólását összeszedve őket a letelepedés gondolatának megnyerte, végtelen türelemre volt szüksége, hogy ezeket a kóbor és semmiféle munkához nem szokott nomádokat fegyelmezett, erkölcsös és munkás életmódhoz szoktassa, alkudozva, dícsérgetve, apró ajándékokat s kitüntetésekkel osztogatva, rávegye őket az évezredes rengetegeik kidöngetésére, építő és földművelő munkára.

Szerencsére a kereszténység magasztos igazságai úgyszólván első pillanatra mélyen megragadták a primitív, de alapjában romlatlan lelkű ősnépeket, s a misszionáriusok önfeláldozó szeretete hamarosan megnyerte szívüket. Számos akkori utazó meghatott szavakban számol be arról a szeretetről, amellyel ezek a tegnapelőtt még pogány törzsek a pátereken csügtek, akikben mindenüket látták: atyjukat, tanítójukat, papjukat, orvosukat, munkavezetőjüket, s nem utolsón helyen a kizsákmányoló európai hatalmakkal szemben elszánt védelmezőiket. Nem egy főúri család sarja s nem egy volt főiskolai tanár dolgozott maga is hónapokon át az indiánok között az egyenlítő táji hőségben, moszkító rajja és kígyók veszélye között, fejszével, fűrészszel, ásóval, kapával a kezében, mintha csak gyermekkorától egyebet sem tanult volna.

Kevéssel Fáynak Európából való távozása után Fáy forró vágya teljesedett: anyja is katolikus lett. Fáy ezt a hírt már csak Maranyonban vette 1754-ben, még pedig egyszerre két levélből: a Fáyakkal rokon P. Melczér Mihály és P. Tiborcz leveléből.

Az első viharfelhők.

Ki hitte volna, hogy ennyi áldozatnak és önfeláldozó szeretetnek gyönyörű eredményét maguk az európai keresztény kormányok fogják hamarosan

tönkre tenni, még hozzá oly barbár kegyetlenségek és igazságtalanságok egész sorozatával, aminőkhöz hasonlót keveset ismer a történelem!

A braziliai gyarmatok ekkoriban a portugál korona birtokai voltak. Pombal saját öccsét, Carvalho Ferencet tette meg Maranyon és Pará tartományok kormányzójává, s ez a sötétlelkű ember, aki alatt a délamerikai tartományok kizsákmányolása s az indiánok kiuzsorázása tetőfokra hágott, csak kellemetlen ellenőrzőket látott a hithirdetőkben.

Éppen P. Fáy volt az, aki Carvalho és Pombal haragját akaratlanul is a legélesebben ráirányította a missziókra. Fáy ugyanis bizalmas levélben jelentést tétetett a portugál királynénak azokról a visszaélésekről, amelyeket a portugál korona képviselői az emberi igazságosság ellenére s a hitlelkesítés nagy kárára állandóan elkövettek. Ezt a levelet Pombal elfogta s bosszút esküdött a misszionáriusokra. Most már csak ürügyet keresett a gyűlölt páterek munkájának megakasztására.

Amikor Fáy arról értesült, hogy az amanajozok szelíd, békés lelkületükkel élénken különböznek a vérszomjukról ismert többi indián törzsektől, előljárójától engedélyt kért és kapott arra, hogy az amanajozok közé hatoljon. Ezek szívesen fogadták és csakhamar hajlandóknak is mutatkoztak letelepülni s magukat a portugál korona fennhatósága alá rendelni, azzal a kikötéssel, hogy mentsék fel őket azoktól a terhes szolgálatoktól, amelyeket a portugálok az újonnan megtértektől követeltek. Fáy meghallgatta e kívánságokat, de nem ígért semmit, s közben azonnal hozzálátott a letelepítés munkáihoz.

Eljárásában nem volt semmi törvényellenes vagy megtámadható. A még II. Pedro király által kibocsátott *Regimento das missoens* szóról-szóra így intézkedett: „A hithirdetők bármily föltételek mellett megállapodhatnak az indiánokkal, ha ezek e föltételekhez kötik abbeli készségüket, hogy erdeiket elhagyják és Krisztus hitére térnek.” Ez az intézkedés nemcsak a

híthírdetés, hanem a portugál állam szempontjából is méltányos volt, mert hiszen a híthírdetők munkája a portugál hatalomnak is megbecsülhetetlen előnyöket jelentett. A gyarmati tisztviselők azonban túltették magukat a korona humánus intézkedésein s a keresztény hitterjesztés nagy kárára azt követelték, hogy minden indián férfi, aki megkeresztelkedik, 15 éves korától 50-ig katonai szolgálatot teljesítsen a portugáloknak. Fáy egyébként nem vette önhatalmúlag igénybe a királyi engedményt, hanem azonnal Lisszabonba írt s P. Fonseca Benedek, a rend missziós gondnoka révén gondoskodott arról, hogy az amanajozok települési feltételei az udvar elé terjesztessenek.

Legnagyobb meglepetésére s fájdalmas megdöbbenésére, mint a villám a derűs égből, az engedély helyett Carvalhotól elfogatási parancs és deportálási rendelet érkezett ellene és rendtársai ellen, azon a címen, hogy Fáy „jogosulatlanul kötött az amanajozokkal a portugál koronára nézve sérelmes és káros szerződéseket”. Fáy érezte, hogy ez csak ürügy s bízott abban, hogy a legelső kihallgatáson, amelyben része lesz, fényesen beigazolhatja ártatlanságát s hivatkozhatik azokra az értékes szolgálatokra is, amelyeket mint idegen állampolgár a portugál koronának tett.

Ez a kihallgatás azonban sohasem következett be: Fáy kihallgattatlanul és elítéletlenül szenvedett e perctől fogva oly kegyetlen fogságot, aminőt rablókra sem szabnak ki s amelytől csak a halál váltotta meg. A száműzetésben s később a portugál börtönökben osztályosa lett barátja, Eckart is, aki naplójában sűrűn emlékszik meg magyar barátjának szenvedéseiről.

Az elfogatási parancs nem a redukcióban érte Fáyt, mert időközben lázbeteg lett s a maranyoni kolégiumba rendelték vissza, ahol az 1757. évben fiatal rendtársait tanította teológiára. Itt érte a deportálási parancs: őt és 4 társát, még pedig P. Toledo vizitátort, P. de Rocha viceprovinciálist és maranyoni rektort, P. de Oliveira parái missziós-gondnokot és P. Morei-

rát kereskedelmi hajóra rakták s elindították őket Lisszabon felé. A hajó november 28-án indult el Pará-ból és harmadfélhónapi hányódás után 1758 február 15-én érkezett Lisszabonba.

P. Fáy az egész úton ágyban fekvő beteg volt.

Harc a Jézustársaság ellen.

Joggal kérdezheti mindenki, mi volt a rúgója annak a jezsuitagyűlöletnek, amely a Bourbon-udvarok minisztereit egymásután a rend nyílt üldözésére és a rendtagok számkivetésére hajtotta?

A XVII. század folyamán két olyan szellemtörténeti tényező találkozott, amelyek mindegyike természeténél fogva magával hozta a Jézustársasággal való heves szembehelyezkedést. Ezek egyike a voltaire-i felvilágosodottság mozgalma volt, az istentelenség irodalmi lábrakapása, amely az irodalomból csakhamar a szalónokba és a kormánykörökbe is átszapott; a másik pedig az a fejedelmi abszolutizmus, melynek tobzódása csakhamar a francia forradalomhoz s ebben épp a fejedelmi tekintély teljes megsemmisüléséhez vezetett.

Mind a két irány, valamint a teológiai köröket megfertőző janzenizmus is, legélesebb ellenfelét, legveszedelmesebb akadályát a Jézustársaságban látta. Nem mintha ennek a rendnek külön teológiája és külön állambölcselete lett volna, hanem pusztán azért, mert akkoriban ez összpontosította magában az egyházi erőknek legvitálisabb és számbelileg is egyik legjelentősebb csoportját.

A Jézustársaság akkor valósággal hatalmának tetején állott; minden tudományágban, a szónoklatban és művészetekben tagjai haladtak az élen, ők voltak a fejedelmek gyóntatói, ők ültek az egyetemi katedrákon, ők jeleskedtek a nagyvárosok templomainak szószékein, ők látták el talán több mint 80 százalékban a közoktatásügyet s a tengerentúli missziók nagyrésze is az ő vezetésükre volt bízva.

A jezsuiták épp azért, mert sem politikai, sem egyházi méltóságokra nem pályáztak, a legfüggetlenebb erkölcsi testület voltak s mert hitvédő buzgal-mukkal nagy műveltséget és teológiai tudást kötöttek össze, magától értetődő volt, hogy minden egyház-ellenes mozgalommal azonnal ők szálltak elsősorban síkra. Ezért voltak ellenségeik igen nagy számmal, nemcsak a protestánsok, hanem a janzenisták, a fejedelmi abszolutizmus hívei és természetesen leginkább a felvilágosodottság és hitetlenség zászlóvivői között. Hatalmuk érthetően legnagyobb a tisztán katolikus országokban volt: Franciaországban, Spanyolországban és az olasz államokban. Így könnyen megmagyarázható, miért irányult az ellenük minden követ mozgató mozgalom is elsősorban ezekben az országokban a rend ellen.

Ennek a mozgalomnak egyik legtehetségesebb, legelszántabb s legharciasabb elindítója Pombal volt, a portugál miniszter és diktátor. Voltakép ő szervezte meg az egész jezsuitaellenes küzdelmet s a többi Bourbon-udvar csak az ő példáját követte, amikor a jezsuitákat meglehetősen azonos módon és eszközökkel előbb erkölcsileg tönkretenni, azután erőszakkal elpusztítani igyekezett. Az a brutális kíméletlenség, ahogy ezt a rendi üldözést végrehajtották, ma már úgyszólván meg sem érthető; akkoriban azonban, a fejedelmi önkény utolsó fellobbanásában a legnyersebb erőszakoskodásokat sem tartották túlzottaknak, mi-helyt igazában vagy képzelten a fejedelmi tekintély védelmében kellett azokat alkalmazniok.

Egyébként Pombal nem állt meg a jezsuiták elpusztításánál, hanem utánuk a többi szerzetesrendeket, a püspököket és világi papokat is sorra vette s mindenki-vel kegyetlenül éreztette hatalmát, aki az ő vallásüldöző önkényével szembeszállt.

Növelte Pombal dühét a jezsuiták ellen az is, hogy a jezsuita hithirdetők az indiánok emberi jogai-nak védelmében felidéztek azokat a fennálló törvé-nyes rendelkezéseket, amelyek a bennszülöttek lelki-

ismeretlen kizsákmányolásának útjában állottak. Ez szolgáltatott aztán kényelmes ürügyet azoknak a fel-ségsértő vádaknak terjesztésére, amelyek alapján a jezsuiták üldözése s az ellenük alkalmazott erőszak a törvényesség némi látszatát kapta.

A deportálás.

Hovahamar az összes portugál gyarmatokat „meg-tisztították” a jezsuitáktól. A jogi kérdés Pombalék-nak sehol sem okozott sok gondot. Egy-két vád a hit-hirdetők ellen, melyet a röpiratok tizezrei terjesztet-tek, Pombalnak elegendő jogcímet szolgáltatott arra, hogy a birodalom területén működő valamennyi Jézustársasági rendtagot üldözőbe vésesse. Kihallga-tásról, szabályszerű eljárásról, ítéletről sehol még szó sem volt. E helyett a szerzetesekkel kezdettől fogva úgy bántak, mint közönséges gonosztevőkkel.

1760 áprilisában hozták haza az utolsó hithirde-tőket Brazíliából. 124 szerzetest osztottak be két hajóra s azonkívül 53-at egy egészen kicsiny vízi járműre, mely a rend tulajdona volt, amolyan partmenti hajócs-kára, melyen a provinciális hivatalos látogatásait szokta végezni, minthogy a rendtartomány missziói egymástól igen távol estek. A portugálok azon ürügy alatt foglalták le a kis hajót, hogy „hadihajó” s mert a jezsuiták 60 ágyúval szerelték fel; amiben az igaz-ság annyi, hogy a kis hajón csakugyan akadt 6 egé-szen kicsiny mozsárágyú, melynek egyetlen rendelte-tése az volt, hogy szokás szerint üdvözlje a városo-kat és erődöket, melyek mellett elhaladt. Az egész hajónak mindössze hat szűk kabinja volt; ezekben a kabinokban szállásolták el az 53 szerzetest s így vlt-ték őket Lisszabon felé.

Pernambucóban és Rio de Janeiróban 119 jezsui-tát tettek hajóra s ez utóbbi kikötőben azonkívül rö-viddel utóbb még 198-at.

Alig léptek a szerzetesek a kiszabott hajókra, rosszul öltözve s a legszükségesebb dolgoknak is híjá-val, azonnal a hajó fenekére taszigálták le őket, ahol

a szó szoros értelmében egyik a másik felett feküdt s alig bírtak mozdulni. Hiába kérték az öröket, hogy legalább szükség esetén engedjék őket a fedélzetre; lent kellett maradniok a bűzben és szennyben a legforróbb egyenlítői kánikula napjaiban is.

A portugálok úgy bántak e nagyműveltségű hit hirdető papokkal, mint az állatokkal; a kéthónapos utazás egész ideje alatt oly szűken mérték nekik nemcsak az ételt, de még a vizet is, hogy többen közülük, a szomjúságtól félőrülten, a szennyvizet is megitták. Négyen haltak meg útközben; a hajó kormányzója nem engedte meg, hogy a végső szentségekben részesüljenek, mert úgymond, „exkommunikáció alatt vannak”. A szomjúság volt a leggyötrőbb kín valamennyi szenvedés között. Az 53 szerzetesnek, akik a Társaság kis hajóján utaztak, május 11-én megengedték, hogy a fedélzetre jöhessenek s ott jelen lehessenek a szentmisén. A mise után egy Rodriguez Vince nevű 70 éves szerzetes pap térdreesett a kapitány előtt s a kereszten szomjúságot szenvedő Krisztusra kérte, hogy engedje meg szomját oltani. A felelet az volt, hogy ettől kezdve nem volt szabad senkinek a fedélzetre jönni. Még aznap két páter szomjan halt, egy harmadik másnap, harmadnap egy 90 éves aggastyán követte őket a halálba.

A rio de janeirói hajó sebésze leszállt a hajó fenekére, hogy ott a betegek után nézzen; de alig hatolt le a hajó mélyébe, fuldokolva rohant vissza a fedélzetre s így szólt a kapitányhoz: „Uram, ha nem enged több levegőt a foglyoknak, nem hiszem, hogy egyetlen egy is élve kerüljön Lisszabonba.”

Egy szintén foglyul ejtett, de később kiszabadult rendtag, Du Gad kiegészíti e szomorú részleteket. A parái hajón heten haltak meg útközben. Többi közt egy 70 éves aggastyán, kinek nem voltak már fogai s aki mégsem kapott más eledelt, mint a kőkemény kétszersültet s így a szó szoros értelmében éhenhalt. Eleinte 80-at zártak a hajón egyetlen helyiségbe, mely nem nem volt más ablaka, mint egy nyomorúságos

szellőztető lyuk. A levegő csakhamar annyira megromlott, hogy a foglyok kénytelenek voltak felváltva közeledni egy-egy percre a nyíláshoz, hogy némi levegőhöz jussanak. Az első nap egyáltalában nem kaptak enni semmit.

Amikor Lisszabonba érkeztek, még a kikötőben egy királyi biztos szállt a hajójukra s valamenny rendtagnak kegyelmet ajánlott fel azzal a feltétellel, hogy hivatásukról s rendi öltönyükről lemondanak. A rendtagok megvetéssel utasították vissza az ajánlatot, mely az aposztázia árán kínálta nekik a szabadságot. Erre legnagyobb részüket Itáliába deportálták, a többieket a portugáliai azeitaói, az idegeneket pedig a Szent Julián börtönbe zárták.

Az azeitaói börtön is tele volt már előbb ide hozott jezsuitákkal, kiknek nagy része beteg vagy megtört aggastyán volt; az összes fogoly jezsuiták száma egyedül ebben a börtönben meghaladta a 120-at. Az újonnan érkezettek a rettenetes tengeri utazás után egyéb enyhülést nem kaptak, mint egy kis hideg vizet. Azok között, akik egyenesen a Szent Julián-börtönbe kerültek, két magyar pátert találunk: P. Szentmártonyi Ignácot és P. Keyling Józsefet.

Fáy és Eckart.

Fáy sorsáról Eckartnak naplója értesít minket.

„1758 február 15-én délután — írja Eckart — végre portugál parthoz ért a hajó, mely bennünket foglyokat Európába hozott. A parton nagyszámú népsokaság várt reánk, amelynek soraiban számos jóakarónkat ismertem fel, így többi közt Paradis grófot, a volt osztrák tábornokot, aki elutazásunk előtt 1753-ban valamennyiünket megvendégelt. Most azonban nem sokáig beszélhettem vele. Pombal parancsa szerint 8 kocsi várt reánk 15 száműzött jezsuitára; ezekbe azonnal be kellett szállnunk s még rendtársaink üdvözlésére sem volt szabad Lisszabonba betérnünk. Még ugyanazon délután két mérfölddel tovább

vittek bennünket Sacavem városkába, ahol az éjet töltöttük.

„Másnap ismét útra kellett kelnünk. Hová? Merre? Nem tudtuk. Két erősen felfegyverzett lovas volt a kíséretünk. Csunya idő volt, csípős hideg, s az utak csaknem járhatatlanok. Ketten ültünk egy-egy kocsi-ban. Az én kocsitársam P. Fáy Dávid volt, az amana-jozok hithirdetője. Kocsisunk oly ügyes volt, hogy jár-művünk útközben kétszer-háromszor is felfordult. E kisebb kellemetlenségek ellenére is jókedvünk volt s a Társaságot ért eseményekről beszélgettünk.”

P. Fáy-t és négy maranyoni társát más hajó hozta Portugáliába, de a hajók csaknem egyszerre érkeztek meg. P. Fáy hajója a pátereken kívül még egy foglyot hozott: egy maranyoni bírót, akinek az volt a vétke, hogy jóindulattal viseltetett a hithirdetők iránt s egy pörös ügyben a javukra döntött.

Megérkezésük után mindjárt az első napokban egy röpirat került a páterek kezébe, amely az előző évben Lisszabonban jelent meg. A száműzöttek ré-műlve olvasták a rágalmakat és gyűlöletes ferdtéseket, amelyekkel a röpirat a paraguayi jezsuiták állító-lagos köztársaságáról s a braziliai hithirdetők gonosz-tetteiről emlékezett. A röpirat Fáy-t névleg is a felség-sértés büntetével vádolta. Fáy megdöbbenve vette észre, hogy a vád alapját éppen a lisszaboni missziós gondnokhoz intézett levelének egyes kiragadott s el-ferdített részei képezték.

Eckart a röpirat szerint a jezsuita „köztársaság-nak” egyik tűzéségi porancsnokaként” szerepelt, valószínűleg azon az alapon, hogy missziós telepén, Trocanóban, csakugyan volt két apró, kimustrált mozsárágyú, amely valamikor a telepet támadó vad törzsek elriasztására szolgált s amelyeket később már csak bizonyos ünnepélyek alkalmával, az ünnepi öröm emelése céljából használtak. Pombal, az effajta röpira-tok értelmi szerzője s buzgó terjesztője, aki azokkal egész Európát, az uralkodóházakat, a püspöki udva-rokat s a rendfőnököket elárasztotta, szigorúan meg-

tiltotta a portugál jezsuitáknak, hogy e vádakkal szemben még csak cáfolatot is tegyenek közzé.

A röpirat hatása alatt foglyaink már sejtették, miféle sors vár rájuk. A karaván vezetőinek parancsuk volt, hogy útközben a városokat kerüljék el; nyilván azért, hogy a lakosság ne tüntessen a törvénytelen intézkedések ellen. Lakatlan vidékeken, rossz utakon haladt előre a menet s csak napok múltán érkezett Portóba, ahol Pombal éppen néhány nappal előbb fegyveres erővel vert le egy „zendülést”, helyesebben a lakosság tiltakozását az általa alapított borkereskedelmi társaság visszaélései ellen. A „zendülők” közül tizennyolcat Pombal kivégeztetett s ezeknek levágott fejét a város piacán karókra tűzette. A minden elvetemültségre hajlandó miniszter még azt is megkísérelte, hogy az éppen foglyként megérkezett és fegyveresen őrzött jezsuitákat is megkísérelje belekeverní az ügybe s őket kürtölte ki a portói zendülés értelmi szerzői gyanánt. Ezt azonban mégsem hitte el neki senki.

A foglyokat még tovább szállították s a portugál határ közelében kisebb rendházakba internálták őket. Fáy és Eckart március 8-án kerültek a Szent Félix-rezidenciába. A házfőnökök szigorú parancsot kaptak, hogy az internáltakat a házból eltávolozni ne engedjék. Eckartnak az a vigasztalás jutott osztályrészül, hogy ugyanazt a szobát jelölték ki számára, amelyben egykor Borgia Szent Ferenc, a rend harmadik általános főnöke lakott.

Portugál rendtársaiktól ismerték meg azután a száműzöttek közelebből azt a tervszerű rágalomhadjáratot, amelyet Pombal kormánya a rend ellen intézett. Egyesek még azzal is vádolták a jezsuitákat, hogy fizikai ismereteik segítségével ők okozták a nagy lisszaboni földrengést.

Az amerikai hithirdetők ellen az volt a fővád-pont, hogy a bennszülöttek közt szabadság- és függetlenségvágyakat szítottak. Eckart megjegyzi, hogy ebben az állításban volt is némi igazság. „A hithirdetők — úgymond — nem egyszer vették nyíltan védelmükbe

a bennszülötteket Spanyolország és Portugál kormánya előtt; szembehelyezkedtek azzal az embertelen bánásmóddal, amelyet nyereségvágyó emberek alkalmaztak az indiánokkal szemben, s nem szüntek meg hangoztatni a bennszülöttek emberi jogait, akiket Krisztus vére épúgy megváltott, mint az európaiakat. E tekintetben P. Vieira Antalt, a maranyoni misszió nagy felvirágoztatóját, egyszer annyira vite szent heve, hogy végül egész Pará város (az európaiak) fellázadt ellene, s a jó páter börtönbe került, ahol éhen is halt volna, ha egy derék szegény asszony nem hordott volna neki ennivalót. Ha ilyenek azok a vétségek, amelyek miatt deportáltak minket, ezeken nincs mit szégyenkezünk!” — írja Eckart.

De Pombal időközben döntő lépésre készült. A jóindulatú s engedékeny XIV. Benedek pápát I. József király hosszú sürgetése révén rávette, hogy az állítólag meglazult rendi fegyelem helyreállítására rendkívüli vizitátort küldjön ki a Jézustársaság portugáli rendtartományába, mégpedig Saldanha bíborosnak személyében, aki Pombalnak kreatúrája volt.

A vizitáció tárgyát éppen az említett röpiratban foglalt vádak alkották. A vizitációt elrendelő bréve felhatalmazta a bíborost, hogy szükség esetén bizonyos reformokat léptessen a rendben életre. Pombal azonban a brévének egy meghamisított szövegét hozta nyilvánosságra, s abban a reformról szóló részletet önkényesen megtoldotta azzal a kitételrel, hogy a bíboros, ha szükségesnek látja, a rendet Portugáliában fel is oszlathatja. Ezzel a csekély módosítással azután az egész országban kihirdettette a brévét.

De ezzel sem érte be, hanem felhasználva a hatást, amelyet a bréve mindenfelé keltett, valósággal kényszerítette az agg és tehetetlen Atalaga Emmanuel liszszaboni patriarkát, hogy a vizitáció tartamára vonja meg egyházmegyéje területén a jezsuitáktól a gyóntási és prédikálási engedélyt. Az aggastyán a végsőkig ellenállt, de aztán megtörten beleegyezett, majd elhagyta a fővárost, falusi birtokára vonult s ott ha-

marosan meg is halt. Pombal azonban a suspensiót elrendelő végzést azonnal kifüggesztette az ország valamennyi jezsuita templomának kapujára. Így nemcsak szabadságukat vette el a gyűlölt szerzeteseknek, hanem becsületüket, mocsoktalan hírnevüket is.

Ez azonban az üldözésnek még csak az előjátéka volt.

Az üldözés tetőfokán ...

Szuronyok között.

Február 16. előtti éjjel egész Portugáliában minden jezsuita rendházat katonaság vett körül s reggel a rendtagok arra ébredtek, hogy államfogylok valamennyien. Ez volt a változatos szenvedések kezdete, melyek e naptól kezdve nem szűntek meg egészen Pombalnak kb. két évtized múlva bekövetkezett bukásáig. Ugyanekkor nyíltak meg először a Szent Julián-erődítmény borzalmas börtönei; az első áldozatok egy lisszaboni rendház elöljárója s a japán, kínai, goai és braziliai missziók gondnokai voltak.

A távoli Szent Félix-rendházat sem felejtették el. „Nagy volt meglepetésünk, írja P. Eckart, midőn egy királyi megbízott lépett be a rendházba több tiszt kíséretében.” Ez február 16-án reggel volt.

A megbízott és a katonatisztek szintén féltek egy kicsit, mert úgy hallották, hogy ebben a házban lakik a híres amerikai jezsuita köztársaság tüzérségi parancsnoka: ama két „ágyú”, helyesebben mozsár tulajdonosa, amelyet a páterek ajándékba kaptak s amelylyel nagy ünnepeken üdvölvéseket adtak le. A mozsár kezelőjét, egy egyszerű frátert, képzeletük tüzérparancsnokká léptetett elő. Minden lépésükön meglátsozt, mondja Eckart, hogy valami törbecsalástól vagy robbanó alagúttól féltek. Nem is volt sürgősebb teendőjük, mint tűvé tenni az egész házat, abban a hiszemben, hogy majd fegyverekre vagy hadi készülődések nyomaira bukkannak. Csak amikor látták, hogy csalódtak, szűnt meg félelmük. Erre felszólították a ház-

főnököt, hogy ami pénz a házban van, szolgáltassa ki nekik; ugyanakkor a rendház összes javait lefoglalták.

A gyűlölet és a nyereségvágy versenyzett ezekben a szentségtörő lefoglalásokban. Még a sírokat is feltörték, hogy azokban kincs után kutassanak. Elvában a páterek csak úgy misézhettek, hogy két katona feltűzött szuronnal kísérte őket az oltárhoz, mintha gonosztevők lennének. Egy pátert, aki papi öltözetben éppen misézni indult a sekrestyéből, egy katona feltartóztatott s szuronyát a páter mellének szegezve visszaűzte őt a sekrestyébe. Portóban Pombalnak egy rokona hajtotta végre a miniszter parancsát; az elvetemült ember kinyitatta az oltárszekrényt, saját szeme előtt kiürítette a szentségtartót s azt mindjárt ott az oltáron egy ötvös mérlegébe dobta, hogy értékét megállapítsa.

A legkülönösebb epizód Coimbrában folyt le. A katonák megtiltották a pátereknek, hogy ezentúl is, mint eddig tették, a szegények közt osszák ki az ételmaradékokat. A város szegényei, akik évek óta megszokták ezt az ételalamizsnát, naivul azt hitték, hogy az étel azért marad ki, mert a katonák a pátereknek nem adnak enni s itt megisméltódott az evangéliumi özvegyasszony esete: a koldusok összerakták összekoldult alamizsnáikat, hogy a pátereken segítsenek. A katonák azonban nem engedték meg, hogy a szerezetadomány a rendházba jusson.

Néhány nap múlva, 28-án, hamvazószerdán Eckartot arról értesítették, hogy ezentúl szobáját sem hagyhatja el. Ajtaja elé őrt állítottak. A királyi megbízott különben elég szíves volt a páterekkel; egyszer meg is kérdezte, vajjon miért haragudhatik a király annyira a jezsuitákra. A páterek nem tudtak erre a kérdésre felelni; hiszen ők maguk szerették volna tudni legjobban, milyen alapon bánnak velük ily kegyetlenül?

„Március elsején, írja Eckart, egy közeli rezidenciából 4 páter és 2 laikus testvér érkezett hozzánk. Másnap négyünket ezekkel együtt útnak indítottak

valami új és ismeretlen számkivetési hely felé. Hogy távozásunk ünnepélyesebb legyen, a szomszéd erődből egy csomó tüzért rendeltek be e napra. Fegyveres katonaság közt indultunk útnak". A többiek öszvér hátán utaztak, P. Eckart azonban, mint „legveszélyesebb” valamennyi között, egészen külön, két külön ör között, a menet legvégén. A lakosság nagy számban gyűlt össze az út szélén; sokan csak kíváncsiságból, mások, főleg a szegények, akik azelőtt a rendház ajtajánál étkeztek, könnyezve és hangosan siratva a szerzetesek távozását.

Napnyugtakor a páterek egy kisebb városban hálaltak meg; az összeverődött tömeg oly nagy volt, hogy a katonák alig tudták leszállítani a pátereket az öszvérekről. Éjjelre egy padlásra internálták őket; csak P. Eckart kapott ismét elkülönített éjjeli lakást s külön is étkezett.

Másnap este Brága városnak szolgált látványosságnak a fogoly jezsuiták bevonulása. P. Eckart több ízben hallotta a körülállók ajkáról e megjegyzést: „Ez egészen olyan, mint mikor Krisztust kísérték a hóhérok". A kollégiumban nagy számban voltak páterek, kiket a közeli rendházakból hoztak össze, mind katonai őrizet alatt; az őrség parancsot kapott, hogy löfegyvereit használja, mihelyt a rendtagok közül valaki szökni próbálna. Eckartot egy betegszobába zárták s ott hagyták egy hétig, majd innen betegen vitték át a kollégium egyik osztály-helyiségébe; a páter jelenlétében kőművesek jöttek s befalazták a terem ablakait háromnegyed magasságig. A szomszéd iskolatermek egyikében volt elzárva P. Fáy is, kiről Eckart azt mondja, hogy az egész utat állandóan együtt tették meg.

Brágában több mint félévet töltöttek a foglyok. Időközben nagy dolgokról értesültek. Pombal nem kevesebbre vágyakozott, mint valamennyiök vagy legalább egy rész kivégeztetésére. Ekkor állt hatalma tetőpontján; a belemi „merénylet" óta a királynak osztatlan bizalmát bírta. Felhasználva ezt a bizalmat,

a király nevében megkereste a pápát s felhatalmazást kért tőle, hogy úgy a világi, mint szerzetes papság tagjai felett teljes szigorral ítélkezhesen s szükség esetén a halálbüntetést is alkalmazhassa, ha azok valamelyikére a felségsértés vétsége rábizonyul. Hogy nagyobb hatást érjen el, bizonyos precedensekre is hivatkozott.

Diplomáciai sakkjáték.

Róma szokott módon, tapintatosan és ugyanakkor szilárdan felelt, rámutatva arra, hogy az állítólagos precedensek egészen más természetűek voltak.

Pombalnak nem tetszett ez a válasz; egyik levelet a másik után küldte Rómába, mintha elfárasztással akarná kierőszakolni a kívánt felhatalmazást. Hevesen vádolta a római kardinálisokat, hogy a jezsuitákkal tartanak, akikről pedig bebizonyosodott, úgy mond, hogy résztvettek az összeesküvésben. Római követe, Almada, utánozta Pombalt. „A Szentatyá, mondá egy-egy nyilvános gyűlésen, háborúra is kész a portugál király ellen, csak hogy a jezsuitákat megmentse.”

Pombal megbízta Almadát, hogy magánkihallgatást kérjen a Szentatyától s szerezzé meg tőle a felhatalmazást a portugál király számára, hogy a jezsuitákat, akikre a felségsértés vétsége rábizonyul, kivégeztethesse, a kevésbbé vétkeket élethossziglan egy marokkói börtönbe vethesse s a többieket Rómába küldhesse, hogy ott „a machiavellisztikus elvekből kijózanodjanak”. A magánkihallgatást megkapta Almada, de az előszobában annyira elvesztette minden bátorságát, hogy midőn a Szentatyához bevezették s a pápa azt kérdezte, van-e közölnivalója a fejedelem részéről, Almada így felelt: „Igen, magánkihallgatást kértem, de mivel látom, hogy több bíboros vár az előszobában, nincs semmi mondanivalóm”. A pápa nem sürgette s a követ nemsokára távozott. Távozásakor azonban így szólt az államtitkárhoz: „Látom, hogy

őfelsége kívánságait a Szentszék sohasem veszi tekintetbe”.

Pombal feltalálta magát. „Mivel a pápa így beszél és egyáltalán nem hallgat ránk, nincs más hátra, mint-hogy tőle függetlenül cselekedjünk.” S a belemi merénylet évfordulóján, 1759 szeptember 3-án aláírta a királlyal a rendeletet, mely a Portugálban tartózkodó összes jezsuitákat számúzta. „A jezsuiták, mondotta a rendelet többi közt, Brazíliában nyíltan háborút izentek a portugál királynak s ez a háború oly mély gyökerekből táplálkozott, hogy ha még 10 évig szabad kezet engedünk az összeesküvőknek, Európa egyetlen hatalmassága sem állhat nekik ellent.”

Egy feltétel alatt azonban teljes amnesztiát ígért a rendelet: ha a rendtagok levetik a szerzetesi ruhát s lemondanak hivatásukról. Ezzel a záradékkal Pombal főleg a fiatalabb rendtagokra akart hatni s bízott benne, hogy a szülők kérelmei s könnyei rá fogják venni őket, hogy a rendtől elpártoljanak. A volta-képpen cél az volt, hogy a rend necsak megszűnjön Portugáliában, hanem megbélyegeztetve, saját fiaitól elhagyatva szűnjön meg. Ebben azonban Pombal alaposan tévedett, mert a rendtagok, a legfiatalabbak is, nagyon kevés kivétellel oly lelkesen hangoztatták sírig való hűségüket a rend és fogadalmaik iránt, hogy viselkedésük a lakosság körében mély benyomást tett.

Egy fiatalabb rendtag egyenesen levelet írt Pombalnak, amelyben hangoztatta, hogy minden körülmény között haláláig hű marad a Társasághoz s levelehez csatolta rendi fogadalmait is, melyeket saját véreivel írt alá. Több se kellett Pombalnak, azonnal rendeletet adott, hogy ezt a „fiatal fanatikust” azonnal válasszák el a többitől, nehogy heve a többit is magával ragadja.

Ha azonban a páterek abban reménykedtek, hogy a „számúzetés”, amelyről a szeptember 3-iki rendelet szólt, csak az ország határán kívül való tartózkodásra utasítja őket, ebben a reményükben alaposan csalód-

tak. A száműzetés Pombalnál épúgy jelenthetett élet-hossziglan való börtönt is, mint idegen országokba való deportálást.

Brága-Portó-Almeida.

Szeptember 15-én megkezdődött a rendelet végrehajtása. Az éjszaka csendjében több pátert hajóra raktak Lisszabonban s a hajó megindult velük. Egyikük sem tudta merre. Pombal Rómába vitette őket s hogy a pápát megbosszantsa, egyszerűen a pápai állam területén partra rakatta a szerzeteseket. Rómában meleg részvétellel fogadták őket; az örök városba való szegényes bevonulásuk alkalmával több bíboros szeretettel kísérte a menetet s a római előkelőségek közül számosan ajánlották fel a pátereknek vendéglátó házukat. XIII. Kelemen ünnepélyesen fogadta őket s a rövid beszéd, melyet ez alkalommal az egyik páter, az evorai főiskola utolsó kancellárja, a pápához intézett, valamennyi jelenlevő szeméből könnyet fakasztott.

Ezalatt a rendi „reform” is tovább folyt. Saldanha bíboros megbízta a braziliai püspököket a Társaság vizitációjával s talált is köztük nem egyet, aki teljesen az ő szája íze szerint járt el e megbízatásban. Volt azonban, aki nem adta oda magát vak eszközül a hatalomnak. Így a bahiai érsek, aki ugyan szigorúan járt el a vizsgálatban, de nem volt kapható arra, hogy az üldözött szerzeteseket még be is feketítse.

A vizsgálat eredményét összegyűjtötte s beküldte a lisszaboni bíborosnak: a 80-nál több különféle vizsgálati jegyzőkönyv kivétel nélkül dicsérettel szól a páterekről, a vádként emlegetett üzérkedésnek vagy éppen összeesküvésnek sehol semmi nyoma. Bahia egyik legelőkelőbb polgára, Saldanha testvére, különösen fényes bizonyítványt állított ki a páterekről, melyet számos aláírással ellátva küldött el Portugálba. Képzeltető Pombal haragja, aki ilyen bizonyítékokkal nem tudott mit kezdeni. Feleletként felszólította a bátor érseket, hogy székét haladéktalanul hagyja el.

A vizsgálat közben megesett, hogy egy hivatalnok nyilvánosan tolvaj társaságnak nevezte a Jézustársaságot. Ugyanez az ember a kormány nevében oly közönséges tolvajlásokat követett el a rend birtokainak lefoglalása körül (mivel „a rend nem ért azoknak helyes kezeléséhez”), hogy végül is börtönbe került s tolvajok és utonállók közt halt meg.

Brágából október utolsó napján csaknem valamennyi pátert útnak indították Portó felé. Egy 80 éves laikus testvér, aki régóta betegen feküdt s akit a karmelitáknál internáltak, mivel nem bírta volna ki az utat, keservesen panaszkodott, hogy nem hagyják meghalni a rendházban, melyben annyi éven át élt. Eckatra, Fáyra s még néhány idegen páterre csak november 8-án került a sor. Éjjel, fáklyafény mellett indultak velük útnak, nyilván, mert félték a lakosság ellentüntetésaitől. Még az öszvérek nyakáról is levették a csengőt, nehogy valaki figyelmes legyen a páterek távozására. Portóban látták pátereink azt a hadihajót, mely csak kedvező szelet várt, hogy Itáliába vigye mindazon rendtagokat, kiket valószínűleg előbb Brágából s több más rendházból idehoztak. Pombal rövid idő alatt összesen 1500-nál több portugál rendtagot vetett ki egyszerűen a pápai állam területére, minden nemzetközi jog megcsúfolásával. A külföldiekkel azonban nem merte ugyanezt tenni; ezeket tehát portugál területen kellett elrejtenie országaik külképviselete előtt.

P. Fáyról feljegyzi Eckart, hogy még börtönében is folyton azon törte fejét, miként enyhítsen mások szenvedésein. Nemcsak rabtársainak, hanem még az őrségnek is szolgálatára állt mindig. Az egyik altiszt pl. arra kérte, hogy valami geometriai rajzokat készítsen el neki, mire Fáy nekifeküdt és több héten át végezte e rajzoló munkát. Eckart nem állhatja meg, hogy Virgilius szavait ne alkalmazza erre a munkára: „Sic vos non vobis mellificatis apes”.

Fogságának magányát Fáy imádsággal és olvasmánnyal enyhítette, főleg Juvencius művét olvas-

gatta a Társaság történetéről, valamint a londoni jezsuita vértanukról. Nagy öröme volt, ha a szomszéd templomból az orgonát és az énekes misét hallhatta. Húsvétkor megengedték neki, hogy megjelenhessen a szent szertartásokon, amelyeket egy karmelita végzett a jezsuita templomban, mivel a pátereket már valamennyit elfogták. Azonkívül feljegyzi róla Eckart, hogy Fáy nem érve be a fogság nélkülözéseivel, állandó önsanyargatást is folytatott s annyira ostromozta magát, hogy még az ajtaja előtt őrtálló katonák is megborzongtak az ostorcsapások hallatára.

De Portóban sem volt soká maradásuk. Egyik téli vasárnap reggelen, esős időben, tizenkettőjüket átszállították a megdagadt Duro-folyón s azután dragonosok és trombitások kísérete mellett hurcolták őket mint gonosztevőket tovább. Útközben egy páter annyira megbetegedett, hogy a katonák kénytelenek voltak állandóan támogatni, hogy ki ne essék a járműből; egy másik szintén megbetegedett, azonban őt is kényszerítették, hogy folytassa útját. Az egyik páter kevés idő múlva bele is halt fáradaiba.

Az almeidai börtönben.

Tél a kaszárnnyában.

Egy heti utazás után utoljára étkeztek együtt a száműzöttek Pinhel városka mellett, egészen közel a spanyol határhoz. Talán még mindig abban reménykedtek, hogy a katonák egyszerűen spanyol területre teszik őket át s visszatérnek. De e reményükben ugyancsak csalódtak. Estefelé elérték útjuk célját: Almeidát, mely hosszú időn át börtönük lett. Dobpergés mellett, kivont karddal, feltűzött szuronnyal kísérték be a fogoly rendtagokat az erődbe. Soká kellett várniok, míg elosztották őket: Eckart este 10 órakor került börtönébe. Alig egy órával később 3 katonatiszt lépett hozzá s azt kérdezte, mi mindent hozott magával. Pénzt, tintát, tollat, papírt, amit csak találtak nála, mind elvették. Ez nem volt elég, átkutatták a páter

ruháit is, félig levetköztették s egyik tiszt a páter testét még a ruha alatt is végigtapogatta, elrejtett tárgyak után keresve. Egy kis ereklyetartót találtak a zsebében, melyet elvettek tőle, épúgy zseboráját is. Összesen 21-en voltak a börtönben, 9 rendtárs már hónapokkal előbb megérkezett.

A börtön, mint Eckart leírja, eredetileg kaszárnnyának épült; az emeletet még mindig katonai célokra használták. A földszintet börtönökké alakították át. Az egyes cellákat kettős ajtó: egy vasrács s egy faajtó választotta el a folyosótól, melyre azonban sohasem eresztették ki a foglyokat. A börtön kormányzója naponként új öröket küldött le s az örökön kívül katonák álldogáltak folyton a cellák előtt. Ha a cella ajtaja megnyílt, négy puskacső s ugyanannyi feltűzött szurony meredt a szerzetesekre. A tél kegyetlenül kemény volt, még áprilisban is hó fedte a börtön tornyait, a börtönöket pedig nem lehetett fűteni. Még hozzá a cellák padlózata egyszerű kőlapokból állt. A nedvesség oly nagy volt, hogy fű és moha nőtt a falak közt. Viszont kárpótlásul a nyár meg rettenetesen meleg volt; a népesség és a katonák közt ez a közmondás járta: „Almeidában 9 hónapig van tél, azután 3 hónapig pokol”.

Az egyetlen szórakozás, mely a börtönök rettenetes magányába némi, éppen nem kívánatos változatosságot hozott, abban állt, hogy éppen a cellák felett voltak a katonák műhelyei; Eckart majd beleőrült egy varga folytonos kopácsolásába a feje fölött. Hónapok múltán, március 30-án délután földrengésen estek át, a falak repedeztek s láthatólag mozogtak, de a félelmen kívül más bajuk nem történt. Két hónappal később a páterek egyike meghalt a börtönben. Az örök nem engedték meg, hogy a többi közül csak egy is jelen legyen a halálán s a vallás vigasztalásában részesítse a haldoklót; szentségek nélkül kellett meghalnia, pedig közel hozzá 20-an is voltak papok. Még halála után is soká titkolták elhalálozását s így még imáikkal sem siethettek segítségére.

Az élelem, melyben a foglyokat részesítették, oly rossz volt, hogy még az örök is panaszkodtak miatta. „Micsoda rettenetes börtön!” mondotta az egyik, mikor az ételt hozta. „Csodálom ezt a türelmet”, mondotta ugyanaz máskor.

„Egyetlen társaságunk, beszélí Eckart, a nagyszámú patkány volt, mely börtöneinket eltöltötte. Hiába indítottunk 9—10 napon át fáradhatatlan irtóháborút ellenük, minden fáradságunk kárbaveszett; mindig újak jöttek a megöltek helyébe. Semmit sem kíméltek meg, még az olajat, sőt a kanócot is kiszivták a lámpánkából. Ezenkívül bolhák, szúnyogok és poloskák egész raja gondoskodott arról, hogy aludni se tudjunk”.

Így múlt el az egész tél. A fogoly szerzetesek remélték, hogy legalább nagyobb ünnepek alkalmával némileg enyhül a sorsuk, mint ez akkoriban általános szokás volt. Ebben is hiába reménykedtek.

A király öccsének, Don Pedrónak házassága 1760 június 6-án szintén nem hozott semmi könnyebbülést. Ellenkezőleg, Pombal ezt a napot választotta arra, hogy végleg szakítson a Szentszékkal. A házasság hivatalos tudtuladása alkalmából a többi udvarok követi mellett szándékosan mellőzte a Szentatya nunciust, Acciajuolót. A nunciust nagyon meglepte ez a célzatosság s azt hitte, ily körülmények közt helytelen volna hivatlanul résztvennie a nyilvános ünnepi manifesztációkon; ezért palotája is kivilágítatlan maradt. Pombal csak erre várt; azonnal rávette I. Józsefet, hogy a nuncius visszahívását követelje. Acciajuolo nem ellenkezett; Pombal pedig katonai őrséggel kísértette ki a határig. A nuncius a spanyol határhoz közel betért a Jézustársaság egyik kollégiumába s a fogadtatására egybeseregülő páterekhez e jelentős szót intézte:

— Én vagyok az utolsó jezsuita, akit kiűztek Portugáliából.

A pápa élénken érezte a sértést, mely a portugál udvar e viselkedésében rejlett s amelyen csakugyan

egész Európa megütközött; mindamellett még a portugál udvar iparkodott a sértett félt játszani és elégtételt követelt a Szentatyától.

Az ázsiai üldözés.

Időközben a portugálok ázsiai gyarmatain is hasonló kegyetlenséggel söpört végig Pombal engesztelhetetlen haragja. 1761 közepén érkeztek meg a goai száműzöttek a Szent Julián-börtönbe. Máskor a hosszú úton, melyet a goai hajóknak Lisszabonig akkoriban meg kellett tenniök Afrika körül, a hajók több helyen kikötöttek s megújították élelmiszerkészletüket; ezáltal azonban Pombal parancsot adott, hogy az egész utat egyben, megszakítás nélkül tegyék meg. Ennek következtében az élelmiszerek útközben csaknem mind megromlottak s a rendtagok egy része meghalt (számszerint 23-an), más része súlyos betegségbe, skorbutba esett. Ha az utazás még néhány nappal tovább tart, talán egyetlenegy sem ér élve Portugálba. A hajóslégények az elképzelhető legdurvább módon bántak a szerzetesekkel; a kevés és rossz ételt éjjelikben adták nekik; minduntalan meztelenre vetkőztették őket azon a címen, hogy hátha kincseket találnak ruháikban elrejtve stb.

Midőn végre május 24-én megérkeztek, nem kórházba szállították őket, ahogy illett volna, tekintettel arra, hogy egy sem volt köztük egészséges; hanem a portugálokat más hajókra tették, hogy Itáliába szállítsák őket — nem egyet közülük, minthogy már mozdulni sem tudott, deszkán csúszttattak le a hajóról a csónakokba, melyeken a másik hajókra kellett jutniok —, a külföldieket pedig azonnal a Szent Julián-börtönbe kísérték át. Ugyanakkor egy sebészt s még vagy 25 utast vagy hajóalkalmazottat is vasravartek s becsuktak, amiért útközben részvétüket fejezték ki a páterekkel szemben, vagy megkísérelték némileg enyhíteni gyötrelmeiket. Ezek közt volt a hajó lelkésze is, egy derék világi pap, aki mélységes szeretettel vett részt a páterek szenvedéseiben.

A goai foglyok megérkeztek Mária hercegnő, a király sógornője, Don Pedrónak, a trónörökösnek mélyen vallásos neje a király lába elé vetette magát s úgy könyörgött irgalomért a szerencsétlen szerzetesek javára. Mindhiába: a király teljesen Pombal kezében volt s a miniszter szíve emberi érzést nem ismert.

Csak egyetlen egy gyarmat területén nem sikerült elfogni a jezsuitákat: a malabári tartományokban. A bennszülött fejedelmek, még a pogányok is, annyira szerették a pátereket, hogy inkább magukra vonták a portugál hatóságok haragját, semhogy kiszolgáltatják volna őket.

Pombal hadihajót küldött ellenük; ez azonban csak még jobban megerősítette a malabár fejedelmek elhatározásukban. A portugál őrseget, mely a páterek elleni hajszára indult, a bennszülött fejedelmek egyszerűen elfogták és bebörtönözték. S a börtönből aligha szabadultak volna ki, ha a hithirdetők maguk közbe nem lépnek s ki nem eszközlik a pogány fejedelmektől szabadonbocsáttatásukat.

Maiszurból három bennszülött katekista jött a keletindiai portugál alkirályhoz azzal a kérelemmel, hogy ne vegyék el tőlük a hithirdetőket. Az alkirály gögösen azzal felelt nekik, hogyha akadékoskodnak, katonai erőszakkal indul ellenük.

— Ám legyen, felelték a bennszülöttek, jöjjetek a katonáitokkal; de mi szabadok vagyunk s inkább meghalunk, semhogy odaengedjük nektek azokat, akik a mi atyáink a hitben.

— De ha majd úgysem lesz több jezsuita sem Portugálban, sem Goában, felelt az alkirály, mit csináltak majd akkor?

— Majd jönnek mások Franciaországból vagy más európai államból, felelték a bennszülöttek.

— De hogyan fogjátok eltartani őket?

— Amíg földjeinken rizs és gabona terem, addig nekik is jut nálunk ennivaló.

Egy bennszülött fejedelem, bár maga bálvány-

imádó volt még, azt üzente a hithirdetőknek, midőn meghallotta, hogy a portugál kormány megvonta tőlük az eddigi szokásos segílyt:

— Jertek hozzám, én megosztom veletek rizsemet.

A holland kereskedők is, bár nem voltak katólikusok, felajánlották segítségüket az üldözött szerzeteseknek.

Az első halálos ítélet.

Néhány hónappal az események után Don Pedrónak és Mária hercegnőnek fia született s ez alkalommal egész Portugál örömnünnepet ült. „Mi, írja Eckart, már megszoktuk, hogy az ilyen ünnepek ránk nézve inkább bajt, mint enyhülést jelentettek. Balsejtelmünk ezúttal sem csalt meg. Szeptember 21-én, amikor még javában folytak a nemzeti ünnepségek, Pombal aláírta P. Malagrida halálos ítéletét”.

Malagrida bűne az volt, hogy régebben bátor szókimondással kelt üldözött rendje védelmére s Pombal egyik röpiratára valósággal megsemmisítő cáfolatot írt. Pombal bosszúja egészen különös megbélyegzést eszelt ki a nagy tudományú hittudós és hitvédő ellen; az inkvizíció által íteltette halálra, nemcsak mint felségsértőt, hanem mint eretneket és istenkáromlót s ezzel a jeles hitvédő emlékét is beszennyezte a nyilvánosság előtt. Az inkvizíció bírait előzőleg ravaszul megvesztegette; a főinkvizitor azonban, Dom Joseph, a király természetes testvére, inkább lemondott hivataláról, semhogy kezét ártatlan vérrel szennyezze be. Pombal haraggal bár, de elfogadta a lemondást, Dom Josephet egy kármelita zárdába csukatta s helyébe saját testvérét, Carvalho Pált ültette.

Igy most már megindulhatott a parancs teljesítése. A felségsértés vádját egészen mellőzték, nehéz is lett volna bizonyítékokat találni rá, bár Pombal eredetileg az 1758-i merénylet címen tartóztatta le Malagridát. E helyett ráfogták a közben elaggott s elmegyógyintézetben is ápolt páterre, hogy újszerű magán-

kinyilatkoztatásokat és jövendöléseket hirdetett. A vádlott azzal felelt, hogy mindazt, amit életében mondott vagy írt, teljes engedelmességgel aláveti az Egyház ítéletének.

Ez persze teljes ellentéte annak, amit „eretnekségnek” szokás nevezni; de mindez nem hozta zavarba a bírakat, akik végre is azon a címen ítélték halálra, hogy „lázadó az Isten és a király ellen, félrevezeti a népet s vakmerően védelmezi tévedéseit”. A lisszaboni pátriárka egy szuffragáneusa, a spártai érsek „in partibus”, a szokásos módon megosztotta papi méltóságától s átadta a világi karhatalomnak.

A kivégzés napjául Szent Máté napját választották. P. Malagridát gúnyöltözetben vitték a vesztőhelyre; olyan reverendát viselt, melyre bizarr és komikus ördög- és kígyóalakok voltak festve; szájában zabla volt, „hogy ne káromolhassa az Istent”, mint mondták, valójában azért, hogy ne tiltakozhassék s ne védhesse ártatlanságát. Két bencés kísérte utolsó útjára. A kivégzés a Ricio-téren történt. Először megfojtották, azután testét elégették és hamvait a tengerbe vetették. Jelenlévő szemtanuk bizonyították később, hogy az áldozatnak félig betömött szájából elég érthetően hallották az utolsó percben e szavakat: „Irgalmas Isten, segíts meg ez órában s légy kegyelmes lelkemnek! Uram, a te kezedbe ajánlom lelkemet!”

Az ítéletet és indokolását csak napokkal a kivégzés után tették közzé. Az istenkáromlások és eretnységek, melyeket Malagrida állítólag hirdetett, oly nevetséges és értelmetlen mondatok voltak, hogyha Malagrida csakugyan hirdette volna azokat, nem kivégezni, hanem mint szegény tébolyodottat az örültek házába kellett volna zárni; aminthogy ismeretes volt, hogy a hetvenéves aggastyán, kit a szenvedés és a börtön egészen megtört, a gyötrelmek közt csakugyan elvesztette józan esztét.

A kivégzés hírére Európaszerte megrendüléssel fogadták. Spanyolországban a Társaság házaiban Malagridát mint vértanút ünnepelték; Rómában XIII. Kele-

men engedélyével szobrot állítottak neki és az emlékfeliratában a kivégzettet mint az igazság rettenthetetlen védelmezőjét s lángbuzgalmú apostolát ünnepelték. Portugáliában a királyi inkvizítorok a maguk részéről szintén nagy ünnepélyt rendeztek a „szent Officium győzelmének tiszteletére”.

Isten bosszúja azonban, úgy látszik, szintén nem késett; valamennyien, akik Malagrida halálának okozói voltak, nagyon rövid időn belül tragikus véget értek.

Az almeidai börtönőrök különben úgy látszik, napról-napra gyanakvóbbak lettek. Eckartnak, kitől mindenét elvették, sikerült időközben egy kis tintát s néhány papírlapot szereznie. Ezt a kincset sem őrizhette meg sokáig. December 1-én hirtelen három tiszt hatolt be cellájába s átkutatva minden zugot, megtalálták és elvették a papírost és a tintát. Most már csakugyan csak a breviáriuma maradt meg, de ebből is kivették az üres lapokat s a képeket.

Az üldözött jezsuiták védelmére senki sem emelte fel eddig szavát a pápán kívül, aki az 1760-i konzisztóriumon meleg hangon fejezte ki bánatát a jogtalan üldözés felett. Pombal pamflettjei ellenében nem késett közzétenni azt a 70 nyilatkozatot, melyet a világ különböző részein működő nunciusok, érsekek és rendfőnökök részéről gyűjtött a Jézustársaság működésére vonatkozólag s melyek kivétel nélkül nagyon hízelgők voltak a rendre nézve. 1762-ben a rend újabb elégtételben részesült. Ez év első napján a párisi érsek, de Beaumont Kristóf emlékiratot nyújtott be a francia királynak, melyben bőven fejtegette a Jézustársaság szervezetét, működését és tudományos érdemeit és végeredményben odakövetkeztetett, hogy a rendet az országban feltétlenül fenn kell tartani. Az emlékiratot 3 bíboros, 9 érsek és 32 püspök írta alá. Ez a tanuskodás azonban a Társaság vesztét már nem tarthatta fel.

Január 28-án Eckart cellájába korán reggel két tiszt lépett be, s felszólították, hogy készüljön útra.

Kissé különös felszólítás volt, mikor a fogolynak teljességgel semmije sem volt s így csakugyan minden pillanatban útrakészen állt.

Néhány perccel utóbb jöttek is már érte. A foglyokat — köztük Eckartot és Fáyt — öszvérekre ültették s ezzel megindult a menet, természetesen katonai őrség között. Többen csakhamar elájultak — nem csoda, két teljes esztendő óta nem szívtak szabad levegőt — s az öszvéreket csakhamar hordszékekkel kellett felcserélni.

Éjtszakánkint közbörtönökben háltak, tolvajok és gyilkosok között. Maguk a kísérő tisztek is azt hitték, hogy a rab papok fogsága majd most véget ér s nagy volt a meglepetésük, midőn kétheti utazás után Lisszabonba érve megtudták, hogy a rabok egyszerűen csak börtönt cserélnek s Almeidából szintén a Szent Júlián-erődbe kerülnek, amelyről az a szó járta, hogyha Almeida a tisztítótűz, akkor a Szent Júlián-börtön maga a pokol.

A Szent Júlián-börtönben.

A mélység lakói.

A Szent Júlián-börtön, ahol már két év óta annyi jezsuita feküdt s ahol Eckarton és Fáyn kívül már Szentmártonyi és Keyling is szenvedtek, valóban megérdemelte a „pokol” elnevezést. Eckart így írja le a máig fennálló börtönt:

„A börtönbe lépcsőkön jut le az ember; innen először egy nagyon sötét boltozott folyosóra érünk, mely fölött van a katonák lakása. Egy katonatiszt halad előttünk s lámpással világít a lábunk elé. Egyszer csak kinyit egy ajtót s rámparancsol, hogy lépjenek be. Belépek, ő az ajtót bezárja mögöttem: a legteljesebb sötétség vesz körül. Ez hát az én börtönöm! Tapogatózva végigkémelem a helyszínt: az egyetlen bútordarab, amelyre akadok, néhány deszka, amely ezentúl ágyam és asztalom lesz. Körülbelül egy óráig maradtam a sötétségben, ekkor egy gyertyát hoztak.

A gyertyának azonban hamar vége volt s a teljes sötétség újra megkezdődött.

„Pombal terve az volt, hogy a páterek egymástól teljesen elkülönítve legyenek, de mivel nagyon sok volt a fogoly és kevés a cella, már másnapról kezdve társat kaptam én is: egyik volt almeidai rabtársamat. Együtt is maradtunk ebben a szűk oduban február 10-től április 4-ig. A 3-a és 4-e közti éjjelen azonban rettenetes zivatar támadt; az eső patakokban zuhogott s a víz a falakon keresztül behatolva teljesen felöntötte börtönünket, valóságos tócsában ültünk. Két szomszédunk sorsa hasonló volt. Lehetetlen volt bennünket tovább is itthagyni s minthogy éppen akkor fejezték be egy új cella építését, azonnal abba vittek át bennünket. De ezzel a cserével keveset nyertünk. Új lakásunk falai annyira nedvesek voltak, hogy ha hozzáértünk, ujjunk nyoma ottmaradt a falon. A börtön kormányzójának az volt a szándéka, hogy visszavitet előbbi börtönünkbe, mihelyt abból a vizet eltávolítják; ezt a szándékát azonban nem teljesítette s ezentúl itt maradtunk nedves börtönünkben, mely valósággal földalatti sírhoz hasonlított: 24 lépcső vezetett le hozzá a föld színéről.”

„Ki írhatja le azt a nyomort és szenvedést, mely itt reánk várt! Éjjel és nappal nem volt más világitásunk, mint egy nyomorúságos, folyton pislogó mécs. Valóságos csoda, hogy ebben az állandó sötétségben nem vesztettem el szemem világát. Az erődben rajtunk kívül két ezred katonaság lakott. Hányszor keltettek fel ezek a lármázó katonák éjjeli magányunkból, miután napközben folytonos dobpergés és örökös kutyaugatás volt a multságunk! Fogságunk első évében folyton munkások dolgoztak az erődben; újraöntötték az ágyúkat. A kalapácsütések éjjel-nappal hangzottak s észbontó módon zengett tőlük az egész épület. Ezeket a munkákat is Pombal testvére, Pál, a főinkvizitor vezette.”

„Nem akarom ecsetelni a borzasztó büzt, mely börtönünket eltöltötte, sem a nyár rettenetes hőségét, sem

a férgek és poloskák csípéseit, sem a nedves deszkákat, melyekből ágyunk állott. Télen s esős időben a víz a börtön lépcsőjén folyt be s egészen felpuhította lábunk alatt a talajt, úgyhogy nem tudtunk hova állni vagy ülni többé. A halált valóságos jótéteményként vettük volna."

Lassankint mégis sikerült a pátereknek valami-némű érintkezésbe lépniök egymással, sőt néha leveleket és könyveket is juttathattak egymáshoz. Ezeket a kis megbízatásokat rendszeren azok a gyermekek végezték el, akik által az örök egyszer-egyszer az ételt elküldték.

Igy november 4-én Eckart egy kis könyvet kapott földijétől, a szintén német P. Schwarztól, melyben ezt a latin verset találta:

Denique cum liber non sis, liber esse peroptas:
More libellorum vincula tune cupis?
Capti hi venerunt, fortique ligamine vincti:
Audio quid dicas: Vincula vincit amor!¹

Az egyik páter még ennél is veszélytelenebb módot eszközölt ki az érintkezésre: a cellák falán bizonyos kopogásokkal fejezte ki az egyes betűket. A kopogásokból ábécét állított össze s hogy annak kulcsát társaihoz juttassa, Rodriguez ismert aszkétikus művét, a „Keresztény tökéletesség gyakorlását” használta fel, melyből a foglyok időnkint olvasgattak s melyet egy börtönőr vitt egyik cellából a másikba. Az ábécé kitalálója egy szalmaszálat kormozott be a mécs lángján s azzal a könyv első, tiszta lapjára rájegyezte tálmányát; azután ezt a lapot óvatosságból nyállal hozzárágasztotta a könyv táblájához.

A szokott órában jött az őrs s gyanútlanul vitte át a könyvet a szomszéd cellába. Kevéssel utóbb feltalálónk elkezdett kopogtatni a falon, de senki sem felelt

¹ Végül mert szabad (liber) nem vagy, könyv (liber) szeretnél lenni, de vajjon bekötött könyv-e? Foglyok e könyvek is, erős kötés van rajtuk. De te bizonyval azt feleled erre úgy-e: „a bilincseket is legyőzi a szeretet!”

neki: nem vették észre, amit írt. Csak három hónappal később történt, hogy a tiszta lap levált a könyv fedeléről s akkor az egyik fogoly észrevette rajta a már alig olvasható írást. Most egyszerre megértette, mit jelent az a bizonyos, szabályszerűen megismétlődő kopogtatás a falon, melyet oly régóta hallott már. A kopogtatás ezúttal feleletet kapott s az ábécé ismerete mindinkább elterjedt a cellák lakói között. Lassan-lassan valamennyien megismerték.

A szegény rabok ezt az eszközt használták fel arra, hogy egymást vigasztalják közös szenvedéseikben, egymástól imádságot kérjenek maguk, valamint a betegek és halottaik számára s általában, hogy egymással mindazt közöljék, ami a fogolytársakat érdekelhette.

Igy telt el az 1762-ik év, majd az 1763-ik, 1764-ik minden különös változatosság és főleg minden enyhülés vagy megkönnyebbülés nélkül. 1763 novemberében egy éjszaka ismét meghalt egy páter a börtönben, anélkül, hogy a haldoklók szentségeiben részesülhetett volna. Eckart megjegyzi s elhihetjük neki, hogy a rabok egyik legnagyobb szenvedése az volt, hogy — legalább eleinte — nem misézhetek s nem áldozhattak; még a húsvéti áldozást is nélkülözniök kellett. Az egyetlen mód, hogy valaki az Oltáriszentség vételéhez jusson, az volt, hogyha az orvos bizonyítványt állított ki róla, hogy — haldoklik.

Az 1764-ik év legnagyobb, de éppen nem örvendetes nevezetessége az volt, hogy ebben az évben Pom-balnak sikerült még néhány hithirdetőt felfedeznie Ázsiában, Makaóban, akik közül 19-et szintén a Szent Júlián-börtönbe szállíttatott. A makaói kormányzó először hevesen ellenezte a hithirdetők elfogatását, de úgylátszik, a portugál kormány pénze betömte a száját. Azok között, akiket mint gonosztevőket Európába szállítottak, többen a pogányok között már mint hitvallók kínzásokat is szenvedtek a hitért.

Hosszú és fáradságos út után éjfél tájban érkeztek a Szent Júlián-erődbe; az örök késedelem nélkül levittek s bezárták őket a földalatti börtönökbe, miután

mindent elvettek tőlük, amit csak találtak náluk. Mint ahogy a halottaktól, mihelyt a ravatalra fektetik őket, elvesznek mindent, úgy tettek velünk is, mondja egyikük. Azután betemették őket ezekbe a földalatti sír-üregbe egészen úgy, mint a halottakat szokás. „Még beszélnünk sem volt szabad egymással egyetlen szót sem.”

Az új foglyok megérkeztével még nagyobb lett a szorongás az amúgy is túlszűfolt börtönben: 28 magánzárkába most már 92 embert kellett begyömöszölni. A üregbe egészen úgy, mint a halottakat szokás. „Még beszélnünk sem volt szabad egymással egyetlen szót sem.”

Földalatti élet.

P. Du Gad, a francia jezsuita, kit Kinából hoztak be Portugáliába, következőkép írja le a Szent Júlián-börtönt „Relation abrégée de ce qui est arrivé aux Jésuites qui étaient à Macao, en Chine” etc. című iratában:

„Képzeljünk boltozott, földalatti helyiségeket, melyeket vastag téglafalak választanak el egymástól. A helyiségek egy része közepén vékonyabb fallal ketté van választva, más része egyetlen helyiséget képez, úgyhogy több fogoly számára van benne hely. Az, amelybe engem tettek s amelyet nem egyszer értem rá megmérni, éppen 20 arasz hosszú, 13 arasz széles és 8 arasz magas volt. A boltozat fölött átjáróféle van, melyen azonban nemcsak gyalogosok, hanem kocsik és lovak is járnak.

A börtön teljesen sötét; ha a breviáriumokat akarjuk mondani, vagy egyébként foglalkozni, apró lámpást kell gyujtanunk. A falakon ablak nincs; csak a boltozat legtetetjén van egy két arasz hosszú s 3 ujj magas szellőztető lyuk, amelyet azonban kívülről még valami deszka vagy kődarab fed, úgyhogy némi levegő még behatolhat, de világosság már nem. A helyiségnek több mint felét egy szűk, alig 3—4 tenyérnyi magasságú lóca foglalja el, amelyen azt a nyomorúságos kis útításkát helyezhettük el, amelyet magunkkal hoztunk;

ugyanaz a lóca szolgált ágyul is, mégpedig kezdetben matrac vagy szalmazsák nélkül.

„Később hoztak matracot, hogy valamivel enyhítsék a helyiség nedvességét. Ez a nedvesség oly nagy, hogy télen s esős időben a falakról víz csepeg le, aminek következtében minden elrothad s a foglyok száz-féle betegségbe esnek.”

„A terület, amelyen szabadon mozoghatnak, mindössze egy öt lépésnyi keskeny tér, a lócáktól az ajtóig. Az ajtó kétszeres lakattal s azonkívül még vasléccel van elzárva. Mindössze négyszer nyílik meg naponta: ebéd és vacsora előtt, amikor ételünket hozzák, de rögtön be is csukják maguk mögött az ajtót s egy negyedórával utóbb, amikor elviszik az edényt.

„Az eledel, amelyet kapunk, nagyon szegényes és amellet olyan volt, hogy robusztus falusi embernek talán nem ártott volna, de gyenge és beteg szervezünknek elviselhetetlen volt s amellet igen kicsiny mennyiségekben mérték. Lehetetlen volt meg nem szánni főleg a betegeket, akik fájdalmukban minden segítség nélkül szűkölködtek. A sebész, akinek egyedül volt szabad a börtönbe lépni, vagy egyáltalában nem jött el, ha hitták, vagy ha eljött is, nem értett a gyógykezeléshez s valósággal siettetette a betegek halálát.

„Az őr, akire bízva voltunk, nem igen engedte meg, hogy a betegek valami erősítő szert kapjanak s hogy e miatt a rendes időn kívül is kinyíljanak az ajtók; egy szegény haldokló a halála előtti napon néhány csepp húslevest kért: ezt sem adták meg neki. Ehelyett hoztak neki két nyers tojást. A cellatársak arra kérték az őrt, hogy legalább főtt vagy lágytojást adasson neki, mire az őr rövidesen azzal felelt, hogy süssék meg a tojást a lámpa lángjánál maguk.”

„Ruhánk s kevés fehérmemünk, melyet magunkkal hozhattunk, a képzelhető legrosszabb állapotban volt; sohasem mostak ránk s így a ruha valósággal lerothadt rólunk. A börtön kapitánya azonban nem volt arra indítható, hogy legalább a nagy hidegre való tekintettel ruháról gondoskodjék.

„Ez a könnyörtelen, pénzvágó ember, mint később hallottuk, a maga számára tartotta meg azt a csekély pénz is, amelyet az udvar évenként ruházatunk megújítására küldött. Az ő példájára azután az örök és szakácsok is iparkodtak nyerészkedni rajtunk s még a szükségest is megvonták tőlünk. Mindezek következtében valóságos kísértetek lettünk; soványak, kiéhezettek, hajunk és szakállunk ijesztően hosszúra nőtt.”

„Azonban végtére is mindezt könnyű volt elviselni Jézus Krisztus szeretetéért. Az Isten akaratában való megnyugvás, a béketűrés és a szenvedés megszokása sokban enyhítették börtönünk ridegségét; de sokkal fájdalmasabb volt, hogy teljesen meg voltunk fosztva az Oltáriszentségtől, a szentmise és a szentségek vigasztaló erejétől.

Ki tartotta volna lehetségesnek, hogy egy katolikus országban papok és szerzetesek, akiket semmiféle vád vagy annak látszata sem terhelt, akiknek nagy része már előhaladott korban élt s akik közül legtöbben életüket a közjónak szentelték vagy mint hithirdetők apostoli munkában dolgoztak, a lelkek megmentésén fáradoztak, nagytekintélyű férfiak, akik közül többen már hajótörést és börtönt, számkivetést és bilincseket is szenvedtek a pogányok között Jézus Krisztusért, vagy pedig nagylelkű hitvallók, akik életük legszebb szakában rendíthetetlenül hívek maradtak hivatásukhoz a legnagyobb csábítások közt is: hogy ezek mind oly bánásmódban részesültek, melyről lehetetlen megilletődés nélkül beszélni s a mellett mint valami kiközösített szentségtörők ki voltak zárva még a hívek közösségéből s az Oltáriszentség vételéből is. Még a húsvéti szent időben is...

„S hogy nyomorunkat betetőzzék, nemcsak az élőkkel tiltottak meg minden érintkezést, hanem még a halottakkal is: még könyveinket s írószereinket is elvették, úgyhogy ha nem sikerül mégis módot találnunk rá, hogy a legkülönösebb eszközökkel felfrissítsük értelmünket, talán valósággal állatokká válunk ott a börtön fenekén...”

„Idővel rájöttünk, hányan vagyunk ugyanazon erődben ugyanazon büntetésre ítélve. A 18 jezsuitán kívül, akikkel együtt hoztak ide minket, egy gazdag és nagyon derék világi is volt itt, akit velünk egyidőben börtönöztek be s azonkívül 70 más jezsuita, körülbelül a világ minden nemzetéből: 15 olasz, 9 német, 4 magyar, 2 belga, 2 japán, 1 angol s 1 tonkini, a többi portugál. Egyikük már közel 9 évet töltött a börtönben, 15-en hetet, a többi is mind a 6-ik vagy 7-ik évét töltötte itt. Egyrészt Portugáliában fogták el, másokat Afrika, Ázsia, Amerika misszióiban. A legkiválóbbak közt voltak: egy provinciális, az evorai egyetem tanára, több rektor s végül P. Alexander, akiről a röpiratok azt állították, hogy a király ellen elkövetett merénylet három bűnrészesének egyike. A jó páter csak harmadik börtönévében tudta meg a maranyoni jezsuiták által, hogy miről is vádolták”.

„A türelem e mintaképei közt többen voltak 90 évesek, 70 vagy 60 évesek, de voltak fiatalabbak is. Ennyi szenvedés után csakugyan nem csoda, ha csaknem valamennyien vagy súlyos betegségben gyötrődtek, vagy annak néztek elébe. Többen megvakultak, mások megsüketültek; volt akinek lába, s volt olyan is, akinek egész teste megbénult, úgyhogy mozdulni sem tudott. Egyik-másik sérvet kapott, mások tüdősorvadásban szenvedtek; többen megőrültek.

Valamennyinek olyan volt az arca, hogy az örök maguk is csodálkoztak, hogy hogyan lehet ilyen állapotban életben maradni. Ez utóbbiak közül többen az isteni gondviselés jelét látták az Isten szolgáinak e csodálatos életbenmaradásában. Nyolc év alatt csak 12 halt meg, ami ily körülmények közt csakugyan majdnem hihetetlenként hangzik.”

A halál aratása.

A halál az egész 1764-ik évben nem végzett látogatást a foglyok közt; e helyett a következő, 1765-ik évben egymásután hét rab rendtag életét oltotta ki. Ezek közt volt egy Cuncha Ferenc nevű kínai szár-

mazású skolasztikus (fogadalmas klerikus), aki három éven át mint tolmács szolgált pátereinknek. Mikor elfogták, sikerült megszöknie s ruhát cserélve elmene-külnie. Később azonban ráismertek s a fiatal katekista örömmel vette fel ismét a rend ruháját, hogy megossza rendtársaival azok szenvedéseit.

Halála nagyon épületes volt. Több mint tíz hónapon át hősi türelemmel viselte betegségének roppant szenvedéseit a nedves és sötét földalatti börtön fertőzött levegőjében. A börtön egyetlen orvosa, a már említett, tanulatlan sebész időnkint el-ellátogatott a foglyokhoz s nem volt rossz hozzájuk, de minthogy semmi egyébhez nem értett, mint az érvágáshoz (rendes mesterségére nézve kertész volt; annak is köszönte hivatalát, hogy Pombalnak egyik birtokán kertészkedett), valóságos csoda, hogy még többet nem küldött a halálba. Cuncha, akin a szerencsétlen sebész az utolsó órákban is csak érvágást akart eszközölni, a betegség alatt annyira elgyengült s oly vérszegény volt, hogy cellatársa, a német P. Koffler mindenképpen ellenezte, hogy az érvágásba beleegyezzék, melyet már többször alkalmaztak rajta s mindig nagy kárára.

A következő 1766-ik évben megint két halottja volt a börtönnek, de ezúttal egy örvendetes esemény is történt. A már többször említett P. Du Gad rokonsága, miután soká nem kapott hírt a páterről, végre arra a gondolatra jutott, hogy talán szintén a portugál börtönökbe került s valóban nagysokára nyomára jött a Szent Julián-erőd internáltjainak névsorában. Nem kisebb személyiség, mint a jámbor Lesczinski Mária, a francia királyné, vetette magát közbe érdekében, mégpedig oly erővel, hogy a páttert 1766 augusztus 8-án, három évi lisszaboni s összesen 5 évi fogság után végre szabadon bocsátották.

P. Du Gadnak első dolga volt, hogy felkereste a lisszaboni francia követet s jelentést tett neki arról, hogy a börtönben még két francia rendtag sínylődik; így ezek is kiszabadultak; az egyik három, a másik öt hónappal utóbb. Egyiküknek, a skolasztikus Delsartnak

sikerült két fogoly levelét magával vinnie, akik közül az egyik cseh, a másik német volt, melynek szövegét Eckart közli, valóságos remekműve az Isten akaratán megnyugvó, hitvalló lelkiületnek. Egyik sem kéri, hogy kiszabadításának érdekében lépések tétessenek, hanem csak rend- és honfitársainak imáit kéri, hogy méltóképpen tűrjék szenvedéseiket. Az egyik levélben pl. csakugyan megható a következő részlet:

„Akik e soraimat olvasni fogják, talán majd azt gondolják, hogy sorsunk már-már elviselhetetlen. Hiszen ez bizonyos értelemben igaz is, de mi ez mind ahhoz a szenvedéshez képest, amelyet a népek apostola, Szent Pál tűrt el valamennyi tagjában? S ha mérlegre vetem szenvedéseimet a szentély mérlegében, szégyenkeznem kell a felett, hogy én csak ennyit szenvedek Istenért, különösen, ha összehasonlítom szenvedéseimet a Társaság első nagy páterjeinek, annyi dicső vértanújának szenvedéseivel s végül és legfőképp azon kínokkal, melyeket a mi Urunk, Jézus Krisztus szenvedett érettünk...

Egy dolog igaz, nagyon nehezünkre esik: a szentáldozás hiánya...” — teszi hozzá ő is és arra kéri „kedves rendtartományának” összes tagjait, hogy éppen azért helyettük is mutassák be mindennap a szentáldozatot s imádkozzanak érettük, „szegény rabokért”, akik „bár belenyugodtunk Isten akaratába, de azért gyenge és gyarló emberek vagyunk, semmire sem képesek Isten segítsége nélkül”. Majd így fejezi be: „Főtisztelendő Atyám, kénytelen vagyok befejezni soraimat, minthogy több papírom nincs...”¹

Az eddigi bajokhoz még újabb járult, midőn ugyanebben az esztendőben egy angol rendtárs, aki még nem volt pap, megőrült s tombolni kezdett. Rendtársai kénytelenek voltak szegényt kötelekkel s ruhadarabokkal megkötözni. Kérték, hogy különítsék el a szerencsétlent a többiektől, de kérésük hasztalan volt; kénytelenek voltak éveken át maguk mellett látni az

¹ Carayon, Doc. inéd. i. h. 152. s köv.

örültet, aki sokszor egész éjjeleken át kiáltozott és hánytva-vetette magát.

1764 áprilisában Fáy súlyosan megbetegedett s kénytelen volt elfogadni azokat az orvosságokat, amelyeket P. Koffler, a tonkini misszió gyógyszerárának egykori vezetője, valamiképpen meg tudott szerezni neki. Fáy buzgó gyónással készült a halálra; majd félrebeszél s éjjelenként rettenetes köhögés gyötörte. Mégis néhány nap múlva túl volt a veszélyen. A veszély aztán még egyszer megismétlődött, de ismét szerencsésen elmúlt. Fáy a kettős gyógyulást rendje fiatal szentje, Gonzága Szent Alajos közbenjárásának tulajdonította s ettől fogva kezdte magát Alajosnak nevezgetni.

A veszély azonban csak látszólag múlt el.

1766-ban ismét visszatért a köhögés, a láz, a bélbaj s a vérköpés. A köhögés annyira felsebezte torkát, hogy a beteg már vizet sem tudott magához venni s ha megkísérelte, az az orrán keresztül kifolyt. Most már Fáy másra nem gondolt, mint hogy a halálra jól elkészüljön. „Két nappal halála előtt, írja Eckart, elmondta nekem, hogy bocsánatot kért Szent Ignác atyántól, amiért oly lanyha volt a lelki életben a Társaságban töltött hosszú évek folyamán.”

1767 január 11-én este 11 órakor arra kérte Eckartot, hogy még egyszer hintse meg szenteltvízzel. Utána nagy szomjúságát szeretne volna enyhíteni, de a vizet ismét nem tudta lenyelni. Erre visszadőlt ágyára és csendesen elaludt. Éjfél után egy órával, 12-én, rabtársai sóhajtani hallották: ágya mellé siettek, de akkorra Fáy már kiszenvedett.

Ami a foglyokkal meghalt.

„Inkább alvónak, mint halottnak hittük volna, írta Eckart; kezét kereszt alakban tette össze a mellén, mintha még halálában is tanujelét akarta volna adni annak, hogy az Udvözítő példájára a kereszten s a kereszttel akart meghalni.”

A páterek a holttestet, amennyire tudták, tisztességgel elkészítették a temetésre. Reggel 7 órakor zörgettek az öröknek s jelentették a halálesetet. Maga a várkapitány is lejött és sajnálatát fejezte ki Fáy halála miatt. Három katona vitte el aztán a testet, mégpedig egyelőre éppen abba a szűk kis börtöncellába, ahová Fáy a megérkezése után három hétre bezárták. Este 10-kor aztán eltemették a testet, mégpedig a Szent Julián-erőd kápolnájában.

P. Fáy öt évet töltött a törtönben, azelőtt más öt évet a délamerikai missziókban; mindössze 45 éves volt, mikor meghalt. Életszentsége még a durva börtönöröket is meghatotta; nem érve be a fogság és betegség annyi fájdalmával, még hosszú és véres önostorozásokkal is sanyargatta magát.¹ Halála előtt bocsánatot kért a börtönöröktől, ha netalán valamiben megbántotta volna őket.

Halála előtt bizonnal értesült a szomorú sorsról, melybe működésének tere a délamerikai misszió jutott: a megtért s letelepedett bennszülöttek mindenütt vezető, tanító és atya nélkül maradtak s csakhamar visszaestek a barbárságba, melyből pátereink annyi fáradság árán kiemelték őket. Pombal világi papokat küldött ugyan a páterek helyébe, de azoknak, kiket ő erre a célra kiválasztott, a legritkább esetben volt igazi hithirdetői hivatásuk s amellet a nyelvet sem tudták. Pombal egyszerűen segített a dolgon: elrendelte, hogy ezentúl ne az indiánok nyelvén, hanem portugál nyelven folyjon a térítés. A legképtelenebb kívánság, amelyet ki lehetett eszelni, minthogy az indiánok nem tudtak portugálul s még anyanyelvükön is nehéz volt őket megközelíteni. A jezsuiták 27 gyönyörűen virágzó misszió-telepe rövid időn belül teljesen fel is oszlott s a vadak nagy része visszament az erdőkbe.

A kormány azzal akarta megnyerni őket, hogy címeiket, nemességeket stb. osztott; hitvány falvakat városított, középületeket emelt, természetesen itt

¹ *Guilhermy, Ménologe*; i. h. 32. s köv.

megint csak a bennszülöttek közmunkáját véve igénybe.

„Nemességet adnak nekünk” mondották a szegény indiánok, „de a kenyeret kiveszik a szánkból. A hit-hirdetőink eddig mindent ingyen adtak, most fizetni kell a keresztségért, házasságért, temetésért... Igaz, hogy a jezsuiták alatt is volt közmunka, de ez mind-össze napi 3 óra volt és csak 5 napon át, mely után 3—3 hétig teljesen szabadok voltunk s halászhattunk, vadászhattunk, tehettünk, amit akartunk. És a páterek a közmunkákból ellátták a betegeinket, özvegyeinket, árváinkat, szegényeinket is s ami még megmaradt, azzal oltárainkat és templomainkat csinosították. Most pedig a nemesség és a városi cím mellett valóságos rabszolgák lettünk; maholnap már a földjeinket sem tudjuk megművelni, sem az aratást elvégezni. Minden-nap új és új közmunkát követelnek rajtunk; ma város-házat kell építeni, holnap a szenátornak palotát, a plé-bánosnak házat és ami minden csak eszetekbe jut. Mit használnak nekünk a nemességi címek, ha föld-jeink megműveletlenek maradnak s mi éhen halunk?”

A végső számadások előtt.

Az 1769-ik év elején P. Szentmártonyt ismét áthozták az azeitaói börtönből a Szent Julián-erődbe. Ugyanezen évnek egyik legszomorúbb eseménye XIII. Kelemen pápa halála volt. Ez a nemeslelkű pápa a leghevesebb támadások közepette is rendületlenül védelmezte az üldözötteket s ismételten mély és őszinte részvételének adott kifejezést a Jézustársasággal szemben. Pedig ekkor már Európa legtöbb udvarában a voltaireiánusok és szabadgondolkozók uralkodtak s Portugál példáját a jezsuiták száműzetésében Spanyolország és Franciaország is követte. A pápa helyzete csaknem tarthatatlan lett az udvarok folytonos követelözései és fenyegetései közepett.

A pápa halálával a kormányok szabadgondolkozó miniszterei mindent elkövettek, hogy szájuk íze sze-

rint való pápa kerüljön Péter örökébe. A háromhónapos konklávé s az ott szereplő spanyol, francia és más diplomata bíborosok története bőven tanuskodik e mellett. Miután a Társaságot országaikból kegyetlen durvasággal száműzték, magában is meg akarták bélyegezni a rendet s elvenni lába alól a talajt a pápai felosztatás által. A francia, spanyol és nápolyi követek jelentése szerint a bíborosok három részre oszlottak: jókra, középszerűekre és rosszakra, ami alatt azt kellett érteni, hogy a „jók” a jezsuiták ellenségei, a „rosszak” a rend barátai voltak, a „középszerűek” pedig azok, akiknek érzelmeit e tekintetben nem eléggé ismerték. A „rosszak”, akiket „zelanti” vagy „fanatici” névvel is jelöltek, előre ki voltak zárva a választhatóságból; a Bourbon-kormányok semmi kétséget nem tűrő nyíltsággal hangoztatták, hogy oly pápa megválasztásába nem egyeznek bele, aki a jezsuitákat pártolja; mert hogy ezt államuk érdeke így kívánja. A gyenge jellemű és tehetségtelen Bernis bíboros, Pompadournak s a szabadgondolkozók klikkjének kreatúrája, volt a konklávé egyik főkortese; Ganganelli bíboros nem utolsó helyen neki köszönhetette megválasztását.¹

Mindjárt a konklávé megnyitásakor két párisi levél jutott nyilvánosságra, melyben az Egyház ellenségei nyíltan hangoztatták, hogy a pápai trónon csak Ganganelliről lehet szó. Ugyanarról, akinek bíborossá való kineveztetését XIII. Kelemen keservesen megbánta. Végre is a csel győzött: Ganganelli elhitette a zelanti-párttal, hogy a Jézustársaságnak őszinte barátja s egyenesen azzal az indokolással nyilatkozott a zelantik jelöltje, Stoppani ellen, mert hogy az esetleg feltalálná oszlatni a rendet. Egy nappal a nyilatkozat után Ganganellit megválasztották s mint XIV. Kelemen hagyta el a konklávét.

Még aznap elterjedt Rómában a hír, hogy a Jézustársaságnak napjai meg vannak számlálva. Pombal

¹ Carayon, Le père Ricci et la suppression de la Compagnie de Jésus. (Doc. inédits XVII.) Bevezetés.

öröme határtalan volt, de minthogy a földön, úgymond Eckart, nincs öröm ürm nélkül, az ő öröme sem volt zavartalan. Ez év novemberében testvére, Ferenc, a délamerikai kormányzó, ki oly híven szolgálta a miniszter érdekeit, hirtelen s megrettentő halállal múlt ki: egy mérges képződmény fakadt fel mellében, mely néhány óra alatt véget vetett életének.

Alig hantolták el Carvalho Ferencet, Pombal másik, époly hű testvérére, Pálra került a sor, aki mint főinkvizitor P. Malagridát halálra ítélte. Hosszú, gyógyíthatatlan betegség sorvasztotta s még életében valóságos holttemetnek látszott. 1770 januárjában halt meg. Mint egyházi férfiú, egy gazdag apátság élvezője volt s — elég különös — XIV. Kelemen, nem tudván még haláláról, 12 nappal halála után bíborosnak nevezte ki. Jellemző Pombal beteges hiúságára, hogy sehogyan sem akart lemondani a ragyogó címről: még három évvel utóbb is egy egyházi naptár elején az *élő* kardinálisok közé nyomatta öccsének nevét!

A dicsvágy különben is Pombal egyik legkiáltóbb jellemvonása volt s aki kegyébe akart jutni, okosabbat nem tehetett, mintha agyba-főbe magasztalta őt. Amit a mindenre kapható tollak e tekintetben végbevittek, csakugyan minden ízlésnek kigúnyolása.

Egyik francia szabadgondolkodó nem átalította „a világ első emberének” nevezni őt s hozzátette: „Századok munkája volt, míg e csodamű (prodige) létrejöhetett, mely magára vonja az egész világ csodálatát... Mily szép dolog ujjal mutatni rá s azt mondani: „Ime, ő az! Ime, itt van!” Ó, boldog volna Franciaország, ha megadatnék neki is, hogy egy nap ilyen hőst szemléljen fiai között, ily félistent, aminő Oeyras grófjal”

A panegirikus vágyai hamar teljesültek: Marat, Danton s a többi „félisten” csakhamar megadatott Franciaországnak is!

Pombalt két testvérének halála semmikép sem ingatta meg; tovább is folytatta zsarnokoskodásait, melyek alatt nemcsak a jezsuiták s általában az Egyház hű fiai, hanem az egész lakosság úgyszólván lélek-

zeni is alig mert. A titkos törvényszék, melyet Pombal létesített a „gyanúsak” ellenőrzésére, oly rémülettel töltött el mindenkit, hogy senki sem mert hangosan beszélni sem, sokan még az utcára sem mertek kilépni. Lisszabon lakói mint valami remeték éltek a házukban, folytonos aggodalom és félelem között, tartózkodva minden érintkezéstől, mert sehol sem lehettek biztosak Pombal kémeitől, vérebeitől.

A pápai udvarral tíz év óta megszakadt összeköttetést Ganganelli megválasztása után Pombal sietett helyreállítani s az új nunciust tüntető ünnepélyességgel fogadta. A nuncius a Szent Julián-erődhöz egészen közel haladt el; hogy volt-e tudomása a börtönben sínylődőkről, nem tudjuk. A börtön szigora mindenestre ezután sem változott.

Az 1770-ik évben ismét hármat ragadott el a halál Eckart társai közül, köztük egy 91 éves aggastyánt. Akik életben maradtak, szintén mind a halálra készültek, hiszen emberileg semmi reményük sem volt arra, hogy innen valaha kimenekülnek. A világ megfeledkezett róluk; ők már nem számítottak az élők közé.

Igy múltak hosszú hónapok és évek. 1772-ről feljegyzi Eckart, hogy immár 13 éve sínylődnek a földalatti börtönökben, becsületükben megrágalmazva, betegségtől és szenvedéstől elhalmozva, és még mindig se kihallgatásra nem idézték, sem jog szerint el nem ítélték őket. „És mégis, úgymond, bármekkoraak voltak eddigi szenvedéseink, azok mind elenyésztek azok mellett, amelyek a közeljövőben vártak reánk. XIV. Kelemen, akit a francia, a portugál és spanyol kormányok szüntelenül zaklattak, engedékenysége által nemcsak nem hozta meg a békét, mint ahogy szeretne volna, hanem újabb viharokat támasztott maga körül.”

A döntő csapás.

XIV. Kelemen csakugyan egymásután visszavonta az elődje és elődjei által a rendnek juttatott engedélyeket és kegyelmeket s mindenképpen érez-

tette, hogy a rend ellen döntő csapásra készül. „Többen közülünk, írja Eckart, kinek minden során meglátszik a lángoló szeretet a Jézustársaság iránt, a halál által menekültek meg a szomorú esemény elől”, névleg két édes testvére, kik közül az egyik mint felszentelt püspök működött Makaóban s kik mindketten egy napon: 1772 február 11-én reggel haltak meg; azután decemberben még két rendtárs követte őket.

A temetés a Szent Julián-börtönben igen egyszerű volt. Éjnek idején néhány szolga s egy pap jöttek a halottakért. A testet koporsó helyett egyszerűen hulladék-rongyokban vitték el a közeli templomba s ott eltemették. A temetést néha már 6—7 órával a halál beállta után fogatosították; de nem volt veszély, mondja Eckart, hogy esetleg elevenen temetik el őket, mert a testre hányt földet fatömbökkel azonnal oly erősen betaposták, hogy az ütések alatt még az elevennek is meg kellett volna halnia.

1773 volt a végzetes esztendő, a Jézustársaságot feloszlató bréve esztendeje, melyet az erőszakos követeléseknek engedve, XIV. Kelemen hosszú belső küzdelem után július 21-én aláírt. A rémhír szeptember 9-én érkezett meg Szent Julián falai közé. „Akik éveken át minden értesülést a külvilágról oly gondosan távoltartottak tőlünk, írja Eckart, most egyszerre nem győztek sietni, hogy teljes ünnepélyességgel közöljék velünk a nagy ujságot.”

Pombal közeli birtokán vette az örömhírt s azonnal elküldte egy titkárát s egy irnokot, akiknek jöttére a szenvedőket összehívták börtöneikből a börtön előtti folyosóra. Nagyszámú katonság őrizte a folyosó összes bejáratait; jelen voltak az erőd tisztjei is. A királyi küldött nagy ünnepélyességgel olvasta fel a brévét, mely után a páterekről letépték a már amúgy is rongyokra szakadt, pókhálóvá kopott jezsuita reverendát.

A fájdalom könnyeket és zokogást fakasztott a fogoly szerzetesek lelkéből, akik szívesen viselték volna tovább is a börtön iszonyait, ha csak tudják, hogy édesanyjuk, a Társaság tovább élhet és dolgoz-

hatik apostoli küldetése szerint az emberek között. Egy betegnek, ki nem bírt megjelenni a folyosón, a vár kormányzója maga sietett megvinni a hírt; a beteg sirva fakadt, mire a kormányzó rárivallt s megtiltotta, hogy az örömhír felett könnyezzen. „XIV. Kelemen, teszi hozzá Eckart, nem volt ilyen szigorú: megengedte, hogy sírjunk, csak azt tiltotta meg, hogy akár írásban, akár élőszóval igazságtalanságnak nevezzük a Jézus-társasággal szemben való eljárását.”

Pombal diadalmi mámora nem ismert határt. Nem sokkal utóbb rendeletet adott ki, melyben Lisszabonnak s az egész országnak összes lakosait súlyos pénzbüntetés terhe alatt kötelezte, hogy házukat három napon át a közöröm jeléül kivilágítsák. Az összes templomokban Te Deum-okat énekeltettek hálaadásul egy rend megszüntetéséért, amely állítólag haszontalan és ártalmas volt az Egyházra; „pedig, fűzi hozzá Eckart, ez a rend még akkor is, mikor már minden oldalról ütötték és üldözték, elég erős volt arra, hogy Erdélyben vagy 10.000 unitáriust térítsen vissza a katolikus hitre.”

A feloszlatósi bréve, mint Eckart mondja, siettetette több beteg páter halálát; ketten néhány héttel annak kihirdetése után haltak meg.

XIV. Kelemen maga sem élte túl sokáig a feloszlatót. A francia papság vonakodott elfogadni a brévét; a párisi érsek, kit a pápa e miatt kérdőre vont, azzal felelt, hogy ebben nem tehet eleget Őszentsége óhajának, mert a bréve a kánonjogi formákat nélkülözi s így csak egy magánember véleményeként tekintik; amellet a papságra nézve kevésbé dicsőséges s az Egyháznak és a katolikus hit védelmének mindenképpen ártalmas. Az érsek levelét e szavakkal fejezte be: „Miközben alázatosan kérjük az isteni világosság Atyját, hogy árássa ki fényét Szentségedre s mutassa meg neki az igazságot, melynek fényét elhomályosították.”

E levél vétele után XIV. Kelemen lassankint elvesztette testi-lelki erejét s még azon évben szept.

22-én meghalt. A portugál udvar a halálhírrre egész Lisszabont gyászbavonatta, ami azelőtt egyetlen pápa halálakor sem történt meg. Pombal nagyon becsülte XIV. Kelement; Oeyrasban, kastélyában más arckép nem is volt, mint csak a papáé.

Ugyanabban az évben a börtönben is meghalt ismét négy „volt” jezsuita: 3 pap és egy londoni származású laikus testvér.

A Társaság feloszlatásával ellenségeinek haragja nem ért véget. A brevét újabb rágalmozó röpiratok követték hallatlanul ostoba rémmesékkal: Pombalnak nem kellett attól tartania, hogy a holtak birodalmába zárt, ártalmatlanná tett ellenség megcáfolja hazugságait. Azonkívül a következő évben Pombal újabb rendelete állami tilalom alá helyezett minden könyvet és iratot, melynek szerzője jézustársasági volt: ezeket a könyveket mindenki köteles volt legrövidebb idő alatt elégetni. A Szent Julián-erőd lelkésze utóbb megvallotta, hogy ez alkalommal félelmében, mert Pombal kémjei előtt csakugyan senki sem volt biztonságban, nagyszámú igen értékes, tudományos munkát vetett tűzbe, melynek elvesztését rendkívül sajnálja.

De Pombalnak még ez sem volt elég. Gyűlölete még az oltárookra is kiterjedt. A jezsuita szentek képeit levétette a templom-oltárokról, az addig nyilvánosan ünnepeelt Borgia Szent Ferenc napját megszüntette s megtiltotta a papságnak, hogy Loyolai Szent Ignác napján e szentről mondják a zsoltosmát.

XIV. Kelemen utódja, VI. Pius, kezdettől fogva nem titkolta szándékát, hogy a még emlékében is meggyalázott Jézustársaságot oltalmába vegye s esetleg újra visszaállítsa; amire különben hír szerint maga XIV. Kelemen egy hátrahagyott levelében szólította fel utódját. Forma szerint akarta megvizsgálni az ügyet s szabadlábba helyezni az Angyalvárba zárt P. Riccit, a rend utolsó generálisát, midőn „az Úr megelőzte s maga szabadította ki az Angyalvár foglyát azáltal, hogy magához vette” (Eckart). Abban a pillanatban, amikor a haldoklók szentségeiben részesítették, az

Oltáriszentség jelenlétében P. Ricci tiltakozott a vád-
dak ellen, amelyekkel a Társaságot annyiszor elhal-
mozták s ünnepélyesen megbocsátott a rend ellen-
ségeinek.

Pombal bukása.

1776-ban még egy pátert hoztak be a Szent Júlián-
erődbe, akit tekintettel arra, hogy a nagynevű Arcos
grófok családjából származott, eddig egy domonkos
kolostorban őriztek. Ebben az évben halt meg Sal-
danha bíboros is meglehetősen fiatalon, aki egy idő
óta szintén elvesztette Pombal kegyeit.

Ami azonban Pombalra nézve sokkal aggasztóbb
lehetett: a király maga is mindinkább gyengélkedett.
Pombal megkísérelte rávenni a trón egyedüli örökö-
sét, Mária hercegnőt, hogy kiskorú fia számára mond-
jon le a trónról, remélve, hogy így tovább is meg-
tarthatja diktátori hatalmát; a hercegnő azonban se
kérésének, se fenyegetésének nem engedett. Így mi-
dőn 1777 február 24-én I. József behúnyta szemét, Pom-
bal egész mindenhatóságának egy pillanat alatt vége
lett. Az ország fellélegzett s az új királynő fájdalom-
mal vette észre, hogy atyjának halála inkább kár-
örömet, mint részvétet kelt, mire az udvaroncok meg-
magyarázták neki, hogy a lakosság nem a király halá-
lának, hanem Pombal várható bukásának örül oly
szerfölkött.

„Ami bennünket, a Szent Júlián-erőd foglyait
illeti — írja Eckart —, miután legnagyobb rosszaka-
rónk, az, aki megesküdt, hogy amíg él, miközülünk
egy sem látja meg a napvilágot, megszűnt az ország
ura lenni, éreztük, hogy láncainknak is csakhamar
le kell hullaniok kezünkről.”

Csakugyan, alig néhány nappal a király halála
után Oliveira, a Pombal szervezte titkos törvényszék
egyik bírása átírt a Szent Júlián-erőd kormányzójához
s hivatalosan bekérte tőle valamennyiük nevét. Ugyan-
akkor tudni akarta minden egyes rabnál, milyen vét-
ség miatt zárátták el. A kormányzó összeállította

a névsort: hányan jöttek, hányan haltak meg, ami pedig az elzáratás okait illeti, azokról neki, úgymond, tudása nincs; csak annyit tud, hogy az elzáratás Pom-bal parancsára történt.

Erre Oliveira személyesen jött át a Szent Júliánba s „ekkor történt először 18 évi börtön után — írja Eckart —, hogy megkérdeztek bennünket, mit tettünk és mit vétettünk. Oliveira asztalt hozatott a folyosóra a börtöncellák elé s egyenkint kihívatta a pátereket. Mindenkihez két kérdést intézett: „Hová szándékozik menni?” és „Milyen ruhára van szüksége?” Addig is egyszerű fekete ruhát adatott a páterekre, akikről a 18 évi fogság alatt a ruha teljesen lerongyolódott s akik közül többen csaknem meztelenek voltak.”¹

A hír, hogy a Szent Júlián-börtön rabjai visszanyerik szabadságukat, minden oldalon hangos örömrivalgást keltett. Lisszabonból s a közeli városokból processziókban jöttek az emberek és sírva fejezték ki hálájukat és szerencsekívánataikat a kiszabadult áldozatokkal szemben.

„Mindenki kíváncsi volt arra, mit szenvedtünk; mindenki látni akarta börtöneinket s megtapintani a falakat, fájdalmaink néma tanuit”. Sokan megölelték a pátereket, bár alakjuk époly visszariasztó, mint nevetséges volt: egyiknek-másiknak egész ruhája csupa százszínű, egymásra varrt foltból állott. A részvét nemcsak szavakban nyilatkozott meg: egymásután hozták a ruhaneműeket s élelmiszert s azok között, akik legnemesebben viselkedtek e tekintetben, kitűnt egy protestáns hamburgi. Az osztrák-magyar követ, Lebzeltern, asztalához kérette az összes német és magyar pátereket s őszinte jóakarattal felkérte őket, hogy nyíltan mondják meg, kinek mire van szüksége. Ugyanő később bevallotta, hogy mindaz, amit a Szent Júlián-börtönről azelőtt hallott, messze a valóság alatt maradt. Eleget mondott különben a tény, hogy 18 év alatt a mi börtöneinkben 37 rendtag, az azeitaóiban

¹ Közölve Carayon-nál, i. h. IX. 233. s köv. Jegyz.

31 halt meg. Hogy hányan haltak meg számkivetésben vagy valamely magános, puszta szigetre téve ki a tenger közepén, azt csak az Isten tudja. A Szent Júlián-erődből csak 45-en menekültünk ki élve."

A jezsuiták nem voltak az egyedüliek, akiknek Pombal bukása visszaadta a szabadságát. A páterekkel egyidejűleg nagyszámú, mindenféle rendű és rangú rab nyerte vissza szabadságát, amennyiben még életben volt. Úgy becsülték, hogy azok közül, akiket Pombal fogságba vetett, általában háromnegyed rész veszett el a nyomorúságban. Mindenesetre mindjárt az első alkalommal, hogy Don Pedro mint új király a nép előtt megjelent, minden oldalról ez a kettős kiáltás fogadta: „Éljen a király, halál a márkira!" Ha Pombal e napokban mutatni meri magát, a nép bizonytalansággal izekre tépi. Még vejét is, Sampayo grófot, aki ki mert kocsizni, csakhamar oly közápor fogadta, hogy a gróf kénytelen volt visszafordulni.

Amint azelőtt a jezsuiták ellen fizetett tollakból, úgy most Pombal ellen, de minden fizetség nélkül, a röpiratok és gúnyképek egész áradata látott napvilágot. Az egyik legsértőbb gúnyképet egy agyafúrt portugál, királyi postásnak öltözve, maga vitte be Pombalhoz, midőn ez éppen abban reménykedett, hogy a király visszahívja az udvarhoz. Az exminiszter messziről észrevette s örömmel látta a postást leszállni a kocsiból s csak miután az ismét hegyen-völgyön túl volt, vette észre, hogy bolonddá tették.

Május 13-án, Don Pedro és Mária királynő királyi proklamációja napján a nép ismét közfelkiáltással követelte Pombal halálát. Az uralkodó pár azonban nem akarta uralkodását halálos ítélettel kezdeni s azért egyelőre csak visszavonta egymásután mindazon gyűlöletes rendeleteket, melyekkel Pombal az országot elárasztotta. Többi közt a Társaság becsülete is visszaállíttatott: a jézustársasági szentek visszerültek az oltárokra, a jezsuiták iratai a könyvtárakba.

Az Egyház is fellélegzett; a nuncius megkezdhetette

szabályszerű működését; előbb azonban nagyszámú méltatlan és oda nem való egyházi férfit kellett fontos pozíciókból eltávolítani, ahová Pombal kénye emelte őket. Jellemző részlet: az 1755-i földrengés alkalmával elpusztult templomok közül azóta egyetlen egyet sem állítottak helyre. Pombal különben nemcsak a jezsuiták ellen dühöngött ily kegyetlenül: aki nem áldozta fel neki lelkiismeretét, biztosan számíthatott haragjára.

A pátereket máris ismét mindenfelé meghívták lelkipásztori munkákra: prédikálni, szentségeket szolgáltatni. Június 27-én a német és magyar páterek még egyszer megtekintették a Szent Júlián-börtönt s búcsút mondtak a nyomorúságos helynek, hol 18 évet töltöttek; azután együtt vették útjukat az osztrák követ háza felé, aki meghívta őket, hogy nála várják be az alkalmat, hogy hajóra szállhatnak.

Másnap a nunciusnál tisztelegtek, ki szintén nagyon szívesen fogadta és a következő napra az osztrák követtel együtt ebédre hívta őket. Mikor az ebédre kitűzött órában megjelentek, fényes és előkelő társaság várta őket. P. Eckartot egy nemesrangú katonatiszt foglalta le, aki egy előkelő származású rokonát kereste, akinek érdekében maga a királyné is lépéseket tett; az egész ország minden zugát felkutatták miatta, de hasztalan. Pombalnak szokása volt, hogy gyakran változtatta a foglyok börtönét, úgyhogy sokszor nehéz volt nyomukra találni. Ugyancsak ott ebéd közben többfelől is kérték a pátereket előkelő szülők, hogy gyermekeik nevelését és oktatását vállalják el.

Hazafelé.

Csaknem három hétig laktak a volt jezsuiták Lebzeltern palotájában, hol nem is mint vendégeket, hanem csaknem mint családtagokat tartották őket. A követ neje nem akart lemondani arról, hogy ő maga láthassa el őket fehérneművel s mindennel, amire útközben szükségük lehetett.

Végre július 13-án este hajóra szállhattak Génua felé. Tizenegyen voltak: két magyar, négy német és öt olasz páter. Génuaiban nagy néptömeg fogadta a Portugáliából érkező hajót; azt hitték, hogy az Olaszországból száműzött portugál páterekért jönnek. A génuai érsek rendkívül szívesen fogadta a jövevényeket s midőn ezek elmondták neki, hogy Pombal harmadfél-száz jezsuitát vetett különféle portugál börtönökbe, anélkül, hogy egyetlenegyét is kihallgattak volna, vagy csak valamiről vádoltak volna is, az érsek nem tudta megállni, hogy kemény szavakkal ne keljen ki az ilyen „igazságszolgáltatás” ellen.

Génuaiban öt napig időztek, azután augusztus 12-én a két magyar páter elvált egymástól, minthogy P. Keyling Rómába akart zarándokolni. Eckart és Szentmártonyi Ignác Milánóba indult, hová két nap alatt értek el.

Itt Szentmártonyi és az osztrák páterek elváltak Bécs felé, míg Eckart és Schwartz Münchenen át a Rajna-vidék felé utazott. Mindenütt nagy szeretettel és lelkesedéssel fogadták őket, bár akkor a Társaság mindenütt fel volt oszlatva. Sok helyen az exjezsuitákat a püspökök meghagyták tanintézeteikben s azok vezetését, valamint a gyóntatást és igehirdetést rájuk bízta. Eckart az innsbrucki, müncheni, augsburgi jezsuitákat úgyszólván még együtt találta. A bambergi püspök elmondta Eckartnak, mekkora erőfeszítéseket tett ő is, a választófejedelem is, sőt még magasabb körök is a német jezsuiták kiszabadítására, de hogy Pombal nevében mindig csak ugyanaz a válasz jött, hogy t. i. nagy baj származhatnék belőle, ha valaki csak szóvá is tenné e kérdést az udvarnál.

Ugyanezt írta Eckartnak Bécsből Szentmártonyi is „Szeptember 5-én, úgymond, Bécsbe értünk s 12-én kihallgatásra bocsáttatunk Ő felsége, Mária Terézia elé, aki vagy egy óra hosszat tartott magánál s ígérte, hogy minden kívánságunkat teljesíti. Lehetetlen elmondani, mi mindent nem kísérelt meg a bécsi csá-

szári udvar, hogy szabadságunkat kieszközölje s hogy mennyi hazugságot ki nem talált Pombal, hogy e törekvéseknek ellenállhasson".

Egy másik páter valamivel utóbb Augsburgból azt írta neki, hogy XVI. Lajos francia király kívánságára a pápa néhány volt jezsuitát ismét Dél-Amerikába küldött, a francia Cayenne-szigetre, hogy ott a hitet terjesszék. Az indiánok öröme, kik a közel Maranyonból is átjöttek a misszionáriust hallgatni, leírhatatlan volt, mikor hosszú idő multán ismét saját nyelvükön hallottak európai hithirdetőt beszélni. A portugál birtokokra azonban csak nagyon lassan hatolhattak be a jezsuiták ismét, úgyhogy itt az egykor oly virágzó missziós intézményeknek rövid idő múlva teljesen nyomukvesztett.

Más értesülés is vigaszára volt Eckartnak: meghallotta, hogy VI. Pius nagyon szereti az expátereket: szenvedésük történetét egy volt szentjúliáni fogoly-páter ajkáról mély megindulással hallgatta végig. Egy pátert azzal a hivatallal bízott meg, hogy a kihallgatásra jelentkező bíborosokat hozzá bevezesse. Ami erre a szállóigére adott alkalmat: „XIV. Kelemen alatt 60 kardinális sem volt elég arra, hogy egyetlenegy jezsuitát bevezessen a pápához; most pedig egy jezsuita vezet be hozzá mind a 60 bíborost."

P. Eckart naplója itt véget ér. Azonban nem búcsúzhatunk el tőle anélkül, hogy életének hátralévő részéről néhány sorban hírt ne adjunk. Sokat nem tudunk róla. Bizonyos, hogy nem maradt soká Mainzban: szerzete iránt való lángoló szeretete arra ösztönözte, hogy még idős korában is megegyeszer hosszú vándorútra keljen s idegen földön, Oroszországban csatlakozzék rendtársaihoz, ott, ahol a Társaságot feloszlato breve nem hirdettetett ki.

Polockban, 1809 június 29-én halt meg igen magas korban s az utolsó percig nagy épülésére volt fiatalabb rendtársainak, amidőn mint őszhajú aggastyán, mint a „portugál katakombák egy élő ereklyéje", a fo-

lyosó falához támaszkodva vánszorgott oda, ahová a rendtagokat a csengetyű hívta s hajlott kora és teljes elgyengülése mellett, még 32 évvel a Szent Júlián-börtönből való kiszabadulása után is híven teljesítette a szerzetesélet összes közös áhítatgyakorlatait.

A többi kiszabadult fogolyról is kevés adatunk van. A börtönből a szélrózsa minden irányába távoztak, csak egyedül egy 82 éves páter, volt maranyoni vizitátor, Toledo Ferenc nem akarta elhagyni a Szent Júliánt, ahol annyit szenvedett s azt mondta, hogy ott marad őrizni 37 testvérének sírját, akiket a közeli templomban temettek el. Magas kora mellett is még 7 évet élt s főfoglalatossága az volt, hogy sorbalátogatva társainak sírját; halála előtt azt kérte, hogy temessék őt is a 37 hitvalló mellé.

A portugál származású jezsuiták a Pombal-féle „örök és visszavonhatatlan” száműzetési rendelet dacára nyugodtan Portugáliában maradhattak, hiszen többen közülük Portugália legelső családjaiból valók voltak. A király és királyné a legtüntetőbb módon fogadták a volt pátereket, akik a felségek meghívására ismét szinte mindennaposak lettek az udvarban.

A szabadgondolkodók bosszúsan vették észre a változást. D'Alembert szokott nyers modorában így írt Voltaire-nek: „Úgy hallom, ez a jezsuita csócselék (*cette canaille jésuitique*) megint visszakerül Portugáliába... Ez a királyné, úgy látszik, nagyon babonás feleség. Félek, hogyha a spanyol király meghal, Spanyolországban is követik a portugálok példáját... Akkor azután megint vége egész uralmunknak s a nagy csatát mégis az ellenség nyeri meg.” (1777 június 23.)

A portugál királyné, hogy atyjának hibáját jóvátegye, csakugyan jelentékeny összeget küldött a Szent-atyának azért, hogy atyja annyi portugál jezsuitát tétetett ki a pápa megkérdezése nélkül a pápai állam területére s ezeket a pápának kellett eltartania.

Viszont éppen atyjának emlékére való tekintettel a királyné nem akarta Pombalt abban a büntetés-

ben részesíteni, amelyet megérdemelt; annál inkább, mert a nagy pörben, melyet főleg a meggyilkolt Aveiro herceg rokonai indítottak az exminiszter ellen, Pombal ügyesen mindig azzal védekezett, hogy hiszen ő semmi mást nem tett, mint hogy I. József akaratát hajtott végre. Az összes rendeletek, végzések, ítéletek alatt csakugyan a király neve volt olvasható, bár bebizonyosodott, hogy Pombal a király pecsétjét a király tudta nélkül is használta.

Az Aveiro-pörrel együtt a jezsuiták is terjedelmes vádiratot nyújtottak be Pombal ellen, melynek 13 kérdőpontja közt az első így hangzott: „Miért nem hallgatta ki és vizsgálta meg Pombal, minden isteni és emberi jog ellenére, egyetlenegy jezsuita ügyét sem, akiket pedig oly felháborító gonoszságokkal vádolt s miért tette lehetetlenné, hogy védekezzenek?”

E kérdésre Pombalnak feleletet kellett adnia. Eleinte mindenben az elhunyt király nevével takaródzott, de utóbb, midőn saját leveleit mutatták meg neki, melyben igazi szándékait leleplezte, bevallotta, hogy több rágalmazó iratnak ő volt a szerzője. A portugál jezsuiták összes vagyona az üldözés folyamán közfosztogatás prédája lett; ezeknek visszanyeréséről hamar lemondtak a volt páterek, de rendjük becsületét nem akarták beszennyezetten hagyni.

E két pörön kívül még vagy 40 pör indult meg egyidejűleg Pombal ellen.

Hosszú huzavona után, melyben bizonynyal Pombal barátainak keze játszott közre, végre a királynő sürgetésére 1780-ban befejezéshez ért a nagy pör. Az ítélet megállapította, hogy: „Mindazok, akiket az 1759 január 12-i végzés alapján akár halálbüntetéssel, akár börtönnel sujtottak, ártatlanoknak bizonyultak”.

A királyi törvényszék végzése tehát 21 évvel utóbb mégis igazságot szolgáltatott. Elismerte, hogy Aveiro, Tavora, Malagrida és a többi „merénylő”, valamint a jezsuiták, kiket Pombal felségsértéssel vádolt, ártatlanul szenvedték a megbélyegző, súlyos büntetéseket. Ezzel együtt Pombal felett is kimondták

a halálos ítéletet; a királynő azonban tekintettel az ex-miniszter magas korára s elsősorban saját atyjának emlékére, megkegyelmezett neki s a halálbüntetést az udvarból és Lisszabonból való örökös száműzésre változtatta. A kisebb pörökben is állandóan Pombal maradt a vesztes s az óriási vagyont, melyet miniszter korában felhalmozott, kártérítés és pénzbüntetés címén nagyrészt ismét elvesztette.

Kevéssel száműzése után Goából hajó érkezett Lisszabonba, mely 19 ládára való ezüstöt, ékköveket s egyéb drágaságokat hozott Pombal címére. Pombal ugyanis kifosztatta Goában Xavéri Szent Ferenc sírját: innen jöttek megkésve ezek a drágaságok. Mikor kérdőre vonták, Pombal azzal felelt, hogy biztonságba akarta helyezni az értékes drágaságokat, nehogy esetleg gonosztevők kezébe kerüljenek. A királyné azonban jól tudta, hogy a „gonosztevő kezeket” nem Goában kell keresni s a drágaságokat visszaküldte Xavéri Szent Ferenc sírjára.

A szent sírjának kifosztásában Pombalt nemcsak a jezsuiták elleni gyűlölet vezethette, akiknek rendjéhez a szent tartozott, hanem csillapíthatatlan kincsvágya is. Az újabb és újabb börtönök, melyeket ellenségeinek s az újabb és újabb kastélyok, melyeket önmagának épített, épúgy sokba kerültek, mint a hírlap- és röpiratírók megfizetése és a különféle alkalmazottak, kémek és titkos ügynökök pénzelése. Maga a fentebb említett állítólagos bréve, mely Saldanhát a rend reformátorává kinevezte, nem kevesebb, mint 300.000 cruzadájába került; egyéb hasonló célokra közpénzekből kb. 28 milliót költött.

A száműzési ítéletet Pombal, aki ekkor már nagybeteg volt, csak 9 hónappal élte túl. Halála mindenképp megérdemli, hogy Lactantius ismert művéhez, amelynek „De mortibus persecutorum” (az egyház-üldözők halála) a címe, mint új fejezet csatoltassék.

Kínos és megszégyenítő betegség gyötörte: lepra-szerű fekélyek fedték egész testét, úgyhogy senki sem tudott borzalom nélkül közeledni hozzá. Megaláztatva,

közmegvetésnek kitéve, elítéltetve, keserűségben töltötte utolsó éveit; látta, hogy áldozatai ismét elfoglalták a helyet, ahonnan ő kiüldözte őket és látta behegedni a sebeket, melyeket a valláson, az Egyházon s a szerzetesrendeken ütött. Ő, aki nem átalította diktátor korában azt mondani, hogy szándékai tiszták s hogy „ha miniszteri hivatala egyetlenegy bocsánatos vétekre kényszerítené, inkább lemondana tisztségéről” s aki még halála előtt is ünnepélyes nyilatkozatban tette közzé, hogy mindig egyenes és tiszta szándékból cselekedett s hogy lemond az Isten irgalmasságáról, hacsak valaha is harag vagy gyűlölet vezetne volna intézkedéseiben, rettenetes önátkozással az ajkán halt meg, miután a haldoklók szentségeit mint haszontalanságot, nejjének minden könyörgése ellenére állhatatosan visszautasította, 1782 május 8-án, 83 éves korában.

Testét a helyi plébániatemplomban akarták felravatalozni, de a nép hevesen tiltakozott ez ellen és sehogyan sem akarta tűrni, hogy egy kiközösített ember holttestével szennyezzék be a szent helyet. A halott barátai akkor megkísérelték megnyerni az engedélyt, hogy a holttest Lisszabonba szállíttassék s ama fényes mauzoleumban helyezték el, melyet Fombal még életében emeltetett magának. De Villanova márki, az akkori miniszter, kereken visszautasította a kérelmet.

Erre Pombal párthívei abban a reményben, hogy a királyné idővel megkegyelmez a holttestnek s megengedi Lisszabonban való eltemetését, egyelőre a pombali ferencrendiek templomának egy elhagyatott kápolnájába vitték a koporsót s itt halottas leplet borítva rá, lassan megfedkeztek róla. A holttest így temetetlenül maradt hosszú évtizedeken át.

A Gondviselés úgy akarta, hogy a jezsuita rend legnagyobb és legkegyetlenebb ellenségét senki más, hanem a jezsuiták részesítsék végtisztességben. Csakugyan, VII. Pius pápa 1814 augusztus 7-én ünnepélyesen jóvátette XIV. Kelemen balfogását s visszaállította

a Jézustársaságot, mire az egész világról összesereglettek a régi rendnek még élő tagjai s noviciusi buzgalommal állították helyre mindenütt, ahova a visszaállított rendet meghítták, a régi szerzetesi fegyelmet s a rendi szokásokat. Miután Franciaországban P. Picot de la Clorivière vezetése alatt több házuk megnyílt, 1832-ben, pontosan félszáz évvel Pombal halála után, Portugália is kért jezsuitákat s egyelőre a francia rendtartomány tagjai vállalkoztak arra, hogy a meghívásnak eleget tesznek.

Útjuk a portugál határtól kezdve valóságos diadalmenet volt s minél jobban közeledtek Lisszabonhoz, az ünnepélyes fogadtatások és tüntető örömnilyváltások a lakosság és közhivatalok részéről annál sűrűbbek lettek.

A kis csapat, melynek P. Delvaux József volt a főnöke, útközben megállt Pombal birtokán, hová a márkai családja kérette őt s hol a Társaság nagy üldözőjének gyermekei és unokái térdenállva kértek tőle bocsánatot azért, amit elődjük a rend ellen elkövetett. Majd gyermekeik nevelését a páterekre bízták.

A kis városka diadalkaput, tűzijátékot stb. készített a pátereknek, amint február 17-én reggel Pombalba érkeztek; a rendi főnök azonban tudván, hogy Pombal teteme még mindig temetetlenül hever a ferencrendiek elrejtett kápolnájában, kivonta magát az ünneplés elől, társaival együtt felkereste ezt a kápolnát s annak oltárán „praesente cadavere” gyászmisét mondott Pombal lelkiüdvéért. S azután összes rendtársai nevében megáldotta és beszentelte a koporsót...

Ez volt a jezsuiták bosszúja ezer meg ezer jezsuita halálos megkínzásáért, annyi rendház és virágzó misszió eltiprásáért...

Megjegyzés.

Amerikai missziós körutam megjelent folytatásos cikkekben a Magyar Kultúra 1923. (X.) évfolyamában. Mint különlenyomat „úti feljegyzések” alcímmel könyvalakban jelent meg a Magyar Kultúra kiadásában 1923-ban 86 lapon, Budapesten. — E kiadás csak annyiban különbözik az eredeti (1923.) kiadástól, hogy a 40. lapra jegyzetként beiktatott rész került. P. Bangha e könyve és az amerikai „Official Catholic Directory” nyomán báró Vécsey József Aurél ugyanis „Az amerikai hitélet” címen vitát indított az északamerikai hitélet rekord-eredményei felől, melyre P. Bangha „Még egyszer az amerikai hitélet” címen „Incze István” álnéven adta meg „hozzászólását” a Magyar Kultúrában (1929. XVI. évf. I. kt. 479—480. l.). Mivel e hozzászólás a tárgykört élesebben világítja és mert P. Bangha régebbi nézetét erősíti s főleg mert P. Banghának szándéka volt ezeknek az adatoknak egy újabb kiadásba való beledolgozása, azért vettük be itt.

Dél keresztje alatt „feljegyzések egy délamerikai missziós körútról” címen adta ki P. Bangha azokat az úti jegyzeteit, amelyeket délamerikai útján 1934 április 20-tól augusztus 2-ig készített. E kötetéből mindössze három fejezet jelent meg a könyve kiadása előtt (a Magyar Kultúrában). Első kiadásként 1934 karácsonyára jelent meg e könyve, és alig egy esztendő alatt teljesen elfogyott. A második kiadás — melyet jelen kiadásunk is követ — 1936 karácsonján jelent meg a Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadásában (Budapest, 1937 jelzéssel) 244 lapon, az első kiadásból átvett 50 egészoldalnyival képpel és a délamerikai jezsuita városalapításokat 1610—1767 közt feltüntető részletes térképpel. A második kiadás csupán pársoros részletben tér el az elsőttől.

Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben „egy fejezet a magyar Jézustársaság multjából” alcímmel könyvalakban jelent meg, mint a „Magyar Kultúra Könyvtár” 10. száma, Budapesten, 1937-ben (Pázmány Péter irod. társ. kiadásában) 84 lapon, mely egy részletes magyarázatokkal ellátott alaprajzát is nyújtotta annak a Szent Julián-erődnek, ahol a magyar jezsuiták szenvedtek. A kötet címlapján P. Fáynak az az először közölt képe látható, melyet P. Bangha az abaúji boldogkőváráljai kastély képtárából kapott gróf Zichy-Meskó Jakabtól. E képen ez a felirat olvasható: „David Fay. S. I. Indiarum missionar. Lusitan... ysipone. 12 ianuario 1767” (a halálozás napja.) — P. Bangha e híres magyar jezsuita hithirdetőnek életfrásával rendkívül behatóan foglalkozott, az adatokért nagyon sokat levelezett és így mentette meg az elfeledéstől.

Dr. Biró Bertalan.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Amerikai missziós körutam.	
Indulás	1
Hollandiában	6
Az Aquitánián	13
Amerika földjén	22
Az amerikai hitélet	36
Amerikai magyarjaink	50
„Ki az a Bangha páter?”	53
Gyakorlatiasság, üzletiesség	65
A missziói körút ..	77
Chicago	91
A Niagara	100
Amerika és mi	104
Búcsúzás	113
Hazafelé	121
Otthon	129
Dél keresztje alatt.	
Előszó	132
Miért éppen Délamerikába?	135
Az Ibériai-félszigeten	149
Portugál	173
Tengeren	183
Argentina	206
A missziók területén	267
Uruguay	316
Brazília	326
Hazafelé	376
Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben.	
Előszó egy még meg nem írt regényhez	385
P. fáji Fáy Dávid	390

	Oldal
Harc a Jézustársaság ellen	405
Az üldözés tetőfokán	413
Az almeidai börtönben	420
A Szent Julián-börtönben	428
A végső számadások előtt	440
Pombal bukása	447
Hazafelé	450
Megjegyzés	458
Tartalomjegyzék	460

Az összes köteteket összefoglaló tárgymutató a legutolsó kötet végén található.

